ЄВГЕН АЛЕТІЯНО-ПОПІВСЬКИЙ

З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

diasporiana.org.ua

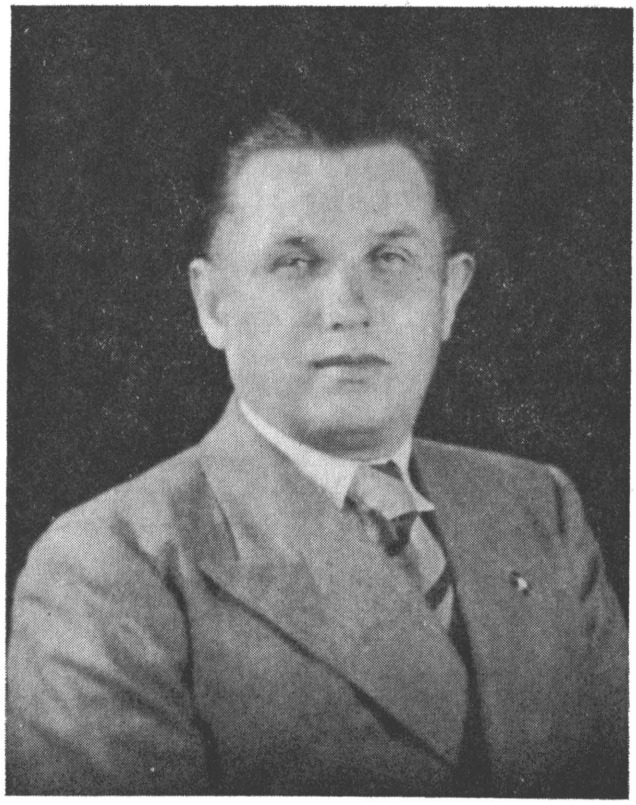

Євген Алетіяно-Попівський

ЄВГЕН АЛЕТІЯНО-ПОПІВСЬКИЙ

З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

(ЗБІРКА ПИСАНЬ)

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У В. БРИТАНІЇ
— ЛОНДОН, 1980 —

EVHEN ALETIANO-POPIVSKYJ

WITH THE IDEAL IN THE HEART AND ARMS IN THE HANDS

ASSEMBLED WRITINGS

(In Ukrainian language)

©

Copyright 1980

by the Author's Trustees

200 Liverpool Road, London, N1 1LF

Сорочинка роботи мистця

Ростислава Глувка

З друкарні Української Видавничої Спілки

в Лондоні

Printed in the United Kingdom by Ukrainian Publishers Limited,
200 Liverpool Road, London, N1 1LF.

Д-р Святомир М. ФОСТУН

ВСТУПНЕ СЛОВО

»З ідеєю в серці — зі зброєю в руках«, — так виконавці заповіту сл. пам. сотника Євгена Алетіяна — Попівського вирішили назвати збірку його писань, щоб зберегти для майбуття писане слово цього українського патріота, який з юних років ступив твердо на шлях боротьби за українську державність, і пройшов непохитно тим шляхом усе своє трудолюбне життя.

Сьомого червня 1976 року, в Лондоні помер на 71 році життя сл. пам. сотник Євген Алетіяно — Попівський, народжений 13 грудня 1905 року в Копитинцях, Вінницька область, у священичій родині, яка виводилася зі старовинного українського шляхетського роду Ляско — Алетіяно — Попівських.

Здобувши вищу освіту сл. пам. Євген працював викладачем української мови та літератури в середніх і вищих школах до вибуху совєтсько-німецької війни. У воєнних роках він був активним учасником революційно-визвольної боротьби й займав високі провідні становища в революційній ОУН і УПА на Правобережжі. Згодом як старшина він вступив до І УД УНА, з якою ділив долю і недолю, перебував у полоні в Ріміні, а переїхавши до Великої Британії включився активно в українське організоване життя, належав до різних громадських організацій, був співробітником журналів »Визвольний Шлях«, »Сурмач«, »Відомості«, часопису »Українська Думка« й займався дослідами української старовини та історії.

За весь час свого життя сотник Євген Алетіяно — Попівський відзначався стійкістю характеру, працьовитістю, глибокою ідейністю та відданістю українській нації в її боротьбі за волю і державну незалежність.

Незважаючи на свою фізичну працю, сл. пам. сотник Попівський пірнув із головою у криницю знань, що нею є бібліотека Британського Музею, в якій зберігається багатющий відділ україністики, в якому не бракує дуже рідкісних уже сьогодні видань. Сл. пам. Євгена цікавила особливо історія, література, військовознавство, церковно-релігійна література, але при тому він цікавився взагалі україністикою. Авто-

рові цих рядків доводилося частенько зустрічатися з Покійним у згаданій бібліотеці, де й була нагода подискутувати на різні теми, зокрема історичні, що ними ми, обидва, цікавилися. »Я не мав ніякої змоги, — мовив часто Покійний, — читати таку силу-силенну різних українознавчих видань на рідних землях, а під большевицькою окупацією і поготів. Тут, у цій бібліотеці я сидів би день і ніч«.

І справді, Покійний просиджував у бібліотеці Британського Музею весь свій вільний час.

Був він також глибоко релігійною людиною, і з великою набожністю і пошаною ставився до рідної Церкви, її Ієрархії та й взагалі до українських релігійно-церковних проблем. Не були байдужими для нього теж і українські національні й громадські проблеми, чого доказом була його участь у громадському організованому житті української громади у Великій Британії. Як уже було згадано, співпрацював він із українськими журналами й тижневиком »Українська Думка«, а його друковані статті в згаданих журналах і часописі, зібрані й впорядковані до друку автором цих рядків, становлять збірку писань Покійного, яка складається з чотирьох головних розділів слідуючої тематики: революційно-визвольна боротьба ОУН; історично-військова тематика; релігійно-церковна; літературна та різна. З першої тематики треба зокрема відмітити цінні спомини Покійного про революційно-визвольну боротьбу ОУН на Правобережжі, в якій Покійний Євген приймав активну участь. Спомини Євгена Алетіяно — Попівського під наголовком »З ідеєю в серці — зі зброєю в руках« становлять дуже важливий причинок до історії революційно-визвольної боротьби Організації Українських Націоналістів — бандерівців на східньоукраїнських землях, бо насправді дуже мало написано про існування і багатогранну дію та боротьбу ОУН на тих землях. Тут і там зустрічаються лише незначні згадки про ту боротьбу. Тому й спомини сл. пам. Євгена Попівського як активного провідного учасника організованої дії і боротьби ОУН на східньоукраїнських землях мають важливе значення для історика й дослідника революційно-визвольної боротьби, що її розгортала ОУН у часі жорстокої і кривавої війни, яка шаліла на землях України. У своїх споминах сл. пам. сотник Попівський розгортає перед читачами широке полотно цікавих подій, виводить на ньому багацько відданих національній справі українських патріотів, вірних синів і доньок українського народу, які зв'язавши свою долю з ідеєю боротьби за визволення Украї-

ни, станули під прапори ОУН, служили чесно великій ідеї, і за неї вмирали на шибеницях, у застінках катівень, у концтаборах чи у відкритому бою з гітлерівськими нацистами, чи большевицькими партизанами. Це був хвилюючий і грізний час, у якому мов у горнилі вовчої доби творилась славна епопея українського націоналістичного руху, що й підкреслює Покійний, стверджуючи, що не дивлячись на рафіноване московсько-большевицьке перевиховування українського населення, українці Наддніпрянщини залишилися незламними патріотами самостійниками.

Цей зокрема цікавий розділ своїх споминів, жалко, що їх Покійний не написав повністю про своє багате в переживанню життя, а обмежився лише до своєї участі в українському революційному русі, — радо прочитають колишні учасники боротьби ОУН і УПА, зокрема ті, кому доводилося діяти й воювати на Правобережжі, а читаючи їх, переживатимуть у дусі далекі події та епізоди своєї молодості й участі в боротьбі за волю України.

Сл. пам. сотник Євген Алетіяно — Попівський доручив виконавцям свого заповіту — мґр Степану Ониськові, поетові Андрію Леготові та мґр Дмитрові Бартковому видати друком збірку його писань, що вони й здійснюють, у висліді чого виходить друком в Українській Видавничій Спілці в Лондоні згадана збірка під промовистою назвою »З ідеєю в серці — зі зброєю в руках«, яка так особливо символізує трудолюбне життя сл. пам. сотника Євгена Алетіяно — Попівського — працівника української культури, воїна й борця українського націоналістичного руху, провідного діяча ОУН на Правобережжі, людини скромної, шляхетної, сповненої ідеалізмом і палкою любов'ю до України, яка ще в юнацьких роках свого життя рішила твердо й непохитно присвятити своє життя рідному народові. »Я зрозумів уже тоді, що без української держави український народ ніколи не матиме вільного щасливого життя, і що перемога над ворогом можлива лише через збройну боротьбу«, — писав Покійний, залишаючись до кінця свого життя вірний своїй постанові відданого й чесного служіння Україні й українській нації.

Хай ця збірка його писань залишиться тривким незнищимим пам'ятником у пошану вірного сина української землі, який відійшов у вічність на чужій землі, далеко від рідної України, яку він так палко любив, і якій вірно служив ідеєю у серці й зброєю у руках.

Андрій ЛЕГІТ

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ СОТНИКА ПОПІВСЬКОГО

Воїне УПА і УНА,
Вчителю і мрійнику з Поділля,
За віконцем райдужна весна,
Чом же не приходиш по неділям?

Не приносиш книг нових, газет,
Не розвієш теплим словом туги,
Знаєш, що колеґа твій, поет,
На чужині без рідні і друга.

Не приходиш і не прийдеш, ні,
Тільки спогад бідне серце крає,
Прах твій спопелів вже на вогні,
А душа віта над рідним краєм.

Над столиці вежами й Дніпром,
Вінницею й срібноводним Бугом,
Де навчав, боровсь з брунатним злом,
З силами червоної наруги.

Я один в кімнаті. Із стіни
Дивиться твоє на мене фото,
Ніби каже: »Відпочинь, засни«,
Та нема спочинку від скорботи.

3.3.1978 р.

ЗМІСТ

I. РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА ОУН

1. З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ 13
2. ІДЕЯ ЧИНУ Й ЛЮДИ ТРИДЦЯТОГО ЧЕРВНЯ 131
3. ПІД ЗНАКОМ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ 157
4. ПІД ПРАПОРОМ БЕЗСМЕРТНИХ 167
5. НАРИС ІСТОРІЇ ОУН 177

II. ІСТОРИЧНО-ВІЙСЬКОВА ТЕМАТИКА

6. ДЕ ПОЧАТКИ НАШОЇ ІСТОРІЇ 181
7. СТАРОДАВНІ РУСИЧІ НА КАСПІЮ 190
ВОЄННЕ ЗНАЧЕННЯ ЧОРНОГО МОРЯ 199
9. ДО 300-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ ПІД КОНОТОПОМ 208
10. ДВІ РІЧНИЦІ — ОДНА ІДЕЯ 229
11. ШЕВЧЕНКО Й ВІЙСЬКО 237
12. УВІНЧАНІ СЛАВОЮ 249
13. ВОЯЦЬКИЙ ДУХ 257

III. РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ТЕМАТИКА

14. ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕД СВОЇМИ ПРЕДКАМИ Й НАРОДОМ У ВІТЧИЗНІ 275
15. БАРСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ 287
16. РОМЕНСЬКА МАДОННА 289
17. ТВЕРДИНЯ ДУХОВОСТИ БЛАГОЧЕСТЯ 291
18. ПАМ'ЯТКИ НАШОГО БЛАГОЧЕСТЯ 297
19. ОБОРОНЕЦЬ БЛАГОЧЕСТЯ 301

IV. ЛІТЕРАТУРНА ТЕМАТИКА

20. »І ПОВІЄ ОГОНЬ НОВИЙ З ХОЛОДНОГО ЯРУ« 307
21. »ХОРС ЗАЯСНІВ« 311
22. ХТО ФАЛЬСИФІКАТОР? 313
23. ДВІ ПРОТИЛЕЖНОСТІ 318
24. ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й МОРЕ 332
25. ЗА ПРАДІДІВСЬКЕ ПРАВО 336
26. МАЙБУТНІ МАРШАЛИ 347

V. РІЗНА ТЕМАТИКА

27. СЛОВО, ЯК КРИЦЯ 353
28. ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ І УКРАЇНА 375
29. »ШАПКА МОНОМАХА« — ФАЛЬСИФІКАТ МОСКВИ 384
30. БОРОТЬБА ЗА СТОЛИЦЮ 390
31. НА СВІТАНКУ НОВОЇ ДОБИ 394
32. НАША МОЛОДЬ У БОРОТЬБІ 407
БІБЛІОГРАФІЯ ПИСАНЬ 414
НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ПОКІЙНОМУ (Жалібне слово) 417

З ІДЕЄЮ В СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

Мої дитячі роки проходили в обставинах, коли з усіх боків ще зяяла імперіяльна, пригноблююча велич старої, гнилої, що доживала свого віку, Московщини-Росії. Із стін шкіл, установ і урядових приміщень, із сторінок підручників, історичних книжок, газет та іншої літератури визирали самохвальні »подвиги« московської імперії, як конвульсивні спроби продовжувати своє існування. Всі ці Дмитри Донські, Івани Грозні, Мініни Пожарські, Петри-кати, Катерини, Суворови, Кутузови, Скобелеви ніби й кликали до цього, позували.

Але моя душа прагнула іншого — прагнула правдивих подвигів, героїзму, історичних чинів. Вона почувала себе чужою серед цього московського блахману, відчуваючи в ньому лише копіювання чужого, то монгольсько-татарського, то німецько-французького світу, при тому назадницького, обмеженого. Мене більше тягнуло в елленський світ героїв, цікавив Олександер Македонський, захоплювали римські леґіони, Ганнібаль, Наполеон, Євген Савойський... Всі вони були ближчі моїй душі, але й вони не були свої — чужі, нерідні.

Таке роздвоєння, шукання, невдоволення було в моїй душі аж до часу, коли я, під впливом моїх покійних батьків, прочитав повість Миколи Гоголя »Тарас Бульба«. Щось зрушилось тоді в моїй душі, зродилось у ній нове, своє, досі незнане.

Мене полонили українська героїка самого старого отамана Тараса Бульби, велич душі його лицарського сина Остапа, герці козаків у степу й під стінами фортеці Дубно, розповідь про лицарські визвольні походи запорожців, геройська постава Тараса Бульби перед смертю на березі Дністра.

Тут я вже відчув своє, рідне, і пізнав своє місце. А ще й брат моєї матері, дядько Олекса, влітку 1915 року (мені вже було 10 років), привіз мені в подарунок збірку поезій Тараса Шевченка для дітей — »Малий Кобзарик«, і я прочитав »Гайдамаки«. Оті-то »Гайдамаки« були вирішальні для мене. І Ґонта, і Галайда зі своїми побратимами-гайдамаками наставили мене вже цілком на український ґрунт. Це емоційно, а свідомість мені додали розмови з материними братами —

дядьками Олексою і Грицем, що були близько руху РУП-УНП Миколи Міхновського. Вони показали мені й »Ілюстровану Історію України« Грушевського, де я побачив наше рідне військо, почавши від княжих воїв (уже тоді я довідався, що вони не московські, а наші, українські, лише московські історики крали їх у нас), аж до наших славних лицарів-козаків, великих гетьманів і кошових Запорізької Січі. Тоді ми відвідали разом недалекі від нас Пилявці, де Хмельницький переміг поляків.

Ті ж мої дядьки, Олекса і Гриць, а особливо перший, якому було заборонено жити в Україні, привезли цілу валізу праць М. Грушевського, Бориса Грінченка та багато чисел »Літературно-Наукового Вістника«, що видавався у Львові. Дядько Олекса розповідав моїм батькам про формування Українських Січових Стрільців у Галичині, що брали участь у війні з Москвою по стороні Австро-Угорщини. Я розповів про це своїм гімназіяльним товаришам і ми почали шукати серед австрійських полонених Усусусів. Зустрічали чимало австрійських вояків українців із Галичини й Буковини, але ніяк не могли знайти між ними Усусуса, цього, як думали ми, сучасного, вже неісторичного, січовика.

Так прийшов 1917 рік, рік революції, а за ним і 1918 рік. Тоді я вперше побачив те, до чого рвалась моя душа: справжнє українське військо — славних петлюрівців, вільних козаків нашого Летичівського повіту на Поділлі під командою молодого старшини Бублика.

В 1918 році Поділля стало місцем затяжних боїв і часто переходило з рук до рук. Змінювалися війська, змінювалася і влада. На моїх очах відбувались дії петлюрівців і українських повстанців, відбувався серпневий похід на Київ об'єднаних українських армій (УНР і УГА), з допомогою українських повстанців. А потім — трагедія УГА на Наддніпрянщині. Нарешті, останній рік співдії регулярних військ армії УНР з польським союзником і зрада цього союзника — перемир'я з московськими большевиками в Ризі.

Та Поділля ще довго клекотіло у вирі визвольної боротьби повстанців проти переважаючих московських сил. На жаль, українське доросле населення, так як і я, ще малий хлопець, тоді, приглядалось, переважно, з-за тину цій повстанській боротьбі, не думаючи про те, що ось прийде час, коли Москва розкуркулить обдурене гаслами »Земля і воля« українське селянство і зажене його в колгоспи.

В той час під впливом книжок, таких як »Зруйнування Батурина« чи »Зруйноване гніздо« Кащенка, я ще глибше зрозумів трагедію України і в мене зродилась ненависть до московських окупантів-загарбників.

У 1923 році, коли мені вже було 18 років, я постановив присвятити своє життя рідному народові, помститися за смерть батуринців, борців за волю України. Я зрозумів уже тоді, що без власної української держави український народ ніколи не матиме вільного щасливого життя, що перемога над ворогом можлива лише через збройну боротьбу.

В 1927 році мене покликано до червоної армії на старшинський курс. Я мріяв про те, що, одержавши певне становище у війську, зможу у відповідний час послужити українському народові в його визвольній боротьбі. Але сталося інакше. Після закінчення старшинського курсу мені заборонено служити в червоній армії як »неблагонадійному«, що походить з »небезпечної« родини. Так замість військової справи, я мусів вибрати учительську працю.

Мої надії знову віджили під час створення самостійної Карпатської України. Тоді серцем я рвався до карпатських січовиків, що зводили криваві бої з новими загарбниками. Вістки про боротьбу Карпатської України продістались і до нас, на Наддніпрянщину; і хоч стріли січовиків замовкли, ми вірили, що »час великий надходить«.

1941 рік — німецько-московська війна. В руках зброя московського окупанта, яку так хочеться обернути проти нього самого в обороні своєї справжньої вітчизни-України. Полон, а коли я вирвався з неволі нового німецького окупанта, Україною вже стрясли нові історичні події — відновлення УССД Актом 30 червня і ліквідація самостійности гітлерівськими загарбниками. Руки самі рвалися до зброї.

Тоді-то я прочитав у своєму рідному місті Вінниці про створення т. зв. Українського Народного Ополчення. Вже хотів вступити до того »ополчення«, але — шукаючи контакту в українських установах — зустрівся з членами визвольного підпілля, революційної ОУН. Від них я довідався, що німці не допускають до творення українських збройних сил, а хочуть лише використати українців, як робочу силу і »гарматне м'ясо« для своєї німецької імперії. Я включився до підпілля революційної ОУН і разом з іншими почав працювати. Ми робили тоді мілітарну й пропаґандивну підготовку до майбутньої української національно-визвольної революції проти всіх окупантів.

Події розгортались. Ми поширювали підпільну сітку ОУН, скріплювали її та усвідомлювали українську громадськість. Упродовж першої половини 1942 року я пройшов різні ступені організаційного життя. Був шефом зв'язку, окружним провідником Вінницької приміської смуги і, нарешті, коли до Вінниці прибув і на деякий час зупинився військовий референт Крайового Проводу ОСЗУ друг К., мене призначили військовим референтом Обласного Проводу ОУН на терені Вінничини.

Тоді ми почали підготовку, щоб створити т. зв. південно-західній фронт; осідком його головного командування мала бути Вінниця. Ми робили облік усіх матеріялів і резервів, потрібних для мілітарної справи. Вивчали також обставини, враховуючи завдання військової Округи р. Бога і південного Подністров'я. А завдання наше на випадок повстання було таке:

1) Роззброїти війська окупантів, у потребі навіть збройною силою, та звільнити від них наш терен дії; 2) Перешкодити активній дії будь-яких »автономістів« чи »федералістів«, себто, малоросів, під таким чи іншим прапором; 3) Обсадити своїми збройними силами всі важливі об'єкти, щоб зберегти їх незнищеними для потреб української держави; 4) У воєнно-визвольний час поставити все життя нашого краю під контролю військової національно-революційної української адміністрації, при збереженні та активізації органів місцевого українського самоурядування; 5) Діяти між р. Богом і південним Дунаєм на теренах, що замешкані переважно українським населенням.

У другій половині 1942 року, починаючи з місяця липня, ми розпочали такі підготовчі роботи:

1) Накреслення плянів; 2) Підбір людей та комплектування головної команди військової Округи, що потім мала розширитися в оперативний штаб Південнозахіднього фронту, з відділами і підвідділами технічних і інженерних служб, авіяції, панцерних частин і інтендатури; 3) Облік воєнних резервів і матеріялів та маґазинування.

Особливу увагу ми звернули на підшукування спеціялістів авіяційних і панцерних частин (пілотів і танкістів), бо в наших околицях (біля Вінниці) влітку перебувало головне командування німецького східнього фронту і було чимало німецьких авіяційних і танкових частин, що їх ми мали намір раптово захопити під час повстання. Цю зброю ми мали використати в боротьбі з ворожими силами. Велику допомогу в

тій справі дали військовому крайовому референтові на ОСУЗ колишні старшини червоної армії, особливо колишній заступник командувача совєтського гарматнього полку Федір Білотченко (син розкуркуленого батька), колишній начальник 2 відділу штабу Григор Чорний і один член ОУН (з Галичини) друг К., який працював дольмечером в Управлінні вінницької залізниці й тимчасово керував військовою розвідкою.

Авторові цих рядків припало тоді вести центральну координаційну працю Штабу Військової Округи, що мала стати фронтом.

Влітку та восени 1942 року ми, з допомогою місцевих селян, організували в області акцію проти німецьких контингентів. Це вже була масова акція.

Зміни, які швидко відбувалися на німецько-большевицьких фронтах і в Україні, приспішували нашу військову підготовку. Німці потерпіли поразку на фронті, почали масово вивозити молодь з України до Німеччини й широко застосували до українського населення жорстокий терор. Треба було боронити населення і від німців, і від грабунків та злочинів червоних московських партизан.

*

Перед тим, щоб викласти дальший розвиток потій, треба зупинитися на питанні, з кого та в яких обставинах формувалася сітка революційної ОУН на Вінничині.

Основна засада була така: приймати до ОУН людей національно-свідомих, витривалих, випробуваних. Перш за все колишніх учасників полку та клюбу ім. гетьмана Павла Полуботка (в 1917-1918 рр.), членів »Оборони України« М. Міхновського, УВО, СВУ, СУМ-у, колишніх вояків Дійової Армії УНР, »Вільного Козацтва«, кол. вояків УГА, що були залишились на Наддніпрянщині, розкуркулених і репресованих, їх дітей та членів родини. Далі — тих національно-свідомих українців, що чесно й віддано готові були служити визвольній справі українського народу. Загально було застереження супроти членів і кандидатів компартії і членів комсомолу та совєтських активістів, що втратили довір'я народу.

Але на ділі виявилося, що не все було так, як передбачалось. Більшість репресованих і розкуркулених Москвою виявилась чесними людьми, щирими українськими патріотами, що віддано працювали в революційній ОУН або допомагали

їй. Але були й такі, що хотіли лише »десятини«, себто, лише повернення їм колишньої їх власности, щоб »хазяйнувати«. Їм »ніякої« України не треба було, а лише »десятини«, хай і під німецьким чоботом. Такі »патріоти« ставали вірними німецькими вислужниками. Таким, напр., був голова Хмельницької районової управи Чорній, що його, за зраду українського народу й вислугу німцям, у 1942 році революційне підпілля покарало смертю. Такими були керівні співпрацівники Вінницького Кріпо (Кримінальної поліції) Мефедовський (недостойний син достойного батька-священика — мученика УАПЦ), Матківський, що в 1943 році проголосив боротьбу з українськими націоналістами, і вчитель, бухгалтер, а потім і редактор »Калинівських вістей» (»Відродження«) Кукурудза. Не відставав од них і заступник бурмістра Вінниці Бернард, що поділив усе населення Вінниці лише на дві національні групи — німців і українців, зарахувавши до українців (територіяльно) кацапів, поляків та різних перевертнів.

Та найбільше шкодив москаль, професор із царських камергерів, кол. поміщик-дворянин, Савестіянов, що з приходом німців став бурмістром Вінниці. Напр., цей Савестіянов захопив у свої руки 40 тисяч карбованців, що були зібрані українським громадянством для української студіюючої молоді. Ці гроші були на біжучому рахунку газети »Вінницькі Вісті«, а Савестіянов забрав їх і витратив на допомогу кацапам (1942 року) — втікачам з Курщини, Вороніжчини та Сталінградщини.

Натомість були випадки, що колишні комсомольці ставали українськими патріотами, а навіть і активними націоналістами.

Особливо дуже великий вплив на формування світогляду й характеру провідного активу ОУН на Вінничині мали середовище (родина), школа й учителі, література тощо.

Пригадую собі провідні постаті революційної ОУН на Вінничині, а водночас застановляюсь над тим, як вони дійшли до такої ідейно-моральної висоти.

Пригадую собі одну розмову із сл. п. Федором Білотченком, що після того, як я став обласним провідником Вінничини, перебрав від мене референтуру військових справ в Обласному Проводі. Це був відважний, цілком відданий українській національній справі чоловік. Багато вклав він праці для ОУН, але був мовчазний і скромний. Тоді-то він запитав мене, чи я знаю, чому наш обласний політичний референт Ки-

лимник такий ідейний, принциповий націоналіст-патріот. Я відповів, що не знаю, знаю лише те, що він син порядної української родини з-під Вінниці (с. Якушенці), має високу педагогічну освіту, літературознавець, історик і подагог: Білоченко пояснив мені:

»Дядько Килимника, кол. петлюрівський старшина, вчив Килимника і мене в 7-літній школі української мови, літератури і історії, поки було можливо. Потім, на початку 30 років, дядька Килимника репресували як члена УВО, і він безслідно зник у кігтях ГПУ-НКВД. Але всі ті, що вчилися в нього, стали такими, як і сам Килимник — українськими патріотами-націоналістами. Таким став і я«.

Федір Білотченко — син селянина з хутора між Вінницею і Тивровом над р. Богом. Його батька зліквідували московські посіпаки, а хутір, де жили Білотченки та декілька селянських родин зруйнували як »куркульсько-петлюрівське кубло«, себто, як базу для українських повстанців. Тоді Федір Білотченко втік із своєї околиці. Сфальшувавши документи й прибравши чуже прізвище, він вступив на бухгалтерські курси й закінчив їх. Працював бухгалтером; потім пішов служити до червоної армії. Тут, далі під фальшивими документами, виявив свої здібності й попав до старшинської школи гарматчиків у Києві. Школу закінчив і його приділили, як старшину, до резерви. Коли вибухла в 1941 році війна, його забрали до війська і призначили заступником командира гарматного полку. Коли його полк попав у німецьке оточення, він не піддався німцям. Вийшов з оточення, передягнувся по-цивільному й деякий час переховувався, а потім, восени 1941 року, продістався до Вінниці. Тут його сестра, студентка Вінницького медичного інституту, зв'язала його з нашим націоналістичним підпіллям. Йому вдалося влаштуватися легально на працю — головним бухгалтером Немирівської контори »Заготзерна«. В системі заготівлі зернових культур та споріднених з нею установами він зорганізував цілу сітку симпатиків ОУН. Крім того багато допомагав підпіллю матеріяльними засобами і завдяки йому наша область у 1942 році могла допомагати Києву та Львову по 50.000 карбованців місячно. Пригадую собі, як після останньої нашої наради в серпні 1942 року в справі Вінницької Військової Округи та Південно-західнього фронту, Білотченко, зі сльозами в очах, сказав мені й Крайовому військовому референтові:

»Воював за СССР, двічі вивів полк із німецького оточення, а тепер — єдине моє бажання воювати за Україну!«

І справді, Білотченко аж до своєї смерти жертвенно працював для визволення України в рядах ОУН-УПА. Слід додати, що Федір Білотченко, незважаючи на свою »хлібну« (прибуткову) посаду в »Заготзерні«, зовсім не цікавився своїми матеріяльними життєвими справами. Завжди був одягнений у старий піввійськовий одяг. Так само бідно виглядали й жили його дружина й син. Натомість усіма силами він дбав про те, щоб дати забезпечення підпіллю. Це була гарна, коренастої, міцної будови людина, душею і тілом віддана українській визвольній справі; цілковитий ідеаліст, що не дбав про матеріяльні достатки ні свої, ані своєї родини, і все віддавав для ОУН-УПА. Згинув геройською смертю в грудні 1943 року в Літині на Вінничині.

Обласного політичного референта Килимника пам'ятаю як людину-ентузіяста. Це був високоосвічений, молодий український історик-літературознавець; одружений з учителькою і мав двоє дітей. Але він, як і Білотченко, для родини не жив, віддавши себе повністю українській визвольній справі. Він вів переговори з різними українськими групами, евакуйованими зі сходу на захід через Вінницю. Пригадую собі відповідь представників, відомої тепер на еміґрації, т. зв. Харківської групи: »Ми за українську державу, але проти німців воювати не можемо«.

Інші переговори Килимника були більше вдалі.

Пам'ятаю слова Килимника, що їх він сказав на одній обласній нараді — відправі активу: »Чого ця огидна Москва лізе до нас, сунеться зі своєю остогидлою, задрипаною червоною ганчіркою. Ми за синьожовтий прапор, за тризуб святий життя своє віддамо й ворогові ніколи не здамося. Згинемо, а не здамося. Затямте, друзі. Перед нами лише шлях боротьби за УССД. Нумо ж до праці, друзі! Час не жде. Він уже прийшов. Може ми згинемо, але ідея наша невмируща й вона переможе!«

Таким він був у житті й боротьбі з ворогом. Таким був і тоді, коли попав у руки ворога. Згинув сл. п. Килимник у німецькому концтаборі в Бердичеві, але не заламався, нікого й нічого не зрадивши.

Пам'ятаю і провідника ОУН Хмельницького району Куприєвича. Вчитель, директор Хмельницької середньої школи)десятилітки). Закінчив до війни Ніжинський 4-річний Педагогічний інститут. По професії історик і літературозна-

вець. Мав жінку й дітей, але жив тільки для української визвольної справи, всіма силами працював для здійснення ідей ОУН-УПА. З приходом німців спочатку був інспектором шкільництва і позашкільної освіти Хмельницького району, але потім, через провокацію вже згаданого Чорнія, шефа Хмельницької Райуправи, німці усунули його з цього становища за друкування в місцевій друкарні нашої націоналістичної літератури. Пізніш, улітку 1943 року, вже в час формування і дій УПА, його оточила німецька жандармерія з допомогою їх вислужників — місцевих поліцистів-зрадників. Разом з бойовиками УПА, членами й симпатиками ОУН, він згинув у полум'ю запаленого будинку. Відбивались вони до останнього набоя, не здавшись німцям. Так згинули побратими ідеї і зброї в боротьбі з наїзником за волю України.

Таким же ідейним був і редактор »Калинівських Вістей« (відомих ще п. н. »Відродження«) Лященко. Колишній ляйтенант червоної армії, учитель, воєнний керівник (»воєнрук«) у Львові (1940-41 роки), де і зв'язався з ОУН у 1941 році. Потім він був районовим, а далі надрайоновим провідником Калинівщини (Вінницька область). Підложжя для його національної свідомості дав йому його дядько, кол. вояк УГА, який в 1930 роках був репресований як член УВО. Лященко спочатку відкрито друкував наші націоналістичні видання, а потім, як німці заборонили, друкував нелеґально. Так заходами Купрієвича і Лященка в Калинівці побачили світ передруки »Катехизму ОУН«, »Постанови Другого Великого Збору ОУН«, українські націоналістичні співаники, брошура »Нація — спеціес«, »Мала історія України«(І. Крип'якевича) та чергові числа підпільного органу Крайового Проводу ОУН Осередньо-Східніх Українських Земель »За Самостійну Україну«, що почав був появлятися в Києві з ініціятиви Крайового Провідника Дмитра Орлика та Крайового референта пропаґанди, кол. педагога-історика вищої школи, а згодом (до ліквідації німцями) директора першої української ґімназії в Києві, киянина Могили (псевдо). В Калинівці Лященко видав і працю Могили п. н. »Якою Україна є, була й буде«.

Потім Лященко, з доручення Обласного Проводу Вінничини та Крайового референта пропаґанди Могили, зорганізував першу підпільну друкарню ОУН у нашій області.

Унаслідок доносу бухгалтера друкарні »Калинівських Вістей« Кукурудзи, Лященка арештувало Ґестапо за друкування без дозволу Ґебітскомісара портретів Петлюри й Коновальця. В тюрмі Ґестапо (у Вінниці) він просидів більше

ніж місяць. Викрутився тим, що друкування портретів пояснював як заходи заробити з продажі портретів для прожитку робітників друкарні.

Потім, коли Лященко вийшов на волю, його разом із зв'язковою Галею перекинено в глибше запілля — на Волинь.

Зв'язкова Галя була дочкою співробітника Вінницького лісного господарства. Студентка одного з Вінницьких технікумів, русява, повненька дівчина, безстрашна, вповні віддана визвольним ідеям ОУН, підпільниця. Такими ж були й інші дівчата, зв'язкові й розвідчиці, молоді членки ОУН, що їх виховувала і очолювала Євгенія Петерзіль (родом з Галичини). Потім Є. Петерзіль відійшла з черговою похідною групою ОУН за Дніпро, і там згинула смертю хоробрих з рук наїзника. У Вінниці вона деякий час працювала леґально, як керівник міської суспільної опіки, але під тиском і переслідуванням бурмістра (москаля) проф. Севастіянова мусіла цю працю залишити.

Петерзіль допомагали ще двоє дівчат з Галичини — Іра, що в 1943 році згинула в руках Ґестапо, але нікого не видала, і Христина — вчителька.

Велику працю проробила й буковинка Хмара, що від виснаження і важкого підпільного життя на весні 1942 року померла на сухоти. Її похоронили у Вінниці.

Коли згадані провідниці були розконспіровані й мусіли відійти в глибше підпілля, їм на зміну прибула Оля (зі Станиславова), а коли й вона попала в руки Ґестапо й згинула, групу дівчат (це були, переважно, студентки, діти селян, робітників і інтеліґенції) очолила аж до арештування її німцями Наталка С., студентка літературного факультету Одеського університету, донька колишнього петлюрівського старшини, а потім керівника повстанського комітету одного з повітів Херсонщини, який згинув у бою з червоними московськими окупантами в 1920 роках. Наталка С., висока русява дівчина, виявилася відважною підпільницею, добрим організатором і провідником жіночої сітки ОУН м. Вінниці. Пізніше вона попала до німецького концтабору, але, здається, пережила його і вийшла на волю.

Ще треба згадати Олексу С., що спочатку був шефом зв'язку, а потім окружним провідником Козятинщини. Це був молодий учитель, кол. комсомолець, але виховний на патріотичних традиціях своєї родини, захопився ідеями ОУН. Він був автором брошури-відозви до української молоді в 1942 році, дуже влучно написаної, з доброю орієнтацією в

проблемах колишньої підсовєтської молоді, що була вихована на історичному (діялектичному) матеріялізмі та еволюційному вченні Ч. Дарвіна. В тій брошурі Олекса дуже добре викривав брехливість комунізму та його правдиву істоту — московський імперіялізм.

Олекса С. був дуже сміливим і енергійним, його часто можна було бачити на роверi, як він об'їжджав підлеглі йому райони просто на очах Ґестапо. Не раз на командировку (персональний документ відрядження), одержану від керівника суспільною опікою Гапія, що замістив Євгену Петерзіль, Олекса їхав поїздом у напрямку Гайворона на південь і Семики-Хмельник на північ. Тоді він брав зі собою мішки підпільної літератури і на зупинках залишав літературу зв'язковим. Так об'їжджав цілу лінію колії від Семок до Гайворона. В 1943 році Олекса С. відійшов на Волинь до УПА працювати в розвідчих органах.

Не можна обминути й Мироса Б., сина місцевої вчительки і бухгалтера. Його батько, колишній старшина УГА, був репресований москалями за участь в УВО. Коли прийшли німці, Мирось саме закінчив десятирічку та жив із своєю мамою, бо старший його брат був покликаний до червоної армії. Мирося затримали німці в Боярівці під Києвом і привезли до Вінниці. Тут обласному референтові Служби Безпеки, який знав, хто був батько Мирося, вдалося звільнити його. З того часу Мирось вступив в ОУН і працював зв'язковим і розвідником. Він добре вив'язувався з усіх своїх обов'язків та виявляв свою здібність. У травні 1943 року Мирось попав знову в руки Ґестапо й опинився в концтаборі. Тут і згинув, а його мати, в розпачі, поповнила самогубство.

Слід згадати таож відданого й відважного націоналіста Івася. Походив він з Галичини, син репресованих батьків. Працював із самопосвятою і всі свої гроші завжди роздавав побратимам, що мали родини.

Між провідним активом ОУН на південній Вінничині особливо відзначались двох друзів-односельчан, що походили з села Жаданів Дашківського району.

Перший з них Гриць (Борис), студент Вінницького медичного інституту, що втік від вивозу до Німеччини. Спочатку був провідником Гайсинської округи, а потім обласним організаційним референтом. Був дуже відважним і активним, згинув у руках Ґестапо наприкінці 1943 року.

Другий — Василь П., аґроном, закінчив Одеський сільськогосподарський інститут. Кульгав на одну ногу, фізично не-

показний, але розумово дуже здібний. Після того, як політичний референт Килимник попав до рук Ґестапо, Василь П. керував політичною обласною референтурою. В 1943 році він видав цілу низку листівок, скерованих проти німців. У той же час проводив також »дискусію« із совєтськими партизанами у вигляді віршованої сатири і памфлетів, що для большевиків була просто вбивчою. Ця його полеміка виявилася корисною; вона внесла в кубло московських лісових бандитів замішання, суперечки й розклад. Василь П. мав безумовний успіх.

До жертвенних і відданих провідних членів ОУН належав і Нар... — аґроном по фаху, а в 1941-42 роках директор Хмельницької Машинотракторної станції (МТС). Але сільським господарством він мало цікавився. Його цікавила художня література і українська політика. Це були наслідки впливу на нього його старшого брата, викладача історії та української літератури Вінницького інституту народної освіти. Потім він був директором Історично-етнографічного музею. В часі Визвольних Змагань брат Нар. був старшиною української армії, а в 1933 році НКВД заарештував його за зв'язок з УВО.

Молодший Нар., що про нього йде мова, разом з Купрієвичем і Олексою С. організував національно-виховну роботу в Хмельницьку та сусідніх районах. Крім того організував матеріяльну базу для ОУН-УПА. Через донос уже згадуваного Чорнія, був арештований німцями, а коли вирвався на волю — Провід перекинув його працювати в іншу місцевість.

Багато допомагав нам і директор Вінницької насінево-дослідної станції Репуленко, колишній старшина української армії, особливо документацією, зв'язками, приміщеннями та друкарськими засобами.

Найсильніша й найкраще поставлена сітка ОУН була в Калинівському районі, що її зорганізували вже згадуваний редактор Лященко та надрайоновий провідник, а згодом провідник Козятинської округи Липовий, родом з Галичини. Потім провідником цього району був молодий юнак Віктор (Вітя), високий кучерявий бльондин, палкий ентузіяст нашої справи. Через провокацію він попав у руки Ґестапо, але нікого не зрадив.

Таким чином бачимо, що провідний склад сітки ОУН Вінницької області, хоч строкатий своїм походженням, був добре зцементований ідеями ОУН-УПА. Велику допомогу місцевим націоналістам давали члени Похідних Груп ОУН, що

своїм патріотизмом і досвідом завжди служили нам прикладом.

Ще перший провідник ОУН на Вінничині, Вовк, улітку 1941 року почав маґазинувати зброю та інший військовий виряд для майбутньої української національної армії. Але на донос когось з оточення бурмістра-москаля м. Вінниці, проф. Севастіянова, німці арештували Вовка, і він, утікши з в'язниці, мусів опустити Вінничину.

Наступний провідник Бойко розбудував мережу ОУН на цілій Вінничині, наладнав порвані зв'язки і скріпив організаційну сітку. Але на весні 1942 року він мусів залишити Вінничину і пішов далі — на лівий берег Дніпра. Там через московсько-большевицьку провокацію попав у руки ґестапівців і згинув разом з Євгенією Петерзіль і Глібом.

Я фактично почав свою організаційну працю за третього провідника Вінничини, Левка. Втративши надію вступити до українських збройних сил, бо остаточно довідався, що таких нема, я тимчасово почав працювати учителем. З труднощами, бож учителів було більше, ніж шкіл, я влаштувався на вчительську працю під Вінницею. Спочатку викладав українську мову й літературу в 8-10 клясах, потім ці дисципліни передав іншому вчителеві, а сам викладав світову літературу, загальну історію і історію України. Мене були призначили директором Хижинецької десятилітки, але я відмовився від цієї посади, бо в Луці Мелешківській, де я учителював, мені було ближче до Вінниці.

В Луці я зблизився з директором школи С., нашим однодумцем. Тоді я одержав від керівника обласного відділу освіти проф. Серафимовича, що побував на моїх лекціях, похвалу за патріотичне викладання. Трохи пізніше я познайомився з волиняком Чуєм, що був тоді заступником проф. Серафимовича і керував позашкільною освітою в обласному відділі освіти. Він запропонував мені обняти керівництво всіма школами м. Вінниці, щоб зробити їх націоналістичними, але Чуєві прийшлось покидати Вінницю і зникати від переслідування зі сторони москалів і німців.

Тоді-то німці позакривали в селах усі середні школи і мені загрожував вивіз на працю до Німеччини. Але завдяки поетові Орестові, що працював тоді інструктором обласного відділу народньої освіти, я влаштувався учителем історії в 10 та 7 середніх вінницьких школах, а потім — викладачем, також історії, Вінницького педагогічного інституту, що його

я сам закінчив ще в 1933 році, а який за німців існував лише в складі заочного сектора.

На весні 1942 року проф. Серафимович перейшов працювати до Житомира (тут приміщувався Генералкомісаріят Житомирщини і Вінничини) вже як радник у справах шкільництва. З того часу нас, учителів-істориків, запрошено до колективної підготовки шкільних підручників, особливо історії України. Незабаром підручник історії України був готовий до друку, і висланий відповідній референтурі Генералкомісаріяту для затвердження. Вислід був такий, що підручник історії України заборонено друкувати, а з шкільного навчального пляну взагалі знято історію України. Німці не хотіли допустити до того, щоб учителі своїми лекціями збуджували національну свідомість учнів. Усе ж таки мені вдалося переконати викладачів історії в школах Вінниці і вони до самого кінця німецької окупації викладали історію України нелеґально.

В останніх днях місяця січня 1942 року я відніс до редакції місцевої газети »Вінницькі Вісті« три мої статті: »Рідна мова в церкві«, »Національне виховання у школі« і »Мій спогад про голодний 1933 рік на Поділлі«. Редакція прийняла їх і вмістила в часописі дві мої перші статті. Тоді один з молодих редакторів »Вінницьких Вістей«, Валентин С., запропонував мені націоналістичну літературу, а потім пов'язав мене з місцевою підпільною сіткою ОУН. Редакція »Вінницьких Вістей«, незважаючи на німецькі репресії, ще цілу осінь, зиму і весну 1941-1942 рр., була обсаджена з ініціятиви ОУН, активним національно-свідомим українським апаратом.

Книжку Д. Донцова »Де шукати наших традицій« я читав цілу ніч і вона зробила на мене велике враження, себто — зробила цілу революцію в моєму історично-політичному уявленні. Тоді я познайомився і з деякими працями Зіновія Карбовича та Я. Старуха. Все це було для мене нове і незвичайно інше, після читання, також нелеґальної, української політичної літератури типу творів М. Драгоманова. Перед тим, тільки твори Т. Шевченка, Кащенка і Стороженка збуджували в мене українську національну свідомість, але наукову підставу, обґрунтування її, дали мені історіософічні твори та політичні праці Д. Донцова про націоналізм.

Коли співробітник »Вінницьких Вістей« Валентин С. впровадив мене в сітку ОУН, він сконтактував мене з окружним провідником Вінницької приміської смуги Грицем Чумаком, який походив із Долинського повіту (Прикарпаття) і прий-

шов до нас з Похідними Групами. Гриць Чумак перебував напівлеґально при родині свого старшого брата, колишнього вояка УГА, що в 1933 році був репресований енкаведистами. Це був чорнявий молодець, колишній студент Львівської політехніки, великий ентузіяст.

Познайомившись зі мною, він дав мені скрипти праць Зіновія Карбовича — »Генеральна лінія ОУН« і »За новий суспільний лад на Сході Европи«. Обидві праці порушували дуже актуальні теми, і ми умовилися з Г. Чумаком, що після прочитання його »Катехизму українського націоналіста-революціонера« (в якому були й Постанови Другого Великого Збору ОУН), я прийду до нього, щоб обговорити прочитане.

На чергових зустрічах з Г. Чумаком ми обговорювали прочитану мною літературу. На моє запитання, коли я повинен почати відвідувати ідеологічно-політичний вишкіл, що його провадив з інтеліґентними новаками в ОУН сам Г. Чумак, він відповів мені: »Вас не треба вишколювати, навпаки — ви самі будете провадити відповідний вишкіл членів-новаків і кандидатів в ОУН«.

Зараз на одній з наступних зустрічів Гриць Чумак заприсягнув мене на вірність ідеям і проводові ОУН, і з того часу я вже був заприсяженим членом.

Перше завдання, яке я отримав від окружного провідника Г. Чумака вже мало конкретний характер. Треба було їхати у Вороновицький район, щоб доручити організаційну літературу та змінити організаційні клички-паролі. Я мусів запам'ятати всі старі й нові клички-паролі та адреси явки-зв'язку, при чому не мав права розпитуватись за адресами чи людьми. Все мав запам'ятати і сам відшукати. Так підготований, я виїхав перший раз у терен із завданням зв'язкового.

В той час по широкій залізничній колії пасажирські поїзди взагалі не ходили і треба було нелеґально чіплятися поїздів вантажних чи навіть військових, себто — їхати »зайцем«. Вузькоторовою колією ходили пасажирські поїзди, але щоб одержати квиток треба було »командировки« від якоїсь леґальної установи чи організації. Потім такі »командировки« я вже виготовляв сам і для себе і для своїх підлеглих, користуючись чистими блянками, що їх одержував від відділу Суспільної Опіки чи Насінневого тресту, де деякий час працювали наші люди. На таку ж фіктивну »командировку« я одержав залізничний квиток тепер і вибрався »вузьколійкою« до Вороновиці.

У Вороновиці, згідно з вивченим напам'ять пляном я — нікого не питаючи — добрив до райсоюзу споживчої кооперації і зайшов у кабінет голови, ніби в мене є діло до нього. Голова був колись репресований за зв'язок із СВУ, але потім вийшов на волю. Дочекавшись, коли він звільнився, я звернувся до нього по старій, колись умовленій кличці. Але сталося так, що він мене не зрозумів і, як обережний старий підпільник-революціонер, не прозрадив себе ні словом. Так і не вдалося мені пов'язатися з ним, може тому, що була деяка розбіжність між умовленою і моєю кличкою, а може тому, що він її призабув. Правда, він обійшовся зі мною по-доброму, навіть запропонував квиток на обід у кооперативну їдальню та все приглядавсь до мене. Але я перепросив його, подякував і швидко відійшов.

Тепер, знову нікого не питаючи, я пішов до місцевої районової управи, до голови плянової комісії, члена організації, Шумила (родом з Волині), але його не застав, бо він виїхав у справах урядових до Обласного плянового правління у Вінницю. (Шумило потім помер у німецькому концтаборі).

Мені залишилась тільки ще одна надія, найбільш складна і небезпечна — зв'язатися з Вороновицьким районовим проводом через людину, що працювала в ролі переладача при місцевій службі порядку (поліції). Це був дядько Гриця Чумака. Прийшлось іти туди, або вертатись з нічим до Вінниці. Я рішився іти на поліцію. При вході до будинку натрапив на німецького жандарма і коменданта, чи його заступника, поліції, що запитав мене, кого я тут шукаю. Я назвав прізвище Чумакового дядька. Він повірив мені й казав викликати його. Той прийшов, і тільки я сказав кличку і назвав прізвище Чумака, він зараз все зрозумів і сказав мені негайно вертатись до першої особи — голови райспоживспілки, додавши, що він полагодить усе телефонічно і сам прийде, як тільки звільниться.

Я так і зробив. Добре, що так сталося, бо могло бути гірше, і ця моя перша спроба виїзду в терен була б скінчилася дуже кепсько. В мене в течці були тризубці, Постанови Другого Великого Збору ОУН та інші націоналістичні брошури, і коли б німці були перешукали мене — мене чекала тюрма, а може — і розстріл.

Я вернувся до голови райспоживспілки. Тепер він прийняв мене з усмішкою і повів зараз на обід. Іншим відрекомендував мене як »добродія« з »Вукоспілки« (себто, Всеукраїнського центру споживчої кооперації), що прибув у важ-

ливій справі. Потім прийшов і дядько Гриця Чумака і ми полагодили всі справи. Ще того вечора я вернувся вантажним автом райспоживспілки до Вінниці.

Відомості з Вороновицького району були добрі. Селянство, молодь, а навіть і робітники Степанівської (Вороновицької) цукроварні, урядовці установ, учителі народніх шкіл і медичні працівники — були за нами. Лише аґрономи, функціонери громадських господарств (колгоспів) і педагогічний персонал місцевої аґрономічної школи — були проти нас. Центром спротиву національному українству були місцевий райземвідділ і аґрономічна школа, бо аґрономи мали набиті голови московською дурійкою — колективізацією і, великою мірою, були обмежені (за малими виїмками). Вони не бачили для себе місця без колгоспної системи і все оглядалися на »совдепію«, себто на »большевицьку власть Росії«, і давали перевагу »сталінському статутові сільсько-господарської артілі«. Саме в такій системі, що зберігалася за німецької окупації п. н. »громадське господарство« — вони бачили своє місце і боялися ліквідації колгоспів та поділу землі на одноосібні трудові господарства. Натомість високоосвічені й досвідчені аґрономи обласного центру дивились на справу інакше і йшли, переважно, за нами.

Таке саме було і в сусідніх районах, наприклад, у Лінецькому, Липовецькому, Дашівському, Немирівському та в інших.

Другий мій виїзд у терен, вже як шефа зв'язку і члена Окружного Проводу, відбувся по трасі Турбів-Вахнянка-Липовець, розташованих на південний схід від Вінниці. Моїм обов'язком було налагодити зв'язок і передати літературу. З допомогою »командировки« я дістався поїздом до першого пункту — Турбова. Це було в перших дня березня 1942 року.

В Турбові районовим провідником ОУН був син селянина з містечка Старі Прилуки, що мав педагогічну освіту і працював районовим шкільним інспектором. Назву його, умовно, Русявим. Русявий жив у шкільному будинку і коли я прийшов, то застав лише його жінку. Вона сказала, що чоловік у шкільній інспектурі. Я просив, щоб вона викликала його і він зараз же прийшов. Сконтактувавшись зі мною з допомогою клички, Русявий сказав мені йти з ним до інспектури, а звідти він відтранспортує мене до містечка Старі Прилуки. При тому пояснив, що залишитись мені в Турбові небезпечно, бо він має багато ворогів серед місцевих учителів, які роблять на нього доноси. Річ у тому, що Русявий усунув з учи-

тельських посад москвофілів, а вони тепер оскаржують його перед німцями за український націоналізм.

З Турбова я пішов разом із зв'язковою до Старих Прилук, а звідти — до Вахнянки і Липовця.

В Турбівському районі ми також мали певний успіх. Селянство, робітництво, молодь і студенти були за нами, але був деякий клопіт з місцевою інтеліґенцією, найбільше з учителями, яких Русявий мусів усувати за їхнє москвофільство і співпрацю з німцями. Потім у Турбові я був ще тричі.

»Турбівщина, — як казав Гриць Чумак, — була національно свідома, організаційно добре розбудована, але мала більш просвітянський характер, ніж бойово-революційний«.

Коли в травні 1942 року я, разом з Русявим, відвідував села Турбівщини, то з приємністю бачив, як діти-школярі вітали нас усюди націоналістичним привітом: »Слава Україні!«. А в школі на наш привіт хором відповідали: »Героям слава!«. Такі ж гасла-кличі були й по школах та читальнях »Просвіти«. Тут же висіли портрети Симона Петлюри і Євгена Коновальця, імена яких втішалися великою пошаною і любов'ю серед місцевого населення.

Слід сказати, що незважаючи на німецьку заборону засновувати »Просвіти«, на Вінничині по селах вони існували далі напівлеґально. Керівництво громадським життям по селах було в руках наших людей і національно-культурна праця йшла досить добре. Але це я зауважив уже пізніш, а не за першим разом.

Приїхавши до Вахнівки, я зустрівся лише з директором школи. Це була молода, досить освічена людина, національно-свідома, але дуже стримана, а до того ще й перевантажена господарськими родинними турботами.

Натомість у Липовці, куди я прибув, я мав далеко більше вражень і затримався тут декілька днів.

Насамперед треба сказати, що я мусів ставитися обережно до поданих мені зв'язків-адрес. Так радив мені і Гриць Чумак, бо з людьми, до яких я дістав зв'язок уже деякий час не було контакту. Отже я мав провірити все й налагодити справи.

Тому в Липовці я зайшов насамперед до найбільш мені знаної і певної людини — мого далекого родича, брата мого дядька. Це був колишній вояк УГА, що ранений у боях з денікінцями, залишився під большевиками і завдяки своєму братові вилікувався та влаштувався жити в нас на Поділлі. Потім, у 1933 році, був арештований і відсидів 4 роки в конц-

таборі. Вернувшись в Україну, був позбавлений громадянських прав і мусів заробляти на життя шевством. Ще у Вінниці я чув від своєї рідні, що він вступив до Української Служби Порядку, але тепер, знайшовши його, я побачив, що він працює далі шевцем. На моє запитання, чому він покинув службу в поліції, він відповів:

»Ми, що колись були політично репресовані, та й взагалі всі українські патріоти, думали, що будемо будувати українську державу. Але довідавшись, що німці зліквідували український уряд у Львові, та проголошену державну самостійність Актом 30 червня, не хочемо бути знаряддям у їхніх руках. Досить того, що були таким знаряддям за большевиків. Виступати проти свого народу не будемо. Вже в грудні минулого року з Української Служби Порядку відійшли всі національно-свідомі й порядні українці, а залишилась лише допоміжна для німців поліція, що складається з усякого сміття«.

Мій родич запровадив мене на подану мені Грицем Чумаком адресу — до вчителя середньої місцевої школи. Виявилось, що цей молодий учитель був небожем відомого педагога, якого я знав ще з часів мого вчителювання в педагогічній Переяславській школі. Але самого вчителя я не застав удома і про все те я дізнався від його жінки. Та шкодувати, що не застав його вдома не було чого, бо потім з'ясувалось, що він, хоч і сумлінна людина, боязкий, нерішучий і вже наперед забезпечив себе перед повернанням большевиків. Він хотів української держави, але страх за майбутнє паралізував його прагнення.

Зовсім інакші були мої зустрічі з Кукурудзами, більш активними й рішучими, але з великими й дивними заскоченнями й коливаннями. Старший з них був керівником фінансового відділу Липовецької районової управи. Це був досвідчений підпільних і узагалі бувалий чоловік. Як тільки я зв'язався з ним, він зараз же скерував мене до місцевої фризерні-перукарні, а вслід за мною прийшов і сам. Звідси запровадив мене до просторої їдальні з нічлігом, а коли стемніло — до свого брата на розмову. Тут, у наймолодшого брата Куурудзи, ми все обговорили і з'ясували.

Між іншим, виявилося, що Кукурудзи — діти колишнього царського жандарма. Старшому Кукурудзі вдалося влаштуватися фінансовим робітником, а молодший був навіть членом комсомолу і працював завідувачем районового відділу аґітації і пропаґанди. Середущий брат, якого я не застав,

служив колись у морській піхоті армії Петлюри в ранзі підполковника.

Обговоривши всі справи, я дав їм умовну кличку та певні завдання організаційного характеру.

В Липовці я побачив цікаве явище. Коло німецької комендатури підвішено шістьох мадярських солдатів за крадіжку курей у наших селян. Німці карали мадярів, але самі поводилися з українцями як розбійники, забирали все, що могли, особливо кожухи для вояків на східньому фронті. Били людей, грабували, арештували й розстрілювали. Тоді я пригадав собі такий випадок.

У вересні 1941 року на лекції в школі я пояснював учням, що таке культура і порівнював диких жорстоких москалів із культурними европейцями. Учні заперечили мені культурність европейців такими словами: »Ці культурні европейці (себто німці) побили сьогодні вранці до крови наших сестер за те, що вони спізнилися на працю в колгоспі. П'яний Зельман (німець, керівник сільським господарством) щодня б'є конюхів...« Тоді я виправдував Европу тим, що гітлерівці згубили европейське обличчя і перетворились на скажених садистів. Нічого іншого я не міг сказати, бож німецькі гітлерівці іншої назви не заслуговували.

Коли я вернувся до Вінниці з моєї поїздки в терен, Гриць Чумак сконтактував мене з обласним провідником Левком. Це був середнього росту, з рудоватим волоссям молодий чоловік — років 25. Ідеаліст, ентузіяст, зразковий провідник. Він подав мені дуже багато вказівок і порад в організаційній роботі. Наприклад, попереджав, що у випадку арештування ніколи не можна підтверджувати обвинувачення, а коли хтось інший заламався, то треба заперечувати всі його вимушені зізнання. Взагалі в розмовах зі мною Левко передав мені багато цінного зі свого підпільного досвіду в Галичині й не раз потім його поради і вказівки допомагали мені в прикрих, небезпечних ситуаціях.

Із заступником Левка, Богданом, ми уклали тоді код та зашифрували всі адреси місцевого проводу ОУН.

На весні 1942 року до Вінниці, проїздом, завітав крайовий провідник ОСУЗ Дмитро Мирон-Орлик, відомий також як автор 44 правил життя українського націоналіста і праці »Ідеяі Чин«, яку я прочитав вже після його смерти, наприкінці 1942 року.

Тоді в нас відбулась конспіративна обласна відправа активу. На нараді було порушено багато важливих питань, особ-

ливо місцевого значення. Між іншим, я пропонував конкретизувати нашу програму в питаннях земельному та приватної власности і видавати листівки із закликами розподіляти колгоспи на поодинокі трудові господарства. Дмитро Мирон-Орлик відповів, що все це потрібне, але в першу чергу мусимо мати власну друкарню, щоб друкувати підпільні видання.

Після наради я з головою впірнув, коли можна так висловитися, в організаційну працю. Грицько Чумак повів групу активних членів ОУН у Галичину на вишкіл, а мене призначено заступником провідника Вінницької приміської смуги.

В Галичину на вишкіл пішов тоді й Олекса С. та перший редактор »Вінницьких Вістей« Нофенко, що мусів покинути свою працю в редакції під тиском німців. Річ була в тому, Нофенко гостро виступав проти москалів, плямував москвофілів, а навіть зачіпав і фольксдойчів. За те він і члени редакційної колеґії були арештовані, просиділи кілька тижнів у в'язниці, а потім вийшли на волю, але з праці в редакції були звільнені. Нофенко, вернувшись з вишколу в Галичині, пішов на південносхідню Україну, де попав у руки німців і згинув геройською смертю.

Коли з Галичини вернувся Гриць Чумак, він, на власне бажання, пішов з новою похідною групою далі — на лівий берег Дніпра, а мене, з наказу обласного провідника Левка, призначено провідником Вінницької приміської округи. Вернувся з вишколу і Олекса С., який став моїм заступником. Він звертав більше уваги на зв'язки, а я — на вишкіл членства.

Тоді ми мали три галузі вишколу: організаційний, ідеологічний і конспіративний. Дуже цікавий був конспіративний вишкіл, що відбувався за підручником... »Як лікувати пошесні хвороби«. Коли хто взяв цю книжку в руки, то з перших рядків не міг зорієнтуватися, що мова йде не про »пошесні хвороби«, а про конспірацію і її засади. На самому початку перші рядки цієї книжки починались (цитую з пам'яті) так: »Пошесні хвороби дуже шкодять, загрожують здоров'ю та життю людей...« І так побіч »пошесних хвороб« викладались вишкільні матеріяли з конспірації.

В той час німці остаточно припинили діяльність »Союзу Українського Націоналістичного Студентства« (СУНС), що постав був із нашої ініціятиви, розвивав свою діяльність під нашим впливом і був, як можна так висловитись, нашим резервуаром. СУНС проводив велику освідомлюючу національ-

но-культурну працю в дусі революційного націоналізму, був місцем, де готувались молоді майбутні члени ОУН. Після закриття »Союзу Українського Націоналістичного Студентства«, гроші, що були зібрані українською громадськістю для СУНС-у і були на біжучому рахунку »Вінницьких Вістей«, захопив уже згадуваний бурмістер проф. Севастіянов, і дав на допомогу москалям-втікачам.

Заборонили німці й діяльність другої нашої організації — »Жіночої Служби Україні« (ЖСУ), що організувала різні національні свята, виклади історії України для жінок, влаштовувала різні традиційні вечірки тощо. Тепер німці, під впливом москвофілів, заборонили »Жіночій Службі Україні« провадити будь-яку національну діяльність, крім виключно допомогової акції.

Десь у червні 1942 року Вінницю знову відвідав провідник ОСУЗ Дмитро Мирон-Орлик, що вертався саме з II Конференції ОУН. У нас знову відбулася нарада активу. Ми одержали від крайового провідника всі потрібні вказівки й інформації. Крім того він з'ясував нам Постанови II Конференції ОУН і конкретні завдання для нашої області, що перебувала під двома окупантами — німцями й румунами, поділена по річці Богу (за Богом румуни мали свою »Трансністрію«). Наприкінці крайовий провідник дав обласному провідникові та мені по одному примірникові »Постанов Конференції« і зобов'язав нас помножити їх на циклостилі в потрібній кількості та включити в програму вишколу членів як найбільш актуальний матеріял. Незабаром мав приїхати до нас крайовий референт пропаґанди Могила і крайовий референт військових справ Коваль.

Незабаром після того, як Дмитро Мирон-Орлик поїхав із Вінниці до Києва, до нас прибув член Крайового Проводу, референт пропаґанди, Могила (відоме псевдо). Він — родом з Наддніпрянщини, історик, що закінчив студії у вищій школі ще в часі московсько-большевицької окупації. Коли большевики окупували західні області України, Могила попав туди викладачем історії у вищих школах. Як свідомий українець швидко знайшов спільну мову з українським підпіллям і пов'язався з Організацією Українських Націоналістів. З вибухом другої світової війни залишився в західніх областях України, деякий час переховувався, а після втечі большевиків прибув (разом з Похідними Групами) до Києва, щоб творити тут централізоване українське життя. Але надії його не здійснилися, бо німці відразу почали нагінку на свідомих ук-

раїнців і про утворення українського уряду в Києві не було й мови. Націоналісти вспіли тільки підняти синьожовтий прапор над св. Софією. Як знаємо, Український Легіон, що мав бути зав'язком українських збройних сил, німці розброїли у Василькові під Києвом, і вже восени 1941 року почали масові арештування і розстріли українських націоналістів.

Могила розповідав мені, що він хотів працювати з леґального становища, як директор першої української гімназії в Києві, щоб мати кращі можливості впливати на українське леґальне життя. Але німці замкнули всі середні школи, а вчителів і учнів вивозили до Німеччини на працю. Могила ледве уникнув арешту, бо на нього робили засідку в його квартирі. Тоді він перейшов цілком у підпілля і віддав себе повністю справі організування підпільної сітки революційної ОУН. Працював референтом пропаґанди в Крайовому Проводі.

Вперше я довідався про Могилу ранньою весною 1942 року, коли мій зверхник Грець Чумак, сказав мені, що в Калинівці (Вінницької області) Лященко, редактор »Калинівських Вістей«, видав брошуру Могили п. н. »Україна, якою була, є і буде«, тиражем кілька тисяч примірників. Тоді Гриць Чумак запропонував мені забрати до себе весь наклад цієї брошури, а потім переслати в різні місцевості України

Я погодився. Одного дня перед моєю квартирою затрималася підвода. Це селянин із села Павлівки, Калинівського району, привіз брошури. Він пов'язався зі мною з допомогою клички й приніс два мішки брошур Могили, замаскованих зверха картоном. Дядько Н., що приніс брошури, був колишнім членом СВУ. Тепер, як щирий український патріот, віддано працював у рядах ОУН.

Брошура Могили »Україна, якою була, є і буде« висвітлювала ролю українського націоналізму й мобілізувала народ до боротьби за Українську державу.

В липні 1942 року я зустрівся особисто з автором брошури — Могилою. Ми говорили з ним на різні актуальні теми, бож він брав участь у II Конференції ОУН. Особливо цікавила нас тактика нашої визвольної боротьби, її ближчі перспективи і наші завдання. Могила, між іншим, заступав концепцію суверенної соборної України, в якій були б зібрані в одну цілість усі, без винятку, українські етнографічні території, при тому визначував Україні провідну ролю в перебудові Східньої Европи і Середньої Азії на нових справедли-

вих політичних і соціяльних основах. Про співпрацю деяких українців з німцями, які, мовляв, і »там« можуть щось добре зробити, Могила висловлювався неґативно. Він називав таких українців »вічними поплентачами« і »перепициками«, пояснюючи таке явище тим, що »барабаші« й »кисілі« завжди трапляються. Вони, казав він, будуть і потім, в українській державі, але технічними писарями. Хоч і мають великі претенсії як »реальні, помірковані політики«, проте фактично надаються тільки до ролі писарів.

Саме тоді група педагогів-істориків підготовляла у Вінниці »Історію України«, про яку я вже згадував. Я написав був розділ »Українці в Австро-угорській державі«, а Килимник, що очолював цю нашу т. зв. історичну комісію, писав розділ про Козаччину. Могила ставився скептично до нашої роботи, вважаючи її зайвою витратою часу. Казав, що німці позакривають усі школи (семиклясівки вже були закриті) і історії не буде де й кому викладати. Він був переконаний, у чому мав слушність, що німці ніколи не дозволять видати наш підручник Історії України, а познайомившись з підготованим матеріялом — будуть переслідувати істориків, як небажаний для них український національно-свідомий елемент. Натомість, радив нам подвоїти працю для революційно-визвольного підпілля ОУН, усвідомлювати та організувати український революційний актив.

Могила мав полагодити в нас друкарську справу — зорганізувати друкарню, щоб продовжувати видавання часопису »За Самостійну Україну«, що був органом Крайового Проводу ОСУЗ.

За декілька тижнів це йому вдалося. Спочатку редактор Лященко надрукував два числа нелеґально в друкарні газети »Катинівські Вісті« Але це був завеликий риск, тому Могила і Обласний Провід заборонили Лященкові продовжувати друкування нашого часопису в цій друкарні. Тоді Лященко зорганізував підпільну друкарню в с. Павлівці Калинівського району, влаштувавши її в одній хаті на горищі. Але й тут було небезпечно, тому організовано друкарню, цілком законспіровану, в самому місті Вінниці.

В одній хаті, що була орендована залеґалізованим членом ОУН, »винаймив« кімнату інший член організації, який був на нелеґальному становищі. Під долівкою цієї кімнати викопано криївку — приміщення для друкарні, в якій працював Володя — друкар з Києва, і ще один член, Федь, що походив з передмістя Вінниці. З цієї криївки-друкарні вони цілими

тижнями не виходили на світ. Друкували часопис »За Самостійну Україну«, що тепер регулярно появлявся, редагований Могилою.

В часописі »За Самостійну Україну« друкувався матеріял з різних галузей тодішнього життя поневоленої України та її боротьби за визволення. Тут, між іншим, був надрукований і лист колишніх студентів Київського державного університету і Педагогічного інституту до свого колишнього учителя — проф. К. Штепи. В листі колишні студенти, а тепер уже історики й педагоги — гостро засудили зрадницьку діяльність проф. К. Штепи. Професор К. Штепа, колишній викладач історії у високих школах, що був репресований за московсько-большевицької влади, тепер, як редактор київського »Нового українського слова« (в 1942-1943 роках), виявився опортуністом, що вислуговувався німцям і пропагував »мирне співжиття« українців і москалів під німецькою владою в »общерусскім городе« Києві.

Попит за українським вільним словом був у той час дуже великий. Усі підпільні видання ОУН читали з великим заінтересуванням, передавали з рук до рук, ховали від ворога як дорогоцінний скарб.

Пригадую собі, як одного дня прийшов до мене районовий провідник Турбівщини Русявий і сказав: »Я до вас на хвилину забіг, бо приїхав до Вінниці в деяких справах. Чи не має у вас щось із їжі?«. Я зрозумів, що він голодний, (це було влітку 1942 року), і запитав його, що йому дати з'їсти, бо і в мене харчів дуже бракувало, майже не було що їсти. Але він відповів: »Я не голодний. Вас питаю про духову їжу — літературу. Чи не має у вас щось нового для мого терену«.

Русявий розповів мені, що він має одного сліпця, українського патріота, якому дає для розповсюдження українську націоналістичну літературу (листівки). Той сліпий ходив по базарах та інших прилюдних місцях, бо його ніхто не чіпав. Молився, просив милостині, а потім, проспівавши ще якусь патріотичну пісню-думу, виймав нашу листівку й казав: »Люди добрі, тут мені хтось щось дав, та я не знаю що, бо сліпий і не можу прочитати. Прочитайте мені, коли ваша ласка...« Хтось з присутніх брав листівку від сліпця і вголос читав революційне вогненне слово. Дід цмокав губами, питав, оцінював читане і спритно скеровував думки людей проти окупантів України.

Так різними способами розповсюджувалось наше неролюційно-визвольне слово. В самому місті Вінниці (на Замості)

ми мали старого шевця, колишнього петлюрівця, повстанця, що був переслідуваний москалями за СВУ чи УВО. Він направляв старе взуття, при тому нав'язував стосунки з відвідувачами-замовниками, вів з ними розмови на національно-політичні теми тощо. А коли віддавав направлене взуття, то вкладав туди наші листівки, і люди читали.

Найбільш поширеним способом, яким ми розповсюджували наші націоналістичні ідеї, було наліплювання уночі на телеграфічних стовпах, парканах та інших публічних місцях відозв і кличів ОУН. Уранці люди все це читали й обговорювали.

Голод на українське революційно-визвольне слово був дуже великий. На жаль, у той час, коли Могила розгортав видавничу діяльність — видавав часопис »За Самостійну Україну« та готував інші матеріяли до друку, — з Києва прийшла страшна вістка: крайовий провідник Дмитро Мирон-Орлик упав від німецької кулі. Могила мусів залишити Вінницю і поспішати до Києва, щоб перебрати Крайовий Провід ОУН на ОСУЗ.

Незабаром друкування часопису »За Самостійну Україну« перенесено з Вінниці до Попельні (Житомирська область), ближче Києва. Але там швидко стався провал. Настільки пригадую собі, мене інформували про цю подію ось так:

Десь в околицях Попельні, на межі Київської і Житомирської областей, працювала наша друкарня. Там був той самий друкар Володя — великий ентузіяст-патріот. Одного разу друкарню треба було перевезти на інше місце. Транспортували її вдень, на возі, прикривши соломою. Разом з друкарнею їхав і Володя. Переїхали через містечко Попельно і зближилися до моста (якого не можна було обминути), де стояли стійкові. Згідно з пляном на стійці мала бути наша людина — член організації, що перебував ще в поліції. Коли підвода доїхала до моста, її спинив стійковий (поліцист). Йому сказали кличку, але той ніби не зрозумів її і почав перешукувати солому. Коли побачив друкарню, то йому відверто сказали, що це наша українська націоналістична друкарня. Стійковий відповів, що саме за нею він і шукав. Він зараз закликав німців. Підводу, разом з друкарнею і Володею, забрали на станицю місцевої жандармерії, а потім до Ґестапо.

Виявилося, що стійковий не був нашою людиною. Нещастя хотіло, що замість нашого члена, на стійку в останній хвилині вислано москаля, чи просто потайного комуніста, який, нат-

рапивши на нашу підпільну друкарню, дуже зрадів, що може німецькими руками нищити українських націоналістів. У той час москалі й німці були разом у боротьбі проти українського визвольного руху.

Місцевий провід ОУН був заскочений цим випадком, бо не сподівався такого підступу. Боївки під руками не мав, тому звернувся до нас у Вінницю. Ми зараз зорганізували боївку, але Володю за той час відтранспортували до Житомира на станицю Ґестапо. У Житомирі було трудно його відбити, бо у великих містах було повно німців.

Ґестапо дуже катувало Володю, змушуючи його до зізнань. Він заламався і почав »сипати«. Це був чесний і ідейний хлопець, але фізично заслабий і не витримав тортур. Виявив багато наших зв'язків, але ніхто не впав, бо ті зв'язки були реорганізовані, замінені іншими. »Всипи« Володі були радше його маневром, щоб виграти час і відтягнути чергові тортури. Такі висновки роблю тому, що Володя не всипав нікого з тих, хто жив на правдивій адресі. Він, напр., не всипав свого колишнього співробітника в друкарні Федя С., не всипав і мене, хоч добре знав мою квартиру. Не ревідували німці і тієї хати у Вінниці, де перед тим була наша друкарня.

До осені 1942 року в нашій області, як і в цілій Україні, багато змінилося. Свідомих українців, зокрема молодих, німці усунули майже з усіх становищ, а на їх місце прийшли німецькі вислужники, або люди взагалі байдужі до української справи.

Члени Похідних Груп, що прийшли до нас із західньоукраїнських областей, мусіли зникати, бо німці арештували їх і відставляли в тюрму, в концтабори, до Німеччини на працю, або прямо розстрілювали.

Зміцнення терору і панування німців мало свої наслідки. Підняли голови різні вислужники та зрадники. Так було, наприклад, у Хмельницькому районі, де головою районової управи був фольксдойч Чорній. Він почав акцію проти місцевих діячів ОУН. Переслідував тих, що знав і слідкував за нашою підпільною діяльністю, щоб розкривати перед німцями сітку ОУН. Наші люди вживали різних способів, щоб спинити його акцію. Хотіли вгамувати його, перестерегти, але він нікого не слухав і продовжував свою діяльність як справжній ворог.

Тоді місцевий районовий і надрайоновий проводи вирішили внешкідливити Чорнія. В тій справі вони звернулися за дозволом до Окружного Проводу. Окружний Провід перевірив справу і, ствердивши, що іншого виходу нема, передав

її Обласному Проводові. Від Обласного Проводу одержано дозвіл покарати Чорнія смертю за його підлі вчинки й діяльність.

Атентат на Чорнія переведено силами сітки ОУН Хмельницького району, а підготовила його група військовиків. Вибрано такий час, щоб замах відбувся прилюдно. В будинку районового клюбу відбувалася нарада сільських старостів (солтисів) Хмельницького району, якою проводив голова Районової управи, цей же Чорній. Присутнім на нараді був і німецький господарський комендант району. Виконавець атентату одержав револьвер, а група бойовиків, що в потребі мала охоронити атентатчика від арештування, засіла недалеко будинку в кущах, озброєна ручними ґранатами. Надвечір, коли нарада закінчилась і вже темніло, Чорній вийшов з будинку клюбу й на подвір'ї ще вів розмову із сільськими старостами. Тоді атентатчик підійшов до гурту, пропхався наперед до Чорнія і вистрілив до нього в груди. Потім швидко скрутив убік і подався геть від місця атентату. Боївка, що сиділа в близьких кущах, кинула для пострaху одну ручну ґранату, що зовсім спаралізувало погоню за атентатчиком. Поліція, і німець, і сільські старости остовпіли з переляку. Чорній ще підбіг до німця і крикнув: »Мене вбито!«. Потім повалився на землю до його ніг. Німець, щоб рятувати життя свого слуги, наказав негайно відвезти Чорнія до німецького військового шпиталю, але там уже не могли його врятувати і він помер. Чорнієві німці зі своїми вислужниками влаштували величавий похорон, а у »Вінницьких Вістях«, що вже тоді були німецькою газетою українською мовою, редактор Аполлон Трембовецький помістив велику статтю-співчуття з приводу смерти Чорнія, підписану від Вінницької міської управи проф. Севастіяновом, його заступником Бернардом, москалями та деякими іншими малоросами-українцями, німецькими вислужниками. Всіх їх огорнув страх перед непевністю, і караючою українською рукою.

Трохи пізніше ми зазнали ударів. Згадуваний уже раніш редактор і провідник Калинівського району Лященко був заарештований і відставлений до Ґестапо. Лященко друкував, крім газети »Калинівські вісті«, і деякі наші та інші патріотичні видання. Це була його власна ініціятива, бо від німців він мав доручення друкувати тільки на їх замовлення. Провід ОУН, зберігаючи людей від німецького переслідування, також не годився на те, щоб Лященко ризикував, але він продовжував свою ініціятиву. Справа ця не доходила до нім-

ців так довго, як довго в Калинівському Ґебітскомісаріяті дольмечером був жид. Німці не знали про його жидівське походження, але ми знали й тримали це в таємниці. Дольмечер із свого боку ставився до нас коректно і не раз допомагав нам тим, що не перекладав німцям доносів на нас. Таким чином ми обопільно співжили.

Але сталося так, що німці викрили жидівське походження дольмечера. Він зорієнтувався і коли його хотіли арештувати — почав утікати, але німці застрелили його. Тоді дольмечером став хтось інший. У той час бухгалтер видавництва »Калинівських вістей« Кукурудза зробив до німців донос, що Лященко друкує недозволені речі. Новий дольмечер усе це переклав ґебітскомісареві, який наказав жандармерії зробити ревізію у Видавництві та арештувати Лященка. Це сталося так зненацька, що Лященко не міг утекти. Жандармерія знайшла у видавництві десятки портретів Головного Отамана С. Петлюри і полк. Є. Коновальця. На допиті у ґебітскомісара Лященко відповів, що друкував портрети тому, щоб заробити на них і поліпшити життєві умовини друкарів, бо їх заробітна платня була дуже низька. Але це не переконало німців і вони відставили Лященка до Вінниці й передали ґестапівцям. Тут він часто ходив на працю разом із іншими в'язнями і ми мали можливість організувати для нього харчові передачі, а при тому передавали й листи. Втікати він не хотів, бо вірив, що німці мусять його звільнити. Всі свідки, працівники друкарні, на допитах свідчили, що ніколи нічого недозволеного не друкували, а портрети були випадком, розрахованим на заробіток друкарні. Так свідчили всі, тільки Кукурудза в своєму доносі говорив інакше. Лященко не хотів утікати тому, що своєю втечею міг наразити на небезпеку своїх людей, що, як свідки, вже склали зізнання у його користь. І справді його незабаром звільнили за браком доказів вини, але працю у »Калинівських вістях« він покинув, бо знав, що за ним будуть слідкувати. Потім його разом із зв'язковою Галею відправлено на західньоукраїнські землі, де для них було безпечніше працювати.

Отже справа з Лященком скінчилася ще можливо, але незабаром трапилися більш трагічні випадки. Німці арештували майже водночас двох провідників Округ — Липового, окружного провідника Козятинщини, і окружного провідника Гайсинщини, прізвища якого вже не пригадую.

Липовий прийшов до нас разом із Похідними Групами. Це

був гарний, високий, з русявими кучерями молодий чоловік. Він залишився в наших околицях ще влітку 1941 року і разом з Лященком організував та розбудовував Калинівський район. Потім Липового призначили окружним провідником Козятинщини. В Козятинщині було чимало наших членів і симпатиків, але було й багато ворогів, котрі доносили німцям. Німці попали на слід Липового й заарештували його. В тому ж селі, де його зловили німці, він, уже арештований, звернувся до зібраних селян із закликом боротися за українську державу. Липового німці розстріляли восени 1942 року.

Окружний провідник Гайсинщини був молодим, місцевим національно-свідомим українцем. Разом з ним німці арештували і групу дівчат, яких потім випустили, а його розстріляли восени 1942 року. Це були перші жертви нашої Вінничини.

Між місцевими членами ОУН траплялися, хоч і рідко, випадкові люди. Таким був один з провідних членів тієї частини Вінничини, що вже входила до Трансністрії і була під румунською окупацією, місцевий українець, по фаху вчитель. Його звіти про стан терену були туманні, неповні, дуже обмежені, а сам він завжди просив грошей. Тоді вислано в цей терен на контролю двох наших провідник людей — Хріна-Черника із західньоукраїнських областей та згадуваного вже Хведора Білотченка. Ця контроля ствердила, що місцевий провідник давно не був у терені, а всі його зв'язки були фіктивними або застарілими. Тоді вирішено передати цей терен Хрінові-Черникові, а його влаштувати десь на працю, щоб він сам заробляв собі на прожиток. Але жодна праця йому не подобалася, він швидко кидав її і йшов до організаційного референта Богдана просити грошей. Крім того ми запримітили, що він має контакти з якимись підозрілими людьми. Потім виявилося, що це була совєтська підпільна аґентура для організації шпигування і червоної партизанки. Тим часом він почав нас шантажувати, мабуть, намовлений московсько-большевицькими аґентами, вимагаючи грошей на своє удержання. Грозив, що коли ми відмовимось давати йому гроші, він викаже нас німцям. Таким чином ситуація ускладнювалась. Ми вирішили покищо задовільняти його вимоги і слідкувати за ним, щоб викрити московську червону сітку підпілля, з якою, як ми сподівалися, він мав контакти. Це завдання доручено знову Білотченкові та Хрінові-Черникові. Білотченко вдавав перед ним незадоволеного з праці в ОУН, висловлюючи свої критичні думки. Заявив, що большевики

вже змінилися і треба зв'язатися з їх підпіллям. Дав цьому »типові« трохи грошей »на прожиток«, чим здобув собі в нього ще більше довір'я. Він признався Білотченкові, що має деякі зв'язки з большевицьким підпіллям і може сконтактувати його з ним. Білотченко погодився. Незабаром така зустріч відбулася і Білотченко так переконливо вплинув на московсько-большевицьких представників, що вони погодилися поїхати в терен, де мала відбутися нова зустріч, а Білотченко обіцяв передати їм важливі матеріяли ОУН. Вони прибули на станцію Немирів, а звідти Білотченко забрав їх до Лісничівки, де чекали наші люди з Хріном-Черником на чолі. Опинившись у лісі й побачивши, що вони оточені, червоні зовсім розгубилися і не ставили жодного опору. А було їх трьох — »тип« і двох його товаришів. На допитах вони виявили т. зв. »явки«, себто зв'язки, завдяки чому нам удалося викрити московсько-комуністичну мережу, і зліквідувати її нашими боївками.

Восени 1942 року німці зліквідували майже всі українські середні та вищі школи. Вони толерували ще медичні та ветеринарні школи, в Києві до осені 1942 року, а у Вінниці до початку 1943 року. Ліквідацію Вінницького медичного інституту, медичного й фармацевтного технікумів німці провели підступним брутальним способом. Одного ранку німецькі жандарми з допомогою поліції, що складалася з різного шумовиння, оточили приміщення медичних навчальних закладів. Зібраних у школі студентів — медиків і фармацевтів — почали заганяти в авта, не з'ясовуючи навіть у чому справа. Але вони догадалися, що їх гонять на »добровільну« працю до Німеччини, як худобу на заріз. Дехто виривався і втікав.

Ще коли починався навчальний 1942-43 рік, усі студенти технікумів, фахових шкіл та медичного інституту у Вінниці були одержали побажання і заклик від ОУН, підписані Обласним Проводом. Ці заклики-побажання підкинули їм члени ОУН, також студенти.

Провідником студентської націоналістичної молоді був студент одного технікуму, родом з Крем'янеччини, якого ми звали »Волиняком«. Він був дуже активним, добре вив'язувався із своїх обов'язків і сітка студіюючої молоді діяла справно.

Зближалася осінь 1942 року. Багато наших людей німці ув'язнили, вивезли до Німеччини, усунули з посад, а декого й розстріляли. Ми перейшли в глибоке підпілля і перебуду-

вали свою працю так, що ще й далі зберігали певні ключеві позиції в адміністраційному та господарському апараті.

Крім раніш згадуваної Вінницької насіннево-дослідної станції, місцевого Відділу освіти, редакції »Вінницьких Вістей«, Жіночої Служби Україні та Служби місцевого порядку, під нашим впливом були ще й інші установи. Ми мали ще чимало людей у системі кооперації, різних господарських установах, а зокрема мали міцну позицію в »Заготзерно« та у Вінницькому обласному насінневому тресті. Цей трест, поруч із кооперацією та »Заготзерно«, був для революційної ОУН певною матеріяльною базою.

Також у Козятині ми мали транспортовий пункт для пересилки організаційної пошти та літератури секретною естафетою. Ці матеріяли йшли далі на південь України, до Дніпропетрівська через Умань, де в консисторії місцевого єпископа УАПЦ Ігоря, та і він сам, ставилися прихильно до нашого руху.

Ще влітку 1942 року я часто мав зустрічі з деякими нашими підпільниками, особливо з Русявим із Турбова, на бульварі (вінницький міський садок), біля колишнього окружного суду, а тепер обласного земельного управління. Тоді я зауважив, що з обласного земельного управління часто виходив якийсь огрядний, вищесереднього росту, чоловік та мав розмови з приїжджими людьми. Він вряди-годи поглядав і в нашу сторону та так якось підозріло, що притягнув до себе й нашу увагу.

Німці вивозили молодь на працю до Німеччини, а ми робили всі заходи, щоб молодь залишити на місці. І коли німці дозволили відкрити в селі Якушенцях, біля Вінниці на літинському шосе, сільсько-господарський технікум, щоб готувати допоміжні їм аґрокультурні кадри, Обласний Провід, щоб мати вплив на молодь, доручив мені пробувати дістатися на посаду викладача загальноосвітніх дисциплін. Для цього я мав відповідну освіту і досвід-стаж.

Я звернувся в цій справі до інспектора шкільництва при Вінницькому ґебітскомісарі, Гаєвого, а він скерував мене до обласного земельного управління, що безпосередньо відало цією справою.

Шефом цієї установи був німець штаб-фельдфебель Глейхман. У цивільному житті він, як казали, був аґрономом. Мене прийняв не він сам, а його права рука перекладач Венгеров, що, як виявилось, був тим самим чоловіком, який часто

виходив на розмови у вінницький міський садок, про що я згадував.

Він, пильно придивляючись, вислухав мене, а потім розпитував про мою попередню працю за совєтської окупації, про моє теперішнє життя, словом — вивчав мене. Вкінці сказав, що такі люди, як я потрібні, отже буду працювати. Скерував мене до Якушенець приймати від кандидатів іспити, що вже були почались.

Під час іспитів я побачив, що деякі кандидати до технікуму цілком непідготовані, тому дав їм незадовільні оцінки. Незважаючи на те, вони таки опинились у технікумі. Таким, напр., був Миколаєнко з полонених, що залишився жити під німцями. При іспитах він зовсім провалився, але до технікуму дістався завдяки Венгерову. Як потім я довідався, Миколаєнко в технікумі очолював пробольшевицькі елементи, а пізніше — большевицький партизанський загін.

По іспитах Венгеров заявив, що для мене в технікумі праці нема, бо, мовляв, німці потребують людей з практичним сільсько-господарським знанням, а не з загальноосвітнім. Правдивою причиною було, мабуть, те, що Венгеров тим часом довідався про мене більше і визнав, що мій вплив на студентів небезпечний з московського погляду.

Потім у технікумі було два підпілля: большевицьке і наше, українське. Весь час між студентами націоналістами і комуністами була боротьба, навіть бійки.

Коли на весні 1943 року Венгеров із компанією сидів уже в арешті вінницького Ґестапо, то весь час у ґрипсах потішав Миколаєнка, який також сидів, але в іншій камері, що всі вони вийдуть на волю. Так і сталося, німці всіх їх випустили на волю.

Десь наприкінці 1942 року мені дехто казав, що я »не зроблю« самостійної України, а ось Венгеров уже створив два партизанські червоні загони на чолі з командирами Миколаєнком та Якубівим. Фактом було те, що Венгеров був московсько-большевицьким аґентом. Я пригадав собі, що за большевицької окупації бачив його як викладача Київського хеміко-технологічного інституту ім. Мікояна. Вже на чужині дехто казав мені, що якийсь Венгеров викладав у політшколах комуністичну ідеологію. Нещодавно в якомусь совєтському науковому виданні я прочитав, що минулого року якийсь Венгеров у Києві захистив докторську дисертацію з філософічних наук. Можливо, що це той самий Венгеров.

В останніх днях жовтня 1942 року ми одержали виклик від Могили, який після смерти Д. Мирона-Орлика виконував обов'язки крайового провідника, прибути до Києва у важливих справах. Мав їхати друг Левко, але тому, що він був відсутній (поїхав на деякий час у Галичину), треба було вислати когось іншого з Обласного Проводу. Заступник обласного провідника, організаційний референт Богдан (у документах — Степаненко), не міг поїхати, так само не міг поїхати і друг Ярема (Янушевський), референт Служби Безпеки, і надокружний Хрін-Черник, що в той час був у своїй Трансністрії, отже цей обов'язок припадав мені. Я вже збирався в дорогу разом із зв'язковою Галею, але на початку листопада, напередодні нашого виїзду, повернувся друг Левко. Тоді до Києва поїхав він, разом із зв'язковою Галею.

Вони повезли з собою трохи нашої підпільної літератури, що з Галичини йшла до Києва, на Лівобережжя і південь України завжди через нашу Вінницю і Козятин. Обласний провідник Левко мав підроблені документи, що він, мовляв, живе в Німеччині й приїхав в Україну шукати своїх рідних, котрі пропали ще за большевиків.

Друг Левко і зв'язкова Галя, поїхавши до Києва, довго не верталися, натомість з Києва нелеґальним шляхом (тягаровою автомашиною із порожніми бочками від нафти) прибув до нас сам крайовий провідник Могила із своїм зв'язковим. Він зробив з нами відправу і поінформував нас ось про що:

Коли обласний провідник Левко прибув із зв'язковою Галею до Києва, то наша конспіративна квартира саме тоді впала до рук Ґестапо й була обсаджена німецькими аґентами. Левко і Галя, не знаючи про це, попали їм у руки й заарештовані. Могила радив нам, всім членам Обласного Проводу, негайно змінити місце постою (перебування), хоч на деякий час, а також зв'язки і клички. Казав зліквідувати конспіративні наші квартири, що про них знали Левко і Галя, бо — незважаючи на те, що ми віримо їм, — може статися так, що під тортурами вони заламляться. Тому всі зміни треба зробити для певности. Референтові Служби Безпеки Богданові крайовий провідник наказав виїхати на деякий час у Галичину, а мені — в терен для розбудови організаційної сітки і вишколу членства. Так само й інші найчільніші члени ОУН мусіли змінити місце перебування.

На початку грудня ми вже знову могли вертатись до Вінниці. Зв'язкова Галя, що появилась у Вінниці, ходила по ста-

рих наших квартирах і зв'язках, тепер уже недійсних, так довго, поки нас не знайшла. Тоді розповіла нам про своє заарештування.

Коли вона з обласним провідником Левком (це було на початку листопада) приїхала до Києва, то вже на залізничному двірці вони мусіли розлучитися, бо була перевірка й обшуки. На конспіративну квартиру прийшла сама. Постукала в двері, хтось відчинив і її впустили в хату, але двері зараз же замкнулись за нею. Переступивши поріг, Галя вмить зорієнтувалась, що попала в засідку, що квартира розконспірована і обсаджена агентами Ґестапо. Її затримали і обшукали. В іншій кімнаті, вона бачила, робили обшук у Левка, що розлучився з нею на станції і прийшов на квартиру скоріше. Це був останній раз, що вона його бачила. Ґестапівці вимагали від Галі, щоб вона виказала організаційні зв'язки і квартири, але вона твердила, що організаційну літературу одержала від дівчини-галичанки у Вінниці на вулиці й не знає жодних адрес конспіративних квартир. Тоді ґестапівці привезли її до Вінниці, зобов'язали ходити вулицями і шукати зв'язку. Про наслідки вона мала зголошувати на квартиру одного дольмечера.

Коли Галя все це нам розповіла, ми зараз же забрали її і сховали в селі Павлівці, Калинівського району. Потім вона разом зі своїм нареченим, уже згадуваним Лященком (кол. окружним провідником Калинівського району і редактором місцевого часопису), відійшла зовсім з нашого терену на західньоукраїнські землі, де вони обоє далі працювали для визвольної справи.

Після заарештування в Києві нашого обласного провідника Левка, наші безпосередні зв'язки з Києвом перервалися, бо зв'язкові квартири там були розконспіровані й обставлені німцями. Згідно з наказом крайового провідника Могили, ми від листопада 1942 року вдержували наші зв'язки з Києвом через Житомир.

В січні 1943 року прийшла до нас сумна вістка — згинув друг Микола, крайовий провідник ОСУЗ.

Наш Вінницький Обласний Провід був вирішив звернутися за зв'язком і організаційними матеріялами безпосередньо до Львова, до Центрального Проводу ОУН, але в той час до нас прибула від Проводу ОУН із Волині наша колишня зв'язкова у Вінниці Ірка (Галина), що тепер уже була зв'язковою кур'єркою від Центрального Проводу до Крайового Проводу північнозахідніх українських земель. Вона принесла нам

ґрипси, в яких повідомлялося, що крайовий провідник ОСУЗ, Могила згинув, і київський центр Краю тепер послаблений. До часу скріплення київського Крайового Проводу, Крайовий Провід ПЗУЗ одержав доручення перебрати Вінницьку, Житомирську і Кам'янець-Подільську області під своє керівництво. Нам наказано негайно вислати до Проводу ПЗУЗ представника нашого Обласного Проводу для обговорення ситуації, налагодження зв'язку і одержання потрібних вказівок.

Ми глибоко переживали ворожий удар. Він убив нам наших безпосередніх зверхників — крайових провідників ОУН на ОСУЗ, Дмитра Мирона-Орлика та Могилу, двох визначних синів соборної України. Москалі (білі й червоні) знайшли в німцях свого союзника для знищування українського національно-визвольного руху, його провідних людей, бо визвольна боротьба українського народу була для них страшною примарою. Ми вже згадували про те, як москалі разом із гітлерівцями здушували прояви українського самостійницького життя, переслідували революційне підпілля, мордували членів похідних груп ОУН із допомогою своїх місцевих вислужників у містах Миргороді, Полтаві та Дніпропетрівському. В Дніпропетрівському сам бурмістр міста, Соколовський, допомагав німцям поборювати і нищити українських націоналістів.

Ми знали також, що на Коростенщині майже неможливо втриматися, бо місцеві фольксдойчі вислуговувались німцям, а чехи — москалям. Краще було в місцевостях з однорідним складом самих українців. У таких місцевостях національна справа була певніша і там легше було працювати в підпіллі.

Одержавши повідомлення від Проводу ПЗУЗ, ми вислали на Волинь члена нашого Обласного Проводу Хріна-Черника і двох зв'язкових-кур'єрів. Я вже згадував, що Хрін-Черник був надокружним провідником на території т. зв. Трансністрії (окупованої Румунією) після того, як там викрито й усунено непевного »типа«. З Хріном-Черником поїхали на Волинь наші зв'язкові Мирось (Мирон Бабин) та Івась, що мали допоміжне завдання.

В лютому 1943 року вони повернулися з Волині й привезли з собою чимало нашої підпільної літератури. Треба сказати, що останнім часом у нас був великий голод на літературу, бо після смерти крайового провідника Могили наша крайова підпільна газета »За Самостійну Україну« перестала виходити, а літературу з Галичини ми востаннє отримали ще пізньої осені торішнього року, тому, що зв'язки через Збруч бу-

ли дуже утруднені. Німці закрили кордон між Генеральною Губернією і Райхскомісаріятом, обсадили його сторожею і контролювали рух транспорту, отже транспортування нашої літератури через Збруч було дуже важке. Як пригадую, остання література з Галичини, що ми її нелеґально одержали, це була наша брошура »Лицем до народу« і перевидана окремою брошурою стаття Д. Донцова про хвильовизм та Миколу Хвильового.

Тепер ми знову одержали багато різноманітної літератури з Волині, особливо тижневиків-інформаторів з політичними новинами дня і коментарями. Ці »інформатори« видавалися на Волині серійно, періодично, і відповідали вимогам дня, спростовували різні друковані й недруковані московські та німецькі брехні. Кожна серія була на тонкому папері невеличкого формату, дуже вигідна для транспортування і розповсюдження.

Ми негайно почали розкидати ці »інформатори« по базарах, у театрах, у кіно, під церквами, взагалі всюди, де було більше українського громадянства.

Хрін-Черник та зв'язкові Мирось і Івась розповіли нам багато цікавих новин про діяльність нашої організації на Волині й Поліссі, про той великий рух, що вони там бачили. Вони розповіли, що ОУН на Волині військовізується. Має багато озброєних боївок, які — крім бойових дій проти сваволі московсько-большевицьких банд, — ведуть уже зачіпні акції проти німців. Розповідали про наші успіхи та про те, що ОУН на Волині, разом з прихильним до неї населенням, уже перебуває в стані бойової готовости. Від них ми довідались, що ОУН на Волині й Поліссі організувала свою господарку, власне постачання, майстерні тощо. Для нас, як подарунок від Проводу ПЗУЗ, вони привезли з десяток пар черевиків, зроблених у власній робітні, з шерстю всередині, теплих, дуже добрих для довгого перебування у холоді, у схованках, на засідках тощо.

Хрін-Черник привіз від Проводу також наказ для Обласного Проводу. Виконуючому обов'язки обласного провідника після того, як провідник Левко впав у руки німцям, Богданові, наказано прибути до розпорядження Крайового Проводу. (Потім Богдан Степаненко — дійсне прізвище Петро Козак — мав псевдо »Смок«, був організаційним референтом Крайового Проводу ПЗУЗ, а після героїчної смерти в лютому 1945 р., крайового провідника Охрима — став крайовим про-

відником і комендантом УПА-Північ. Поляг смертю хоробрих у бою з московськими окупантами в лютому 1949 року). В тому грипсі був наказ, щоб я перебрав пост обласного провідника, реорганізував увесь Обласний Провід на принципі досвідчених революціонерів, а 20 березня 1943 року прибув до Крайового Проводу на Волині та зголосив виконання наказу.

Тим часом стався новий трагічний випадок. Уже відома кур'єрка Ірка (Галина) їхала до нас з Волині з іншою зв'язковою-волинячкою. У двох великих валізах везли нам нашу підпільну націоналістичну літературу. Десь перед станцією Чудно-Волинське німці зробили контролю в поїзді. Поїзд був вантапний, їхали багато цивільних людей, переважно селянок, що везли з собою різні клунки. Німці сподівалися, що під час ревізії знайдуть багато таких речей, що їх відберуть від власників і привласнять собі. Так попали вони і на валізи з літературою. Перекладач пояснив їм, що це націоналістична література і вони зараз почали питати за власниками валіз. Але до валіз ніхто не признавався, тоді німці почали погрожувати, що затримають вагон і всіх у ньому скерують до концтабору. Жінки-пасажири налякалися і, рятуючи себе від нещастя, показали, що власниками валіз є Іра та її подруга. Німці зараз заарештували Іру з подругою, замкнувши їх до порожнього вагона в Чудно-Волинському. Подрузі Ірі вдалося втекти і вона пішки вернулася на Волинь та дала знати про цей нещасливий, а для Ірі трагічний випадок.

Іру німці відтранспортували до Житомира, а з Житомира до Вінниці. Тут Іра, за посередництвом знаного їй дольмечера, повідомила нас про те, що вона в арешті Ґестапо й просила нас передати їй голку й нитки, що потрібні їй. Крім цього попередила нас, що коли б хтось із наших людей зустрів її самітню у місті, хай не підходить і не признається до неї, бо за нею буде йти передягнута ескорта ґестапівців, що заарештує кожного її знайомого.

Ми зорганізували передачу для Ірі — нитки, харчі й одяг, — через одну стареньку нашу симпатичку. Бачили Іру й на вулиці, але не признавались до неї, хоч і слідкували за її рухом. Нам не вдалося вирвати Ірі з німецьких рук і вона згинула, як героїня, в концтаборі.

Виконуючи наказ крайового провідника ПЗУЗ Охрима, Богдан передав мені всі справи Обласного Проводу й підготовляв мене до самостійної праці. Ми готувалися, щоб у при-

значений час прибути до Крайового Проводу й зголосити, що наказ виконаний. Тим часом знову зайшли нові події.

Одного дня прийшов до мене Хрін-Черник і доповів, що наші прихильники, працівники Обласного Кріпо (кримінальної поліції), Мефедовський і Матківський, виказали перед німцями Богдана і Ярему (Янушевського). Німці вже знають про їхнє становище в ОУН і пильнують за їх квартирами, чекаючи на їх повернення з терену, куди вони виїхали ще перед цією подією. Таким чином через зрадників-кар'єристів прийшлось покинути наш терен не тільки Богданові, а й моєму другові Яремі. Ярема Янушевський походив з Галичини, студіював у Львові теологію і таємно належав до ОУН. Високий на зріст, веселої вдачі й дуже гуманний. Був добре обізнаний з церковно-релігійними справами, багато уваги приділяв скріпленню УАПЦ, уважаючи її за цитаделю УССД.

До Крайового Проводу ПЗУЗ Богдан і я мали зголоситися 20 березня, а тим часом у нашому терені ми влаштували курс для провідного обласного активу. Цей вишкіл відбувався у самій Вінниці групами по 15 осіб, у чотирьох турах, і давав позитивні наслідки. Ми підготували для кожного району одного вишкільника, що мав у своєму районі вже сам зорганізувати вишкіл районового активу й взагалі опікуватися вишколом усього членства. Кожна група відбувала свій вишкіл на протязі двох тижнів. Викладали: політичний референт нашої области Килимник (ідеологію та програму ОУН) та Хрін-Черник (організаційні та конспіративні предмети). Вишкіл мав характер активний, бо в ньому брали участь і самі курсанти, що вже мали практику з організаційної діяльності. Вони під час вишколу жили на квартирах наших членів і симпатиків у Вінниці. Щоранку, по одному або по два, на 9 годину приходили на виклади, а потім, так само непомітно, відходили. Сніданки і вечерю мали на своїх квартирах, а на обід і підвечірок діставали сухі харчі в приміщенні вишколу. Кожна викладова година тривала 50 хвилиі, а 10 хвилин було призначено на перерву. Крім того були дві довші перерви на споживання їжі. Кожного дня вишкіл починався по-військовому, звітом і Декалогом, так само й закінчувалися. Цей вишкіл охопив около 60 провідних членів ОУН та створив провідне вишкільне ядро нашої області. В той час прийшла сумна вістка про смерть Леґенди, крайового провідника ОУН у Галичині, пам'ять якого ми вшанували окремими сходинами.

До Проводу на Волинь ми, як я згадував, мали їхати вдвох, себто Богдан і я, але, коли прийшов час виїзду, то дещо змінилося, бо їхали нас не двох, а трьох. Ми вже згадували, що обласний референт Служби Безпеки Ярема мусів опустити терен і він вибрався разом з нами.

Ми були дуже обережні, бо знали, що німці слідкують за нашими друзями Богданом і Яремою. Крім того можна було сподіватися і нової провокації з боку таких осіб, як Мефедовський і Матківський, що, працюючи в Кріпо, вже виказали Ярему й Богдана. Тому плян нашого виїзду на Волинь ми дещо змінили, але тільки в деталях. Ми мали їхати поїздом просто з Вінниці на Волинь, але вирішили їхати до Житомира автомашиною Хведора Білотченка, а звідти на Волинь — поїздом або знову автомашиною. Такі корективи нашого пляну ми зробили тому, щоб замести за собою сліди, не дати ворогові зорієнтуватися і заскочити нас на самому початку нашої подорожі.

Наш вірний друг Хведір Білотченко мав у своєму розпорядженні автомашину з добрим водієм, нашою людиною. Річ у тому, що Хведір Білотченко від кількох тижнів був на новій, вигіднішій посаді. Він залишив працю в »Заготзерно« і почав працювати в лісному відомстві. Це правління відало лісною справою в двох областях — Вінницькій і Житомирській або, як за німців це з'єднання називалося, у Житомирському Генералкомісаріяті. Хведір Білотченко став інспектором лісів, а прийняв він цю посаду тому, щоб мати контролю над лісним масивом, особливо важливим для нас у пляні організування української повстанської акції. Він поставив собі за завдання прочистити склад лісних урядовців (службовців та робітників), усунути ненадійний для нас елемент і обсадити ліс своїми людьми, що сприяли б нашому повстанському рухові. Хведір Білотченко, як я вже згадував, був глибокоідейною людиною, він не дбав про себе самого, не шукав для себе вигод, а думав тільки про нашу національно-визвольну справу, а тому хотів очистити наше запілля від московських і німецьких аґентів і таким способом його зміцнити.

Останню ніч перед виїздом на Волинь ми провели відпочиваючи, але водночас були в повному поготівлі. Я ночував цю ніч у Мирося Бабина, що мав їхати з нами, як один із двох зв'язкових, котрі знали дорогу і мали зв'язки на Волинь. Разом зі мною був і друг Ярема. Богдан ночував разом із Хведором Білотченком у Вінниці, в сестри Білотченка — сту-

дентки Вінницького Медичного Інституту. Разом з нами був і водій з автомашиною. Ми так розташувалися наніч, щоб удосвіта, без зайвої метушні, можна було вирушити в дорогу.

Вранці, десь по годині 4, приїхав Білотченко з Богданом і ми подались у дорогу по житомирському шосе. Було ще темно, нас ніхто не зупиняв, не перевіряв і ми їхали без перешкод. За Вінницею вже зробилось ясно, настав день. Я їхав з дивним, хвилюючим почуттям. Це ж була моя перша подорож у країну, де зродилась нова, сучасна нам Запорізька Січ — Українська Повстанська Армія.

Спереду в кабіні сидів наш водій, озброєний пістолею і ґранатами. Біля нього сидів з проїзними документами Хведір Білотченко, озброєний також пістолею і ґранатами, а в кузові мав захований автомат. Ззаду сиділи Богдан, я і Мирось. Кожний з нас був також озброєний пістолею і ґранатами, а крім того ми мали в кузові ще другий схований автомат.

Десь біля 9 години вранці житомирське шосе було переповнене автами і підводами, що майже потоком плили в напрямку Житомир-Київ і навпаки. Їхали німецькі військові, а найбільше було цивільних — колгоспних, урядових, промислових, торговельних, часом і поліційних авт та підвод. Це був час після сталінградської кампанії і тому рух був великий. Німці підкидали на фронт нові підсилення в людях і матеріялах, а звідти вертались розбиті військові частини, щоб у далекому запіллі привести себе до нормального бойового стану. Нами ніхто не інтересувався, тільки дорога була забита і важко було розминатися з автами та підводами, що гамували швидкість нашого авта. Небезпека для нас була від поліційних авт і підвод, бо на телефонічне повідомлення з Вінниці, якщо б німці за нами шукали, поліція могла затримати нас і перевірити. На цей випадок ми були приготовані. В разі затримки Білотченко мав показати проїзні документи, щоб хвилево відвернути від нас увагу поліції, а ми мали вжити зброю і прорватися. Ми були рішені не датися живими в руки ворога і битися, а коли б не вдалося прорватися, то й згинути. Тому весь час ми були в нервовому напруженні й бойовому поготівлі.

Але може тому, що ми їхали в напрямку фронту, ми не викликали підозріння, і перед вечером щасливо добилися до Житомира. Тут, на передмісті, заїхали на зв'язкову квартиру Хведора Білотченка, де він перебував зі своїми хлопцями-розвідниками і боївкарами, але без своєї родини. Погоні за

нами не було, бо Ґестапо і Кріпо, видно, не зорієнтувалися, що ми зникли з Вінниці.

Ввечері Білотченко з Богданом і Яремою пішли назустріч з нашими провідними людьми в Житомирі. Вирішено, що ми мусимо ночувати в Житомирі й тут же перебути завтрішній день, щойно ввечері зможемо сісти до поїзду, що йшов у напрямку Зв'ягелю. А для того, щоб наша група в поїзді була менш помітна і щоб не наражувати всіх на небезпеку, вирішено розподілити її на дві підгрупи. До першої підгрупи належав я і Ярема, до другої — Богдан і Білотченко. Наш зв'язковий, Мирось, мав завезти на Волинь першу підгрупу, а потім вернутися і забрати другу. Я попав до першої підгрупи тому, що вже було 18 березня, а в Крайовому Проводі мені призначено зустріч 20 березня, отже мусів спішитися. З Волині я зараз мав вернутися на Вінничину, де мене чекали обов'язки обласного провідника та цілий ряд інших справ. До мене, щоб нас було двох, призначено друга Ярему.

На другий день увечері Білотченко привіз нас на залізничну станцію. Ми всіли до вагона і десь біля 10 години поїзд рушив, тоді Білотченко вернувся на свою квартиру.

Ми їхали у звичайному »телячому« (»теплушці«) вагоні. З нами були й декількох військових італійців, деморалізованих невдачею на фронті під Сталінградом. Всі лежали покотом на підлозі, хто хотів — той спав, куняв, а дехто потиху розмовляв. Італійці пробивалися до своєї батьківщини, Італії, і як тільки зайшли до вагона, засунули двері, полягали на підлогу й замовкли, вдаючи сплячих. Поїзд їхав поволі, зупинявся на кожній станції, на кожному роз'їзді (зупинки, де на одноторових старих рейках розминаються поїзди). В той час в Україні не ходили особові поїзди, лиш між Ковелем і Ясенуватою на Донбасі пробігав одиний особовий поїзд — »шнельцуґ-фронт«, але тільки для німців.

Ми пішли за прикладом італійців, полягали і цілу дорогу, аж до Зв'ягеля, мовчали. Натомість інша група пасажирів у вагоні, поляки-фольксдойчери (хлопці й дівчата), цілу ніч жартували, розмовляючи по-німецькому й по-польському. Я трохи заснув, Ярема і Мирось також.

Так уранці ми приїхали до Зв'ягелю, до міста нашої славної поетеси — Лесі Українки. І тут, на станції, мені пригадались її полум'яні слова, що в ті часи так імпонували нам, українським націоналістам: »Коли вже хто живе, то треба жити, а не скніти«.

У Зв'ягелю наші супутники, італійці й поляки-фольксдойчери, подалися кожний своєю дорогою, а ми пішли шукати засобів комунікації до Здолбунова. Швидко знайшли вантажний (»товарняк«) поїзд, але покищо не всідали до нього, щоб не натрапити на перевірку перед його виїздом. Як тільки поїзд рушив, ми вскочили на відкритий залізничний вагон.

Наш поїзд складався з самих платформ і їхав досить швидко, зупиняючись на станціях тільки на хвилину. Ми примістились на платформі, в будці, звідки можна було оглядати околиці. Мене дуже цікавив старий кордон між Польщею і СССР, встановлений ризькою умовою 1920 року, тому просив Мирося показати мені його. — »Самі побачите, — відповів він, — різниця велика«.

І справді, як тільки ми переїхали старий кордон перед нами показався зовсім інший світ. Доїжджаючи до кордону, на підсовєтському боці все виглядало, як одна велика руїна: розорані межі, вбогі напівзруйновані будинки, виснажені й обдерті люди. На другому боці кордону показались межі, або, яку нас казали — »рябопілля«, чепурні, чистенькі хати, обгороджені господарства, гарні церкви з копулами й хрестами. Різниця вражаюча. Навіть і приміщення колишніх прикордонних застав зовсім інші: на московсько-совєтському боці непривітна казарма ще з часів »неудобоваримого« жандарма Европи Миколи І, а на польському — привітні будиночки. Та цур і пек цим залишкам панування на нашій землі чужих хижаків, — подумав я. Прийшов час, щоб цьому намулові зникнути разом з бастіонами та іншими залишками чужого панування.

А поїзд усе ближче й ближче підвозив нас до нашої мети. Ось уже Здолбунів. Поїзд став на бічній, задній колії, але напроти двірця. Ми швидко вислизнули з платформи і, криючись від людського ока, вийшли крізь якусь щілину між магазинами на дорогу. Мирось сказав, що ми добре потрапили, бо вийшли на цю вулицю, що веде до нашої зв'язкової квартири. Вулиця була на краю міста Здолбунова. За польського панування вона звалась вулицею »маршалка Юзефа Пілсудського«, а потім стала зватись вулицею ім. Тараса Шевченка. Спочатку вулиця була двобічна, по обидвох її боках розкинулись хати й садиби. Але далі хати рідшали, були тільки по одному боці вулиці. Врешті вулиця завела нас у поле. Тут були розкинуті, мов гриби, окремі садиби-хутори. Колись, ще за Польщі, на цій розпарцельованій і скомасова-

ній землі жили поляки-осадники, що їх у 1940-1941 роках большевики вивезли на Схід. Після втечі большевиків, ці хутори зайняла місцева українська людність. Німці спочатку терпіли це явище, бо не мали кого посадити на цих вигідних і добрих ділянках. Але коли появилися фольксдойчі — втікачі з північного Кавказу і, частинно, з південносхідньої України, які потребували житлових приміщень, німецька місцева адміністрація почала інтересуватися цими садибами, даючи намір виселити з хуторів місцевих українців і оселити тут прибулих фольксдойчів. Ми попали саме в такий нещасливий, скрутний час для українців-волиняків.

Зайшли до такої однієї оселі, що була нашою зв'язковою квартирою, але на застали вдома ні господаря, ні зв'язкових з »гори«, що згідно з домовленням мали чекати нас і відпровадити до визначеного Крайовим Проводом місця. Вдома була тільки господиня. Вона негайно послала когось з родини за своїм чоловіком, господарем хати. Господар прийшов. Виявилось, що й він чекає зв'язкового з »гори«, що мав прибути з харчами для нас. Господар хати був лише симпатиком Організації, мав контакт лише із зв'язковим »Дятлем« і не міг нічого вияснити. Не знав, що трапилось із зв'язковим, чому він забарився.

В розмові з нами наш господар розговорився. Виявилося, що під час нашої визвольної війни він був бунчужним III Залізної Дивізії. Оповідав про свої геройські подвиги під час Визвольних Змагань. Ми з приємністю слухали, але... нас непокоїли інші речі: чому нема зв'язкового з »гори«. Особливо мене хвилювало це питання, бож того дня я мав зголоситися до крайового провідника. Всім нам дошкуляв голод, зокрема наймолодшому між нами Миросеві, що дуже часто відчував потребу їсти. Ми витягнули свої дорожні, ще з дому, харчові припаси, що виявились дуже мізерними, й почали їсти. Тоді в нашого балакучого бунчужного, видно, заговорила совість. Він вийшов і повернувся з мискою пісного капусняку (був Великий піст) і куснем чорного хліба. Подав нам, вибачаючись за таку скромну їжу. Німці, казав він, забрали все, а приділ харчів, що його мав доставити зв'язковий, не прийшов.

В дальшій розмові з господарем ми бачили, що він стурбований. »У мене небезпечно, казав він, німецька поліція часто робить обшуки й облави, може заскочити на мою хату, бо місцеві фольксдойчі-поляки зробили на мене донос. Коли німці заскочать вас тут, то буде і вам і мені біда«.

З його слів було ясно, що він боїться, не хоче, щоб ми в нього ночували і »радить« нам іти в ліс, що чорнів недалеко.

Тоді я заявив, що можу вернутися до Вінниці та чекати на новий зв'язок із Волині, але що буде з другом Яремою, який не може вертатися? На це Ярема відповів зовсім спокійно: »Я... я маю пістолю і малу валізку. Можу піти в ліс, а в лісі дам собі раду — знайду своїх людей і все буде гаразд«. У наш діялог втрутився Мирось. Він не погоджувався з нами: »Головне, сказав він, перебути ніч десь тут поблизу. Коли вночі зв'язковий не прийде, то завтра вранці я сам знайду зв'язок до Проводу«.

Це саме він сказав і господареві. На щастя, до нашого господаря прийшов якийсь чоловік. Обидва вони щось потиху радили. Потім прийшли до нас і господар відрекомендував новоприбулого, як свого сусіда, колишнього сотенного III Залізної Дивізії. Ми »ухвалили«, сказав наш господар, що одного з вас візьме до себе сотенний, а двох влаштуємо начувати на хуторі, в однієї »менш свідомої« родини. Ми погодились. Сотенний забрав до себе Мирося, а бунчужний узяв мене і Ярему та повів до тієї »менш свідомої родини«.

Коли ми прийшли до господаря, де мали ночувати, в хаті було темно, видно, що господарі вже спали. Наш кол. бунчужний постукав у вікно. В хаті блимнуло світло, відчинились двері й ми ввійшли всередину. Родина ця складалася з трьох душ: батько, мати та синок, уже школяр. Батьки, молоді люди, виявилися дуже гостинними й милими. І хоч від нашого колишнього бунчужного ми чули, що вони »малосвідомі«, то насправді наше враження було зовсім інакше. Довго точилася розмова з господарями, десь аж за опівніч. Ми переконалися, що наші брати-волиняки свідомі українці. До польських і московських поневолювачів ставилися вороже, прагнули, так як і ми, своєї самостійної держави. Щоправда, господиня призналася, що »за совєтів« її були втягнули силою до »активу«, але це не змінило її критичного ставлення до московських большевиків.

Ми пішли спати, а наші господарі, як виявилось потім, цілу ніч пильнували нас від несподіваного наскоку німців. Ми добре відпочили з дороги, підкріпились і рано встали відсвіжені й задоволені. Та не так було нашому Миросеві у »свідомого« кол. сотенного...

Зранку до полудня ми, себто Ярема і я, були в напруженому поготівлі: чекали зв'язкового з »гори«, а одночасно спо-

дівалися і »гостей« — німецького коменданта з жандармами й фольксдойчами, що в той час кожного дня провіряв садиби, підготовляючи їх жителів-українців до виселення, щоб поселити на хуторах новоприбулих утікачів-фольксдойчів. Наші господарі також сподівалися німців і разом з нами були в поготівлі.

Ми чекали на обідню пору, бо в той час німці обідали й нічим не цікавились, можна було свобідніше й певніше пройти через місто в тому напрямку, куди нам було треба.

В полудне ми вирушили в дорогу, господар провів нас до умовленого місця, де чекав уже Мирось, і ми, подякувавши господареві, пішли через Здолбунів шукати зв'язку, користуючись тільки орієнтаційним хистом Мирося.

Йдучи через Здолбунів, я зауважив цю саму різницю, що й на прикордонні: міста на теренах т. зв. УРСР, де панувала московська колективна система, виглядали бідно й сумно, міста на Волині, де збереглася система приватної власности, виглядали чепурніше й веселіше.

Ми перейшли через Здолбунів, минули залізничну колію, цементово-бетоновий завод і опинились на дорозі до села Тайкур. Наш Мирось цілком виправдав себе, він не тільки пам'ятав дорогу до села, а й ту хату, в якій був попереднього разу із зв'язковим Дятлем і другом Хріном-Черником, вертаючись від Проводу до станції Здолбунів. У тій хаті жив член ОУН. Мати цього члена зараз пізнала Мирося, але, на жаль, її сина не було вдома, бо десь пішов в організаційних справах. Господиня виявилась великою патріоткою і дуже гостинною жінкою. Ми трохи відпочили і подались далі шукати зв'язку до Проводу.

Від господині ми довідались, що наші хлопці, члени ОУН і колишні січовики, ховаються від вивозу в Німеччину. З поліційних казарм багато хлопців із зброєю в руках утекли в ліс, до партизанів, і німці з того приводу дуже лютують.

Ми, під проводом Мирося, подались до чергової зв'язкової станиці в селі Бармаки. Вже стемніло, як вийшли на широку бруковану трасу, по якій рухалися колони авт з німецьким військом. Ми часто мусіли сходити з дороги, ховатися в кущах, або йти боком дороги, що утруднювало нашу подорож. Був уже пізній вечір, як ми дісталися до села Бурмаків.

На краю села проминули церкву, а потім ще декілька вулиць і Мирось запровадив нас до одного селянського двору, зв'язкової квартири, яку він запам'ятав собі з попереднього

разу. Нас залишив під повіткою, коло воза, а сам зник у дверях хати. За кілька хвилин вернувся і привів із собою двох молодих хлопців, кожному з них було, мабуть, років понад двадцять. Виявилось, що один з них, господар хати, був ланковим ОУН, а другий — станичним. Мирося вони пізнали, а коли довідалися, хто ми і кого шукаємо, то сказали, що в селі якраз знаходяться кущовий і районовий провідники. Вони зараз сконтактуються з ними, а ми, покищо, мусимо зачекати тут. Нас запросили до хати. Ланковий »передав« нас своїй матері й сестрам, які незабаром почастували нас доброю вечерою, а сам пішов у село.

За деякий час вернувся ланковий. З ним прийшло двох молодих людей — кущовий і районовий провідники. Довідавшись про нашу »одіссею«, вони були дуже огірчені. Перепросили нас і заявили, що справу недотягнення зв'язку провірять, а друга Дятля та інших винних притягнуть до відповідальності. Ми не можемо тут залишитись ночувати, бо село Бармаки загрожене німецьким нападом. Недалеко, в місті Рівному, стоять німці, для яких Бармаки є сіллю в оці. Особливо відомий німецький посіпака й вислужник Грушецький уже віддавна полює за нашими людьми.

Десь за годину ми знову подалися далі, до нового місця зустрічі з провідником Охрімом. Попередня зустріч нашого друга Хріна-Черника, члена Обласного Проводу Вінничини, з крайовим провідником ПЗУЗ, Охрімом, відбулась в с. Бармаках, але цим разом, з огляду на загрозливу ситуацію, зустріч перенесено в інше місце. З нами йшли районовий і кущовий провідники, станичний провідник с. Бармаків і двох зв'язкових-боївкарів.

Місто Рівне, де був осідок райхскомісара Еріха Коха та його вірного пахолка Грушецького, було так близько, що з околиці Бармаків ми бачили заграву від електричного світла. І тут же ми вперше побачили невелику заставу (пункт спостереження) українських повстанців, озброєних рушницями і »десятками« (автоматичні рушниці на десять набоїв). А ще далі за селом під деревами й кущами, під стіжками й на стіжках торішнього сіна й соломи ворушились постаті українських повстанців, озброєних легкою зброєю, що часто окликували нас, питали за кличкою, перевіряли. Це було бойове поготівля місцевої самооборони — зав'язок майбутньої славної УПА.

Я хвилювався, пригадував пророчі слова-заклик волинячки Лесі Українки, що декілька десятиліть тому кликала:

»Хто волі ще не одцурався,
Нехай іде до бою!
Хто пам'ята про славу і честь,
До зброї! Хто за мною!«

В долині, за селом, станичний провідник с. Бармаків попрощався з нами. Він вертався до села. Я чув, як кущовий провідник нагадував йому, що він відповідальний не тільки за безпеку членів Організації, а й за всіх українців у с. Бармаках. Так новітні січовики-повстанці, як колись запорізькі козаки, стояли на сторожі життя і майна українського народу. Колись запорожці берегли Україну від татарви і ляхів, а тепер новітні січовики берегли її від москалів і німців.

Розпрощавшись із станичним, ми пішли далі. Дорога була важка. Був ще місяць березень, де-не-де у видолинках лежав сніг, що танув із кожним днем, усюди — і на полі, і на дорозі — ноги грузли у волинському болоті. Врешті ми добрили до того хутора, де мав бути наш постій. На другий день я довідався, що це Житні хутори, розташовані недалеко матірного села Житнє. Хутір складався із »комасованих« виселенців із села.

Була опівніч. У великій кімнаті хати, де ми прибули, стояло одне велике селянське двоспальне ліжко, на якому спав міцним сном якийсь молодий чоловік. Виникла »складна дилема«, хтось один має лягти на вільне місце біля сплячого молодця, а решта мають покластися на долівці. Ярема і Мирось запропонували місце на ліжку мені, як старшому, а самі полягали на підлозі.

Я швидко заснув, мов »мертвий«,а коли рано пробудився, то найперше познайомився із сусідом по ліжку. Виявилося, що він був кур'єром Центрального Проводу, а спали ми з ним на його ручних ґранатах, що були під подушкою. Він розповів мені, що недавно був у Києві й довідався дещо про останні події, зв'язані зі зникненням крайового провідника ОСУЗ, друга Могили. За його словами, Могила ночував останню ніч у родині одного нашого визначного мистця-маляра. Вранці Могила вийшов з цього помешкання і з того часу ніхто вже його не бачив і нічого про нього не чув. Видно, німці за ним давно слідкували і він попав у засідку, приготовану на нього. А втім, не було певности, в чиї руки він попав — німецькі чи московсько-большевицькоого підпілля. Одне ми знали, що німці в боротьбі з нами співпрацювали з москалями.

Після »пісного« снідання (був саме Великий піст), Мирось від'їхав на станцію Здолбунів, бо поспішав до Житомира, де на нього чекали друзі Богдан і Хведір Білотченко, яких він мав також завести на Волинь.

Я перечитував різні господарські порадники і старі календарі, розмовляв із господарями хутора і так пройшов цілий день. Тоді я приглянувся і до життя наших людей на скомасованому хуторі та зрозумів, яку користь дає така комасація. Перш за все бачив велику перевагу скомасованого господарства над іншими формами господарського життя. Тут виявилась можливість всебічно й реально використовувати працю селянина-господаря, бо все господарство є на місці, під руками, вкупі. А вже особливо було видно перевагу над сільсько-гуртовою чи колгоспною системою.

Родина наших господарів складалася з восьми душ — дід і баба, батько і мати (середнього віку) та четверо дітей. Двоє найменших були ще школярами, середуща дочка вже »дівувала«, активно працювала в організаційному підпіллі зв'язковою, а найстарший син, горбатий, був незвичайно ідейним членом ОУН. Для визвольної справи працював безперервно — вдень і вночі, виявляв велику рухливість і активність, за ним ідейно йшла ціла родина. В розмові зі мною старенькі дід і баба, дивились мені в очі й питались: »Коли ж, нарешті, буде та самостійна Україна? Ми всі так її чекаємо, так прагнемо, чи доживемо ще до того часу?« Біля хати був молодий садок, а в ньому пасіка. Тут старенькі весь час знаходили собі працю.

22 березня, пополудні, зв'язковий Центрального Проводу від'їхав, а я і Ярема залишилися під дбайливою опікою господарів. Під кінець дня, перед заходом сонця, прибув крайовий провідник ПЗУЗ, друг Охрім. Привітався з господарями хати, з Яремою і зі мною.

Зустріч з крайовим провідником Охрімом мала характер дружньої розмови обопільно-інформативного характеру. Він розпитував нас про наші пригоди в дорозі, які стали причиною нашого спізненого прибуття на визначену зустріч. Його особливо цікавило становище на Вінничині: ставлення українського населення до ідей українського націоналізму та діяльності українських націоналістів, зокрема місцевої молоді, стан провідного активу нашої області, чи є в нас кадри військовиків, чи існує тяглість національних традицій тощо. Потім розпитував нас, як ставляться німці до місцевих укра-

їнців, про їх останні акції, про московсько-большевицьке підпілля і його партизанку.

В розмові з нами він поводився просто, невимушено, хоч пізніше, коли я вдруге приїхав на Волинь, я переконався, що друг Охрім, коли треба було, придержувався певної, можна сказати, військової норми поведінки у відносинах з іншими. Тепер він говорив з нами вільно, щиро й одверто.

Крайовий провідник Охрім був росту середнього, будови радше худорлявої. З його очей проглядала втома, перепрацювання, але заслухавши звіту він швидко й рішуче вирішував справи і давав накази до дії.

Одержавши від мене детальний усний звіт про стан нашої області, він поставив нам ще додаткові питання, що мали вияснити наш стан і діяльність, а потім дав нам інформативний доклад про загальне і наше становище.

Насамперед він заявив, що всі явища нашого і довколишнього життя треба розглядати лише з пункту їх значення для української визвольної боротьби, яка мусить закінчитися здобуттям Української Самостійної Соборної Держави. Тому всі явища розглядаємо тільки з пункту бачення українського революційного, безкомпромісового націоналізму. Тому нас цікавлять міжнародні відносини, зокрема відносини між західніми альянтами і Москвою. Нас інтриґує сепаратна нарада Америки і Англії в Касаблянці, що саме закінчилась, без участі третього партнера — Москви. Ми певні, що між Заходом і деспотичною тиранією Москви не може бути вічної, незмінної дружби. Але такі наші розрахунки й передбачення мають своє значення тільки на дальшу мету, а тепер мусимо, не покладаючи рук, інтенсивно готувати свої кадри національно-політичних організаторів і пропаґандистів, творити свої збройні сили — збройну силу революційної ОУН. Він особливо підкреслив те, що ми, націоналісти-революціонери, борючись за самостійну, суверенну українську державу, розраховували і тепер розраховуємо перш за все на власні сили та сили наших друзів-сусідів, котрі також борються за своє визволення. З нами будуть рахуватися чужі сили тільки тоді, коли будемо мати свою зорганізовану силу. Значення власних сил народу в боротьбі за державність він ілюстрував багатьма прикладами з наших Визвольних Змагань у 1917-1921 роках і з'ясував причини наших невдач. Вдруге ті помилки не сміють у нас повторитись, — казав він. Шукаємо союзників як партнери, які мають свою власну силу, а не як жебраки, що просять милостині.

Потім друг Охрім зазначив, що наше ставлення до німців і їх союзників таке, як їхнє до нас. Тут не може бути компромісу. Відкидаємо все, що веде до капітуляції перед німцями, засуджуємо всі ті меморандуми-прохання, що їх пишуть у Генеральному Губернаторстві УЦК та різні так зв. »Всеукраїнські Ради«, »координаційні центри«. »комітети« тощо. Всі ці прохання, благання, жебрання нічого позитивного не дали і не дадуть для української визвольної справи, навпаки — ганьблять наше добре ім'я. Це звичайний опортунізм, зрада, марнотравство часу й грошей та інших засобів, так потрібних нашій нації. Засуджуємо спроби деяких організацій і осіб творити спільно з німцями нібито наші збройні сили, під німецькою егідою, бо вони є марнуванням людських резервів і компромітацією українців. Ми вже знаємо, хто такі німці, чого вони прагнуть і чого можна сподіватися від них. Вони зліквідували державність Закарпатської України, зліквідували відновлену Актом 30 червня українську державу, заарештували і вимордували багато наших провідних людей, українських націоналістів, вивозять нашу молодь на каторжну працю до Німеччини, грабують і нищать наші села й міста. До німців довір'я не маємо, а коли вони хочуть з нами говорити, хай насамперед звільнять із концтаборів Провідника ОУН Степана Бандеру, Голову Державного Правління Ярослава Стецька та інших національних борців і діячів, хай звільнять воєннополонених українців та вивезених до Німеччини на працю людей, відкличуть з українських земель свою адміністрацію, припинять терористичну діяльність Ґестапо. Очевидно, наших передумов німці не виконають. Тому не обманюємо ні себе, ні інших жодними можливостями вести переговори з німцями і засуджуємо будь-яку коляборацію з німецькими наїзниками, незважаючи на те, якими гаслами і прикрасами її прикривається. У сучасній ситуації ми ведемо боротьбу на два фронти — проти німців і московських большевиків, боронимо українське населення від нападів большевицьких партизанських банд, котрі — конкуруючи з німцями — грабують і вбивають наших селян, руйнують наше громадське життя.

Далі крайовий провідник підкреслив, що німці разом з білими і червоними москалями намагаються відвернути нашу увагу від головного ворога, обвинувачуючи в усьому лише жидів, щоб викликати серед нас антисемітські настрої. Ці намагання ми відкидаємо як провокацію і диверсію, бо нашими головними ворогами були і є різних кольорів москов-

ські імперіялісти. Жиди лише пристосовуються до певної державної системи і стають знаряддям у руках ворога в боротьбі з нами. Це треба вияснити нашим людям, щоб не йшли на гачок німецької провокації.

Щодо німецьких союзників, що разом з німцями окупували нашу землю, то найлегше нам договоритися з італійцями і словаками, бо з ними ми не маємо прикордонних суперечок, трудніше договоритися з мадярами і румунами, але і з ними треба пробувати знайти спільну мову.

Далі провідник Охрім ще раз підкреслив, що головне наше завдання творити свою незалежну збройну силу, заготовляти військові матеріяли і медикаменти, підготовляти відповідних військових і технічних фахівців. Він дозволив нашій Вінницькій області видавати самостійно місцеві матеріяли, контрольовані обласним провідником, що досі мав право робити лише Крайовий Провід.

Наприкінці провідник Охрім зазначив, що Провід ОУН має на меті організувати спільний фронт народів поневолених москалями і німцями. Вже відбуваються перєговори з представниками різних національностей і підготовляється ґрунт для спільної дії.

Аналізуючи розвиток міжнародньої ситуації і становище німців на фронтах, друг Охрім підкреслив, що сталінградська катастрофа і невдачі німців в Африці показують, що німецька сила слабне і котиться до упадку. Немає жодних показників протверзіння німців, немає надії, що вони будуть намагатися змінити свою політику супроти окупованих ними народів і теренів. Навпаки, все вказує на те, що німці до решти втрачають глузд, зміцнюють терор і шаліють, як гадюка в передсмертній агонії. Нашим обов'язком є організувати самооборону народу, творити його збройні сили, себто — українську партизанку. Водночас революційна ОУН, як одинока під цю пору на українських землях реально діюча політична і бойова сила, мусить приготувати народ і до нових обставин боротьби, що можуть виникнути з хвилиною нового заливу московсько-большевицькими ордами українських земель. Уже тепер мусимо боронити населення від свавільного бандитизму передових загонів московських хижаків, т. зв. »красних партизанів«, і охвістя різних московсько-совєтських активістів, які тероризують і грабують українське населення, а німці їм потурають, як своїм вірним наймитам і спільникам.

Без власних незалежних збройних сил у нас можуть пов-

торитися помилки минулого, може виникнути така ситуація, як була в 1917-1918 роках. Тому, згідно з рішенням Проводу революційної ОУН, ми організуємо тут повстанські загони, що будуть зародком українського національного війська.

Політику ОУН на північних землях України провідник Охрім з'ясував так. Знаючи, що Українській Службі Порядку та іншим охоронним відділам, котрі складаються з українців — грозить роззброєння і вивіз до Німеччини, ми дали їм приказ перейти до лісу або незайнятих німцями сіл. Таким способом ми поповнили започатковану українську партизанку зорганізованим і певною мірою вишколеним військовим елементом. Одночасно робимо облік усіх придатних до зброї і підготовляємо плян вишколу майбутніх партизанів. Магазинуємо зброю, заготовляємо харчі, одям, взуття, ремонтуємо засоби транспорту і зброю, збираємо медикаменти, підготовляємо медичний персонал, копіюємо топографічні та географічні мапи. Водночас організуємо свої майстерні та робітні, щоб власними силами продукувати потрібні нам речі. В тому допомагає нам населення. Зброю та інший військовий виряд здобуваємо також від ворога.

Це саме, — говорив провідник Охрім, — ви повинні робити і в себе на Вінничині, тим більше, що ви багатші на кадри спеціялістів.

Відправа, на якій провідник Охрім давав нам інформації і напрямні, тривала два дні. 24 березня прибули друзі Богдан (Смок-Козак) і Хведір Білотченко, яких привів наш зв'язковий Мирось, і відправа продовжувалася.

Пам'ятаю, що я висловив перед крайовим провідником такі побажання: 1) Систематично постачати нас національно-революційною пресою і літературою; 2) Змінити назву наших борців »українські партизани« на іншу, бо ця назва у нас скомпромітована. Так називали большевики своїх партизанів (»красниє партизани«) під час т. зв. громадянської війни в 1918-20 роках, так називають і тепер. Багато тих »красних партизан« між першою і другою світовими війнами мали т. зв. »партизанські книжки« (посвідки) і були упривілейованою кастою, яка своєю брутальністю викликала до себе ненависть українського населення. Я пропонував стару, традиційну, нашу назву, шановану ще з часів Визвольних Змагань — українські повстанці. Мене в цьому однодушно підтримали Ярема, Богдан і Хведір Білотченко.

Крайовий провідник Охрім заявив, що він сам цього питання не може вирішити, але погоджується з нами і буде

підтримувати нашу пропозицію перед Проводом революційної ОУН.

На тому наша відправа закінчилася 24 березня. Наступного дня я мав вертатися на Вінничину до своїх обов'язків обласного провідника, а друзі Богдан і Ярема залишилися на Волині у розпорядженні Крайового Проводу. На деякий час залишився і Хведір Білотченко, що мав ще полагодити справи військового характеру, пов'язатися зі Службою Безпеки і військовою розвідкою Крайового Проводу. Взагалі Білотченко зробив на всіх тут добре враження, як своєю зовнішністю, так і відвагою та винахідливістю. Він вибрався у подорож на Волинь не так, як звичайно ходив удома, а у військовому однострою, тільки без старшинських відзнак, прикривши його дощевиком крицевого кольору. Словом — виглядав як справжній »партизан«.

25 березня я виїхав із Миросем додому, до Вінниці. До Здовбиці (село — передмістя Здолбунова) нас відвіз підводою вже згадуваний горбатий син наших знайомих господарів. З нами їхали також двох охоронників-боївкарів. Їхали майже без пригод, тільки на відкритому полі (це було вдень, перед полуднем) ми зауважили здалека, що з воріт однієї цукроварні з'явилася вантажна машина, в якій було повно якихось людей. З обережности, щоб не наражуватись на небезпеку (ми мали з собою пакунки з літературою для нашої області), ми звернули вбік до найближчого ярка, де були кущі, що тягнулись аж до лісу, а наші боївкарі обернулись лицем до ворога з готовими до стрілу рушницями. Але ворог, мабуть, не хотів мати діла з »партизанами«, бо швидко завернув у іншу сторону.

Об'їхавши полями село Тайкури, де була хоч і невтральна, а все ж таки непевна мадярська залога, ми надвечір прибули до Здовбиці, де пов'язались із станичним провідником. Він запровадив нас на нічліг. Наші охоронники і господар підводи, відпочивши трохи, бо коні були втомлені важкою дорогою ,вернулися додому, до Житніх хуторів.

Станичний провідник Здовбиці — високий молодий чоловік — запровадив нас на зв'язкову квартиру, що приміщувалась у хаті молодого, дуже активного й патріотичного подружжя. Молодий господар працював залізничником на станції Здолбунів і на другий день рано, з його допомогою, ми дістались до вантажного поїзду, що йшов у напрямку Шепетівка-Козятин.

З Волині до Вінниці ми повернулися щасливо, без жодних

пригод. У Вінниці застали приємні й неприємні новини. До приємних належало те, що другові Черникові-Хрінові, який після виїзду Богдана на Волинь перебрав обов'язки обласного організаційного референта, вдалося під час моєї відсутности зорганізувати на Вінничині перший кіш-загін українських повстанців. Цей загін, організований у закутку трьох районів, що стикалися разом (Уланівсько, Хмельницького і Пиківського), названо загоном ім. от. Шепеля, що в 1919-20 роках був тут місцевим героєм.

Другою приємною вісткою було те, що в останній час вдалося скріпити нашу організаційну сітку в Літинському і Браїлівському районах, особливо в Літинському, дуже лісистому й вигідному для партизанських дій. Тут у 1919-1920 роках була міцна українська партизанка, спочатку під командою от. Шепеля, а потім — Гальчевського-Войнарівського, відомого ще під псевдами — Хмара-Орел. У 1941 році на цих теренах була створилася досить міцна наша підпільна організація під керівництвом прибулої з еміґрації сестри отамана Шепеля. Так було і в першій половині 1942 року, але в другій половині тут зайшли деякі зміни, саме на гірше. Це був наслідок того, що московські большевики до другої світової війни ґрунтовно прочистили цей повстанський район від свідоміших українських елементів і обсадили його своїми атівістами. Коли прийшли німці, колишні московські активісти присіли, притихли, але побачивши німецьку безглузду політику супроти українців, знову піднесли голови. Почали співпрацювати з німцями і допомагати їм знищувати український визвольний рух, діячів ОУН і взагалі свідомих українців. Деякі села цього району і далі трималися міцно українського самостійницького руху, а деякі були цілком морально заламані, як ось колись багате й національно-свідоме село Багринівці, осідок повстанського отамана Гальчевського, що було зламане систематичними московськими репресіями між обидвома світовими війнами. Наслідком співпраці німців із місцевими промосковськими комуністичними елементами було те, що в другій половині 1942 року наша організаційна сітка на Літинщині опинилась у дуже загрозливому становищі. Наші місцеві й прибулі люди попали в скрутне становище. Їх переслідували, їм грозили арештування, розстріли і вивози до Німеччини. Духова опікунка нашої справи сестра от. Шепеля була примушена опустити Літинщину, бо проти неї велися московсько-большевицькі провокації і німці загрозили їй розстрілом. Отже наша справа тут погіршала, але напри-

кінці 1942 р., вдалося зорганізувати новий районовий провід, що перебрав неушкоджену сітку молодих націоналістів, вихованих сестрою от. Шепеля і її помічниками.

Скріплення організаційної сітки в Літинському районі давало надію, що тут створиться другий (перший уже існував) повстанський загін ім. от. Гальчевського (знову нав'язання до місцевої повстанської традиції). Наші надії виправдалися і в Літинському районі появився повстанський загін ім. от. Гальчевського. Обидва загони — ім. от. Шепеля і ім. от. Гальчевського — складалися з наших людей, безпосередньо загрожених німецькими репресіями. Це була, переважно, студіююча молодь, яку німці, з допомогою московських аґентів-провокаторів, хотіли вивезти до Німеччини.

Були в нас і надії на кращу розбудову сітки ОУН на південь та схід від Вінниці. В Козятинській окрузі, що на схід від Вінниці, окружним провідником був Олекса С., син учителя з села Думенок, Хмельницького району. Це був мій земляк і колишній співробітник. Спочатку ми разом працювали у Вінницькій приміській окрузі — я провідником, а він моїм заступником. Він перебрав Козятинську округу після того, як німці розстріляли окружного провідника Козятинщини — Липового. Тепер, уже на весні 1943 року, Олексу дуже цікавило питання, хто перебрав від Богдана обласне керівництво — я чи Хрін. Я відповідав: »Ми обидва«. Ми вирішили, з огляду на безпеку, не виявляти, хто є обласним провідником, про це знали лише члени Обласного Проводу та два зв'язкові — Мирось Бабин і Івась.

Провідником Гайсинської округи, що на південь від Вінниці, призначено Бориса (орг. псевдо »Гриць«), сина селянина-робітника з села Жаданів, Оратівського району, біля знаменитих історичних Сорок. Борис був студентом медицини, втік від вивозу на працю до Німеччини і переховувався у своїй околиці. Ми викликали його до Вінниці. Зустрілись із ним на Кумбарах, дуже мальовничій частині Вінниці, на березі річки Бог (місцевість ця мальовниче описана в книжці Юрія Шкрумеляка »Поїзд мерців«). Тут Борис одержав від нас інструктаж і потім, разом із Хріном-Черником, подався у рідну Гайсинщину, де перебрав у свої руки район і енергійно взявся до праці. Відновив організаційну сітку, підніс значення організації на своєму терені та поробив заходи, щоб організувати тут нову повстанську групу. І справді, незабаром на Гайсинівщині організовано повстанський загін у честь популярно тут у 1919-1920 роках отамана Волинця, що його

замордували большевики після процесу у Вінниці 1940 року.

Треба сказати, що Борис-Гриць аж до кінця свого життя (згинув у грудні 1943 р.) був послідовним і вірним українським націоналістом. Потім, уже після арештування Хріна-Черника і трагічної смерти його наступника Івася, він став організаційним обласним референтом.

Згідно з наказом Крайового Проводу ПЗУЗ, ми мали вислати на Волинь для зв'язку і вишколу двох людей. Вислали на цей старшинський вишкіл провідника Вінницької приміської округи Залізняка і провідника Козятинської округи Олексу С., бо вони були розконспіровані і найбільше загрожені в нашій області. Крім того, обидва були добрими пробойовиками ОУН на Вінничині, Залізняк успішно закінчив наш обласний вишкіл, а Олекса С., ще на весні 1942 року блискуче закінчив вишкіл у Галичині при Центральному Проводі. Отже обидва кандидати були одними з найкращих провідних членів нашої області.

Але побіч розвитку сітки ОУН і скріплення нашої діяльності, ми зазнавали і важких ворожих ударів. Коли я повернувся з Волині, друг Хрін-Черник повідомив мене, що у Вінниці вже почалися арештування українців, ніби помста за те, що друзі Богдан і Ярема вислизнули з рук Ґестапо і зникли з Вінниці. Німці заарештували буковинця Смереку, доктора прав, здається, Чернівецького університету. Він, починаючи з 1941 року, був у нашій Вінниці, а потім, коли прийшли німці, став керівником обласного Кріпо. Не належав до жодної української політичної організації, але, як свідомий українець, де міг, там допомагав українцям, особливо нам — членам революційної ОУН.

Другою болючою втратою для нас було заарештування друга Іванчука, жертвенного й енергійного члена ОУН, що працював у політичному відділі Вінницького Кріпо. Ми хотіли забрати його з Кріпо, бо він добре надавався до праці в обласній Службі Безпеки. Коли друг Ярема відходив на Волинь, він рекомендував Іванчука на своє місце, бо знав його ще з Галичини, як ідейного члена організації. Іванчук готувався залишити свою працю в Кріпо, в останніх днях намагався якнайбільше зробити шкоди німцям і москалям, хотів забрати різні документи, вільні бланки з печатками, писальну машинку тощо. Дещо вже був зреалізував. При тому він хотів обсадити Кріпо своїми людьми, щоб мати там »свої вуха і очі«. Але сталося інакше. Іванчук довідався від свого зверхника, д-ра Смереки, що в той час був ще на волі, що на нього

є донос. Ґестапо питало за Іванчуком, висловлюючи припущення, що він, як і Степаненко і Янушевський, які вже зникли, зв'язаний з »бандерівською бандою«, себто є на послугах бандерівців. Доктор Смерека попередив Іванчука, щоб він був обережний або, найкраще, зник. Іванчук добре знав, що його чекає, але ввечері він ще раз зайшов до Кріпо, щоб забрати писальну машинку, печатки і штампи. Біля вихідних дверей будинку Кріпо, в коридорі Іванчук побачив ґестапівців. Звичайно, службу тут тримав інспектор або аґент Кріпо, отже було ясно, що ґестапівці мають якесь завдання. Іванчука пропустили, нічого не питаючи, але він догадався, що це пастка на нього. Спокійно зайшов до свого кабінету, забрав писальну машинку, а з загальної канцелярії, користуючись тим, що в ту пору там нікого не було, забрав печатку і штамп та пішов до однієї з порожніх кімнат. Вікно в цій кімнаті було низьке і відчинялося на задній двір. Він відчинив його, переліз надвір і зник з очей тих, що чекали на нього біля вихідних дверей.

В той же час ми довідалися, що німці мають намір схопити студентку Вінницького фармацевтичного технікуму, яка працювала разом з Іванчуком в організаційній сітці й з конспіративних причин виступала як його наречена, а також сестру Хведора Білотченка, студентку Вінницького медичного інституту. Користаючись тим, що Крайовий Провід звернувся до нас за людьми для санітарної служби, ми вислали обидві наші розконспіровані подруги на Волинь.

Іванчук був покищо на волі, але далі йому не пощастило. Ми скерували його в Калинівський район, де було кілька сотень наших організованих людей. Тут він, разом із місцевим проводом, мав підготувати терен для повстанського руху. Одного разу, в надвечір'я, він із заступником надрайонового провідника, Сашком, і одним місцевим зв'язковим переходив містом Калинівкою. На мості їх зустрів жандармський вахмістер з ескортою жандармів і місцевих поліцаїв. Він затримав Іванчука, Сашка і зв'язкового та зажадав від них документів. Документи Іванчука видалися йому підозрілими, вони говорили про те, що Іванчук »чужосторонній«, щойно звільнений з полону. Сам Іванчук пояснював, що його супутники випадкові люди, яких він зустрів і просив показати йому дорогу. Іванчука, Сашка і зв'язкового німці забрали на комендантуру для детальної перевірки їх документів.

Здавалось, що все закінчиться щасливо, їх документи перевірено і вирішено всіх відпустити. В той же момент з'явилась

для наших друзів одна фатальна людина, що зіпсувала цілу справу і принесла нашим друзям нещасливий кінець. Це був молодий старшина розташованих тут на деякий час компаній поліційного допоміжного батальйону, що постійно квартирував у Вінниці та мав у своєму складі деяку кількість українців — рядовиків, підстаршин і старшин. Він, цей молодий старшина-українець, дуже добре знав Іванчука з Вінниці, але не знав, що Іванчук опинився в нелеґальному становищі. Побачив Іванчука, він зрадів і щиро, по-дружньому, привітав його і назвав по прізвищу. Документи Іванчука тепер були на інше прізвище, бо німці та їх вислужники, на наказ Вінницького Ґестапа, шукали за ним. Жандарми, почувши правдиве прізвище затриманого, заарештували Іванчука і на другий день разом із його супутниками відставили до Вінницького Ґестапо.

Цей молодий старшина, хорунжий, що ненавмисне зробив таку прислугу Ґестапові й помилково заподіяв шкоду українській справі та самому Іванчукові був — як говорив мені Черник-Хрін — сином відомого учасника наших Визвольних Змагань, генерала дійової армії УНР, Івана Омельяновича-Павленка. Потім він і його батько намагались допомогти Іванчукові та виправити цю велику, ненароком зроблену шкоду, але безуспішно. Остаточна доля Іванчука мені невідома. Були чутки, що він та інші націоналісти нібито втекли з тюрми, що Іванчук організував партизанський загін, але всі ці чутки залишились непідтвердженими.

Ще гірші наслідки мало для нас заарештування заступника надрайонового провідника Сашка. Він був студентом Вінницького педагогічного інституту, одинаком у своїх батьків, улюбленцем матері (»маминим синком«), бо батька його репресували большевики. Безперечно, був щирим українцем, хотів бачити Україну незалежною державою, знав, що причиною нещастя його родини та інших було поневолення України москалями, був активний, розвинутий, але не надавався до своїх завдань характером, хотів літати, а крил не мав. І саме відсутність у нього сильної волі й характеру стала причиною нещастя багатьох людей на Вінничині та ударів для нашої справи. Під час допитів у Ґестапо він не видержав тортур, заламався, приобіцяв працювати для німців і виявити організаційні зв'язки. Під тією умовою і з такими завданнями німці випустили його на волю. Вийшовши на волю, він не зробив так, як зв'язкова Галя, що минулої осені, разом з обласним провідником Левком, попала до рук німців. Німці

звільнили її також з такими дорученнями, але вона обманула їх, сказала про все нам і пішла в глибоке підпілля. Сашко, мабуть, під впливом матері, не признався проводові, яке він має доручення від німців, і німці, з його допомогою, натрапили на сліди організаційної сітки та провели масові арештування в Калинівському і Турбівському районах і в самій Вінниці. В Турбівському районі заарештували місцевого районового провідника Русявого. Ми мали дуже великі втрати. Заарештовано також надрайонового провідника Вітю, молодого, дуже ідейного і надійного вихованця друзів Липового і Лящeнка, сина селянина. Заарештовано і надрайонового провідника Вінницької приміської смуги Муца (родом з Галичини), який працював у канцелярії міського уряду праці. Це був великий ентузіяст, що завжди після праці гасав в організаційних справах по сусідніх селах біля Вінниці. Потім про нього кружляли леґенди, що він, разом з Іванчуком, утік з ґестапівської в'язниці.

Русявого, провідника Турбівщини, ми кілька разів попереджали про те, що йому грозить небезпека, але він нехтував нашими попередженнями, бо йому вже було надокучило жити окремо від родини (в 1937 році він сидів у зв'ягельській тюрмі, як »буржуазний націоналіст«). Русявий мав жінку і двоє дітей-дівчаток. Ще з 1941 року на нього постійно сипались доноси, але він увесь час вміло викручувався перед німцями. На весні 1943 року йому вже не пощастило, був заарештований і певний час просидів у в'язниці Вінницького Ґестапо. До мене доходили відомості, що німці обходились із ним дуже жорстоко, вимагали, щоб він виявив організаційну зброю, підпільні майстерні та друкарні. Але він тримався, нічого і нікого не виявив. Потім йому якось пощастило вийти на волю і вернувся до своєї місцевости. Коли у вересні 1943 року я був у Турбові, щоб налагодити організаційну сітку та втягнути наших загрожених людей до повстанських загонів, я пробував зв'язатися і з Русявим. Але через чоловіка, якого я послав до нього, одержав відповідь Русявого, що він знає мене, проте контактуватися зі мною тепер не може.

В той саме час, напередодні Великодня, німці провели масові арештування і в самій Вінниці. Заарештували найсвідоміших і найвидатніших українців тобто українську верхівку міста. Між заарештованими був і обласний благочинний (декан) Вінничини, настоятель єпископської катедри міста Вінниці, о. Яків Пастухів-Кіндзірявий із його синами. На Великдень він, без риз, відправив у в'язниці Службу Божу й

Світлу Заутреню, в супроводі хору в'язнів-українців. Оповідали, що люди стояли під тюрмою, слухали Служби Божої і плакали, що ось недавно один окупант, московський, не давав їм молитися у церкві, а тепер другий, німецький, робить те саме. В'язні гукали »Христос Воскрес!«, а люди, що були біля тюрми, відповідали: »Воістину!«

Правда, після Великодня о. Якова, разом з деякими іншими старшими громадянами, звільнили з в'язниці, але факт переслідування Церкви гітлерівцями був фактом (і то не першим) їх брутального ставлення до нашого духовенства. Ще на свято Спаса німецькі жандарми, на наказ свого коменданта чи ляндвірта, розганяли людей, що принесли овочі та квіти до посвячення біля криниці, де була процесія зі священиком. Люди не хотіли розходитись, жандарми били їх киями та гарапугами. Не пошанували вони й старенького священика, в ризах та з кропилом у руках. Побили його, свячену воду вилляли, а хоругви зірвали на землю. Так поводяться тільки дикуни й варвари. Це було в Хвельнику, в серпні 1942 року.

До нас прибув Хведір Білотченко, що за той час був уже вдруге на Волині та привіз нам від Крайового Проводу нові вказівки і доручення. Він жив у Житомирі, але був далі в складі нашого обласного проводу і мав займатися повстанськими справами і зв'язком між двома областями — Житомирською і нашою, Вінницькою.

Ми відбули нараду недалеко нового базару на Замості. Тут, поміж новим базаром і будинками воєнного комісаріяту (воєнкому), жила наша певна людина — інспектор Буряк, молодий буковинець. На його квартирі ми відбули нашу спільну, на жаль, останню для тодішнього складу Обласного Проводу, нараду. Хведір Білотченко поінформував нас, що Провід ОУН прийняв нашу пропозицію змінити назву партизани на повстанці, що ухвалено організувати військову силу п. н. »Українська Повстанська Армія«, яка з Волині має поширитися на всі землі соборної України. Мене провідник Охрім викликає до себе на стрічу, що має відбутися 4 травня.

*

Тут дозволю собі зробити маленький відступ, щоб показати, як старше покоління співпрацювало з молодшим на ґрунті боротьби за визволення України.

Хата, в якій відбулась подана вгорі наша обласна нарада, а в якій жив тепер інспектор Буряк, належала панству Лотоцьким. Моя родина знала Лотоцьких ще з 20 років. Мій дядько, кол. старшина УГА, дружив з Лотоцьким, також кол. поручником чи сотником УГА. Обидва вони, мій дядько і Лотоцький, були одними з перших діячів і організаторів УАПЦ у Вінниці. Хоча вони походили з Галичини і були греко-католиками, але працювали для УАПЦ, »для своєї стародавньої, прадідівської віри«, як казали вони. В 30 роках обидва були заарештовані енкаведистами за приналежність до УВО, сиділи у відомій вінницькій катівні НКВД, а потім були заслані в »дальние лагеря«. Доля мого дядька мені не відома, а п. Лотоцький проживав, здається, в районі Озівського моря, у 1942 р., коли німецький фронт підсунувся під Кавказ, вернувся додому. З допомогою деяких патріотичних і впливових українців, він дістався на посаду управителя млина десь біля Калинівки. Його хата у Вінниці була часто вживана для потреб нашого національно-визвольного руху, так само і млин, де він був управителем. Московсько-совєтські партизани пробували залякати його, домогтися від нього згоди служити їм, але не попали на такого, що заломлюється і піддається. Він твердо відкидав усі їхні підступи, але не встерігся і впав жертвою з їхніх рук.

Другим таким ідейним старшим українським патріотом був Мірчук, член ОУН, місцевий, як казали до першої світової війни, щирий українець. Спочатку він працював учителем, а потім змінив професію і став землеміром. За німців працював у земельному відділі міської управи. У 20 роках був відданим борцем за відродження рідної Церкви — УАПЦ, а перед тим — учасником Визвольних Змагань. За український патріотизм його переслідували большевики. Він щиро дружив з моїм дядьком і Кожухівським, визначним професором фізики і взагалі математичних наук, який був репресований разом з моїм дядьком у страшному ежовському 1937 році. З цієї »трійці« в 1941 році знайшовся на волі тільки землемір Мірчук, який вернувся до Вінниці. Став членом революційної ОУН і заактивізувався в ділянці національно-суспільній. За його посередництвом ми мали вплив у катедральній парафії УАПЦ Святої Покрови, в міській управі, а його хата служила нам конспіративною квартирою.

Він мав дружину, але не мав дітей, тому всиновив сина репресованого большевиками священика УАПЦ, що доводився рідною Мірчукам.

За своє українство старий Мірчук перетерпів від большевиків дуже багато, нелегко було йому й за німців. Коли на провесні 1943 року відбувався вишкіл провідного активу нашої області, то на квартиру до Мірчука було призначено вже згадуваного надрайонового провідника Сашка. Прибувши на квартиру Мірчука, Сашко, не чекаючи на зв'язкового, домагався, щоб Мірчук подав йому адресу когось із провідних членів ОУН. Мірчук, знаючи адресу моєї квартири, запровадив його до мене, зробивши, як виявилося потім, помилку. Сашко, як уже знаємо, опинившись у руках німців, заламався і почав »сипати«. Виявив, між іншим, Мірчукову квартиру і мою адресу. Мірчука німці заарештували, потримали деякий час, і переконалися, що він хвора людина, але нічого не скаже їм, тому вирішили випустити на волю, щоб слідкувати за ним і таким способом попасти на слід людей, з якими контактується. Мірчук це зауважив і зараз попередив, через свою жінку, мене та інших. Я, змінивши квартиру, потім тільки раз випадково був зустрівся з Мірчуком. Він подивився на мене батьківськими очима, в яких одночасно було й здивування, чого я ще досі у Вінниці, бож він знав, що я розконспірований. Пізніше казали мені, що Мірчук помер восени 1943 року на свою хворобу-водянку, якої набрався ще за »щасливого життя під сонцем сталінської конституції«.

*

Я готувався в другу подорож на Волинь, щоб здати звіт провідникові Охрімові про нашу діяльність і підготовку до утворення на терені Вінничини повстанських загонів.

Тим разом я їхав із зв'язковими Миросем Бабиним і Івасем. Вирушили в дорогу в надвечір'я 2 травня, бо 4 травня я мав зголоситися у провідника Охріма. У Вінниці ми сіли на відкриту платформу поїзду-товарняка і поїхали до Козятина. По дорозі виминали поїзди-товарняки, що везли нових молодих невільників на захід, до Німеччини. Прикро й важко було дивитися на це німецьке звірство. Вночі приїхали до Козятина, де мали пересісти на інший поїзд, що йшов у напрямку Шепетівки-Здолбунова. Тут нам трапилась маленька пригода.

Ще у Вінниці ми зустрілись з двома іншими нашими супутниками. Один з них був бойовиком Білотченка, а другий цілком незнаною нам людиною. Ми разом сіли на потяг і від нашого незнайомого супутника довідалися, що він — родом

із Тиврівського району біля Вінниці. Наприкінці 20 років був заарештований за приналежність до УВО і засланий на північ, побував і на Камчатці та в інших місцевостях Далекого Сходу й Сибіру. Перед війною опинився на Північному Кавказі, біля міста П'ятигорська, а потім, уже під час війни, коли пересунулися фронти, дістався до Києва. В Києві було важко прожити, тому поїхав до свого рідного села на Тиврівщину. Але у своїй хаті він застав ще совєтських поселенців, які, довідавшись, що він приїхав, негайно зголосили про це румунській владі (ця місцевість належала до окупованої румунами частини України, т. зв. Трансністрії). Румуни зараз же заарештували його, перевезли на німецький бік і загрозили, що як ще раз вернеться, то посадять його до в'язниці як »чужинця«, який порушує їх кордон.

Коли ми приїхали до Козятина, то зайшли до кол. ждальні для »иностранних гостей«, що тепер перетворилась у звичайну »ждалку« для різного люду. Ми чекали на поїзд до Шепетівки і тим часом розмовляли. Наш новий знайомий оповідав про минулі Визвольні Змагання. Як учасник Січових Стрільців, він добре знав полк. Євгена Коновальця і цікавився долею свого, тепер уже покійного, коменданта.

Прибув поїзд, що йшов у напрямку Хвастова, і наш новий знайомий та бойовик Грицько від'їхали. Івась і Мирось пішли з ними, щоб посадити їх у поїзд, а я тим часом залишився сам. До мене підійшов якийсь тип у чорній поліційній уніформі, що весь час крутився біля нас і прислухався нашій розмові. Він умостився напроти мене через стіл і запитав: »А чому ви не поїхали зі своїми? Чому залишилися тут?« Я не встиг відповісти, як з'явився Мирось і Івась. Мирось став перед ним і різко запитав: »Ти що, спрос? Чого чіпляєшся до людини? Виливай звідси ліверною ковбасою«.

Цей уркаганський жарґон незвичайно вплинув на цього нав'язливого суб'єкта. Він встав, поступився назад, а потім вислизнувся за двері.

— Тільки так треба розмовляти з такими типами, — сказав Мирось. — Але це ще не кінець. Треба сподіватися зараз перевірки документів, а може й чогось гіршого.

І справді за декілька хвилин з'явились два німецькі поліцаї, а з ними декілька »бангофполіцаїв« і почали перевіряти документи. Нам не було куди втікати й ми далі сиділи на старому місці, намагаючись заховати назовні якнайбільший спокій. Ми мали документи особисті й проїзні. Мирось та

Івась мали ще й пістолі, але, на щастя, провірка наших документів закінчилась без »непорозумінь«.

Ми бачили, що суб'єкт у чорній поліційній уніформі далі весь час слідкував за нами. Наш войовничий Мирось знову підійшов до нього й іронічно, по-уркаганськи сказав: »Ну що, з'їв? Накося! В іншому місці я тобі зуби повиставляв би!«

Ніч ми перебули в залі й трохи спали, по черзі пильнуючи за оточенням та щоб не проспати нашого ранішнього поїзду до Здолбунова. Наш поїзд прибув удосвіта. Це був єдиний тоді в Райхскомісаріяті поїзд, що складався з особових вагонів, т. зв. »шнельцуґ-фронт«, ніби тільки для військових німців та осіб, зв'язаних із німецьким військом. Один вагон у цьому поїзді мав напис по-німецькому: »Україніше Вермахт«. Тут мали їхати вояки ненімці, але їхали і цивільні, що мали »липові« папери, себто сфальшовані, такі як мали ми.

Мирось та Івась, як люди з практикою в таких справах, зайняли в цьому вагоні ціле купе. Вагон був майже півпорожний, присутні в ньому пасажири складалися з німецьких військових, видно, що інші вагони були переповнені, їм було вигідніше їхати в »нашому« вагоні. Ми всідали сміливо і нас ніхто не питав за проїзними документами, думаючи, мабуть, що їдуть якісь »визначні риби« в справах фюрера і »Великонімеччини«. На станції Чуднів-Волинський, де наш поїзд зупинився, до нашого вагону зайшли кілька козаків у німецьких уніформах, але з козацькими відзнаками. Вони виструнчилися перед нами, вдарили закаблуками, приклавши руку до шапки, і попросили дозволу зайняти місце в нашому купе. Вони також думали, що ми якісь високі німецькі урядники. Ми дозволили і вони сіли напроти нас, розклавши на підлозі пакунки з козацькою пропаґандивною літературою. Це були козаки-самостійники.

За козаками до вагону зайшли власовці, також в німецьких уніформах, з відзнакою на рукаві »РОА«. Вони не відзивались, нічого не питали і зайняли купе в протилежному кінці вагону, звідки підозріло дивились на нас і козаків.

На станції Шепетівка козаки і власовці пішли, а ми поїхали далі — до Здолбунова, обганяючи в дорозі ешельони з українцями-невільниками. За Шепетівкою ми зауважили нові картини — розбиті поїзди обабіч залізничної колії. Півтора місяця тому, коли я їхав на Волинь, таких картин ще не було, але вдома ми вже знали, що наші українські повстанці (УПА)

карають окупантів, пускаючи »навскіс« поїзди з пограбованим в Україні добром.

Десь около полудня ми прибули на станцію Здолбунів. Поїзд став на головній колії, напроти головного двірця. Ми перейшли залізничні рейки і вийшли на знайому вже нам дорогу. Далі городами і полями, навпростець, подалися до зв'язкової квартири в Здовбиці, де ночували, вертаючись із першої подорожі на Волинь. Господиня прийняла нас щиро, гостинно. Повідомила про наш прихід станичного і свого чоловіка, який працював на залізниці. Вони зараз прийшли до нас. Від господині ми довідалися, що наші вінницькі дівчата-студентки, котрі пішли на Волинь, ще досі в Здолбиці й живуть у хаті напроти нашої.

Станичний і господарі нашої зв'язкової квартири оповідали нам багато цікавих новин. Пояснили, що розбиті поїзди між Шепетівкою і Здолбуновом — це діло наших повстанців. Під час Великодніх Свят у великому селі Тайкурах сталася неприємна подія. Тайкурські поляки донесли німцям, що в село прийшли на свята до своїх родин колишні поліцаї-українці, котрі втекли до українських повстанців. Німці заарештували їх, дуже побили і закованих відправили до в'язниці. Мої співбесідники дуже обурювалися цими випадками співпраці поляків з німцями, а також скаржилися на польських партизанів, що співпрацюють з московсько-большевицькими бандами.

Ввечері завітали до нас наші землячки-вінничанки » сестри Хведора Білотченка і Іванчукова »наречена«. Вони розпитували нас про вінницькі новини тощо.

На другий день здовбицький станичний повів нас до Житніх хуторів. Ми минули село Ільпень і обережно обійшли місто Рівне, де був осідок зненавидженого українським народом ґавляйтера Еріха Коха та його посіпак. Біля полудня ми прибули до Житніх Хуторів, до тієї хати, де були попереднього разу. Все тут застали без змін. Ті самі господарі, ті самі розмови. В надвечір'я прийшов місцевий зв'язковий і забрав нас до іншої хати. Тут була для нас усіх радісна зустріч із нашими друзями — Богданом і Яремою.

Ми коротко обмінялися новинами, а потім друг Богдан, що тоді вже був організаційним референтом Крайового Проводу, сказав, що тут ночувати не можемо, бо відомий поліцмайстер Рівного, Грушецький, нападає зі своєю бандою на села. Минулої ночі провідник Охрім наскочив на засідку Грушецького. Він із своїми повстанцями розбив гітлерівсь-

ких посіпаків, загнав їх назад до міста та відбив від них підводу з організаційними речами, що їх Грушецький був захопив на початку бою. Наша стріча з провідником Охрімом відбудеться в новому місці, куди ми вночі помандруємо.

Десь опівночі ми вирушили в дорогу. Йшли бойовим порядком аж до ранку, бо можна було зустрітися з німецькою бандою Грушецького, а далі, вже в напрямку Полісся, можна було натрапити на московсько-большевицькі банди. Падав дрібний дощ, було темно й мокро, йти було важко. Мені пригадалися блукання, також уночі, в серпні-верені 1941 року на лівому березі Дніпра, поміж Дніпром і Ворсклою. Тоді я був ще в т. зв. »доблесній красній армії«, що опинилась у кітлі, оточена з усіх боків німцями. Бійці, той інтернаціональний збрід, що звався »красноармійцями«, були фізично виснажені, морально заламані. Кожний думав тільки про те, щоб хоч трошки відпочити, поспати, щось з'їсти, втекти від ненависних московських комісарів і політруків. Це був настрій знедоленого людського елементу, що не мав жодної позитивної об'єднуючої ідеї. Мучитись, терпіти, (»страждать«, як тоді казали) лише за »родіну«, за »Сталіна«, ніхто не хотів. »Родіна« була каторгою, а її вождь — катом. Яке інакше було тепер наше моральне почуття. Ми йшли бадьоро, мали ідею в серці, готові були перемагати всі труднощі й перешкоди, щоб тільки осягнути нашу мету.

Ми йшли бойовимм порядком. Наша бойова група мала біля півсотні повстанців-вояків, були й декілька вершників для розвідки і зв'язку. За групою їхали кілька селянських підвод із зброєю, харчами та іншим майном, що мало бути доставлене Крайовому Проводові ОУН. Спереду, із заду і з боків були невеликі охоронні стежі, озброєні автоматами.

Коли ми вийшли з околиць Житніх Хутрів, по дорозі зустрічали збройні стежі й застави українських повстанців, а коли наблизились до місця тодішнього постою Крайового Проводу ОУН і головної квартири новопосталої УПА, то вже всюди був бойовий стан. Місцевість, до якої ми прибули, була вже лісиста, хоч належала ще до лісостепу, а не Полісся. Здається, якщо не помиляюсь, ця місцевість звалась Миколаївські хутори.

Коли ми прибули до місцевості постою Крайового Проводу ОУН і Головної Квартири УПА, нас усіх розподілено та відправлено на квартири. Мене і Богдана запровадили до

однієї хати, в якій вже примістився і друг Ярема разом із своїми речами.

Щойно світало, але господиня вже встала, щоб прийняти гостей, бо знала, що люди з далекої дороги і потребують відпочинку. Ми привітались, господиня привітно посміхнулась, побачивши по нашій одежі, що ми справді »здалека«, себто з колишньої »совпедії«.

Господиня пішла в другу кімнату й ми почули її голос: »Вставай, Одарко, досить тобі спати... Треба худобу обійти та й на пашу вигнати!«

За деякий час з кімнати вийшла дівчина міцної волинсько-української будови. Була заспана, але лагідно привіталася з нами і пішла до кухні. Господиня запровадила мене на звільнене її дочкою ліжко і запропонувала відпочити. Перед тим запитала, чи не з'їв би я щось, але я, втомлений дорогою, хотів якнайскоріше заснути, тому подякував і відмовився від їжі.

Прибудився десь біля години 9 рано. Прислухався, що робиться в хаті. Чув тільки притишені розмови та щебетання птахів надворі. День був похмурий, але без дощу.

Я встав і зайшов у світлицю. Тут застав господиню, дочку, другу дочку з дітьми та затя-приймака. Вони сідали до столу снідати і запросили мене. Я подякував, умився і сів їсти.

За цим ранішнім селянським сніданком-обідом у розмові виявилося, що господар цієї хати вивезений москалями на північ, як »злосний« куркуль, а господиня залишилася »соломʼяною« вдовою з двома дочками. Коли вибухла війна, під час наступу вони сховали в себе »совєтського бойца«, що не хотів утікати разом зі »своїми«. Він також походив з »розкуркуленої« родини з Таврії і разом з батьками був вивезений на північ, де вся його родина пропала. Потім попав до червоної армії, щоб »кровью іскупіть грєх« своїх батьків, які були добрими, працьовитими господарями-українцями, але провинились перед »старшим братом« тим, що не хотіли віддати йому тяжко запрацьований український смачний хліб. Господиня переховала його від москалів, а потім і від німецької неволі. Спочатку він працював тут робітником, а потім одружився зі старшою дочкою господині й став правдивим господарем. А господиня далі сподівалась, що її »старий« повернеться із заслання.

Я запитав, чи встали вже мої товариші — Богдан і Ярема. Господиня відповіла, що Ярема ще спить, а Богдан, поклавши

мене спати, кудись пішов і ще не вернувся. Та в той же час відчинились двері й на порозі появився Богдан.

— О, ви рання птиця, — сказав він до мене, — вже й поснідали, а я саме прийшов просити вас на обід... Ходіть зі мною, там побачите всіх, а між ними і свого приятеля...

Я запитав Богдана, де він був, чи відпочив?

— Трохи так, — відповів Богдан, — коло своїх хлопців.

Ми вдвох вийшли з хати, тепер я пригадав собі, що вдосвіта, коли Богдан хотів влаштувати мене десь на квартиру, то всюди, де ми заходили, в хатах було повно повстанців, що покотом спали зі зброєю при собі, а пильнував їх черговий упівець. На вулицях були стежі. Тепер стеж на вулиці вже не видно, але натомість я зауважив становища упівців та замасковані стійки що стежили за всім зі зброєю в руках.

Хутори тут були досить заможні, розкинуті під лісом на скомасованій землі. Один від одного досить далеко, і поки ми оминули кілька хутірських садиб та скерувались непомітно до однієї з них, то зробили добрий шмат дороги. Садиба, до якої ми прямували, нічим не відрізнялась від інших. Богдан круто повернув і ми опинились на таверзі, а потім зайшли до клуні. Тут побачили наших озброєних хлопців, що сиділи на соломі. Двох повстанців із підвищення, крізь діру в стрісі, спостерігали околиці.

— Це наш обсерваційний пункт! — пояснив Богдан.

Комендант пункту-стежі додав:

— Ми слідкували за вами здалека, не знали — чужі чи свої. А на ворога в нас все готове! — він показав на свій автомат та зброю хлопців. Тут були рушниці, »десятки«, автомати і два ручні кулемети.

Під самою хатою було замасковане кулеметне гніздо, з якого визирав важкий кулемет, скерований до обстрілу лісу. Сектор обстрілу був широкий, включно з дорогою, що вела до найближчого заквартирування німців. Навкола хати був ще господарський рів, тепер пристосований як хід сполучення і коловий шанець для оборони. На кожний випадок повстанці були готові до бою.

Ми зайшли в хату. В першій кімнаті, що була водночас кухнею, сиділи господарі. Богдан привітався з ними і постукав у двері другої кімнати. Хтось визирнув крізь скляне вікно дверей, заслонене фіранкою, і почулась відповідь: »Заходьте!«

Ми війшли в кімнату. Тут я побачив трьох молодих людей, що стояли звернені обличчями до нас. В одному з них я пізнав

провідника Охріма, а інших двох, з інтеліґентними обличчями, я бачив уперше. Провідник Охрім, не давши мені виконати звичайного »ритуалу« зголошення, привітав мене радісно й щиро, познайомив з обидвома іншими друзями і почав розпитувати про здоров'я, подкорож і т. п.

Тут слід сказати, що в той час у нашому краю-терені вже була скасована стара націоналістична форма привітання, а натомість привернено ту саму, що була в українських арміях під час Визвольних Змагань у 1917-1918 роках. Ми знали про це від Хведора Білотченка, що брав участь у нараді нашого Обласного Проводу у Вінниці, повернувшись із Волині. Перехід на українську вояцьку форму привіту, себто прикладання руки до дашка шапки, був зумовлений тим, що ОУН військовізувалась, а Українська Повстанська Армія, якої вона була творцем, ставала збройною силою цілого українського народу, і в неї вливалися всі українські національні державно-творчі вояцькі елементи.

Нас запросили сідати. Ми всі сіли за великим селянським столом, приставленим до стіни, на якій висіли образи святих. З вікон відкрився широкий вид на околицю — на поля і городи, аж до досить далекого лісу.

Нам подали досить багатий селянський обід, але без »традиційних« страв »красних партизан« (»куроїдів«), себто без курятини і свинини. Не було й улюблених »партизанських« напитків — горілки та спирту, натомість стояли ручні ґранати, пістолі й набійниці, а на стінних гаках висіли вірні супутники українських повстанців — »фінки«, автомати, далековиди, компаси тощо. Горілка і спирт уживалися тільки в медичних і санітарних частинах.

Ще в Житніх Хуторах я зауважив, що Богдан (тепер »Смок«) замість »традиційного« капелюха носив кепку, замість черевиків чи мештів носив чоботи, а замість біленької сорочки з дбайливо випрасованим комірцем мав сорочку темного кольору й таку ж краватку. А це був той Богдан Степаненко, що своїм зовнішнім виглядом у нашій Вінниці був зразком »західнього европейця«. Так само був убраний і Янушевський, і провідник Охрім та два його товариші, лише з тією різницею, що вони сиділи в хаті без блюз, по військовому підперезані поясами для ношення зброї і амуніції.

Товариші провідника Охріма, як виявилося, були членами Крайового Проводу; високий, молодший, був військовим референтом, а трохи старший, середнього росту, — фінансово-господарським.

Ми скінчили наш упівський сільський обід і почали обговорювати справи. Провідника Охріма цікавили проблеми, особливо питання нашої Вінничини, стан організаційної сітки і справа організування наших збройних загонів. Обговоривши все, що важливіше, провідник Охрім поінформував нас, що завтра ввечері він їде на Полісся для переговорів із отаманом Бульбою та його Поліською Січчю. Переговори мають за мету об'єднати всі українські повстанські формації в одну УПА, з одним командуванням, з одним пляном дії, скерованої проти спільних ворогів, щоб уникнути того розбиття наших сил, яке було під час Визвольних Змагань у 1917-1921 роках. Він чув, що отаман Бульба хоче назвати свою повстанську групу також »Українською Повстанською Армією« (УПА), але має надію, що вдасться осягнути з ним порозуміння, якщо цьому не перешкодять провокатори та »партмани«, які можуть зіпсувати цілу справу.

Вечеряли ми спільно, споживаючи цю саму страву, що й на обід, лише з додатком кулішу.

Я був під враженням того, що запримітив тут під час наших нарад, що робилося протягом дня в цій повстанській околиці. Придивлявся і до обидвох інших членів Крайового Проводу, з якими я щойно був запізнався.

Про фінансово-господарського референта в моїй пам'яті небагато залишилось. Він був старший від усіх присутніх, але дещо молодший від мене. Мало говорив, був стриманий у висловах, але, як мені здавалося, був діловий і досвідчений.

Особливе заінтересування викликав військовий референт. Він у поглядах, думанні й характері мав багато спільних рис із моїм попереднім зверхником влітку 1942 року — військовим референтом ОСУЗ другом Ковалем. На жаль, я не пам'ятаю ні псевда, ні прізвища військового референта Крайового Проводу ПЗУЗ, тому умовно називаю його »Високим«. І Коваль і »Високий« були ентузіястами воєнної справи та націоналістичної ідеї. Обидва енергійні, тільки Коваль був ще деякою мірою поміркований, стриманий, а »Високий« — самовпевнений, рішучий. Ще на квартирі в Житніх Хуторах господарі казали, що з Охрімом є тепер дуже відважний, хоробрий військовик-старшина. Він, довідавшись, що в село Житнє прибуло багато німців, зараз хотів іти з малою групою вибивати німців, його ледве стримав провідник Охрім. Отже навколо цього військовика вже творилася приваблива легенда. І справді, як показало потім життя, це був правдивий, відважний хоробрий лицар. Ще під час обіду ми заговорили

про брошуру »Лицем до народу«. »Високий«, що знав особисто її автора, хвалив його за слушний погляд і підхід до проблем. Автор брошури, а за ним і »Високий«, рекомендували членам Організації не робити різниць, і не мати упередження до українців, що довго перебували в московсько-большевицькій дійсності. Автор брошури і »Високий« твердили, що сьогодні, в процесі важкої жорстокої боротьби з окупантами, треба всім єднатися до боротьби за УССД, а інші питання відкласти на пізніше. Філософічними питаннями, казали вони, хай займаються інтелектуалісти, нам треба робити військову політику — творити монолітну збройну силу. »Високий« захоплювався також і висловом у згаданій брошурі, що найздібнішим державно-творчим елементом тепер є »тридцятилітні«, бо ті, що ще не мають 30 років, хоч і енергійні, але без досвіду, хоч мають часом і високу освіту, але без практики. А ті, що мають уже під 50, хоча й мають досвід, але втомлені життям, і здібні будувати і вести державу хіба в мирний час, у спокійних обставинах. 30-тилітні, казав він, уже мають досвід і не втратили ще свіжої енергії, тому найліпше надаються для революційного державотворення у воєнний час.

Військовий референт, високий на зріст, деякою мірою русявий, був незвичайно життєрадісний і енергійний. Ми не сперечалися з ним, а він подивився на нас радісно й захоплено сказав: »Всі ми тут, здається, тридцятилітні, тому маємо і мусимо діяти інтенсивно«. Подивився на мене, по-приятельськи поклав руку на моє плече і додав: »І ви теж!«.

Це була моя перша і остання зустріч з другом »Високим«. Я більше не зустрічався з ним, але наприкінці літа від своїх вінницьких хлопців довідався, що він героїчно поліг смертю хоробрих у бою з переважаючим, підступним ворогом.

У той час, як ми сиділи в хаті та обговорювали різні питання організаційного і загального порядку, на полі під лісом ішла звичайна господарська робота. Тільки час до часу хтось із присутніх у хаті брав далековид і дивився на широкий краєвид околиці. Але було спокійно.

Біля 5.00 години хтось постукав у двері й Богдан, заглянувши перед тим у квартирку, впустив до хати молодого хлопця — в чоботях, брезентовому дощовику, в шапці з навушниками, яку я бачив тільки на західніх землях України Він виструнчився, вдарив закаблуками і по-військовому рапортував:

— Друже провіднику, голошу слухняно — командир розвідки Жук! — він стояв перед провідником Охрімом, підтри-

муючи лівою рукою автомата що неслухняно вилазив з-під поли дощовика.

Провідник Охрім сказав йому »Спочинь« і запитав, з чим прийшов.

Друг Жук доповідав: Нічого не сталося, тільки в сусідньому хуторі затримано якусь циганку, що ходить по хатах ворожити, хоч циганів близько ніде немає. Затриману циганку перевіряють.

Після короткого інструктажу про чергові найближчі завдання, господарський референт вручив командирові розвідки гроші, щоб той передав їх нашим розвідникам, які працювали в місті. Тоді підійшов військовий референт, »Високий«, витягнув з кишені гроші й дав командирові розвідки, кажучи:

— Візьміть, це мої. Я привіз їх з міста, а тут вони непотібні. Люди нас годують або ми самі годуємося. Дайте ці гроші хлопцям, що живуть і працюють у місті.

Тепер я остаточно переконався, що друг »Високий« правдивий ідеаліст у практичному значенні цього слова.

Надвечір зголосився ще один відвідувач — комендант залоги хуторів, де ми розташувалися. Він також був »тридцятилітнім«, колишнім плютоновим у польській армії, потім отаманом Січі й комендантом, чи заступником, української поліції. Провідник Охрім доручив йому підготовити на другий день бойову групу з 40 людей, що мала вирушити в далеку дорогу, аж на Полісся. Наказ: узяти з собою бойовий виряд, добрий одяг і взуття та харчів на цілий тиждень. З тяжкої зброї — два ґранатомети, чотири ручні кулемети і десять автоматів.

Наша нарада закінчилась увечері десь перед десятою годиною. Богдан відпровадив мене на нічліг, я подякував і поклався спати.

Незважаючи на те, що я був невиспаний і натомлений, заснути не міг. Роздумував над тим, що бачив того і попереднього дня. Найбільше турбували мене мої обов'язки, з'ясовані провідником Охрімом і членами Крайового Проводу. Найголовнішим завданням того часу був вишкіл старшин і доповнення старшинських кадрів. Покищо Крайовий Провід мав обмежені старшинські військові кадри, переважно поручників і підпоручників, що закінчили школи підхорунжих ще в польській армії і, хоч були великими ентузіястами військової справи, ще не мали доброго військового досвіду. Більше старшинських кадрів було в Генеральній Губернії. Мене просили, щоб я навербував до УПА добрих українців, колиш-

ніх старшин червоної армії, колишніх старшин армії УНР, що були на контрактовій службі в польській армії, або старшин охоронних батальйонів, що були на німецькій службі.

Друг Богдан, відпроваджуючи мене на нічліг, по дорозі говорив: »Бачите, тут зав'язується велика справа, а розмах береться на цілу Україну. Нам потрібно одягу, взуття, транспортових і зв'язкових засобів, медикаментів, зброї... Ми дещо вже готуємо власними силами, а як прийде час, то здобудемо і від ворогів, на нашому терені є багато воєнних магазинів. Розраховувати на якихось можливих союзників можемо тільки тоді, коли самі будемо мати власну військову силу. Мусимо мати зорганізовані й підготовані кадри, бо це будуть не боївки, а військові з'єднання підпільної армії. Треба добрих провідників, вишколених старшин, що зможуть повести за собою в бій наших повстанців. Щоб вишколити нових старшин і підстаршин, треба добрих вишкільників, отже необхідно притягнути тих старшин-українців, які, покищо, стоять осторонь. Ось вам приклад. У нас є націоналісти великі ентузіясти військової справи, але їм бракує глибшої військової підготовки і кращого досвіду. А тим часом у Генеральній Губернії є чимало вищих досвідчених старшин-українців. Є вони і в Райскомісаріяті, наприклад, у вашій області — генерал Омельянович-Павленко (молодший), полковник Голуб та інші. Треба нам шукати і досвідчених військових лікарів для шпиталів УПА...«

Всі ці справи глибоко турбували мене, я роздумував, чи зможемо ми на нашій Вінничині виконати доручення Проводу, чи знайдуться у нас такі рішучі військові фахівці, що підуть до УПА, незважаючи на непевність політичної і воєнної ситуації. З такими думками я і заснув...

На другий день перед полуднем я вирушив у дорогу — вертався на свою Вінничину разом з Івасем і Мироном. Обминули полями село Тайкури і тільки здалека, на північ від села Тайкурів, я зауважив розкинені на горбку руїни якогось старовинного історичного замку.

Надвечір ми приїхали до велиого села Здовбиці, але не вступали до вже знаної нам зв'язкової квартири, а поїхали просто до кущового провідника, що жив в іншій, протилежній, стороні села. Кущового не застали, він вернувся з поля пізніше, десь за годину часу.

Здовбицький кущовий провідник був зразком патріотичної, віддаиої ідеї людини. З одного боку він трудився для своєї родини, що складалася з жінки і четверо дітей, а з другого

— з посвятою працював в Організації, для своєї нації, ризикуючи собою і своєю родиною. Його жінка, пристійна сільська молодиця, тяжко працювала, але я не чув, щоб вона нарікала на свого чоловіка чи докоряла йому, що він ризикує своєю родиною, працюючи для національної справи. Тут я переконався, що волинські українські націоналісти — чудові люди.

Ми переночували в сусідній хаті, бо в кущового не було місця. На другий день рано вирушили далі в дорогу, зустрічаючи транспорти нещасної молоді, яку везли до »III Райху«, а на схилах залізничної лінії були розбиті вагони й паротяги... Це помста-відплата українських повстанців за зруйновані села й міста України, за смерть українських патріотів і знущання над українським населенням, за нелюдські злочини нових німецьких загарбників.

Ще на станції Славута ми побачили на вагонах написи: »Україніше Вермахт«. Це нас зацікавило. Прибувши на станцію Чуднів-Волинське, побачили цілий військовий ешелон з такими ж написами. Ми стали збоку й з цікавістю приглядалися до людського складу цього »українського вермахту«. Не вірилося, ці »українці« були з косими очима. З різних узбекських, тюркських та монгольських племен німці »нафабрикували« для т. зв. Українського Визвольного Війська (УВВ) косооких »українців«. Це були ті »українські збройні сили« в німецькій уніформі, що про них мріяли різної масти наші опортуністи, противники »бандерівських загорілих хлопців«, творців УПА. Мовляв, »лісовими хлопцями« держави не створиш, а от »українськими збройними силами«, організованими німецькою примхою з косооких »українців«, під німецькою командою, можна забезпечити Україні місце в »Новій Європі«. Це було таке безглуздя, такий нонсенс, що ставало безмежно прикро за таких наших »політиків«.

Зупинившись на великій вузловій станції Козятин, ми — щоб обминути всілякі можливі несподіванки — пішли просто на квартиру до наших людей з Галичини, що працювали дольмечерами і жили тут же, на станції. Ми хотіли з їх допомогою дістатися до поїзду, що йшов у напрямку на Жмеринку.

Тут ми довідалися, що поїзд-»товарняк« у нашому напрямку відходить за дві години, отже мали ще багато часу. Господарі почастували нас підвечірком, розповідали новини з фронту особливих вісток не було, але цікавими натомість були вістки з Галичини. Один із наших дольмечерів саме вернувся з »урльопу«, був у Львові, і розказував свої вра-

женння. Йому не подобалось те, що в його вужчій батьківщині, Галичині, люди, користаючи з того, що там краща ситуація, ніж у т. зв. Райхскомісаріяті, влаштувались на вигідних посадах, занехаяли боротьбу, живуть мирним життям і дивуються, що бандерівці такі »непосидющі«, не годяться з німецьким пануванням, як перед тим не годилися з польським і московським, і »бунтуються« проти німців.

Господарі показали мені часопис »Львівські Вісті«, що його привіз зі Львова наш дольмечер. Я прочитав повідомлення про створення збройної формації під назвою »Дивізії Галичина«, про склад »Бойової Управи« цієї військової частини та її напрямні діяльності.

Тоді один з цих молодих хлопців, дольмечерів, запитав мене, яка моя думка, яке наше ставлення до цієї нової військової формації?

Питання було досить складне, але я старався відповісти згідно з напрямними від провідника Охріма та Крайового Проводу ПЗУЗ. Наша лінія, сказав я, ясна і зрозуміла. Ми орієнтуємося лише на власні сили, тому не підтримуємо військових формацій, організованих чужими чинниками, тим більше окупантськими — німецькими чи московськими, що ставляться вороже до нашої національно-державної ідеї. Наша національна збройна формація — це УПА. Коли хтось зі справжніх українських патріотів опиниться в дивізії »Галичина« і одержить там військовий вишкіл, то його святим обов'язком буде, за найближчої нагоди, негайно покинути німців і зі зброєю перейти до своїх, до УПА.

Всі присутні погодилися зі мною, а Мирось і Івась, що гаряче підтримували мене, додали: »Німецьких вірних слуг будемо вішати на сухій гиляці«.

І справді, потім я сам власними очима бачив, як німці роззброювали наших вояків з дивізії »Галичина« за те, що вони відмовилися поборювати наш повстанський рух, як наші вояки в басейні річки Бог на весні 1944 року, довідавшись, що на цьому терені діють повстанці, втікали до УПА, німці почали роззброювати українські відділи і відсилати вояків на тяжкі роботи до Німеччини. Так само було і пізніше, в районі брідської баталії, де чимало вояків з дивізії »Галичина« перейшли до УПА.

Надвечір ми виїхали »товарником« у сторону Вінниці. По дорозі я далі роздумував все те, що чув від провідника Охріма і членів Крайового Проводу.

Крім військових і організаційних справ, провідник Охрім

доручив мені збирати матеріяли-відомості про соціяльно-економічні погляди населення та інтересуватися питанням державно-творчого характеру.

»Бачите, казав він, український націоналізм ставить собі перше й головне, незмінне завдання: шляхом боротьби здобути Українську Самостійну Соборну Державу, в якій будуть всебічно розвиватися всі продуктивні сили нації. Проте програмові, питання суспільного устрою, економічного порядку, культурно-освітнього розвитку — в нас увесь час піддаються дискусії. Ми саме напередодні II Великого Збору ОУН і треба зібрати й підготовити відповідний матеріял, щоб можна його обговорити на Великому Зборі«.

Провідника Охріма цікавило почути думки з усіх земель України й усіх верств її населення, тому він зобов'язав мене збирати на нашому терені відповідні матеріяли для Великого Збору.

Тут мушу з'ясувати, як насправді виглядала в нас справа ідеологічного порядку у світлі пропозицій та порад, що їх подавала вже згадана вище брошура »Лицем до народу«

Для мене особисто це питання було ясне й незмінне, бо я твердо стояв на засадах ідеалістичного світогляду і творчого революційного волюнтаризму, але деякою мірою інакше воно виглядало серед оточення, в якому я перебував, серед якого я мав вести свою працю і впливати на нього.

Більшість прихильних до ОУН людей стояла на тих же самих засадах ідеалістичного світогляду, що і я, але трапляlися і випадки відхилення від наших ідеологічних позицій.

Ідеологічний християнський світогляд я одержав ще від своїх батьків. Відраза до комунізму зродилась у мене й міцно закорінилась ще в 1917 році, коли московські большевики по-звірячому замордували мою бабусю, тітку, двох дядьків і двох кузинів. А потім, упродовж 20 років, вимордували майже все старше чоловіче покоління моєї родини, разом з моїм батьком, а решту рідні весь час переслідували. Мій батько, православний священик, був добрим знавцем богослов'я і філософії, ще під час наших Визвольних Змагань перемагав у дискусії різних невігласів, що пропаґували політику »красних« комісарів і політруків, читали атеїстичну й матеріялістичну літературу. Моя мати дуже любила історію, завжди вимагала від мене, щоб я був вольовий і наполегливий. Я був цілком під впливом матері й також полюбив історію, став противником марксизму, бо не уявляв собі, не уявляю і тепер, чинів в історії без керівної, вирішальної ролі

індивідуума. Коли на весні 1923 року я приніс до хати позичену в своїх колишніх гімназіяльних товаришів, тепер уже учителів, книжку »Діялектичний матеріялізм« Карла Маркса і Ф. Енгельса« з коментарями Плеханова, то мій батько скритикував її і вияснив мені всі ті облудні й непослідовні крутійства большевицької ідеології. Так було і з книжкою тодішнього найвизначнішого большевицького ідеолога — друга Леніна — Бухаріна »Исторический материализм«, що теж появилась у нашій хаті через мої руки. Отже, мої батьки забезпечили мене від комуністичної отрути, але не так було з іншими, що не мали можливості оберегти себе від її впливу.

Мій близький земляк Олекса С., провідний член Організації, що деякий час був моїм заступником, мав ще деяку марксистську« закраску. Сам він був колишнім комсомольцем, братом великого совєтського »достойника« в галузі освіти, що працював на Уралі.

Колишній студент медицини Гриць-Борис, обласний організаційний референт, і аґроном Василь Паламар, обласний референт пропаґанди, автор багатьох памфлетів і поезій, скерованих проти Москви, — були »опозиційно« наставлені до офіційної »казьонної« церковщини й релігійности. Пояснювали це впливом творів Т. Шевченка, скерованих проти »церкви-домовини«, слуги царату, клерикального католицизму, як політичного знаряддя в руках чужинців, що віддзеркалене в Шевченкових »Гайдамаках«, »Єретику«, »Іванові Гусі«. Першим духовим батьком їхнього українського націоналізму вони вважали Шевченка (його »Кобзар«). На їх націоналістично-революційний світогляд мав вплив і роман письменниці Войніч »Павук«, що описував часи »Молодої Італії«, Мацціні, Ґарібальді, пропаґував італійський націоналізм, але дуже скрайнє осуджував австрійських окупантів Італії і їх спільника — папізм. »Кобзар« Шевченка був у них настільною книгою, їхнім Євангелієм, і вони ще за большевиків дали собі клятву бути вірними ідеям »Кобзаря«. Так Шевченків »Кобзар« і книжка Войніч стали для них джерелом українського революційного націоналізму, але в той же час і джерелом упередження до офіційної московської (»казьонної«) »церкви-домовини« і клерикального католицизму. Про УАПЦ митрополита Василя Липківського вони мало знали, і щойно потім, вже під час контактів зі священиком УАПЦ о. Дмитром Г. (тоді УАПЦ очолював митрополит Полікарп), вони змінили своє становище і про своє антирелігійне наставлення вже не згадували.

Наведені приклади свідчать про те, що не всі наші місцеві націоналісти мали вже скристалізований ідеологічний націоналістичний світогляд. Але незважаючи на те, вони були щирими, зразковими українськими патріотами, ідеалістами, націоналістами-революціонерами і такими залишилися до кінця свого життя. Як відомо, напр., Гриць-Борис згинув смертю хоробрих за націоналістичну ідею.

*

Так, роздумуючи про свої обов'язки і середовище, в якому я працював, ми заїхали до Козятина. Тут ми мали наш зв'язковий пункт, що його обслуговували мати з дочкою, репресовані за московсько-большевицької окупації. Щоб забезпечити себе від підозріння, вони прийняли до себе на квартиру молодого італійського офіцера, що прихильно ставився до нашої визвольної боротьби. Спочатку він не знав, що в його кімнаті переховувались наша література і зброя, а потім, коли йому вже довірились, він сам допомагав ховати їх під час обшуку німців. Після бадолінського перевороту в Італії він завагався, що йому далі робити: додому була далека й небезпечна дорога і він остаточно вирішив порвати з німцями. Разом із своїми господарями квартири втік у ліс. І так італійський офіцер став членом повстанського загону імені от. Шепеля, інструктором УПА.

Повернувшись до Вінниці, я зараз же наступного дня, мав зустріч із Хріном-Черником. Зустрілись ми на вулиці, біля Нового Базару, в частині міста, що зветься Замостя. Порадившись, вирішили перенести наш організаційний центр із Вінниці на села, а частинно в ліс, щоб розбудовувати відділи УПА в околиці Немирова.

На останній зустрічі з Хріном-Черником ми домовилися зустрітися вдруге на квартирі Мирося Бабина, що була на т. зв. Єрусалимці, недалеко міської електростанції.

Була неділя, здається, 14 травня 1943 року, десь біля 10.00 години вранці. Я йшов на квартиру Мирося Бабина, щоб разом з Хріном-Черником та Миросем детально обговорити ситуацію і накреслити пляни нашої дальшої діяльності. Прибув на означений час, але в хату не заходив, бо домовився з Хріном-Черником, що він чекатиме на вулиці, біля хати чи в підворітні, а якщо не він — то Мирось або його мати. Така обережність була зумовлена тим, що в той час німці робили

засідки по хатах і можна було впасти в їхню пастку. Ґестапівці та їхні спільники москалі, і взагалі комуністи, слідкували за нами, робили засідки та всма силами й способами поборювали наш націоналістичний рух. Такі засідки часто-густо траплялися у Києві та в інших містах України. Так у руки німців попали у Києві наші друзі — обласний провідник Левко і зв'язкова Галя. Остання, як відомо, з великими труднощами вимоталася з цього тяжкого становища, а Левко пропав безвісти.

Я проходжувався боком вулиці й чекав 15 хвилин, як водиться у таких випадках, але не дочекався ні Хріна-Черника, ні Мирося, ні його матері. Тоді пішов до близької катедри на Службу Божу, а перед 11 годиною ще раз вернувся на умовлене місце. Знову чекав 15 хвилин, але нікого не було і я вже збирався іти геть. У той час у дверях хати Мирося Бабина появилася його мати з відром у руках і пішла у двір. Я наздогнав її біля смітника, неголосно крикнувши: »Пані Бабина!«

В неї аж відро випало з рук, коли оглянулася і побачила мене. Вона з поспіхом заговорила:

— Тікайте, швидко тікайте звідси! Вночі прийшли німці й поліцаї в чорному і забрали мого Мирося. Тікайте, тут небезпечно!

Я все ж таки запитав її чи був Хрін-Черник, а вона знову з поспіхом відповіла:

— Був уранці, але зараз пішов геть, як тільки довідався, що сталося з Миросем.

Я покинув двір Мирося Бабина і пішов шукати »слідів« Хріна-Черника, але не легко було їх знайти. Відвідав його попередню конспіративну квартиру, що була в одного робітника вінницької центральної електростанції, в районі Нового Базару на Замісті. Господар квартири, наша людина, що добре знав мене, бо я часом бував на квартирі Хріна-Черника, а навіть і ночував, відповів, що Хрін-Черник, вийшовши вранці з квартири, ще не вернувся.

Це вже було надвечером і я залишив дальші розшуки, а на другий день рано знову зайшов на квартиру Хріна-Черника, але одержав відповідь, що він і досі не вернувся. Більше в цю хату я не заходив, а господареві хати ми сказали поставити на вікні умовний знак, що хата загрожена і заходити націоналістам до неї не можна, бо Хрін-Черник, мабуть, у руках ворога, а його квартира під обсервацією. Такі умовні

знаки ми мали визначені наперед, щоб наші люди не попадали в пакстку ворога.

Врешті ми довідалися, що Хрін-Черник попався в руки гітлерівців і їхніх прислужників. Повідомила мене про це наша провідниця дівчат Оля, що була зі Станиславівщини (потім вона також попала в руки німців). Вона викликала мене через одну зв'язкову на зустріч і сказала, що Хрін-Черник ув'язнений, про що повідомив наших дівчат один наш чоловік, який фіктивно працював у Кріпо.

Про деталі заарештування Хріна-Черника я довідався пізніше від наших людей, що працювали в Кріпо і були очевидцями цього трагічного випадку. Вони після цієї події втекли з Кріпо в підпілля і стали учасниками бойових дружин УПА. Заарештування Хріна-Черника відбулося так:

Десь біля 9 години в ту неділю, коли я мав мати зустріч з Хріном-Черником у хаті Мирося Бабина, один із старших аґентів Кріпо, Матківський, прийшов до канцелярії і звернувся до одного з нових інспекторів: »Ось тобі робота: там на розі вулиці стоїть такий рудий чоловік, це той, що за ним шукає Ґестапо. Візьми з собою хлопців і приведи його сюди, дістанеш нагороду«.

Українці, що були на службі Кріпо, запротестували: »Що ж це таке робиться? Досі ми полювали за комуністами, ворогами нашого народу, а тепер за своїми! Хіба це добре?«

Але новий інспектор із Гайсина виконав завдання Матківського. Хріна-Черника заарештували й передали Ґестапові, а на протест наших людей Матківський крикнув: Змовчіть!«

Хріна-Черника ґестапівці дуже тортурували, вимагаючи, щоб він виявив організацію таємниці та зв'язки, але Хрін-Черник не заломився. Врешті німці розстріляли його біля села Тяжилова під Вінницею, разом з іншими українськими націоналістами, а також комуністами і жидами. Так згинув український націоналіст-ентузіяст.

Хрін-Черник був родом з Галичини, походив з української священичої родини, був студентом хемічного факультету Львівського університету. Середнього росту, рудуватий, веселої, жартівливої вдачі. Дуже цікавився справами УАПЦ. Коли в 1947 році мені показали в »Українській Трибуні« фото одної галицької священичої родини, я зараз пізнав між нею Хріна-Черниа, свого близького ідейного друга, що поляг у боротьбі за Україну.

Після заарештування Хріна-Черника до Вінниці прибув із Житомира Хведір Білотченко, щоб одержати для повстанців

коротку вогнепальну зброю від наших людей, що тоді, фіктивно, ще були в т. зв. українській поліції. Від них він мав одержати кілька скриньок новеньких пістолів-дев'яток, марки совєтського »Бравнінґа«. Цю зброю наші люди в поліції одержали таким способом: німці викрили й заарештували членів якоїсь большевицької підпільної організації, але не знали нічого про заховану зброю. Та знали про неї наші люди з поліції і вирішили передати нам, а перебрати її мав Хведір Білотченко.

Х. Білотченко був не тільки відважний, а й очайдушний. Він хвалився мені, що ходить вулицею попри вінницьке Ґестапо, а з німцями та з їхніми підлабузниками з »тутешніх« навіть »дрочиться«, мов із собаками. Розповідав, що в містечку Вороніці мав розмову з старшинами-фольксдойчами (з охоронного допоміжного батальйону) і вони питали його про силу бандерівців та чи можуть бандерівці підняти повстання в Україні. Він відповів, що можуть, бо за ними піде ввесь український народ, який ненавидить німців. Німці допекли народові, а бандерівці користуються в населення пошаною і довір'ям.

В розмові з Ф. Білотченком ми вирішили негайно повідомити наш Крайовий Провід про заарештування Хріна-Черника і Мирося Бабина, бо обидва заарештовані добре знали конспіративні пункти і ходи на Волині. Тому ми негайно вислали до Крайового Проводу на Волинь друга Івася, якого Білотченко озброїв своїм наганом.

Коли ми прощалися з Білотченком, ніхто з нас і не думав, що це вже остання наша зустріч. Я ще радив йому менше »дрочитися« з ґестапівцями і їхніми вислужниками, уникати їх, не розмовляти з непевними людьми. Радив йому запропонувати поліцаям, щоб вони самі доставили зброю на вказане місце. Взагалі, щоб він не ризикував там, де не потрібно, не робив того, що можуть інші зробити, бо він відповідає за розбудову УПА в двох наших областях — Житомирській і Вінницькій.

У надвечір'я я пішов на свою квартиру, де був попередньо леґально приписаний. Тут мені сказали, що вранці того самого дня на квартиру приходили якісь люди, ніби з міського уряду праці. Казали, що шукають людей на роботу до Німеччини і довго зупинялися над моїм прізвищем, розглядаючи домову книжку з приписаними, де був вписаний і я, незважаючи на те, що за своїм віком я не належав до мобілізованих на працю людей.

Я глянув крізь вікно й побачив, що через дорогу проти моєї квартири під парканом стоять двоє людей і розглядаються між прохожими. В одному з них я пізнав Сашка, що був знову заарештований німцями, а другий — якийсь незнайомий, мабуть перебраний ґестапівець. Стояли і ніби байдуже дивилися в сторону нашого дому, але я зрозумів, що вони обсервують мою стару квартиру, про яку знав Сашко, тому вирішив, що довше залишитися тут не можу і треба якнайшвидше втікати. Я так і зробив. Швидко пішов до воріт і миттю я вже був на бічній вулиці, поміж натовпом, що рухався по ній.

Ночував я на квартирі одного члена Організації, місцевого українця, колишнього учасника Визвольних Змагань, що переховався в Росії, в Брянській області, як лісничий, та здобув собі військовий ступінь капітана резерви панцерних військ. За німців він вернувся у свої околиці й працював у лісному господарстві. Жив у будинку для дольмечерів, бо його жінка зуміла зареєструватися як фольксдойчерка. З ним мали контакти лише Левко, Богдан, Ярема Янушевський, провідник симпатиків на місто Вінницю і я.

На другий день уранці, ще перед 8.00 годиною, я наблизився до своєї старої квартири й зауважив, що з хати, крізь вікно, мені дають рукою знак, щоб не заходити. На вулицю вийшла господиня дому, пішла зі мною набік і розповіла про події.

Минулого вечора, як я, зауваживши обсерваторів, утік з хати, десь по 9.00 годині прийшли якісь люди, і сказали, що хочуть бачити »хазяїна« (так за совєтів виробився звичай називати не тільки домовласника, а й взагалі дорослих людей). Коли господарі запитали, »якого хазяїна«, то вони назвали моє прізвище. Господарі відповіли, що мене немає дома, а ті заявили, що вони »приїхали з Западної України« і хочуть мене бачити. Доручили господарям сказати мені, що наступного дня о 12.00 год. будуть чекати на мене між районовою бібліотекою Замостя і центральною лазнею, себто на тому місці, де ми раніше зустрічалися з Хріном-Черником.

Очевидно, я не пішов на це визначене місце, але вислав наших обсерваторів, які потім доповіли мені, що там були якісь люди, які в призначений мені на »зустріч« час леґітимували багатьох перехожих. Це були, без сумніву, аґенти Ґестапо-Кріпо.

Не довелось мені того дня зустрітися з Хведором Білотчен-

ком, бо він попав у німецькі руки. А сталося це, як потім мені розповіли, так:

Білотченко остаточно домовився з нашими людьми, з-поміж яких декотрі перебували на службі поліції, про передачу й транспортування вже згаданої мною зброї, а потім вертався на Замостя, де мав ночувати на квартирі однієї студентки-медички. Там його чекав брат цієї студентки, вчитель з Немирівського району, звідки вони й були родом. На високому дерев'яному мості, тимчасово збудованому німцями на місці колишнього металевого мосту, зруйнованого большевиками 1941 року під час їхнього відступу, Білотченка перестріла група поліцаїв і ґестапівців. Поліцаї знали Білотченка особисто, але спинили його і зажадали документів, незважаючи на те, що знали, хто він. Білотченко добре знав організаційні засади і доручення Головної Команди УПА й Проводу ОУН: коли легітимують, то не документи показувати, бо однаково ж кого їм треба заарештують і замучать, а зброю вжити. Він так і зробив, але, на жаль, свій випробуваний пістоль-наган, що стріляв без »засічки«, без »промаху«, віддав другові Івасеві, коли той виїжджав кур'єром від нас до Проводу на Волинь. Зі собою Білотченко мав інший, новий пістоль, совєтської марки »бравнінґ«, але ще не випробуваний, що й стало його нещастям. Вихопивши швидким рухом, замість документів, пістоль, він спрямував його на німців і поліцаїв. Потиснув за язичок, але... пістоль »засікся«, не вистрілив, при другому потиску — пістоль не подав нового набоя... Миттю для Білотченка витворилась критична ситуація... Заскочений раптовою дією Білотченка ворог розгубився і цю мить Білотченко ще встиг використати — сміливо кинувся з високого мосту у воду. Це було ввечері, біля 10.00 години, і темнота допомогла йому в його очайдушнму рішенні. Треба було якнайшвидше віддалитися від ворога і він намагався плисти, але в чоботях і довгому плащі це було майже неможливе, тому добився до дерев'яного льодоріза, що виступав високо з води, щоб скинути одяг і взуття та плисти далі, ховаючись від пострілів і прожекторів із мосту й берега. В тому місці Буг роздвоювався і обливав з обидвох сторін острів острів, який розділив його на два рукави. Тому тут було два мости: один з центру міста, що вів до острівця, другий з острівця, що вів на замостянський берег. Обидва ці мости охороняли мадяри, сотня вояків, що жили в колишніх жидівських будинках над річкою.

Їх заалярмували і швидко річка, береги і мости були залиті

світлом прожектором та оточені мадярами, поліцаями і охоронниками берегів, що засипали ріку пострілами з рушниць. Це внеможливило Білотченкові дальшу втечу. Стрілянина не вгавала до самого ранку, а він мусів, не рухаючись, сидіти за льодорізом, ховаючись від куль і світла прожекторів. Ніч була ще холодна, вода також, а він був роздягнений і роззутий...

Вранці ворог з його вислужниками витягнув Білотченка з води безборонного, напівпритомного, закостенілого. Забрали його до ґестапівської в'язниці й почались допити — жахливі муки-тортури. Але Хведір Білотченко виявився відважним і завзятим не тільки на волі, він мужньо переносив усі тортури у в'язниці, нікого й нічого не виказав. Він і далі гітлерівців »водив за ніс«, до нічого не признавався; не помагали і різні »очні ставки« та шантажі. Одного дня, як оповідали мені, його привели на мою стару квартиру і питали за мною, бо Білотченко ніби хоче бачити мене. Але господарі хати відповіли так, як я їх навчив: »Його нема вдома, поїхав до Києва висвячуватись на священика в Київського архиєпископа (а тепер митрополита) Ніканора. По дорозі ще має й одружитись у Хвастові...« Так гітлерівці відійшли з нічим з моєї колишньої старої квартири.

Я вже згадував, що ми вирішили були перенести Обласний Провід із Вінниці в терен, на периферію. Цей плян ми мали зреалізувати вдвох — Хрін-Черник і я, а підтримував нас і допомагав нам Хведір Білотченко. Тепер обидва мої найближчі друзі-співробітники були в руках ворога і я залишився сам.

Насамперед я ще відбув останні зустрічі з провідником нашої організованої в ОУН міської молоді, другом Волиняком, та провідницею наших дівчат — подругою Олею, про яку я вже згадував. Вислухав їхніх звітів, дав свої зауваження і відповіді на запитання, проінструктував їх і зобов'язав тримати зв'язок з нами та скеровувати до нас належних людей. Крім того дав їм доручення бути готовими в найближчому часі перенестися з міста в терен. З другом Волиняком я мав стрічу біля заводу Вахневського, а з Олею — на мості річечки, що протікає через закуток поміж Замостям і Старим городом та впадає до річки Буг.

Тоді ми змінили клички, псевда тощо. Я став уживати два нові псевда, під якими мене знали потім у південносхідній частині Вінничини, а саме — »Корпій« та »Кіндрат«, а часом — »Охрім« і »Явтух«.

Відбувши зустріч з провідником молоді й провідницею

жіночої сітки, я переночував у хаті зв'язкового, з яким на другий день уранці помандрував по дорозі-трасі, що вела до Чорного моря в напрямку портів Миколаєва і Херсону, але простягалася через усю південносхідню Вінниччину, через Вороновицю, Немирів, Гайсин, Ситківці, Піщанку і Гайворон.

В місті ще було майже порожньо, без руху на вулицях, але за містом рух збільшився. Перед Вороновицею вже тяжко було розминутися, дорога була заповнена німцями і місцевим населенням. Вороновицю ми обминули, пішли попри Вороновицьку чи, як кажуть, Степанівську цукроварню, завернули на міжсільські дороги і попрямували до одного села, а в селі — до школи. Там приміщувалась наша місцева штабквартира.

В день я перебував у хліві на горищі, де можна було спати, відпочивати, думати й писати. Харчі приносив мені директор школи або його дружина. Директор школи, що сам походив із »розкуркулених«, був свідомою людиною, відданою нашій націоналістичній справі, але не така була його жінка, що походила з родини совєтських сільських активістів і мала просовєтські погляди. Про це сказав мені сам директор, що й підтвердилося потім у моїх розмовах з його жінкою. Він просив мене допомогти йому переконати його жінку і, як мені здається, мені вдалося допомогти йому в цьому.

Директор скаржився і на свого колишнього товариша дитячих і шкільних літ. Це дуже характеристичний випадок, як деякі наші люди стають відступниками-зрадниками свокго народу. Батьків цього його товариша московські большевики вивезли були на Північ, здається в Сибір, де вони й пропали безвісти. Але їх синові, колишньому товаришеві директора, вдалося вирватись із Сибіру й дістатися до Москви. Там він, приховуючи своє минуле, працював, а потім почав учитись у вищій технічній школі. В 1941 році попав до червоної армії, а потім — до німецького полону, звідки вернувся у своє рідне село. Але тут, у рідному селі, виявилося, що йому все немиле, він тільки і мріяв про повернення до »любимої« Москви, щоб побачити знову »рубіновиє звєзди на башнях Кремля« та свою »мілую«, себто московку. Так Москва спотворила душу цього українця, батьки якого десь загинули в Сибірі, а сам він вже не міг розрізнити ворога від друга.

Тим часом з Волині вернувся друг Івась, що був поїхав туди, як я вже згадував, кур'єром до Крайового Проводу. Він привіз наказ приспішувати підготовку бойових сил ОУН на нашому терені, розшукати добрих військових фахівців і

спрямовувати їх до УПА на Волинь та інші доручення, що були повторенням тих, що їх я особисто одержав від провідника Охріма.

У Вороницькому районі нам не довго прийшлося бути, не тільки з погляду безпеки, а ще й тому, що в терені нас чекали справи, пов'язані з організуванням наших активних бойових сил. Слід сказати, що у Вороницькому районі було чимало провокаторів, особливо серед аґрономів. Тому тільки ніч була наша, для нашої підпільної діяльності, а в день у Вороницькому районі ще панував, контролював терен один із наших найлютіших у той час ворогів — німець із своїми прислужниками-фольксдойчами та обмеженими, скомунізованими аґрономами. Завдяки своїм вислужникам, німцям вдалося зорганізувати сітку шпигунів-зрадників, підсилити слідкування за нашим підпіллям та робити провокації, наслідком чого були арештування деяких наших людей. З-поміж працівників районової управи німці заарештували нашого провідного члена Організації, голову райпляну Шумило Іродом із Волині), який потім загинув від знущань у німецькому концтаборі. Тоді німці, з допомогою фольксдойчів та скомунізованих аґрономів, заарештували деяких українців із місцевої поліції. З місцевої райспоживспілки наші люди мусіли втікати або в інший терен, або в підпілля чи до УПА.

Разом з Івасем ми змінили терен нашого перебування і перейшли до сусіднього району — Немирівського, де — покищо — було спокійніше, бо не було багато місцевих провокаторів і зрадників, тому наші організаційні справи стояли краще.

Івась після арештування Хріна-Черника виконував обов'язки обласного організаційного референта. З нами були й інші допоміжні провідні сили обох статей, що належали до нашого обласного національно-революційного керівництва. Ми розташувались у селах понад річкою Бугом, яка ділила Вінницьку область на дві частини: одна була під німецькою окупацією (на лівому боці Буга), а друга, потойбічна (на правому боці), — під румунською. Цей поділ паралізував спільне життя нашої області, позначився і на нашій підпільній праці, так би мовити, шкодив їй, бо спосіб життя у частинах поділеної області був різний, відмінний.

В сусідньому Немирівському районі нам також недовго прийшлося перебувати без тиску ворога. Річ у тому, що німці довідались про прізвище Кукурудзи, надрайонового провідника ОУН, і намагалися за всяку ціну дістати його до своїх

рук. Але вони не знали Кукурудзи з обличчя і почали полювати за всіма Кукурудзами в Немирівському районі, себто — арештували всіх тих, хто мав таке прізвище. Арештованих звозили до Вінниці, ставили в ряд на гестапівському дворі, виводили з тюрми Х. Білотченка і вимагали від нього, щоб він показав їм, котрий з арештованих Кукурудз є надрайоновим провідником. Але за кожним разом одержували від Білотченка відповідь, що жоден з них не є надрайоновим провідником. Так безуспішно робили німці облави за Кукурудзою, учителем кол. ляйтенантом червоної армії, але частими облавами і контролюванням місцевостей вони паралізували наше підпільне життя, стягнувши в Немирівський район чимало своєї допоміжної уніформованої поліції. Ми мусіли перейти в глибоке підпілля і переховуватись, що дуже гальмувало нашу працю для розбудови відділів УПА.

Про німецьку навалу на Немирівський район і її мету ми довідалися таким способом:

Я перебував тоді разом із наступником Хріна-Черника другом Івасем, організаційним референтом нашого Обласного Проводу. Друг Івась був останнім з галичан на провідній роботі революційної ОУН у Вінницькій області — молодий, 20-тилітній юнак, великий ідеаліст, завжди готовий до самопосвяти, прекрасний товариш, що чим тільки міг допомагав своїм друзям. Коли московські большевики окупували західньоукраїнські землі, він утік за кордон до т. зв. Генеральної Губернії, а його батьків у 1940 р., вивезли на Сибір. У 1941 році він вернувся в Україну, але своїх батьків уже не застав. Разом з Похідними Групами подався на осередньоукраїнські землі й активно боровся за УССД, аж до своєї трагічної смерти на початку осені 1943 року біля містечка Лінець на Вінничині. Спочатку він перебував у нашій важливій транзитній (переходовій) станиці в Козятині, потім був перенесений до самої Вінниці, згодом на Волинь, а тепер був зі мною, як обласний організаційний референт, на південносхідній Вінничині.

На початку червня 1943 року ми перебували в селах Немирівського району, що розкинулись над берегом річки Бог. Довший час ми жили в одного нашого українського патріота-націоналіста Мірошника що був сільським дяком. Дружина Мірошника працювала в кооперативі, а водночас і в нашому зв'язку. Його дорослий син ще офіційно ніби належав до поліції, а в дійсності працював для нашої Служби Безпеки і повстанської розвідки. Так ціла родина Мірошників нале-

жала до революційної ОУН. Сам Мірошник був колишнім вояком українських армій і воював до кінця наших Визвольних Змагань. Переслідуваний московськими окупантами, деякий час переховувався, потім був кілька разів арештований, а в кінці дочекався втечі московських большевиків і негайно приєднався до активу революційної ОУН. Тепер він часто згадував про те, скільки лиха довелось зазнати українцям, бо не послухали колись отамана Петлюри, його закликів боротися за свою державу. »Оце не слухали колись — говорив він — гетьмана Богдана, гетьмана Мазепи, потім Петлюри і накликали на себе лиху долю. Раніш — утратили вольності, а в заміну одержали кріпаччину-панщину, а потім — втратили свою самостійність-державність і одержали від Москви розкуркулення, колективізацію, голод, заслання... Так і маємо по заслузі за свої і наших предків гріхи«.

Треба сказати, що такі щирі вислови доводилось чути і від інших людей. Напр., перебуваючи потім у Лінецькому районі я зустрів там літнього українця, що працював у нашому підпіллі. Він оповідав мені, що колись був петлюрівцем, а наприкінці 1919 року, під час Любарської трагедії, пішов за отаманом Волохом. Коли большевики ліквідували частини Волоха, він попав до червоної армії. Потім деякий час переховувався, аж дочекався втечі большевиків і почав співпрацювати з нашим підпіллям. Мав велику родину, заробляв на життя шевством і рибальством. Тепер він з жалем згадував ті часи, коли можна було здобути й закріпити свою самостійну державу. Жалував, що лишив отамана Петлюру й пішов за Волохом, який згинув, як і ті, що потягли його за собою, себто укапісти й боротьбісти. А правда була, як показало життя, з Петлюрою.

Одного вечера ми сиділи в хаті Мірошника й вели розмову з нашим провідним чоловіком, що перейшов через »кордон« з другого боку річки Бог, себто з тієї частини нашої области, що була окупована румунами, т. зв. Трансністрії. Він оповідав нам, що румуни дуже пильнують свого »кордону«, бо Трансністрію вважають уже за »свою землю«. В кожному селі є румунський жандарм-резидент, що пильнує за місцевим життям. Жандарми ці переважно неписьменні, також і румунські прикордонники, нечесні й продажні, ласі до підкупів-хабарів. Все українське румуни забороняють, дозволяють тільки тимчасово вживати російської мови, а в школах уже запроваджують мову румунську. Мріють про те, що землі Правобережної України, до Дніпра й Криму, мають бути

румунськими, бо румуни, мовляв, мають найвищу культуру на Сході Европи. Колгоспи залишились і надалі, наші люди невдоволені, сміються з румунської чванькуватости і чекають часу, коли врешті позбудуться румунського панування.

Під час цієї розмови прийшов із Немирова син Мірошника і приніс нам погану вістку про те, що з Вінниці прибула група кримінальної поліції — 1 політичний відділ Крім німців, на чолі цієї групи є Мефідовський і Матківський, зрадники українського народу, німецькі вислужники. Вони прийшли озброєні на станицю немирівської районової поліції і перед начальником поліції хвалилися, що досі їздили полювати на помуністів, а тепер приїхали ловити українських націоналістів, які хочуть творити самостійну Україну й бунтуються проти німців. Потім хвалили »мудрих« німців і підкреслювали, що треба їх слухати, їм служити, щоб перемогти Москву, а потім »будемо щось думати і про Україну«. Так висловлювалися німецькі лакеї, а тим часом секретар районової поліції (наша людина) негайно знайшов молодого Мірошника і вислав його попередити нас.

Ми, що до того часу переховувались у будинку місцевої кооперативи, мусіли негайно перейти з частиною людей до лісу. Виставили обсерваційні стійки, щоб перешкодити ворога.

Аґенти вінницького Кріпо мали сміливість, у протилежність до німців, робити свої полювання на людей вночі. І однієї ночі вони малощо не заскочили самого надрайонового провідника Кукурудзу, на щастя, він почув, як вони підкрадалися і втік. Ми хотіли провчити цих огидних падлюк з вінницького Кріпо і підготовляли на них засідку, але вони, ніби прочувши це, не скінчивши своєї акції, негайно від'їхали до Вінниці.

В той час мені та Івасеві треба було повернутися з лісу в околицю, де жив старший Мірошник, бо мала відбутися чергова зустріч з нашими людьми з-під румунської окупації. А тому, що ми не могли бути ні в його хаті, ні в кооперативі, Мірошник завіз нас човном на зарослий хащами острівець, що був на річці Бог поміж прикордонними румунськими і німецькими патрулями, які контролювали той район.

Острівець невеличкий, вузенький, як і сама річка, подовгастий, порослий вербами, лозами, очеретом і осокою при березі, а посередині — кущами бузини, різним буряном, щавелем і травою. Вночі за цими кущами можна було незримо стояти і бачити все, але вдень, щоб приховатися від людського ока, треба було лежати в траві чи буряні нерухаючись,

щоб не видати себе прикордонникам, які ходили берегами ріки.

Ми лежали в кущах на холодному піску. Десь опівдні з німецького берега під'їхав човен-душогубка, пристав біля берега острівця, а з нього вийшов молодий селянин із плетеним з лози кошиком і почав збирати по острові різне зілля. Ми тихесенько лежали, відбезпечивши, на всякий випадок, свою коротку зброю. А селянин, шукаючи зілля, все наближався до нас і раптом, зауваживши нас, зупинився, присів і почав розглядатися довкола. Ми розпочали з ним розмову. Я запитав його, чи добре збирається зілля, а він відповів, що буває різно. Тоді я сказав йому, щоб він не хвилювався, бо ми свої люди. Селянин трохи підбадьорився і почав розповідати про себе. Він також недавно втік з німецького полону і переховувався. Ми трохи побалакали з ним, розпитали про обставини в селі, про німців, а потім сказали, що він може іти, але щоб нікому не згадував про нас. Селянин подякував і відійшов далі збирати зілля, а потім сів у човен і від'їхав на німецький берег. Тут прив'язав човен і пішов до села.

Ми трохи потерпали, не маючи певности, що зробить селянин, чи не приведе до нас німців. За якусь годину до нашого острівця знову наближався човен. Ми обсервували його і бачили, як з нього вийшов наш знайомий селянин і знову, немов шукаючи зілля, підходив до нас. Прийшовши, присів, вийняв з кошика хліб і молоко та просив нас з'їсти. Незважаючи на те, що в нас були від Мірошника свої харчі, ми не могли відмовитись од його прохання, випили молоко, подякували йому за його щирість і він, погуторивши ще трохи з нами, від'їхав до села.

Того ж вечера Мірошник перевіз нас човном на берег до свого села, в більш безпечне місце, де ми мали зустріч з представниками революційної ОУН з тої частини Вінницької області, яка була під румунською окупацією.

В найближчих днях ми мали стрічу з нашими друзями, що втекли дехто просто з-під арешту в Вінниці, а дехто відчуваючи загрозу. Вони розповіли нам, що робиться у Вінниці, про наше підпілля, про те, як реаґують наші люди і українська суспільність на дії УПА, про нові арешти і ставлення німців до заарештованих наших друзів, зокрема до провідних — Хріна, Черника, Хведора Білотченка та інших. Вістки про наших заарештованих друзів були невтішні, особливо про становище заарештованих націоналістів. Німці обходилися з

ними дуже погано й жорстоко. Вже декого розстріляли або замордували.

Ми домовились з нашими втікачами, що вони перейдуть до організаційних боївок і скерували їх з тією метою в інший район. Наша зустріч відбулася поміж двома районами — Вороновицьким і Немирівським. Полагодивши всі справи, ми вирішили йти також в інший район, де мали намір розбудовувати наші організаційні сили.

Щоб переміститися на новий терен, треба було пройти около 50 км різної дороги, себто — з межі Вороновицького і Немирівського районів до межі районів Лінець-Дашів, і то протягом однієї ночі. Ми вийшли з околиць Немирова десь по 10 годині вечора, спочатку йшли боком автостради, що вела від Вінниці в напрямі Чорного моря, а потім ішли подалі автостради, бо цього вимагала обережність. Коли розвиднілося, ми завернули від автостради вбік, у південносхідньому напрямку, на міжсільські дороги. Вже пройшли біля 30 км, себто більшу частину дороги, а треба було пройти ще біля 20 км. По дорозі почали зустрічати людей, що йшли на працю, виганяли худобу на пашу тощо. Ми мовчки розминалися з ними і тільки часом трохи відпочивали десь збоку дороги. Так дійшли до лісів, у яких, як видно було, в 1941 році проходила совєтська оборонна лінія. Стрічали могилки бійців із поставленими над ними добрячими руками побожних українських селян хрестиками. Всюди було видно залишені, викопані на швидкуруч, окопи.

Почав накрапати дощ і поки ми наблизилися до кінця нашої подорожі, він перемінився на літню зливу. В мене, під впливом ревматизму чи непогоди, дуже розвинулася ліва нога і я ледве тягнув її за собою, але не приставав. Робив останні зусилля і так дошкутильгав до місця нашого призначення під село Хринівку. Цей перехід мене, бувалого вояка, втомив, але на мого побратима Івася не вплинув. Може тому, що він був багато молодший, до того ж — колишній пластун і спортовий змагун, що вже двічі переходив »зеленим шляхом«, у важких умовинах, московсько-німецький кордон. Узагалі Івась був дуже рухливий, відважний, витривалий, наполегливий, здатний на самообмеження, словом — правдивий бойовик-революціонер.

З нами було двох зв'язкових із Немирівсько-Вороновицького надрайону, що знали дорогу й мали організаційні контакти до наших людей у районі нашого призначення.

Наблизившись до Хринівки, ми обійшли село лісом і підій-

шли близько до зв'язкової квартири, місця нашої явки. Я і зв'язкові заховались за садибою в кущах од людей і зливи, а Івась, що був тут колись лише один раз, пішов сам на зв'язкову квартиру, щоб розвідати і встановити контакт. За короткий час він вернувся зі станичним провідником, який забрав мене і Івася до своєї хати, а наших зв'язкових до сусідньої.

В хаті станичного я побачив на стіні фотографію — групу молодих людей. Приглянувшись, зауважив, що одне обличчя мені знайоме. На мій запит станичного, чи це його свояк, станичний відповів, що не знає його, але це один із товаришів його брата на груповій фотографії студентів-випускників з Вінницького педагогічного технікуму імені І. Франка. »А це мій брат! — додав станичний, показуючи на фотографії молодого чоловіка якого я також відразу пізнав і вигукнув здивований: »Це ж Височинський!« — »Так, — сказав станичний, це наше прізвище«. Я пригадав собі свого старого товариша по роботі й навчанню, Височинського, що після закінчення Вінницького педагогічного технікуму працював разом зі мною в колишньому Красноянському, а потім у Тиврівському районах. Далі ми обидва вчилися у Вінницькому інституті народної освіти (ІНО), він закінчив його як біолог-хемік-педагог, а я як історик-педагог. І знову ми працювали в одному, Тиврівському, районі: я директором школи, а потім завідувачем навчальної частини, а Височинський спочатку викладачем, а потім завідувачем районового відділу народної освіти. Згодом Височинського забрали до червоної армії і скерували на Далекий Схід до Владивостоку. І ось тепер я зустрівся з його родиною. Його брат, станичний, поінформував мене, що Височинський перед початком війни був у Тихоокеанській фльоті викладачем і керівником освітньо-виховних процесів. З ним була і його дружина, також педагог із вищою освітою.

Мені було приємно, що брат Височинського виявився нашим чоловіком, ідейним українським націоналістом-революціонером. Уся родина Височинських була патріотична і я був певний, що коли б старший Височинський був удома, то також був би з нами.

На другий день станичний сам попровадив нас на дальший зв'язок до історичного села Сороки, про яке співається в пісні про Перебийноса: »За Дашевом, під Сорокою, множество ляхов пропало«. За Хриновкою ми йшли полем, стежками й польовими дорогами. Перейшли вбрід невеличку річку Соб, над якою стоять історичні міста Дашів, Лінці та Липовець.

З правого боку було видно здалека велике село Кальницю, колишнє козацьке місто Кальник, що було столицею славного помічника гетьмана Богдана Хмельницького Івана Богуна, кальницького полковника. З лівого боку, перед річкою Соб, ми проминулги високу могилу-курган, розкопану зверху вниз; цей курган, здається, був насипаний ще скитами, а козаки вживали його як обсерваційний пункт. Ще далі з лівого боку над річкою Соб було видно величезний млин, один з найбільших в Україні.

Село Сорока, згідно з переказами й записками, засноване українським паном Сорокою. Станичний Височинський запровадив нас до кущового провідника, молодого студента, що втратив батька на засланні, а тепер удвох із своєю матір'юселянкою працював на господарстві. Він також, як і Височинський, був ентузіястом нашої справи. Такими ентузіястами були й інші наші студенти Дашівського технікуму, що фіктивно трималися цієї школи, щоб уникнути вивозу до Німеччини. Цей технікум був цілковито опанований нашими людьми — членами ОУН.

Серед цих національно-свідомих, здисциплінованих і вірних ідеї студентів було багато синів репресованих батьків. Пам'ятаю, що мати одного з них, Богуцька з Хринівки, розпізнала в розкопаних вінницьких могилах свого замордованого чоловіка, знайшовши в кишені відкопаної одежі його документи. Але були й такі активні члени ОУН, як згаданий станичний Височинський, брат якого був високим достойником у совєтській фльоті. Таким чином у цій околиці зібрався в революційній ОУН різноманітний український націоналістичний актив, ядром якого були студенти Дашівського аґрономічного технікуму.

Був тут ще і вплив старшого покоління, яке пам'ятало наші визвольні змагання в 1918-21 роках, вплив історичної минувшини — високі могили, назви сіл і міст, що говорили про колишню славу України, багато переказів про перемогу Хмельницького і його полковників над поляками, про гайдамаків із цієї місцевості, що гуляли аж під Уманню. Монастирище, Батіг та інші назви теж промовляли до цих молодих нащадків славного козацтва. В хатах можна було знайти ще й твори полум'яних наших будителів і духових вождів — »Кобзар« Шевченка, твори І. Франка, козацькі оповідання Стороженка, Кащенка, п'єси Старицького, бойова штурмова поезія Лесі Українки. Все це було духовою поживою цієї молоді, яка — хоч і народилась у московсько-большевицько-

му ярмі — прагнула волі для своєї вітчизни і усвідомила собі, що шлях до державної самостійности веде тільки через боротьбу та самопожертву.

Великий вплив мала тут і новітня українська націоналістична література, принесена в наплечниках членами Похідних Груп чи, потім уже, організаційним шляхом. Цей організаційний матеріял допомагав оформлювати і кристалізувати світогляд і характери місцевих молодих українських націоналістів. До того ж нова люта німецька дійсність, що прийшла на зміну попередньої жахливої московської, як її спадковість, гуртувала цю молодь у революційну організацію до боротьби проти обидвох окупантів — північного і західнього.

Із села Сорок ми, з кущовим провідником, пішли до села Жаданів, що розташоване між Сорокою і невеличкою станцією Оратів, що мала під'їзну колію до вже згаданого Сорочинського млина.

Пополудні ми прийшли до Василя Паламаря в Жаданах, де мала відбутися наша зустріч з провідником округи Грицем-Борисом, сином місцевих селян, колишнім студентом Вінницького медичного інституту. Він, як ми вже згадували, втік з інституту, коли німці оточили інститут, щоб захопити студентів і забрати на невільничу працю до Німеччини. Тепер Гриць-Чумак перебував тут.

Село Жадани недавно перед нашим прибуттям було стероризоване німцями за те, що в полі за селом знайшли тіло вбитого німця, кущового сільсько-господарського коменданта. Так, одного дня вдосвіта, в травні 1943 року, німці зі своїми наймитами оточили село з усіх боків, зігнали на майдан усе доросле населення і вчинили над ним криваву розправу. Кожного десятого, що його вибрав монастирищанський ґебітскомісар, німці розстріляли.

В той же самий час німці вчинили таку ж криваву розправу над населенням села Олександрівки, що біля станції Погребище. Там також хтось убив двох німців, і німці криваво розправились із мирним населенням села, розстрілявши майже половину його чоловічого складу. Таких кривавих німецьких розправ із мирним населенням було вже чимало, тож не треба й писати, як українське населення почало дивитися на німців.

У Жаданах ми зустрілися з провідником південносхідньої округи Вінниччини Грицем-Борисом. Це була освічена, висока на зріст, рухлива, енергійна людина. Таким самим був і Василь Паламар, що закінчив Одеський сільсько-господарський

інститут, тільки зовнішність його не була така приваблива, бо був скалічений. Я провів з ними багато розмов на політично-ідеологічні теми; вдень ми говорили в стайні на »вишці«, а вночі на »зрубі« (зрубаному ліску).

Тоді я взяв від них присягу як членів революційної ОУН і вояків УПА, а потім ми спільно (я, Івась, Гриць-Борис і Василь Паламар) робили організаційні вишколи членів, викладали ідеологію, політичну програму, організаційні й конспіративні засади, відвідуючи близькі й дальші організаційні станиці. Зустрічали безліч наших організаційних людей різного віку, освітнього рівня, соціяльного походження, різних поглядів і прагнень. Так я зійшов цілий Дашівський район, буваючи в деяких місцях і двічі, знайомився на місцях з ситуацією і людьми.

Я вже згадував, що основою нашої місцевої організації, її основним ядром, була молодь, студенти єдиної в цілому районі середньої фахової школи, Аґрономічного технікуму, що мала на меті готувати керівні кадри для громадських господарств (колгоспів) і державних маєтків (радгоспів). Але наша молодь вступала до цієї школи тільки тому, щоб рятувати себе від вивозу на невільничу працю до Німеччини. Був ще один спосіб порятунку — вступати до допоміжної німецької поліції, але серед нашої патріотичної, порядної української молоді такий спосіб порятунку був дуже непопулярний. Для дівчат була ще інша можливість порятунку — йти заміж за поліцаїв, але вони не хотіли »зав'язувати собі віку«, тим більше, що й те мало допомагало, бо німці залишали лише тих молодих жінок, які були вагітні.

Отже в тій тяжкій ситуації найкращим порятунком для нашої молоді був аґротехнікум, у якому гуртувалися кол. учні середніх загально-освітніх і фахових шкіл, а навіть і колишні студенти вищих учбових закладів (університетів і інститутів), щоб лише перебути цей важкий час німецької окупації. І так з цієї студентської молоді формувався актив революційної ОУН у Дашівському та околишніх районах. А в селах довкола студентів організувалася молодь і дорослі в організаційні станиці.

В самому Дашеві я зустрічався з різними людьми, які інтересувалися нашою визвольною справою і таким чи іншим способом допомагали нам. Між ними, запам'ятався мені один тодішній дашівський житель, що до приходу німців був у Києві. В Києві він був ще і в перших початках приходу німців, коли прибули й наші Похідні Групи. Тепер він згаду-

вав про все те, що бачив на власні очі, оповідав про великий ентузіязм українців у Києві з приводу проголошення відновлення української держави Актом 30 червня У столиці було загальне захоплення, творилося по-новому українське життя, старі професори-українці не цурались навіть тяжкої фізичної праці, щоб тільки якнайшвидше влаштовувати приміщення для функціонування доручених їм установ і товариств. Але всі ці зусилля і прагнення здушили потім німці з допомогою білих і червоних москалів.

Деколи я перебував у Дашеві в старого »кадрового« робітника Адама Ковальчука, що жив убого зі своєю »старою«. Це був кадровий майстер цукроварень, ще за царату великий діяч робітничого професійного руху в Україні. Тепер він признався сам, що в той час симпатизував соціялістам, під час революції в 1917 році був учасником з'їздів солдатських депутатів т. зв. румунського фронту, а потім його обрали членом фронтового комітету солдатських депутатів. Після большевицького перевороту в жовтні-листопаді 1917 року він пізнав, хто такі російські соціялісти. Лаяв большевиків і меншевиків — Леніна, Керенського, Троцького, Затонського, Петровського і Скрипника, останніх трьох за те, що зрадили Україну. Не міг простити він і Володимирові Винниченкові за його залицяння до москалів, зокрема до большевиків. Натомість хвалив Отамана С. Петлюру за його невгнутість і вірність ідеї української державности. »Взагалі — казав Ковальчук — всілякі інтернаціональні й соціялістичні балачки та надії на дружбу зі »старшим братом« — це нісенітниці й обман«.

В 1937 році під час »єжовщини« був репресований і вийшов з в'язниці ледве живий. Він з радістю зустрів у 1941 році наші Похідні Групи в його місцевості й зараз же приєднався до націоналістичного підпілля. Сприяв, як тільки міг, нашому націоналістичному рухові, щоб таким способом допомогти українській справі.

Протягом літа 1943 року я перебував у хаті А. Ковальчука. Писав відозви, повідомлення, готував пляни, зустрічався з нашими людьми та полагоджував різні організаційні справи. Але й тут довго не залишився. Одного дня до Ковальчука зайшов його новий сусід, що будувався через дорогу, напроти його садиби. Він був дольмечером у місцевій районовій жандармерії, а мій господар, Адам Ковальчук, допомагав йому своїми порадами й переховував його будівельний матеріял, щоб не розтягали інші сусіди. Вдячний моєму господареві сусід хотів якось віддячитися йому і тепер така нагода була.

Він розповів, що до німецької районової жандармерії зголосився один чоловік, також сусід Ковальчука, і заявив, що в Ковальчука переховується якась підозріла людина. Коменданта-німця не було й цю заяву прийняв наш дольмечер і обіцяв передати її комендантові, але не передав і прийшов до Ковальчука, щоб попередити його. Була небезпека, що той сусід прийде вдруге на станицю жандармерії з доносом на Ковальчука, тому я того ж дня, надвечір, залишив назавжди привітну квартиру Ковальчуків. Я не хотів, щоб Ковальчуків зустріла така доля, як тих, що з наказу монастирщанського ґебітскомісара чи коменданта жандармерії гойдалися повішені на липах за садибою Ковальчуків, на ярмарковій площі. Сусід-донощик був поляком. До революції 1917 року він був місцевим польським націоналістом, а потім, коли в Україні закріпилася московсько-большевицька влада, став поплентачем комуністів, а його діти — активними комсомольцями. Тепер деякі з них втекли разом з червоною армією в Московщину.

Таких випадків з місцевими поляками чи з »русинами«, польськими перевертнями ще з 17 й 18 століть, було чимало. Під час революції 1917-1919 років вони заявляли, що »України не було й ніколи не буде. Росія, мовляв, піде звідси геть і залишиться тільки Польща від моря до моря«. А коли стабілізувалася »совєтська власть«, пропаґатори польського імперіялізму робилися перекинчиками, комуністами-інтернаціоналістами, рятуючи себе новоявленим »валенродизмом«. Потім москалі-большевики, хоч і користувалися послугами Дзержинського, Менжинського, різних Мархлєвських і Домбалів, нишком нищили всіх тих польських »валенродів« у катівнях НКВД, розв'язували їхні »нацменівські« чи »еміґраційні« організації й установи, як і саму компартію на західньоукраїнських землях. У 1937 році всіх поляків- комуністів московські большевики називали »аґентами Пілсудського«, людьми, що змінили тільки зовнішність, а в душі лишилися польськими націоналістами. Тоді згинули чимало поляків.

Щоправда, були й такі місцеві поляки, що зрозуміли заклик визначних українських істориків-патріотів, вихідців із польського середовища, Володимира Антоновича, В'ячеслава Липинського й інших, боротися за долю того народу, серед якого вони живуть. Так робили шведи в Фінляндії, у своїй колишній колонії, яку в свій час розбудовували, а потім, втративши її на користь Московщини, працювали разом з

фінським народом для його національного визволення, ставали фінськими патріотами й дали фінам навіть керманича національно-визвольної боротьби — ген. Маннергайма. Тут шведи виявилися правдивими реалістами, але полякам в Україні бракувало саме тієї тверезости й розуміння дійсности. Поляки в Україні, за малими винятками, були фантастами, мрійниками, жили в чаді історично-віджилих ідей »великомоцарствовости«. Тому заклики В. Антоновича й В. Липинського не викликали у польської шляхти належної уваги, натомість багато шляхти з »кресув« і »коронних земель« пішли розбудовувати й закріплювати нову єдино-неділиму Росію, тобто СССР — основу світового комунізму, а насправді нову форму московського імперіялізму. Бували, щоправда, винятки як під час революції 1917 року, і в наступних роках визвольних змагань, так і тепер, під час визвольної боротьби ОУН-УПА. В нашій околиці такими були з-поміж відоміших Франківський і Гречанський чи Гречулевський.

Дашівський район був поділений річкою Соб на дві частини. Лівобережна частина переважно степова, а правобережна — майже вся вкрита лісом. Саме цей ліс був колись притулком-схованкою для наших предків од наскоків різних кочовиків-хижаків, а потім — для втікачів на Запоріжжя, гайдамацьких ватаг, місцем схованки для утікачів-кріпаків і, врешті, базою для українських повстанців у 1919-20 роках. Московсько-большевицькі окупанти під час свого панування намагалися опанувати цю лісову полосу, винищуючи в селах і містах увесь національно-свідомий український елемент і, на наше нещастя, ворог, завдяки своїм систематичним заходам, мав деякий успіх. Ця лісиста частина нашого району була фактично опанована ворожим нам елементом, себто большевицькими червоними партизанами, що контролювали ці околиці й тероризували мирне населення. Московсько-большевицькі партизани загніздились тут ще з вересня 1942 року. Це були залишки тих розбитих німцями біля Харкова армій Тимошенка, які малими групами вирвались із оточення і розлізлися по Україні. Частина тих груп заховалася і в лісистій частині Дашівщини. Москва парашутами й літаками підкидала їм підсилення людьми й матеріяльними засобами.

Це підсилення людьми (між якими були добрі військові фахівці), наймодернішою зброєю, амуніцією, медикаментами, радіоапаратами, а навіть сфальшованими грішми та друкованою аґітаційно-пропаґандивною літературою — дуже зміцнило тимошенківських недобитків і зробило з них опору Мо-

скви на терені південносхідньої Вінничини, пострахом для українського населення. Дедалі ці большевицькі банди почали зростати за рахунок напливу до них утікачів-полонених, що шукали порятунку від німців, а теж за рахунок тих бідолах, що врятувалися з-поза колючих дротів концентраційних німецьких таборів, від вивозу на каторжні роботи в Німеччині, чи, врешті, від ув'язнення. Взагалі втікачі або не мали іншого виходу й порятунку, тому йшли до большевицьких партизанських банд, рятуючи своє життя, або були переконаними комуністами.

Большевицькі партизани особливо люто розправлялися з кожним, хто вів проти них роз'яснювальну акцію, чи ухилявся від їхньої примусової мобілізації. Таких вони ув'язнювали та мордували, або відразу вбивали. Тому наші люди в цих лісистих районах спершу мусіли ховатися, маскуватися, а згодом почали творити перші боївки, щоб збройно боронити себе й українське населення від жорстоких здичавілих большевицьких банд. Народна українська самооборона, яка потім стала зав'язком відділів УПА, почала творитися на тому терені на весні 1943 року, а в половині літа вже значно поширилася.

Я теж бував у селах тієї лісистої частини району, однак із уваги на московсько-большевицький терор не мав змоги проводити систематичної організаційної праці. Доводилося лише нав'язувати окремі контакти в глибокому підпіллі. Натомість у степовій частині району наші справи стояли краще. Німці контролювали ці місцевості тільки вдень, а вночі не появлялися. Большевики теж не відважувалися заходити і тільки деколи робили нічні наскоки, намагаючись пограбувати селян.

Як згадано раніш, у Дашівському районі ми мали добре розбудовану організаційну мережу, основою якої були студенти місцевого аґротехнікуму. В навколишніх селах були організовані низові клітини. Ми мали також вплив і на поблизькі громадські господарства (колгоспи) та на державні маєтки (радгоспи), на учнів початкових шкіл і членів деяких сільських управ, а навіть на Кам'яногірську цукроварню, що була розташована на південний схід від Дашева, над річкою Соб.

На весні 1943 року в одному із сіл на південний схід від Кам'яногірської цукроварні большевицькі банди, під час нічного наскоку, вбили одного нашого члена й цей випадок дав поштовх творити окремі самооборонні боївки, які, як сказа-

но, згодом стали сильними відділами народної самооборони. Завданням цих самооборонних відділів було захищати населення від подвійного ворога: німців і большевицьких партизанських банд. Відділи самооборони виступали вдень проти німців, не дозволяючи їм грабувати майно українського населення чи вивозити молодь на каторжні роботи, а вночі воювали проти червоних ірабіжників — »товаришів із лісу«. Таким чином помалу, через координацію та щільну співпрацю окремих боївок і кущів самооборони, створено льокальні кущові, а далі й підрайонові штаби командування оборонними відділами. В степовій частині Дашівщини постали аж три такі штаби.

У підрайоні Кам'яногірської цукроварні було чимало сіл із колгоспами, радгоспами, школами тощо, тому штаби розпрацювали відповідний плян самооборони. Вночі варта займала становища на околицях сіл та під селами й висилала підслухи, стежі, які пильнували, чи не надходять потайки нахабні московські зайди з-за річки Соб. Коли дізнавалися, що грабіжники надходять, намагалися заскочити їх зненацька, з засідки, й розбити. В більшості випадків це нашим самооборонним відділам удавалося. Під осінь члени наших боївок почали вже робити застави на самому березі річки, щоб не допустити ворога на лівий берег Собу, вибираючи для цього зручні місця — брід або міст. Лиш один раз за моєї пам'яті большевикам пощастило обманути нашу заставу. Довідавшись, що наші хлопці засілися на мості, вони переправилися в іншому місці й застукали нас з тилу. Спершу ми розгубилися від несподіванки, але швидко збагнули, в чому справа, й, відстрілюючись, вирвалися з ворожого оточення.

Наука не пішла в ліс і з того часу ми, крім засідок і застав, залишали резервові боївки для знищування тих ворожих груп яким би пощастило продістатися до села. В той час втрат убитими ми не мали, а лише деколи легко поранених. Зате, як інформувала нас наша розвідка, у ворога були поважніші втрати.

Другий підрайон степової частини Дашівського району не відрізнявся багато від Кам'яногірського підрайону. Лише тут берегова лінія річки Соб була коротша, а тому й »фронт« проти большевицьких партизанів був вужчий. Частина цього фронту переходила через містечко Дашів, куди червоні боялися заглядати. Отож у цьому підрайоні ми могли переховувати більше людей, обороняючи їх від німецького людолов-

ства, насильств та мордів. Ці люди сиділи по криївках, а деколи виїжджали в інші місцевості, подальше від Дашева, де місцева влада складалася з наших людей. Багато наших »підопічних« цілі дні проводили на березі річки Соб, чи замасковані під пастухів на полях.

Наприкінці серпня або на початку вересня 1943 року большевицькі партизани заплянували напасти на Кам'яногірську цукроварню, пограбувати її запаси, а саму цукроварню знищити. Німці про це не знали, але знало наше підпілля, яке й вирішило знівечити большевицький задум. Спільними силами трьох підрайонів ми зробили велику засідку й однієї ночі не лише ударемнили ворожий наскок, а завдали большевицьким бандам великого удару. Цукроварню врятовано, а разом із тим врятовано місце праці багатьох українців. Крім того, ми подбали, щоб якнайбільше продукції цукроварні перейшло до комор місцевого населення.

Крім згаданої оборони Кам'яногірської цукроварні, ми мали ще три інші бойові сутички з большевиками, що про них я, як учасник, коротко розкажу. Вони відбувалися в північно-західній частині Дашівщини, біля історичних місцевостей: Сорока і Кальник (столиці полковника Івана Богуна). До цього підрайону належали села, як Жадани, Сорока, Кальник, Хринівка й ін. Ці села творили активну групу й в ній ми переховували нашу підпільну друкарню.

Біля села Сороки, в напрямку до села П., височів велетенський млин, що його постійно охороняла досить міцна німецька залога. Так само пильно охоронявся залізничний шлях до станції районового центру Оратів. На цю залізницю, яка розгалужувалася на дві частини — до Оратова й до млина біля Сорок, ми нападів не робили, бо поперше, це було в той час зайве, а подруге, не завжди нам під силу. Але чому не нападали на неї московські партизани, які добре знали, що тією залізницею німці вивозять добро з України, я й досі не знаю. Хоч краще за нас озброєні, вони воліли нападати на безборонне місцеве населення і красти в нього кури, ніж виступати проти німців. Та повертаймося до речі.

Як згадано, в цій частині Дашівського району ми мали свою підпільну друкарню, яку переховували в льохах, викопаних на картоплю. Друкарня була під моїм безпосереднім наглядом, і я мав дозвіл від вищих організаційних чинників не лише передруковувати та розмножувати одержані матеріяли, а й друкувати оригінальні відозви, летючки тощо. Друкарня

складалася з двох машинок, шапірографу й »склографу«, а папір ми діставали всілякими способами від наших людей, з різних леґальних установ та організацій. І ось однієї літньої ночі нам треба було перенести одну таку »друкарню« з села Хринівки до села Сороки.

Було вже біля півночі, коли ми з нашим вантажем опинилися біля наполовину розкопаної скитсько-козацької могили, що стояла на правому березі річки Соб, недалеко від високого млина. Нас було 15 осіб, разом із тими, що транспортували на плечах друкарські засоби. Ніч — місячна, а тому вже здалеку можна було б побачити, якщо б до нас наближався якийсь ворог. Все таки ми з самого початку нашого маршу йшли дуже обережно, тримали на поготові зброю та мали навколо сторожу. Коли наблизилися до броду через річку Соб, недалеко села Сороки, вирішили відпочити під високою могилою.

Ця романтика мало нас не згубила, бо хоч обране місце відпочинку було близьке нашому серцю, як свідок колишньої слави, але було й дуже помітне та відкрите. Ті, що несли на плечах »друкарню«, відпочивали, а наша сторожа вирушила вперед, щоб »промацати« обставини переправи через ріку й підступи до села Сороки, а теж пов'язатися з тими друзями, що мали ждати нас під селсм. У той час ми ще не тримали нічних застав над річкою.

Брід через ріку Соб був неглибокий, вода сягала до колін, тож легко було переправлятися.

Відпочиваючи з нашими носіями та дорогоцінним вантажем, ми чекали на висліди розвідки. Зі мною був тоді й Івась, останній з галичан, обласний організаційний референт. Місцевий округовий референт Гриць-Борис пішов на розвідку з іншими.

Ми спочивали, але в той же час пильно стежили за нашим передпіллям. Несподівано наш стійковий спостеріг силуети кількох людей, що наближалися до могили. Ми насторожилися, не знаючи, чи це свої, чи ворог.

Команду над нашою групою, після відходу Гриця-Бориса, обняв станичний з Хринівки, бо знав місцевість, своїх людей та відповідав за транспортування »друкарні«. Це був юнак-студент, який ще у війську не служив, подібно, як і інші з групи. Лише я був старим вояком, а Івась, хоч молодий, мав великий досвід підпільника та бойовика. Годилося, щоб я послужив порадою станичному, що йому в цьому випадку зробити, але не стало на це часу. Невідомі, що наближалися до

нас, мабуть, зауважили нашу групу, бо негайно залягли. Тоді я, не гаючись, перебрав команду й приказав друзям зайняти лежачі позиції і стріляти, якщо з боку незнайомих зауважать підозрілий рух.

Я був переконаний, що ми зустрілися з большевицькими бандитами, а тому мене турбувала дося друзів, які пішли на розвідку, бо під час свого повороту вони могли попасти на ворога. Тому я вислав одного з нашої групи на дорогу, якою мав вертатися Гриць, щоб перестерегти друзів. Тим часом большевицькі »товариші-куроєди«, також не знаючи, чи перед ними вороги, чи такі ж як вони, почали »парляментарні« переговори з нами, викрикуючи московською мовою: »Ей, ви кто такіе?« Я відповів їм, що ми »сваї ребята«, з відділу »Артема Калашнікова«. Треба згадати, що в той час прізвище »Калашніков« було улюбленим псевдом большевицьких партизан.

Під час нашої »розмови«, густо пересипуваної з боку большевиків соковитою московською лайкою, появилися друзі з розвідки, очолені Грицем. Большевицькі партизани відразу відкрили до них огонь, а тоді й ми почали стріляти, щоб дати змогу друзям добитися до нас. Справді, вся увага ворога звернулася у наш бік і Гриць з друзями щасливо добився до нашої групи під могилою.

Досвід і вогнева перевага була, безумовно, на боці червоних грабіжників, але в нас перемагала духова настанова й свідомість нашої боротьби. Все таки, не знати, чим би закінчилася наша несподівана пригода, бо вже наближався світанок, коли б не нова несподіванка. В повітрі над нами запалилася ракета, що її напевно випустила німецька залога, яка стояла в бункері недалеко згаданого млина біля села Сороки. Ракета освітила околицю і становища наших ворогів. Комуністична банда негайно зірвалася зі своїх становищ і побігла в напрямку лісу поміж Хринівкою а Кальником, а ми й собі подалися до свого місця призначення, не бажаючи зустрінутися з ще одним »приятелем« — німцями.

Добившись щасливо до села Сороки, ми влаштували свою друкарню у вигідному місці й заходилися друкувати на ній приготований матеріял.

Був саме кінець червня і ми приготовлялися відзначити другі роковити 30 червня — проголошення відновлення самостійности України. Наші відозви й летючки, зміст яких бив одночасно обидвох окупантів України — большевиків і німців-гітлерівців, передрукувала більшою кількістю північ-

нозахідня частина нашої області й українська молодь, яка захоплювалася націоналістичною ідеологією, широко розповсюдила їх на терені нашої області, а теж у сусідніх районах Житомирської, Кам'янець-Подільської та Київської областей. В ніч з 29 на 30 червня всі листівки були масово розкинуті між українським населенням, у різних організаціях та установах, розліплені на видних місцях і т. п. З допомогою приготованих паперових »патронів« ми порозмальовували на стінах, парканах і дверях громадських установ та організацій відповідні революційні гасла, за підписами ОУН-УПА, звернені проти окупантів. А малювати доводилося жовтою глиною або чорною сажею. Все таки успіх був дуже великий.

Лежачи на вишці одного дому при вулиці містечка Лінці, я особисто чув, як уранці місцеві селяни обмінювалися думками, радіючи сміливістю українських націоналістів. Ці молоді селяни-колгоспники подивляли відвагу й хоробрість членів ОУН-УПА, що виступали проти двох окупантів України. Здавалося, говорили селяни, що німці, слідом за большевиками, задушили український націоналістичний рух, аж ось він живе й нагадує про себе навіть тут, у нашій околиці. Українські повстанці-бандерівці відгукуються на муки й стогін свого народу й спішать йому з допомогою.

Отже, сіяне нами зерно падало на добрий ґрунт.

На початку червня 1943 року, ми зорганізували вишкіл кадрів організації, підготовляючи їх до бойової, повстанської діяльності. Вишкіл відбувався малими групами в різних місцевостях південносхідньої Вінничини, головно в тих селах, що були розташовані під лісом, подалі від Дашева й битих шляхів. Керівником курсу був Гриць-Борис, окружний провідник. Івась провадив організаційний і конспіративний вишкіл, а я — ідеологічно-програмовий і військовий.

Одного разу, закінчивши денний вишкіл і відпустивши курсантів на відпочинок, я також пішов відпочивати до однієї стодоли, в якій спали нас шістьох найближчих співробітників, за винятком Івася, що цього вечора пішов до іншої оселі.

Я вже засинав, як почув, що хтось розмовляє з нашим вартовим, а потім зайшов із ним до стодоли і розмова, пошепки, продовжувалася вже з Грицем-Борисом. Те, що я почув, одразу прогнало сон з моїх очей.

Секретаркою місцевої сільської управи була наша національно-свідома дівчина, що її двоюрідний брат чи — як кажуть на Поділлі — »брат у перших«, був активним членом ОУН. Ось тепер він прийшов до нас і розповідав, що кілька

днів тому в його двоюрідної сестри були большевицькі партизани і наказали їй зібрати між населенням 12 тисяч карбованців податку, нібито для німців, а в дійсності для них. Секретарка гроші зібрала. Большевицькі партизани мають прийти по ці гроші сьогодні або завтра. Таким способом червоні бандити стягали гроші, вдаряючи водночас по німцях, і по українських селянах. Наш член, що прийшов повідомити нас про цю справу, пропонував забрати гроші в дівчини до організаційної каси, бо большевицькі партизани заберуть їх для себе.

Гриць-Борис був також тієї думки, але виникло питання, хто з наших людей може піти по гроші. Секретарка сільської управи жила в одній хаті з батьками, молодшими братами і сестрою, отже була небезпека, що діти можуть розповісти в селі, хто приходив по гроші, а це розконспірує наших людей і викличе репресії супроти їхніх родин.

Розбудили мене, хоч я уже й не спав, і нарадившись, ми прийшли до висновку, що тільки я можу піти по гроші, бо мене в цих околицях ніхто не знає. Зараз же обдумали і плян. Вислали в чотирьох напрямках наші застави, щоб захиститись від можливого нападу червоних бандитів. Я, Гриць-Борис, станичний провідник і брат дівчини, що показував нам дорогу, пішли до хати секретарки.

Друзі, що були зі мною, оточили хату, щоб забезпечитися від червоних бандитів, що також могли прийти по гроші, а я постукав у вікно. В хаті не світилося. Було чути тільки притишену розмову, а потім хтось підійшов до вікна й запитав: »Хто там, чого треба?« Я відповів: »Свої, ті що замовили гроші«. — »Зараз!« — була відповідь.

В хаті блиснуло світло і хтось пішов відчиняти двері. Це був батько секретарки. З наганом у руках, очевидно, тільки для »показу«, я увійшов у хату і побачив біля стола дівчину-секретарку. Крім батька, були ще її мати і брат. »Здорові були!« — сказав я до присутніх і відразу звернувся до секретарки: »Ви секретарка?« — і, не чекаючи відповіді, додав: »Чи зібрали замовлені гроші?« — »Так!« — відповіла вона і простягнула мені пакуночок із грішми. — »Але я вас прошу дати мені розписку, що ви забрали гроші«. — »Скільки тут у пакунку?« — »10 тисяч, а 2 тисячі ще не зібрала«.

Я взяв гроші, не рахуючи. На поданому секретаркою аркуші паперу, написав їй розписку на 12 тисяч карбованців, що їх забрали »лісові люди« з загону УПА. »А тих 2 тисячі карбованців — це подарунок бідним людям, що не можуть спла-

тити німцям податку. Я написав вам розписку на 12 тисяч карбованців, а взяв 10 тисяч. Дякую вам за гроші й труд. Тепер спіть спокійно. Доброї ночі!«

Ледве я опинився надворі, як з одного кінця села, з боку лісу, пролунали стріли. Це наша застава зустрілася з червоними бандитами, що йшли до секретарки по гроші. Вони, мабуть, не передбачали жодної несподіванки — ні засідки, ні небезпеки, — тому були заскочені вогнем нашої застави. Червоні грабіжники зупинилися, відповіли кількома стрілами, а потім утекли в ліс.

Ми розділилися на дві групи: один з друзів пішов зі мною, щоб занести гроші до нашої схованки, а два пішли в напрямку стрілів, щоб у потребі скріпити нашу заставу.

Так закінчилася наша сутичка з червоними грабіжниками. Ворог, здається, мав якісь утрати, бо на другий день були сліди крови саме там, де наша застава зустріла його вогнем.

Московські бандити, коли западала ніч, збиралися великими групами, йшли в найближче під лісом село, брали в колгоспі підводи і їхали за річку Соб грабувати.

Одного разу, десь на початку серпня, наша розвідка повідомила нас, що большевицька банда замовила собі підводи в підлісному колгоспі й вибирається пограбувати якесь село, розташоване на лівому боці річки Соб. Ми вирішили провчити бандитів і влаштували на них засідку.

Була ніч. Червоні бандити вийшли з лісу, взяли в колгоспі підводи й поспішали, щоб до світанку пограбувати село і вернутися до лісу. Їхали бундючно, самовпевнено, як »господарі ночі«, що панують над цілою околицею. Вони знали, що німці вночі ховаються у своїх квартирах, що ніхто не спинить їх зухвалого нахабства і грабіжництва. Поспішаючи, гналися вузькими вуличками села Переївки просто... на нашу засідку.

Наші люди розташувалися на валах і в кущах понад дорогою, що вела до мосту і виїзду на лівий берег ріни, де було голе, відкрите поле. Червоних грабіжників зустріли вогнем, а вони, з розгону, перегналися попри нас, залишаючи кількох бандитів, що попадали з возів від наших куль. Це були поранені, що дісталися в наші руки. Сліди крови тягнулися по дорозі аж на лівий берег річки. Налякані бандити не робили нам жодного спротиву і вернулися зараз до лісу, але вже іншою дорогою. З того часу вони обминали цю дорогу і шукали собі інших, ліпших виходів на лівий берег Собу.

Цією акцією проти московсько-большевицьких грабіжників

керував Гриць-Борис, окружний провідник південносхідньої Вінничини. А за кілька тижнів ми провели акцію проти грабіжництва німцями наших промислових установ і взагалі народного господарства в Лінецькому районі.

В Лінцях районовий провід ОУН очолювала дружина колишнього петлюрівця-учителя, вже літня жінка, але дуже енергійна, цілком віддана нашій справі. Це була стійка й наполеглива жінка-революціонерка. За большевиків, а потім за німців була кілька разів репресована, мала вплив на молодь і великий авторитет серед місцевих українців. Найближчими її співробітниками були два брати Кондратюки, також уже літнього віку. Один з них працював у військовій ділянці, а другий в органах Служби Безпеки.

Ця районова провідниця називала себе »Січовичкою«. »Мій чоловік — казала вона — був добрим січовиком і згинув за вільну Україну. А я хто ж? Я також січовичка!« В такому українському національному дусі вона виховувала своїх дітей і українську громадськість.

Старший Кондратюк був військовиком і працював військовим референтом при Лінецькому районовому проводі ОУН. Він мав велику родину, але — незважаючи на це — був відданий українській визвольній справі. Спочатку, зараз по приході німців, був головою одного з громадських господарств, але працював не для німців, а для місцевого населення. Зібравши врожай, він справедливо розподілив його поміж членів колишнього колгоспу й забезпечив харчами місцеву сільську інтеліґенцію. Коли ж німці прислали з районової управи аґронома Світлишного, їх вислужника, щоб відновити колгоспну систему, Кондратюк зібрав збори мешканців передмістя Лінець і на вимогу німців повернути хліб до маґазину й залишити землю нерозділеною, відповів так: »Ми самі господарі, знаємо, що робити!« Збори селян закінчив він гимном »Ще не вмерла Україна« і піснею »Ми гайдамаки«.

Незабаром німці скликали нараду голів косгоспів. Його оскаржили, що він розподілив хліб поміж місцевим населенням, замість здати його німецькій армії. Кондратюк відповів: »Наші українські люди дуже натерпілися під час 20-тирічного панування в Україні московських большевиків. Голодували чимало, а тепер ми ухвалили дати хліб селянам і українській інтеліґенції, щоб не голодували, а землю і господарський реманент розподілити між селян, бо одноосібні господарства дають кращі прибутки, ніж колгосп«.

На закид, що харчів потребує німецька »визволительна«

армія, він глумливо відповів: »Ми це розуміємо і думаємо, що »вдячні« наші українські селяни за »визволення« дадуть німецькій армії стільки хліба, скільки зможуть«.

Його відповідь вивела з рівноваги ґебітскомісара і він прилюдно вдарив Кондратюка в лице. Кондратюка заарештували і посадили у в'язницю, але завдяки заходам української патріотичної інтеліґенції вдалося його врятувати від неминучої і ганебної смерти під німецькими нагаями.

Опинившись на волі, Кондратюк пішов у підпілля і, жертвуючи своєю родиною, працював для визволення України. Це був з природи непогамований козак-гайдамака.

Кондратюк мав двох найближчих співробітників — »Чорнобривого« (прізвище умовне, бо не знаємо його долі) і місцевого техніка-винахідника.

»Чорнобривий« був дуже спритним, вів місцеву військову розвідку і дуже вміло розповсюджував нашу пропаґандивну літературу. Напр., одного разу до станиці німецької жандармерії пригнався з поля переляканий німець. »Партизани йдуть!« — крикнув він. На запитання, де ті партизани, відповів, що в полі бачив, як з лісу виїхали підводи з партизанами і прямують на передмістя Лінець. Він на власні вуха чув звуки їх »російських« пісень.

І справді жандарми почули, як десь далеко хтось співає чужу їм бойову чи маршову пісню. Німці перелякалися, негайно прийняли »бойове рішення« — кинулись до автомашин і помчали до найближчої залізничної станції (Погребище), де була вже більша німецька залога. Залишені поліціянти, що складалися з місцевих людей, розбіглися хто куди — в садки, кущі, кукурудзу тощо.

Нарешті »партизани« в'їхали до містечка і виявилося, що це просто загін кубанських козаків. Вони, хоч і були німецькими »союзниками« — німців не любили. Довідавшись, що це не партизани, а їх »союзники«, німці вернулися. Козаки розташувалися на постій у будинку школи.

Наш »Чорнобривий« зараз почав роботу між кубанцями. Ми випустили листівку на тонкому папері п. з. »До кубанців, нащадків славетних запорозьких козаків«, яку »Чорнобривий« підкинув кубанцям, щоб побачити їхню реакцію. Потім почав нав'язувати з ними розмови і виявилося, що листівка та інша наша пропаґандивна література зробили своє. Між нами і деякими кубанцями постав тісний зв'язок і ми мали на них вплив. Згодом не раз вони допомагали нам у потребі. Наприклад, коли я і Борис попали їм у руки, вони відпус-

тили нас, збагнувши, що ми не большевики, »а свої хлопці«. Не втручалися вони і в наші акції проти німців.

Другим співробітником Кондратюка був місцевий технік, родом із Херсону. Під час Визвольних Змагань він був учасником партизанського загону отамана Григорієва. Потім, коли от. Григорієва вбито з наказу Махна, григоріївці розбіглися — одних зліквідували большевики, а інші розпорошилися по різних областях України. Наш херсонець дістався на Вінничину, де одружився, але незабаром жінка померла і він залишився вдівцем із двома дітьми — дівчиною і хлопцем.

У 1943 році хлопець був ще школярем, але дівчина була дорослою і їй постійно загрожував вивіз на працю до Німеччини. Батько намагався рятувати її, та вихід був тільки один — дати хабаря начальникові (фольксдойчеві) районового уряду праці, але в нього не було стільки засобів, щоб задоволити ненаситного хабарника. Він хотів пімститися на німецьких наїзниках-людоловах і запропонував нам свою співпрацю. Большевиків ненавидів так, як і німців.

Як відомо, московські большевики користувалися у другій світовій війні для поборювання німецьких танків пляшками з бензиною. Наш херсонець-винахідник почав постачати нам такі пляшкові »бомби« його власного виробу для нападу на німецькі станиці. Бензини в той час було досить, до того ж він сам працював майстром у МТМ (машинно-тракторна ремонтна майстерня) і мав бензини подостатком. Гірша справа була з запальниками. Совєтська армія мала запальники фабричного виробу і без труднощів »продукувала« свої пляшкові »бомби«. Наш винахідник сконструював саморобні запальники, що давали такий самий ефект, як фабричні.

На Бабинській цукроварні Лінецького району німці змінили стару трансмісію на нову, готуючись до осіннього виробництва, щоб потім забрати технічне устаткування цукроварні й український цукор для »Великої Німеччини«. Ми вирішили не дати німцям українського майна й підготували напад на цукроварню. Щоб забезпечити себе від німців, а також від несподіваного нападу червоних бандитів, ми стягнули для цієї акції більшу кількість наших бойовиків. Ще звечора обсадили берег річки Соб, звідки могли перейти на лівий бік московські партизани, поставили наші стійки проти Лінецької німецької жандармерії, проти залізничної станції Оратів, де могли з'явитися проїжджі німецькі частини, і проти млина біля с. Сороки, де стояла німецька залога. Щоб позбавити

цукроварню телефонічного зв'язку з зовнішнім світом — перетяли телефонічні дроти. З загоном кубанських козаків у нас були добрі відносини і ми знаали, що вони не будуть втручатися в нашу акцію.

В цю тиху серпневу ніч наш загін без великих труднощів опанував цукроварню. На наше щастя, на залізничній станції Оратів тієї ночі не було жодного проїжджого німецького військового транспорту, німці з бункера біля млина під Сорокою навіть не ворушилися, бо нічого не знали, а Лінецька жандармерія і поліція сиділи в хатах, непоказуючи й носа надвір. Як відомо, це були »липові« герої, що розбіглися з переляку навіть удень, коли наближались »партизани« — кубанські козаки. Німці, що були в цукроварні, так перелякалися, що без спротиву віддали нам свою зброю. Лише 25 озброєних фольксдойчів, що були недалеко в полі біля машин-молотарок, як охорона від партизан, поспішили виручати своїх у цукроварні. Ми зустріли їх стрілами і пляшковими »бомбами«. Вибухи »бомб« так перелякали їх, що вони втекли назад до свого польового табору. Потім, як ми вже верталися з акції, вони знову пробували затримати нас, але так само, як і першим разом, втекли від вибухів наших »бомб«. З цукроварні ми забрали паси, зброю і набої.

Таких нападів з допомогою пляшкових »бомб« ми зробили декілька. Визволяли і захоплених німцями невільників від вивозу до Німеччини. Правда, ми не могли звільнити ув'язнених молодих людей у Вінниці, бо там стояла велика німецька залога, натомість досить успішно відбувалася наша акція на периферії, по районах, де ми морально й фізично були сильніші від німецьких залог і їх вислужників.

Німці в той час почали вживати нового способу терору проти місцевого населення і, зокрема, проти наших людей. Примушували місцевих поліціянтів карати родини тієї молоді, яка ухилялася або втікала від вивозу на працю до Німеччини, брали закладників, розшивали стріхи хат або викидали з них господарів.

З Дашівського району настягали до тимчасового перехідного табору чимало молоді, попали туди і деякі члени ОУН. Однієї ночі наші бойовики напали на цей табір, стероризували пляшковими »бомбами« німецьку охорону і щасливо випустили на волю приречені жертви на каторгу до Третього райху. Такі самі акції провели ми в Оратові, Улянові, Липівцях, Браїлові й Пикові біля Козятина. Всюди допомагали

нам пляшкові »бомби« нашого винахідника, колишнього григоріївця. Слава про наші акції швидко поширилася на Правобережжі, а потім і далі.

Ми покарали також уже згадуваного начальника Лінецького уряду праці, що нещадно поводився з населенням, здирав із нього величезні хабарі, ловив і висилав на каторжну працю до Німеччини нашу молодь. Липневої ночі два наші провідні бойовики, брати Кондратюки, серією з автомата прикоротили життя німецького лакея. А щоб німцям відпала охота гнатися за атентатчиками, допоміжна група кинула пляшкову »бомбу« недалеко станиці жандармерії.

Я вже згадував, що один з братів Кондратюків працював військовиком, а другий був розвідником. Про першого, військовика, я подав більше деталів, але варто ширше згадати і другого, розвідника, що також був дуже ідейним щирим українським патріотом.

Він мав лише сільську початкову освіту. В 1919 році, під час першої навали на Поділля червоних московських банд, був в українських повстанцях отамана Волинця. Тоді на Поділлю спалахнуло масове повстання українських селян у Гайсинській окрузі проти червоних москалів, а потім, коли червоні втекли, проти білих — денікінців. Коли в 1920 році скінчилася фронтова війна української регулярної армії і уряд УНРеспубліки вийшов на еміграцію, Кондратюк брав участь в українських повстанських загонах отаманів Якубенка, Лиха і Зубачевського, що діяли в тій же самій околиці. Потім, коли повстанські загони були зліквідовані, він — на сфальшовані документи — дістався до ескадрону червоної кінної міліції, маючи надію, що при першій нагоді знову обере зброю проти московсько-большевицьких наїзників. Але тут не вдалося йому довго загріти місце і прийшлось утікати, бо Чека довідалась із якого непевного елементу складається цей кінний ескадрон »красной рабоче-крестьянской« міліції і заарештувала насамперед його командира, колишнього патлюрівського старшину. Тоді Кондратюк якимсь чудом став »курсантом« української школи червоних старшин, де викладав колишній генерал армії УНР Юрко Тютюнник. Але під час однієї першотравневої паради начальник Політичного Управління Української Військової Округи Володимир Затонський, чільний комуніст українського роду, побачивши курсантів Української школи червоних старшин, з їх командною і розмовною українською мовою, заявив, що хоч

вони вбрані в червоні шати, але серце в них жовто-блакитне. Довідавшись про це, курсанти розбіглися, хто куди міг.

Розповідаючи про цей випадок, Кондратюк лаяв Затонського, як комуніста — зрадника українського народу.

З того часу Кондратюк під прибраним прізвищем перемандрував цілу південну Україну, Крим і Передкавказзя разом зі своєю родиною. Працював переважно »пильщиком«, бо таку роботу було легко знайти в колгоспах чи радгоспах.

Взимку 1941 року повернувся додому і почав відбудовувати своє, зруйноване большевиками, господарство. Його найстаршу дочку забрали на працю до Німеччини і з її листів до батька було видно, що вона свідома українська патріотка, організує, усвідомляє і захищає українську молодь Наддніпрянщини на каторжній роботі в Третьому Райху.

Ціла сім'я Кондратюка була дуже свідома й патріотична. Його діти не раз стежили на вулиці за рухом ворога в той час, як у хаті були організаційні зустрічі.

З Кондратюком я часто мандрував по Лінецькому, Липовецькому й Погребищанському районах, де ми робили зустрічі з нашими людьми і виконували різну організаційну працю. Кондратюк мав добре організовану розвідчу службу безпеки, а найкращим його помічником був уже згадуваний »Чорнобривий«.

На схід від Вінниці священиками були переважно т. зв. »слов'яни-автономісти«, узалежнені від московського Патріярхату. Службу Божу правили старослов'янською мовою, з московським наголосом. Вони орієнтувалися на Москву, вислуговувалися німцям, а деякі були зв'язані з большевицьким підпіллям або з червоними партизанами. Щоправда, були між ними і українські патріоти, напр., таким був один колишній учитель, що симпатизував нам, але був такий боязкий і нерішучий, що відпекувався від нашого підпілля і взагалі від будь-якої боротьби з німцями.

Зовсім іншою людиною був священик УАПЦ, що підлягала митрополитові Полікарпові, отець Данило Гузарівський. Це був скромний, безпретенсійний, але дуже ідейний і вірний своєму народові священик. Він співпрацював із нами всюди, де тільки міг, а ми, у свою чергу, підтримували його. У двох районах — Дашківському і Лінецькому — обслуговував аж 18 парафій. Мав велику популярність серед вірних, як зразковий християнський душпастир, при цьому був відданий українській національній справі, зокрема своїй рідній Українській Автокефальній Православній Церкві. Під час

Богослуження українською або старослов'янською мовою, але з українською вимовою, завжди у молитвах Україну, український єпископат, український народ і його провід. До того ж був просто євангельським »безсрібником«, за виконання своїх обов'язків нічого не хотів брати або брав дуже мало, незважаючи на те, що мав на утриманні велику родину. Жив тільки зі свого присадибного господарства й тому просто бідував.

Мав він багато турбот через своїх сусідів-священиків московської орієнтації. Ми боронили його як могли від московських провокаторів і наклепів на нього.

Десь наприкінці липня 1943 року нас зустрів важкий удар — згинув наш друг Івась, зразковий, дуже активний український націоналіст. Однієї ночі він вертався з далекого рейду, наскочив на засідку поліції, що раптово відкрила по ньому вогонь, і трагічно загинув. Так скінчилося життя вірного сина України.

Під осінь того ж року, з допомогою старого петлюрівця полковника Голуба, видістався з тюрми на волю Хведір Білотченко. Йому не вільно було рухатися в терені, мав сидіти вдома й опікуватися родиною. Але не таким був Хведір Білотченко — наполегливий націоналіст-революціонер. Вийшовши з тюрми, він негайно перевіз свою родину в засекречене місце і почав шукати зв'язків до нашого підпілля. Пов'язавшись з Організацією, він у листопаді, знову ж таки через його необережність, попав удруге в руки ворога. Разом з Грицем-Борисом і новоприбулим із Волині зв'язковим транспортував зброю десь в околиці Лінець. Тут попали на засідку гітлерівців. Під час допиту Білотченко використав нагоду, що в камері, крім слідчого, нікого не було і спробував утекти. Ударом повалив на землю слідчого, вискочив крізь вікно надвір, приголомшив стійкового і кинувся утікати. Зчинився алярм і шлях до втечі перетяла йому поліційна чота, що випадково верталася з вправ. Оточений з усіх боків, згинув геройською смертю від ворожих куль.

Гриць-Борис і затриманий з ним зв'язковий опинились у в'язниці Ґестапо. Їх тортурували, але вони нікого й нічого не зрадили. Розстріляли їх німці біля села Тяжилова під Вінницею, саме там, де перед тим закінчив своє життя і друг Хрін-Черник.

Не всі спроби втечі з ґестапівської тюрми закінчувались так нещасливо. Більш щасливим був наш друг Петрик (Петрусь), що зі своєю групою роззброював відділи поліції і жан-

дармерії, які втікали з Полтавщини від наступаючих большевиків. Нам була необхідна зброя, Петрусь роззброював поліцію, забирав зброю і пропонував поліціянтам вступити до УПА. Але тільки деякі рішилися іти в підпілля, більшість утікала далі на захід, разом з німцями. Рідна сестра Петруся працювала в якійсь німецькій установі й була там нашою розвідницею.

Одного разу Петруся несподівано зустріли на дорозі двох польових німецьких жандармів. Вони затримали його і вели до міської комендатури. Він знав, що його чекає і вирішив утікати. В кишені мав пістолю, прикриту яблуками. Німці, побачивши в нього яблука, почали витягати по одному з його кишені й смачно заїдали. В той час над'їхало тягарове авто й вони мусіли зійти вбік з вулиці. Петрусь раптом сповільнив крок і німці опинились перед ним. Миттю витягнув пістолю, дав кілька влучних пострілів у жандармів і перескочив через паркан на городи. Поки рушила за ним погоня, він уже був у лісі, що простягнувся недалеко села П'ятичан, передміста Вінниці. З того часу він приєднався до куреня УПА і не вертався вже до міста (в той час недалеко Вінниці були чотири курені УПА).

Під осінь 1943 року після невдачі німців у т. зв. »Курській дузі«, німецько-московський фронт підкочувався щораз ближче до нас. Перед нами було нове завдання: роззброювати німців, магазинувати зброю і спрямовувати найсвідоміших українців до УПА. Згадані вже чотири курені УПА, що прибули до нас пізно восени з Волині, були добре вишколені й озброєні.

Наприкінці згадаю ще одного нашого друга, члена ОУН, що офіційно працював перекладачем на залізниці й проводив для нас розвідку. З ним мене сконтактував ще обласний провідник Левко, що загинув 1942 року. Наш перекладач провадив розвідку по всій залізничній лінії, від Києва до Одеси, крім цього мав спеціяльну базу в Жмеринці, де в ті часи стикалися німецький і румунський кордони. Його праця давала для нас добрі наслідки. Після виїзду з нашого терену на Волинь Богдана Смока (Степаненка-Козака) і Яреми (Янушевського) та після заарештування Хведора Білотченка і смерти Хріна-Черника, контакт з цим нашим перекладачем мав тільки я. На початку січня 1944 року, виїжджаючи з нашого терену, цей зв'язок я передав командувачеві УПА-Південь Омелянові Грабцеві (Батькові).

З нашим членом-перекладачем я мав постійні зустрічі. Од-

ного разу, в листопаді 1943 року, ми натрапили обидва на патрулю німецької жандармерії. Вона перевірила наші документи і сталося так, що мої »липові« документи зробили на неї добре враження і мене відпустили, але до перекладача в залізничній німецькій уніформі поставилася з підозрінням і забрала його з собою на станицю фельджандармерії. Після детальної перевірки його звільнили і він далі співпрацював зі мною, а потім з командиром Батьком-Грабцем.

*

Тим часом моє завдання закінчувалося. Наприкінці вересня 1943 року я мав зустріч з командиром УПА-Південь Батьком-Грабцем. Позвітував йому, як представникові Проводу ОУН і Головної Команди УПА, і передав провід області в його руки. Згідно з наказом, я мав відійти в розпорядження Головної Квартири УПА, бо розконспірований і відомий у Вінницькій області я не міг залишитися на своєму терені під большевицькою окупацією.

Від крайового провідника Північно-Західніх Українських Земель Охріма (Клим Савур, одночасно командувач УПА-Північ) я мав ще інше завдання — збирати в нашій області й опрацьовувати матеріял для наступного Третього Великого Збору ОУН. Упродовж 1943 року, мандруючи по терені, я обговорював програмові питання з багатьма людьми нашої області, записував їх думки й бажання і висилав до Крайового Проводу ПЗУЗ. Не знаю, як використав їх провідник Охрім, але міркування наших людей бували часом досить різні. Деякі висловлювалися за тим, щоб відновити господарську систему обмеженої трудової власности, як це було в Україні за т. зв. НЕП. Більшість була більш »прогресивна«, обстоювала потребу більшої свободи в користуванні приватною власністю, конкуренційність, власну інтенсивність і підприємчивість.

Менша частина, що хотіла привернути систему НЕП, теж хотіла скасування колгоспів і радгоспів та поділу землі за трудовим принципом, але подушно. В промисловості й торгівлі давала перевагу також трудовому принципові, себто — суспільному, кооперативному й державному секторам.

Більшість брала за основу також виробничий принцип, але обстоювала поділ землі не за подушним, а за подвірним принципом, щоб уникнути карликуватости й зробити сільське господарство найбільш рентабельним. У промислі й торгівлі, по-

руч державного і кооперативного принципу, вони бачили велику користь у приватному й акційному веденні індустріяльного господарства, з державною і суспільно-виробничою контролею і з співучастю громадян у промислі й торгівлі, щоб таким способом якнайбільше забезпечити інтереси нації і її членів. Були за приватну індивідуальну ініціятиву в господарському житті України.

Обидві групи пов'язували здійснення нової господарської і економічної системи в Україні тільки з визволенням з-під чужої окупації і з здобуттям УССД. На їхню думку, в перехідному періоді повинна бути тверда влада, яка потім має замінитися на владу демократичну.

Ці думки й побажання я переслав на Волинь до провідника Охріма. Самостійно опрацював і залишив для користування місцевому проводові на всякий випадок такі інструкції: »Організація місцевої (від села до області включно) влади на випадок масового повстання і опанування терену« і »Формування повстанської дивізії«.

Передавши провід області командирові Батькові-Грабцеві, на початку січня 1944 року я виїхав із Вінничини.

Закінчуючи, подаю деякі свої короткі висновки:

1) Діяльність визвольно-революційного підпілля ОУН на рідних землях під час другої світової війни, проголошення Актом 30 червня 1941 року відновлення української держави, створення Української Повстанської Армії, зорганізування підпільного уряду УГВР і Конференція поневолених народів, що дала початок Антибольшевицькому Бльокові Народів — є доказом живучости української національно-державної ідеї, доказом тяглости цієї великої ідеї ще з сивої давнини нашої історії.

2) Масова участь у визвольно-революційнім підпіллі ОУН і в героїчній УПА українців з тих українських земель, що від 1920 до 1941 року були під московсько-большевицькою окупацією, розбудова українських організацій на цих теренах під час другої світової війни — є доказами невмирущости української самостійницько-державної ідеї у всій соборній Україні, ствердженням, що незважаючи на рафіноване московсько-большевицьке »перевиховування« українських людей, українці Наддніпрянщини залишилися незламними патріотами-самостійниками.

3) Зорганізувати визвольно-революційне підпілля і створити УПА могла тільки бойова, ідейно-мілітаризована, здис-

циплінована, збагачена досвідом підпільної боротьби Організація Українських Націоналістів. Тільки вона могла ефективно боротися на два фронти — проти московських і німецьких окупантів, і тільки вона зберегла несплямленою честь української нації під час другої світової війни, і ствердила перед світом правдиві прагнення українського народу.

ІДЕЯ ЧИНУ Й ЛЮДИ ТРИДЦЯТОГО ЧЕРВНЯ

Коли оглянутись 20 років назад, то пригадується моторошна картина, яка існує в Україні й до сьогодні: »щасливе життя« в московсько-совєтському »раю«, в країні »збудованого соціялізму«, як визначив це животіння »отєц народів« — Йосиф Сталін.

Ніби чорний морок повис над зненавидженою московською тюрмою народів, зокрема над нашою знедоленою Батьківщиною. »Двоглавого« московського царського орла змінив серп і молот пролетарських московських імперіялістів, котрі вспадкували й ще більше вдосконалили хижацькі методи грабіжництва і колоніяльного визиску. Запанувала колгоспна і соціялістично-індустріяльна кріпаччина, перманентний »красной« терор НКВД, безбожницька пропаґанда, національний гніт та інші »блага« московських пролетарських окупантів. Одні невільники голодні й босі йшли на соціялістичну панщину, інші гинули з голоду в соціялістичному »раю«, а всіх непокірних гнали в »неісходимую русску землю«, на північ чи в Азію, щоб там пропали без сліду. Безліч мучеників святих за волю і права українського народу скінчили своє життя в підвалах катівень, подібних до Вінницької.

Так є і сьогодні, так було і перед другою світовою війною. Тоді здавалося, що темна важка ніч назавжди повисла над українською землею і лише вряди-годи блискавкою прорізували її вістки про те, що ось у тому чи іншому місці московські чекісти викрили і зліквідували групу українських »буржуазних« націоналістів, що належали до СВУ, УВО, чи просто до »недобитків-петлюрівців«. Це були сумні й болячі вістки, але вони свідчили про те, що український народ не здається, що в глибокому підпіллі продовжує свою боротьбу за волю, незалежність, за свою власну державність.

Надійшов 1938 рік і блискавкою пролетіла вістка, хоч і скупенька, але радісна, що українці на »Срібній землі«, на землі нашого Закарпаття проголосили відновлення української державности на своєму клаптику української території. А далі прийшли тривожні вістки, що новий окупант з півдня з переважаючими силами посунув на Закарпаття. Але все ж таки було приємно чути, що після майже двадцятирічного

мовчання знову заговорила українська зброя — то молоді січовики очайдушно боронили молоду державу Закарпатської України. Та молоді герої не могли встояти проти озброєного до зубів ворога, не маючи подостатком ні зброї, ні амуніції. Ворог утопив у крові щойно оновлену волю і ця трагічна вістка глибоко вразила наші серця.

Здавалося, що з цією поразкою знову на довгі роки припинилися спроби нашої збройної визвольної боротьби. Але так лише здавалося, бо фактично вона щойно починалася. Надходили великі історичні події — збройний зудар світових потуг-велетнів, у якому важилася і доля України.

*

Москалі, як білі, так і червоні, єхидно закидають українцям »германофільство«, співпрацю з німцями, що Україна й українство — німецька »вигадка«, »інтриґа« тощо. Але вони замовчують, що вся їхня історія позначена тією німецько-московською дружбою. Починаючи з старомосковських часів, коли під Москвою була т.зв. німецька »Кукуй-свобода« (привілейоване селище німців), де московські царі й вельможі »вчилися розуму«, ця німецько-московська дружба проходить крізь цілу московську історію аж до наших днів.

Особливо Петро I захоплювався всім німецьким і організував свою державу на німецький зразок. Щоправда, німецький вплив позначився тільки на її зовнішніх формах, на духовості московській він відбився менше, бо в ній переважає татарсько-монгольський характер і світогляд. На московському престолі був цілий ряд царів чисто німецького походження. Цариця Анна Іванівна, її наступниця-правителька Анна Леопольдівна, цар Петро III, цариця Катерина II — німецького походження. Вони та інші московські царі й цариці оточували себе цілими зграями німецьких дорадників і вислужників, що вчили їх кермувати державою та мали великий вплив на московську імперіялістичну політику. Ще треба зазначити, що московські царі протягом XVIII і XIX століть одружувалися виключно з німецькими принцесами, що мало відповідний вплив на спадкоємців трону — володарів московської імперії.

Нова панівна верства сучасної московсько-совєтської імперії також вихована зовні на модерній концепції німецької продукції — марксизмі, що так щедро прийнявся на ґрунті тюрсько-монгольської духовості москалів, утягнув у себе всі

московські первні й дістав назву марксизму-ленінізму, пристосованого до московського світогляду і психіки москалів.

Відомо ж, що кайзерівська Німеччина притранспортувала й творця цього марксизму-ленінізму для нової, відреставрованої московсько-комуністичної імперії — Леніна; завезла його в закритому вагоні зі Швайцарії через Німеччину і Швецію до Росії. Він же, взявши владу в свої руки, негайно уклав з німцями в Бересті Литовському мирну угоду, зраджуючи союзника царської московської імперії — Антанту. Коли інша московська партія (ліві есери) хотіла розірвати цей союз і вбила тодішнього німецького посла в Москві графа Мірбаха, щоб вирвати владу для себе, большевики жорстоко зліквідували цю змову, і так само, як у свій час Петро-кат власноручно (разом із своїми царедворцями) відтинав голови стрільцям-бунтівникам, що були проти його пронімецького курсу, відтинали бунтівникам голови й вони. А треба ще пригадати, що як у царські часи вся історія Московщини переповнена німецькими прізвищами (Бірон, граф Остерман, фельдмаршал Мініх, граф Бекендорф, барон Розен), так і тепер серед провідної московсько-совєтської верстви надибуємо безліч прізвищ німецького походження (Радек, Цеткін, Блюхер і т. д.). Колись царяця Катерина II запитала свого визначного генерала Суворова, яку б він хотів мати нагороду? — А він з іронією відповів: »Зроби мене, матушка-царице, німцем«.

Московсько-большевицький цар Ленін уклав з т.зв. німецькою »Веймарською республікою« договір про приязнь і співпрацю, а його наступник, кривавий Сталін, усунувши свого міністра закордонних справ жида Фількельштейна-Літвінова, з допомогою нового міністра-москаля Молотова, відновив цей договір про ненапад і дружбу (пакт Молотов-Рібентроп). А цей договір дав німцям змогу почувати себе безпечніше, напасти на Польщу, а пізніше розпочати війну з західніми альянтами. Москва сьогодні промовчує, що в той час вона підтримувала німців морально й матеріяльно, а її преса була повна нападів на західніх альянтів, обвинувачуючи їх в один голос з німцями в »плутократії« та підтверджуючи, що війна німців проти західнього світу за переміну »поверсальської Европи« слушна. Тоді Москва висилала гітлерівській Німеччині цілі ешелони різних сирівців, що були потрібні німцям для воєнних цілей. Так само було й з харчами, транспорти хліба з СССР ішли до Німеччини навіть напередодні німецько-московської війни. Колись Бісмарк признався, що в 1870

році йому вдалося перемогти Францію завдяки невтралізації царської Росії, так і в воєнних кампаніях Гітлера в 1939-1940 роках він перемагав і мав успіхи завдяки матеріяльній і моральній підтримці Москви.

Так виглядає, в дуже обмеженому огляді, співпраця між московськими і німецькими імперіялістами впродовж кількох останніх століть, співпраця, що переходила постійно в дружбу та обопільну допомогу для підбиття інших народів. Як говорить наша народна приказка: »Хижак — хижакові ока не видовбає«. Так було, і є в даному випадкові.

*

Зовсім інакше виглядає наша зовнішня політика визволення, що її проводили й проводять українські державні мужі-самостійники. Головні прикмети нашої визвольної політики — чесність, поступовість, елястичність, а в першу чергу це орієнтація на власні сили, розбудова їх, спостерігання, а щойно потім намагання використати догідну міжнародну ситуацію. Так, просто сказавши, ми ніколи не впрягали себе, ані не прив'язували до чийогось чужого воза.

Пригадаймо собі слова-відповідь нашого князя Романа (XII-XIII стол.) чужинецьким послам на їхню пропозицію допомогти йому: »Батьки й діди мої здобували собі землі й городи мечем, здобуду їх і я«. В цих словах є орієнтація тільки на власні сили.

В період Литовсько-Руської держави, коли почалося польське надужиття і зневажання українців, у 1481 році кілька українських князів — Іван Гольшанський, Теодор Більський і Михайло Олелькович — змовились »відірвати землі по ріку Березину«, але змова їм невдалася і вони заплатили своїми головами. Трохи згодом таку саму спробу робить князь Михайло Глинський, надіючись на допомогу татар і москалів, але, не одержавши її, довелось і йому втікати з батьківщини. Так він попав до Москви, де пізніше й згинув.

Богдан Хмельницький орієнтувався в першу чергу на свої власні сили, а коли йому була необхідна чужа допомога, то він, використовуючи міжнародню ситуацію, підбирав собі відповідних союзників — спочатку татар і турків, далі молдаван, а вкінці москалів. Переконавшись у підлій зрадливості останніх, кинув союз з москалями й почав підготовляти союз із шведами і Семигородом. Таким самим шляхом ішов і його наступник гетьман Іван Виговський, який був змушений

скласти невдалу Гадяцьку умову з поляками, бо шведи, Бранденбург і Семигород війну припинили. Гетьман Петро Дорошенко, щоб осягнути свою головну мету — визволення України, уклав союз знову з турками, що були схильні до війни з Польщею і Московією, які в Андрусові поділилися Україною. Гетьман Іван Мазепа використовує міжнародню ситуацію на північному сході Европи (»велику північну війну«) і укладає союз проти Москви зі шведським королем Карлом XII. Після програної битви під Батурином і Полтавою мазепинці, на чолі з гетьманом Пилипом Орликом і його сином Григором, шукають по королівських дворах Европи (Швеції, Франції, Туреччини та інших) нових союзників, щоб продовжувати боротьбу з Москвою і визволити Україну. Пізніше в кінці XVIII століття, такі самі спроби робить граф В. Капніст у його місії до пруського короля. Можна догадуватись, що й під час війни Наполеона з Москвою в Україні були також розрахунки на його успіх.

Нарешті, в XX столітті, під час першої світової війни, українці під австро-угорською займанщиною, організують свою військову формацію — УСС, щоб у відповідний час мати свої збройні сили для боротьби за визволення України. Українські політичні еміґранти з-під московської окупації організують »Союз Визволення України« (СВУ) і проводять глибоку роботу серед українців у таборах воєннополонених в Австрії і Німеччині. Згодом формують з них військові з'єднання — »Сіру« і »Синю« дивізії, а також проводять дипломатичну й політично-інформативну діяльність на теренах центральних і невтральних держав у користь визволення України.

Березневу революцію 1917 р., у московській царській імперії український народ зустрів із радістю й надією на своє остаточне національне визволення. Творилася українська самостійна держава, але, на жаль, наші українські соціялістичні провідники по обидвох боках фронту, замість орієнтуватися на власні сили українського народу, великою мірою орієнтувалися на соціялістичні рухи московської імперії. Їм здавалося, що лише царат був ворогом поневолених Москвою народів, а т. зв. »проґресивні«, »демократичні« московські антимонархісти будуть »другом« українського народу. Незважаючи на всі їхні зусилля договоритися з московською »демократією«, вони зустрілися з ворожим ставленням до української державности всіх московських »проґресивних« і »демократичних« сил, а тим часом, у той найбільш критичний мо-

мент для московської імперії, поспішив їй на рятунок В. Ленін із партією московських большевиків. Московську імперію врятовано, тільки одягнено в нові червоні шати і змодернізовано її панівний терористичний апарат.

Ми знову втратили свою державність і соборність, проголошені Актами 22 січня. Повірили в облудні гасла прогресу, гуманізму і братерства у рамках »оновленої« федералістичної московської імперії. Замість створити спільний фронт усіх поневолених Москвою народів і, опершись на власні сили, завершити визвольну боротьбу, ми обмежились тільки одним Конґресом поневолених націй у Києві й залишились безборонні перед наступаючим войовничим московським імперіялістичним большевизмом. Від Антанти ми були ізольовані, натомість мусіли негайно скласти мирний договір з Центральними державами (Берестейський мир), погодилися на їх військову допомогу. Наслідком було те, що німці, опинившись у ролі союзників на українських землях, почали втручатися в українське життя, в державні й соціяльні форми українського народу.

Пізніше були спроби домовитися з Антантою (1919) і поляками, але всі вони скінчилися невдачею і новим Андрусовом у Ризі.

Українські націоналістичні самостійницькі сили, що їх речником був М. Міхновський та інші самостійники-патріоти, опинились у витвореній політикою наших соціялістів меншості, тому їхня роля у визвольній боротьбі була применшена й обмежена, незважаючи на те, що ідейна перемога була за ними.

Після 1920 року екзильний уряд УНР продовжував свою діяльність на теренах держав Великої і Малої Антанти, зокрема на терені Ліґи Націй, але без реального успіху й Україна залишилась далі окупована й поневолена.

Між першою і другою світовими війнами на теренах України, особливо скупованих Москвою і Польщею, виникають революційно-визвольні рухи й організації, які підпільними методами продовжують боротьбу українського народу за його національне визволення.

*

На західньоукраїнських землях під польською окупацією, де умовини леґальної і підпільної боротьби за українську державність були значно легші, ніж на українських землях під московсько-большевицькою окупацією, зростає у велику ре-

волюційну силу український націоналізм, що стихійно шириться серед народних мас і формується під ідеологічним впливом творів Д. Донцова. На цьому тлі в 1929 р., постала Організація Українських Націоналістів, як уже сформована ідейно-політична й революційно-визвольна бойова сила.

Вороги української нації залюбки поширюють наклепи, що український націоналізм — ніби вигадка »австрійська« чи »німецька«. Та всі вони брешуть, бо український націоналізм такий давній, як давня українська нація. А в новіших часах він знайшов своє могутнє виявлення у творчості та ідеях нашого національного генія Тараса Шевченка. В Постановах Першого Великого Збору ОУН, що відбувся 28.1. — 2.2.1929 року, зазначено, що український націоналізм це »духовий і політичний рух, що зродився з внутрішньої природи української нації в час її зусильної боротьби за підстави і мету творчого буття«. А далі: »Українська нація це вихідне положення кожної чинности та метове визначення кожного прямування українського націоналізму«. А »органічна пов'язаність націоналізму з нацією є фактом природнього порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації«.

Такі ідеологічні основи життя й діяльності українського націоналіста зробили з нього безмежно відданого борця за волю нації; для її щастя, добра і розвитку, для здійснення ідей українського націоналізму, якого головною метою в сучасну пору є Самостійна Соборна Українська Держава, бо тільки в ній може відбуватися всебічний розвиток української нації, і повноцінне духове й фізичне виявлення українського народу, український націоналіст віддає себе вповні Україні, готовий за неї й на смерть.

З зацитованих Постанов Першого Великого Збору ОУН виходить ясно, яка мета і природа українського націоналізму, що він виріс з найліпших, найшляхетніших прагнень і ідеалів українського народу, а в своєму розвитку нерозривно пов'язаний з нацією.

Цей український націоналізм, ця українська національна свідомість, виявляється ще в сивій давнині, ще на початку нашої національно-державної історії. Ось приклади.

Перший митрополит-українець, Іларіон, ще в XI столітті писав у своїй похвалі »кагану нашому Володимиру«: »Не в невідомій землі володіли вони (українські князі), а в руській, про яку знають і про яку чують на всіх кінцях світу«. Велику національну свідомість і любов до батьківщини виявляє й ігумен Даниїл у своїй пам'ятці »Житье и хожденіе Да-

ниїла, Руськыя земли игумена«. Коли єрусалимський король Балдуїн I спитав його на прощі в Палестині (на початку II століття): »Что хочеші, ігумені руський?«, той відповів: »Княже мой! Господине мой! Молю ти ся Бога діля і князей для руських, повелі ми, да бих і аз поставіл своє каділо на гробе святим от всея Руськия Земля«.

Особливо характеристичний високим патріотичним змістом і національною свідомістю того часу є і наголовок Літопису Нестора: »Откоуда есть пошла роуськая земля, кто в Кієвє начал первеє княжіть і откуда роуська земля стала єсть«. В цьому Літописі, як і в наступних його продовженнях, на кожному місці зустрічаємо вияв українського націоналізму-патріотизму.

Найбільш видатний твір тієї доби »Слово о полку Ігорове«, просякнутий українським патріотизмом, або, вірніше висловлюючись, є виявом українського націоналізму на вищому щаблі. Коли б ми хотіли його цитувати, то треба було б переписати весь твір, бо доля рідного краю, як і в попередніх творах того часу, є в ньому їх спільним ляйтмотивом.

Те саме зустрічаємо в творах трохи пізнішого часу, а саме в проповіддях єпископа Сепаріона (XIII стол.), у яких провідною думкою є також доля і велич рідної землі.

Ще пізніше, XVI стол., такий же український патріотизм зустрічаємо, напр., у »Заповіті« українського шляхтича з Брацлавщини Василя Загоровського. В ньому він повчає своїх дітей, щоб вони »не нехтували своїм українським письмом і розмовою українськими словами, та звичаями чесними українськими, а найголовніше, своєю вірою, до якої їх Бог прозвав і в ній сотворив їх для цього світу«.

Навіть тоді, коли була втрачена українська державність, українська шляхта (1571 р.) зверталася до польського короля, вимагаючи від нього права зберегти українську мову: »... аби листи сеймові й універсали, конституції і кажда справа... не іншими літерами й словами, одно руськими літерами й язиком до землі Київської писані та видавані були«.

Той самий український націоналізм звучить і в меморіялі українських єпископів до польського уряду Річпосполитої в 1621 році: »Се ж бо те плем'я славного народу Руського, з насіння Яфетового, що воювало Грецьке царство морем Чорним і суходолом. Се з того покоління військо, що за Олега, монарха Руського, в своїх поноксилах по морю й по землі плавало, Константинопіль штурмувало. Се ж вони за Володи-

мира Святого, монарха Руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірію«.

У XII столітті львівські міщани у своїй скарзі писали: »Ми народ руський«, є »тяжені од народу польського«. Тут також підкреслюється національну, а не клясову окремішність українського народу від народів інших.

Мелетій Смотрицький у своєму »Треносі« пише, що Русь була відома по всьому світу голосною доброю славою, могутністю і відвагою народу руського«.

Ще більш яскраво виявився український націоналізм у деклярациях нашого великого гетьмана Богдана Хмельницького: »Бог мені те дав, що я єсьм єдиновладець і самодержець народу руського«. У відновленій Хмельницьким українській державі, хоч і зруйнованій довгими війнами і внутрішньо ще невпорядкованій, український народ радів своєю національною державою, співаючи: »Та немає ліпше, та немає краще, як в нас на Україні!«.

Таким же самим патріотичним почуттям націоналіста керувався й великий наш гетьман Іван Мазепа, звертаючись до українського народу:

»Не допустіть горької муки
Матці своїй більше терпіти,
Нуте врагов, нумо бити«.

Найсильніше виявив націоналістичні ідеї у своїй творчості Т. Шевченко, який в своєму »Заповіті« закликає український народ вставати: »Кайдани порвіте та вражою злою кров'ю волю окропіте«.

Ідеї українського націоналізму бачимо і в »Братстві Тарасівців«, яке, як пише його основоположник Іван Липа, »було протестом проти українофільства, що йшло на компроміс з Москвою, і рішуче поривало з російською культурою«.

Дальший розвиток українського націоналізму коротко, але яскраво схарактеризований у постановах Другого Великого Збору ОУН, що відбувся в квітні 1941 року: »Перші почини надати українському націоналістичному рухові організовані форми сягають 1900 року, коли-то Микола Міхновський почав на Лівобережній Україні закладати перші націоналістичні гуртки для боротьби за державно-політичне визволення України з-під ярма царської Росії. Націоналістичні гуртки Міхновського були передвісниками організованої націоналістичної сили«.

І ось що говорить найвірніший послідовник ідей Тараса Шевченка, передвісника української національної революції, Микола Міхновський у своїй »Самостійній Україні« (1900 р.): »Над нами висить чорний стяг, а на ньому написано: »Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації«. Але ми, пише він, »виписали на своєму прапорі: »Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських до Кавказьких... Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне »Я«.

Міхновський же кидає клич, що так дуже неподобається чужим і своїм »демократам«: »Україна для українців!«, і декларує: »Українська нація мусить здобути собі свободу, хоч би завалилася ціла Росія. Мусить здобути собі визволення з рабства національного й політичного, хоч би поллялися цілі ріки крови!.. Вперед! Бо на нікого нам надіятись і нічого озиратись назад!«

Всі ці вияви українського націоналізму в історичному перегляді життя і діяльності українського народу є незаперечним доказом його природної самобутности.

В Постановах Другої Конференції ОУН (квітень, 1942 р.) читаємо про спадковість боротьби за ідею Самостійної Соборної Української Держави, про те, що цю революційно-визвольну боротьбу ОУН »тісно пов'язує з визвольною боротьбою, яку вели в Україні БУД, СВУ, УВО«.

Так створилась Організація Українських Націоналістів, сформувались її ідеологічні основи, її духовість, що є духовістю цілої української нації від початків її існування.

*

Договір двох велетнів-хижаків, себто Німеччини і Росії, про ненапад і дружбу, складений Гітлером-Рібентропом з одного боку і Сталіном-Молотовом з другого, вможливив, як ми вже писали, німцям піти війною проти Польщі, а далі — обернути свою зброю проти версальської «плутократичної« Европи, як називали західній світ ці два тодішні спільники — Гітлер і Сталін.

Коли в 1939 році падала подолана німцями-гітлерівцями Польща при мовчазній таємній згоді Москви, на західньоукраїнських землях, що були окуповані поляками, з ініціятиви ОУН почалися революційні дії, що мали за мету відновити хоч на тій частині української землі українську державність. Але знову ж, згідно з таємною умовою гітлерівсько-німець-

ких і большевицько-московських імперіялістів, західньоукраїнські землі стали жертвою нової окупації. І тоді, коли апарат попереднього окупанта — Польщі — ще не був повністю зліквідований, а в деяких місцях ще вешталися запільні частини і фронтові недобитки польської армії, московсько-большевицькі армії захоплюють західньоукраїнські й західньобілоруські терени, негайно монтують свій апарат насильства і поневолення, нищать усі прояви українського самостійництва, тероризують українське населення та організують з-поміж колишніх москвофілів, комунарів і коляборантів своїх прибічників і провокаторів-прислужників для поборення української державницької ідеї та головної її пробойової сили — Організації Українських Націоналістів.

Пляни Москви почасти їй вдалися. Заручившись новою згодою німців на встановлену пактом Рібентроп-Молотов лінію розподілу їхніх імперіялістичних володінь, стероризувавши населення, Москва своїми старими методами фальшує т. зв. »голосування«, інсценізує фарси »виборів«, »постанов« і »чолобитні« та »возз'єднує« західньоукраїнські землі з державною фікцією УРСР, фактичною московською прибудівкою. Повторилася трагікомедія, що була колись в Україні ще за часів Брюховецького і Самойловича.

Тут можемо ще раз підкреслити, що Москві вдалося зреалізувати свої пляни завдяки мовчазній згоді гітлерівців, які снували свої пляни відносно Східньої Европи, як майбутнього їхнього простору, і раділи, що московські большевики здушували самостійницькі прагнення і національно-визвольні рухи українського та інших народів. Обидва тодішні спільники, як справжні хижаки, загортали чужими руками жар, вириваючи один одному шматки нових територій, кожний для себе.

Московсько-совєтська окупація західньоукраїнських земель у 1939-1941 роках принесла, крім масового духового, економічного й фізичного нищення українців, ще й поселення московських зайдів, із допомогою яких Москва намагалася закріпити за собою захоплені терени.

Для розгортання революційно- визвольної боротьби, що її вела ОУН як підпільна визвольно-політична організація, настали нові часи і нові можливості. Сітка ОУН за цієї першої московської окупації західньоукраїнських земель пройшла, так би мовити, »вогненну пробу«, ставши віч-навіч нового, і то головного ворога України — Москви. Вона зустрілася з основною масою українського народу на ОСУЗ, познайомилася з особливостями її життя під московською окупацією та бо-

ротьбою проти неї після поразки наших Визвольних Змагань, з рисами характеру й прагненнями наддніпрянців. Так ОУН іще більше загартувалася в умовах складнішої дії і боротьби, поширила свою сітку за рахунок нових членів наддніпрянців, що яскраво виявилося особливо під час німецької окупації, коли активну провідну участь у визвольній боротьбі брали такі визначні націоналісти наддніпрянці, як Йосип Позичанюк, Микола (член Крайового Проводу ОУН на ОСУЗ, редактор крайового органу »За Самостійну Україну«) та цілий ряд інших провідних членів в ОУН і старшин в УПА колишніх старшин червоної армії або урядовців і визначних українців з-під московської окупації.

Незважаючи на численні провокації з боку нових обидвох окупантів, на їхнє намагання знищити організаційну підпільну сітку ОУН, розкласти її, заломити й знесилити, ОУН гартувалась, удосконалювала свої методи боротьби і здобувала щораз більший авторитет серед українського народу.

В той же час ОУН відбула Другий Великий Збір, на якому очистилась від опортуністичних елементів, скріпила свої революційні лави і ухвалила постанови ідеологічного й програмового характеру, що залишилися напрямними на найближчий час її дії. Особливо важливим є те, що в »Програмових постановах« Другого Великого Збору ОУН ще раз чітко підкреслено і з'ясовано її мету:

»ОУН бореться за свободу всіх народів, поневолених Москвою, та за їхнє право на своє власне державне життя... Змагає до з'єднання всіх українців в одному фронті Української Національної Революції, організує і творить політично-мілітарну визвольну силу, що спроможна провести збройний зрив, здобути Українську державу і керувати нею... ОУН веде боротьбу за здійснення заповіту Великого Пророка України Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу й велич Золотого Тризуба«.

Коли наближалася друга світова війна, ОУН, під проводом С. Бандери, як єдина революційно-визвольна сила на українських землях, готувалась використати міжнародні події для відновлення української державности. В »Політичних вказівках« для членів ОУН, що появились у травні 1941 року, зазначено, що ОУН »використає війну з СССР для розгортання боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу, щоб приспішити її здобуття«. В »Пропаґандивних напрямних« у

цих же »Політичних вказівках« на особливу увагу заслуговує пункт, у якому говориться, що треба »протидіяти всім місцевим партикуляризмам і загумінковості, скріпляти свідомість, що тільки від долі Києва залежить доля всіх українських земель«.

Постанови Другого Великого Збору ОУН і »Політичні вказівки« стали, так би мовити, наріжним каменем, кредо в діях і революційно-визвольній боротьбі ОУН і УПА продовж другої світової війни, в безпосередніх зударах з гітлерівськими і московськими окупантами.

Перемагаючи пекельну систему диктатури московських комуністів та шалений терор НКВД, ОУН у ті тяжкі часи розбудовує свою підпільну сітку, підготовляє і перекидає в потрібні місця свої пропаґандивно-бойові групи.

Рівночасно на еміґрації завершено з ініціятиви ОУН консолідацію політичних кіл; виняток становила тільки група полк. Андрія Мельника, в якій узяли верх партійні й особисті амбіції, привівши до того, що ця група пізніше активно поборювала Акт 30 червня, свідомо чи несвідомо, йшла на руку німцям і большевикам.

Урешті настав день 22 червня 1941 року, день зудару двох імперіялістичних хижаків на українському терені. При чому удар гітлерівського хижака був міцніший, ліпше підготований, і московський хижак не витримав його, втікав панічно на схід, мов ранений звір у свій барліг.

Тоді пробойові групи ОУН почали негайно свою революційно-визвольну акцію, що була різноманітна в різних місцях України і в різний час, але певною мірою розгорталася послідовно, за певним пляном, передбаченим у »Політичних вказівках« з травня 1941 року. Крім того пляни дії на випадок війни розпрацювали всі референтури ОУН і вони були відомі аж до низових клітин організації.

Приблизно, ситуація виглядала так. Москалі панічно втікали перед ударами атакуючих німців. Наступав цілковитий хаос, як на фронті червоної армії, так і в її запіллі. Пропаґандивно-бойове підпілля ОУН, що вже перед тим деякою мірою просякло в апарат совєтської адміністрації, у шкільництво і взагалі в культурно-освітній сектор, і приєднало до себе чимало українців-наддніпрянців, почало відверто діяти. Перебирало у свої руки адміністрацію, культурні й інші організації, поліційні станиці, підприємства й господарські установи, зберігаючи їх від нищення. І справді українським націоналістам удалося захистити край від руїни, врятувати

життя краю від заплянованої передбачливим »батьком народів« Сталіном заглади, що мала перетворити Україну, за його термінологією, в терен »голої землі«, в пустелю, в якій було б легше зупинити і перемогти німців.

Український народ, з ініціятиви ОУН, чинив спротив цьому московському безоглядному плюндруванню України, і таким чином у селах, містах збережено цілий ряд господарських і промислових об'єктів, що були призначені, згідно з наказами НКВД, на спалення або висадження в повітря.

Це був вияв українського патріотизму, державницької рації й політичної зрілости українського народу. Він рятує своє національне добро від знищення, що його заплянували московські зайди-окупанти, посіпаки Москви, для своєї Самостійної Соборної Української Держави, вірячи, що саме тепер вона мусить відновитися.

Так швидким темпом наближався радісний день українського народу, день проголошення відновлення Української держави Актом 30 червня 1941 року.

В ті пропам'ятні червневі дні 1941 року, коли розпочалася німецько-совєтська війна, український народ з ініціятиви ОУН почав негайно творити свої самостійні установи й організації, прямуючи до відновлення своєї державної незалежности. Саме в час, коли совєтські війська панічно втікали, а німецькі ще не вспіли закріпитися на здобутих теренах України — організується Українська Служба Порядку. Члени ОУН разом з місцевим національним активом і фаховими силами перебирають у свої руки керівництво адміністративними, господарськими, культурно-освітніми і громадськими установами. Наступає правдива націоналізація і українізація усіх проявів суспільного життя українського народу, кажемо правдива, а не паперова, як це було колись у т. зв. УРСР, коли на доручення Москви відбувалась т. зв. »українізація« — потаємна інтриґа і провокація московських окупантів.

Бойово-пропаґандивні групи ОУН та місцеві клітини розброювали совєтські військові відділи, маґазинували зброю, амуніцію та інший військовий виряд. У багатьох випадках вояки совєтської армії, українського походження, користуючись допомогою місцевого населення — кидали свої військові відділи й переховувалися в таємних місцях, бо не хотіли воювати за московську тюрму народів. Були випадки і бойових сутичок між місцевим населенням і совєтськими відділами, очоленими політруками. Ці »красниє герої-бойци«, пробували

ще в останній хвилині своєї втечі пацифікувати українські села.

Це були акції, можна б сказати, льокального характеру, але саме з них складалася всеохоплююча національно-визвольна дія, що стала підставою активної визвольної боротьби, ґрунтом, на якому мала вирости будова Самостійної Соборної Української Держави.

І ось у повітрі, над українськими полями, лісами, горами, селами й містами пронеслась радісна вістка для всіх українців »на Україні й поза Україною сущих«, а також і для чужинців — ворогів чи приятелів — про відновлення української держави і створення Тимчасового Уряду на чолі з Ярославом Стецьком. Це говорила радіостанція ім. Євгена Коновальця, подаючи Акт відновлення української держави 30 червня 1941 року.

В 1-ій точці Акту 30 червня говориться, що здійснились мрії, бажання, прагнення української нації, що перед тим були виявлені Актами 22 січня 1918-1919 років, чином 1 листопада 1918 року та проголошенням самостійности Карпатської України 1938 року. Впродовж останніх десятиліть за українську державність склали свої голови найкращі сини нашого народу, що вели духову й фізичну боротьбу з окупантами України. Продовжуючи національно-визвольну боротьбу, ОУН — як авангард українського народу — перетворила велику ідею у великий чин. 30 червня 1941 р., на Українських Національних Зборах у Львові, стародавній резиденції українських князів і королів, проголошено відновлення української держави.

В тому ж самому пункті Акту закликається весь український народ продовжувати боротьбу так довго, аж на всіх українських землях буде відновлена Українська Самостійна Соборна Держава.

В 2 пункті Акту говориться, що український уряд, створений у Львові — є лише тимчасовий, до часу, коли в столиці соборної України Києві створиться центральний український національний уряд. Українська національна армія, що твориться на українській землі, буде боротися проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу.

Для українських патріотів, які жили довгі роки під московсько-большевицькою окупацією з прихованими в серці надіями на визволення, Акт 30 червня був здійсненням їхніх мрій і прагнень. Тому разом з членами Похідних Груп ОУН вони почали негайно будувати національно-державне

життя, незважаючи на непевні обставини, ні на перешкоди, які треба було поборювати на кожному кроці. Здійснюючи свої політичні прагнення, вони усували зі шляху опортунізм, відкидали різні зволікання »раціоналістів-реалістів«, що орієнтувалися на чужу силу і ласку. Та й чекати не було чого, серце, як казав І. Франко, »рвалося до бою«, мрії і бажання треба було перевести в чин. І так на згарищах ще не згаслих пожеж після боїв, коли рідні й близькі ще оплакували жертви московсько-большевицького терору, український народ почав »творити нове життя, відповідно до своєї волі й уподобання?.

Вже на другий день після проголошення Акту 30 червня, митрополит Греко-Католицької Церкви Андрій Шептицький у своєму Зверненні до українського народу писав:

»З волі всемогучого й всемилостивого Бога в Тройці Єдиного почалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили й проголосили цю історичну подію...«

А далі в цьому ж Зверненні митрополит закликає український народ, щоб він »карністю, солідністю, совісним сповненням обов'язків« доказав свою зрілість до державного життя.

»Установленій владі віддаємо належний послух. Визнаємо головою Державного Правління України пана Ярослава Стецька« — так закінчив своє Звернення митрополит Андрій Шептицький.

Ця радісна вістка про відновлення Української держави, що не знала ні меж ні перепон, докотилася й до сусідньої української землі — Волині.

10 липня 1941 року, в Луцькому, старовинному княжому місті, Єпископ Полікарп (у майбутньому митрополит УАПЦ, її Первоієрарх і відновитель канонічної ієрархії УАПЦ) видав своє Архипастирське Послання, присвячене відновленню Української держави Актом 30 червня.

»Любі мої діти! — писав він. Велике Боже милосердя і справедливість наблизились до нас. Довгі роки терпів наш многострадальний народ наруги й знущання над святою вірою православною і над його людською гідністю. В державі большевицького антихриста терор і жах дійшов до нечуваних розмірів, у порівнянні з якими бліднуть переслідування християн за часів римських імператорів — Нерона і Діоклеціяна. Безбожники жахливо розправлялись з християнською вірою, мордуючи архипастирів, тисячі й сотки тисяч вірних

християн, пастирів та проголошуючи закон зради і ненависти.

Оце на наших очах справедливість Божа сповнилася — один Бог, одна нація і спільна краща майбутність.

Сповнилась наша одвічна мрія. У городі князя Льва з радіостанції несеться над нашими горами, нивами, ланами, над нашою, так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: проголошено Самостійну Українську Державу. Разом з українським народом радіє наша многострадальна Церква. Відроджена у вільній Українській державі — Українська вільна Православна Церква буде з народом одною нерозривною цілістю.

В цю велику хвилину звертаюся до вас, любі діти, словами св. Апостола Павла: »Благаю вас іменем Господа нашого Ісуса Христа, щоб те саме говорили ми всі і щоб не було між нами розділення, а щоб були ми з'єднані в одному розумінні і в одній думці...

Любити Бога, любити Батьківщину — найбільша чеснота. Служба Батьківщині найбільший обов'язок.

Нехай Господь милосердний допомагає Тобі, Народе мій, і Тобі, Уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу, а моя молитва за всіх вас перед престолом Всевишнього буде з вами.

В цей великий час усі українці мусять об'єднатися, всі мусять працювати спільно, бо в єдності сила і ту єдність мусимо показати на ділі.

Не треба нам партій, не треба боротьби між собою. Всі мусимо об'єднатися при нашій святій Православній Церкві, при нашому Урядові, при нашому Національному проводові.

Призиваю на весь Український народ і його Державний Уряд всемогутнє Боже благословення«.

Так митрополит УАПЦ оцінив і привітав Акт 30 червня, висвітлив обставини того часу і дав од себе, на підставі Святого Письма, пораду, як діяти, щоб запевнити українському народові його державну незалежність.

Поруч Акту 30 червня Архипастирське Послання митрополита Полікарпа відіграло велику ролю у відродженні національного життя православних українців, як у час відновлення української державности, так і в час боротьби проти обидвох окупантів. У його Посланню особливо підкреслена спільна доля Церкви і народу та необхідність тісної співпраці між державою і Церквою, що мають творити одну нерозривну цілість — »Один Бог, одна нація і спільна краща майбутність«.

І такі патріотичні державницькі інтенції виявлені в Посланнях Ієрархів обидвох Українських Церков. Послання митрополита Андрія Шептицького і його патронат для Українською Національною Радою — зміцнили державницькі прагнення українців у Галичині й надали ще більшого авторитету Актові 30 червня.

Послання митрополита Полікарпа мало великий вплив на відродження національного життя православних українців, і ще більше скріпило їх активність у будівництві української держави. Як тоді, так і в пізніших роках багато священиків УАПЦ, з благословення митрополита Полікарпа, активно співпрацювали з Українським Визвольним Рухом.

У липні 1941 року в різних місцевостях Волинської землі відбувалися величаві маніфестації, що були виявом безмежної радости народу з приводу відновлення української держави. Так, наприклад, у Ланівцях відбулася величава маніфестація, в якій брали участь понад 12 тисяч місцевих українців. Духовенство УАПЦ на чолі з о. Палладієм відправило Соборне Богослуження і Вдячний Молебень. Подібні маніфестації відбулися і в інших містах Волині, напр., у Здолбунові, Колках, Острозі, Дермані і т. д. У парадах брали участь збройні загони Січовиків, що перебрали на себе функції охорони порядку, життя і майна українського населення. Тут, так, як і в Галичині, наладнувалось адміністративне, господарське й культурно-освітнє життя українців.

На зруйнованій і пограбованій безбожною комуністичною Москвою українській землі, відроджувалося вільне державне життя. Всюди, де проходили Похідні Групи ОУН, відчитувався Акт відновлення української держави, організувалися церковні громади УАПЦ, відправлялися Вдячні Молебні. Особливо швидко відновлялося релігійне життя. Де церкви були дощенту поруйновані московськими посіпаками, там відкривали церкви в приміщеннях хат-читалень чи сольських клюбів. Люди помагали Церкві, чим тільки могли, а поховані під час руйнування Москвою церков церковні речі приносили самі й клали їх знову на призначене їм місце.

В українських містах замаяли синьо-жовті прапори. По всій Правобережній Україні відновлялося українське національне життя. Майже в усіх районних містах з'явилися українські національні часописи, відновлялося українське шкільництво, організувалася Суспільна Опіка, Служба Порядку. Наладнано господарське, адміністративне й культурне життя.

Так українські патріоти на всіх українських землях прийняли Акт 30 червня, виявляли свою радість і готовість служити своїй відновленій державі. Правда, так, як серед кожного народу, траплялися й між нашим народом одиниці, а то й групи, байдужі до національної справи. Траплялися люди, що не можуть — як казав наш безсмертний Т. Шевченко — жити без »кокарди на лобі«, байдуже якої — московської червоної чи білої, чи гітлерівської брунатної. Вони шукали нагоди, щоб якнайшвидше дістатися на »тепленьке місце«, готові правдою і вірою служити новим окупантам. Але такі люди заслужили собі в історії українського народу дуже сумну славу. Саме на них та їх панів, яким вони служили, в Шевченкових »Гайдамаках« народні месники »святили ножі« в Мотринському манастирі.

В липні 1941 року самостійницько-державна ідея тріюмфувала, але незабаром справи погіршились, бо гітлерівські окупанти, так як і московські, злякались зросту української національної сили, що була запереченням їхніх плянів. Німці шукали »життєвого простору« на Сході Европи, а відновлення української держави було прямим запереченням, перекресленням їх надій і розрахунків на колоніяльну експлуатацію родючої української землі, її наземних і підземних багатств. І гітлерівці з допомогою своїх таємних спільників (червоних москалів) та відкритих спільників-дорадників (білих москалів) почали терором і силою ліквідувати відновлене державне життя українського народу.

Проф. Віктор Андрієвський у своїх споминах, як учасник подій, пише так:

»... Пізніше (про проголошенню Акту 30 червня, — Є. П.) через Краків проїхали німецькі автомашини з ґестапівцями. Зі Львова надійшли відомості про арешти членів Уряду і про те, що німці почали терористичну акцію проти українських націоналістів. У всьому головний тон надавали німці.

За кілька днів була заарештована і вивезена з Кракова група українців — голова Українського Національного Об'єднання Горбовий, член Виконавчого органу полк. В. Євтимович та інші. Їхній арешт попередила така подія:

Через два дні після того, як був випущений згаданий »Бюлетень« ч. 1 (мова про »Бюлетень«, що його видало »Українське Національне Об'єднання«, в якому був надрукований Акт 30 червня і заклик підтримувати Тимчасовий Уряд, — Є. П.), німецька адміністрація закликала Президію »Об'єднання«. Зібраних прийняв заступник генерал-губернатора

Булер у присутності перекладача полк. Бізанца. До кімнати вступив привезений поліцистами Степан Бандера. Булер звернувся до нього з запитанням, хто і з чийого наказу проголосив Акт у Львові. Бандера відповів: »Мої люди і з мого розпорядження«.

Булер у різких словав став домагатися, щоб той Акт був відкликаний. С. Бандера такими ж різкими словами заявив, що той Акт не буде відкликаний. (Така постава сл. п. С. Бандери дуже нагадує таку ж саму його поставу на Варшавському процесі у зв'язку з убивством міністра Пєрацького, — Є. П.). Розмова набирала все більш гострого характеру і присутнім здавалося, що їх негайно заарештують. Але тоді там того не сталося. Булер чемно попрощався з усіма, всі вийшли разом з С. Бандерою і вже на вулиці попрощалися між собою і розійшлися. Арешти відбулися через кілька днів. Після цих арештів заступник голови »Об'єднання« був викликаний до Ґестапо, де йому показали довгу телеграму з Берліну, якою заборонялося дальше друкування й поширювання »Бюлетеня«.

Так німецький терор ліквідував Українське Національне Об'єднання в Кракові«.

Сам же сл. п. Степан Бандера у своїй книжці »Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном« виясню̀є тодішню ситуацію в Україні та політику ОУН так:

»Було ясно, що у відношенні до гітлерівської Німеччини не можна було сподіватися на успішність переговорів, ставлення вимог, переконування тощо. Такі заходи були заздалегідь засуджені на неуспіх і могли мати значення тільки тактичних часобів, щоб мати й такі атути та приховувати підготову до дій по іншій лінії. Справжня самостійницька політика мусіла йти шляхом **доконаних фактів,** власної ініціятиви, не оглядаючись на політику Німеччини, а коли треба, то й виразно проти неї. Український народ на початку нової ситуації, створеної воєнними діями на його землях, мусів виразно й рішуче сказати своє слово, творити своє життя за власною волею і власним рішенням. І так сталося. Проголошення Народними Зборами у Львові відновлення української держави, створення Тимчасового Державного Правління, проведення всенароднього плебісциту у формі вияву волі народу на масових відкритих маніфестаційних зборах-здвигах на всій українській території, звільненій від большевицької окупації, розгортання державного будівництва в усіх галузях — все це довершилося власною волею і власними си-

лами українського народу, незважаючи на ставлення й бажання німців, проти їхньої волі.

Ми глибоко переконані, що честь нації, історична й політична конечність наказували так поступати. Ми не мали надії на те, що довершені факти і так виявлена рішуча воля українського народу можуть вплинути на зміну політичних плянів Гітлера супроти України. Їх ніщо не могло змінити. Але рішучі й довершені діла з нашого боку могли створити ясну ситуацію, перекреслити найнебезпечніші для України підступні гітлерівські задуми і зберегти **відкритий, чистий шлях для дальшої незалежної визвольної політики.** Такими діями була передусім виразно висловлена воля українського народу, що він сам вирішує питання свого життя, завжди змагає до відновлення своєї суверенної держави, а взаємовідносини між Україною і сторонніми силами ставить у залежність від їх пошани суверенних прав українського народу та визнання його суверенної держави. З цих позицій Україна не відступає ніколи, в жодній ситуації, і своїх природних прав на державну суверенність не зрікається і під натиском наймогутніших сторонніх сил«.

Така оцінка політичної ситуації, завдання і мети українського визвольного руху — говорить сама за себе, вияснює політику ОУН і так вповні зрозуміла, що коментарів до неї не треба.

Намагання німців примусити голову Тимчасового уряду Ярослава Стецька відкликати Акт 30 червня — були безуспішні. Не вдався німцям і заплянований ними атентат на Ярослава Стецька. Тоді німці почали масове арештування і терор. Крім Степана Бандери і Ярослава Стецька заарештовано інших провідник членів ОУН. Український легіон Романа Шухевича, пізнішого головного командира УПА, німці розформували, членів Похідних Груп ОУН арештували й засилали до концтаборів. Українську адміністрацію і громадські організації — розв'язали. Але зліквідувати сітку ОУН їм не вдалося, бо вона швидко перейшла в підпілля й розпочала активну боротьбу з окупантами революційно-бойовими методами. Так дійшло до війни між німцями-гітлерівцями і українським народом, керованим революційною ОУН.

Гітлерівський терор в Україні з допомогою московських провокаторів усіх кольорів — шалів. Український народ, що зазнав стільки горя і жертв під московською окупацією, попав, як кажуть, з-під ринви на дощ. Новий »визволитель«, як добрий учень московського »визволителя«, продов-

жував »визвольну« роботу, починаючи від грабунків і заготівель контиґентів, примусового вивезення молоді на каторжну роботу до Німеччини, аж до заборони всілякої культурно-освітньої діяльності. Арешти, катування і масові розстріли — стали загальним явищем.

Уже в 1941 році ОУН розпочала протинімецькі відплатні акції, а рік пізніш на Волині твориться наче б нова Запорізька Січ — центр повстанського руху, що швидко розростався й поширювався від Полісся до Карпат і південних областей України. В боротьбі за ідеї 30 червня створилася гордість української нації 20 століття — славна Українська Повстанська Армія.

Українські націоналісти-революціонери виявилися незламними в боротьбі з гітлерівськими окупантами і московськими, залишеними на українських землях, бандитськими ватагами. Не зламали їх і масові розстріли провідних членів ОУН у Зв'ягелі, Києві, Ягольниці, Рівному, Львові, Кривому Розі, Кременчузі, Житомирі, Вінниці, Миргороді, Джанкой і т. д. У Рівному згинули мученицькою смертю і священики УАПЦ — о. Микола Малюжинський і о. Володимир Мисечко за зв'язок з УПА. Згинули багато провідних, визначних членів ОУН — в Києві на Шевченківському Бульварі Мирон Орлик (Роберт-Андрій), Крайовий провідник ОСУЗ (автор »44 правил життя українського націоналіста« і капітальної праці »Ідея і Чин«); взимку 1942-43 р. — Іван Климів-Леґенда, Крайовий провідник ПЗУЗ, полум'яний, невгнутий революціонер; Микола Лемик, месник за померлих з голоду і закатованих Москвою українських селян у 1933 р.; Сергій Шерстюк, Щепанський та інші. На південносхідніх землях України, за Дніпром, згинули Євгенія Петерзіль, Бойко, колишній обласний провідник Вінничини, Нофенко й інші. У Вінниці — обласний політичний референт Килимник, провідник Козтинської округи Липовий. В 1943 році — Федір Білотченко, Купріевич, Гриць-Борис, Галина-Іра, Івась і інші. В Києві восени 1942 року — Левко, обласний провідник Вінничини, а з початком 1943 р. — Могила, заступник Крайового провідника на ОСУЗ, редактор органу Крайового проводу — »За Самостійну Україну«, та чимало інших членів революційної ОУН.

Ще коротко згадаємо про злочинну ролю московських провокаторів усіх кольорів, однозгідних у поборюванні Українського Визвольного Руху, які співпрацювали з німцями-гітлерівцями.

Таких фактів є безліч. Розвідка ОУН і УПА мала перехоплені інструкції МВД, свідчення виявлених аґентів МВД та захоплених червоних парашутистів. Зокрема варто пригадати діла Чагова і Ко. — в Києві, Восковіченкова, Рєпулова і Ко. — в Полтаві-Миргороді, Венгерова, Поляченка і Ко. — у Вінниці-Калинівці-Якушенці. В різних місцевостях було безліч випадків, що білі московські еміґранти, які повернулись разом із німцями та московсько-большевицькі аґенти робили все, що могли на зло »презренним малоросам«, »штоби не резать живого тела Росии«.

Провокація москалів проти українців, що так сильно виявилась під час німецької окупації, не припинилась і сьогодні. Їм не дає спокою живучий український націоналізм. Особливо в наші дні зганяє Москві сон з очей дуже рухлива й успішна діяльність Ярослава Стецька, голови Тимчасового Уряду України в 1941 р., а тепер голови Антибольшевицького Блєоку Народів. У своєму кублі москалі відчувають силу ідей і дії АБН, що смертельно загрожують московській імперії. У вигляді різних »звернень« проти Ярослава Стецька вони сіють провокації, надіючись, що в скаламученій ними воді зловлять якусь »рибку«. Але українська патріотична еміґрація, як і еміґрація інших поневолених Москвою народів, вміє розрізнити добре насіння від злого, знає добре, хто такий Ярослав Стецько, і вміє оцінити його жертовну працю для визволення України і розвалу московської імперії. Брешуть московські імперіялісти так, як колись »лисиці брехали на щити« війська землі української (»Слово про похід Ігоря«).

*

Акт 30 червня, яким у 1941 році відновлено українську державність, став ідейно-політичною основою революційної боротьби ОУН-УПА під час другої світової війни і після неї. II Конференція ОУН, що відбулася в квітні 1942 року, виразно підкреслює в своїх постановах:

»У нашій сучасній боротьбі стоїмо на засадах, на яких був оснований Акт 30 червня 1941 року, вважаючи його історично правильним, революційним, та політичною маніфестацією волі всього українського народу жити власним державним життям«.

А в Постановах III Конференції ОУН, що відбулася в лютому 1943 року, ще раз підкреслено мету визвольної боротьби українських націоналістів:

»Приймаючи в основу ідею власної державности, як ціліть своєї боротьби, український народ віддасть свою силу тільки для революційної боротьби за УССД та буде протиставитися всім ворожим спробам використовувати його і запрягати до воза чужих ворожих інтересів, а в своїй боротьбі проти ворожих сил імперіялістів стане рам'я-об-рам'я з тими народами, що визнають його право на власне самостійне державне життя.

Засуджуємо всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами, як шкідництво і зраду українського народу. Заплямовуємо, як зрадників українського народу, всіх аґентів і наємників, секретних співпрацівників Ґестапо, НКВД та інших, що за юдин гріш продають свою Батьківщину«.

Ці уривки-цитати з ухвал II і III Конференції ОУН особливо важливі тому, що вони появилися саме тоді, коли Україна була вся окупована німцями і в слабих, національно-індиферентних людей »ламалися хребти«. Українські націоналісти рішуче засуджували будь-яку співпрацю з окупантами і чітко визначували ідейно-політичний шлях революційно-визвольної боротьби українського народу.

Спадщина Акту 30 червня 1941 р., і чин його творців — безсмертні. В розгарі боротьби з окупантами може й проминено один дуже важливий історичний фактор, що ним був Тимчасовий Уряд 1941 року. Наведемо тут, на нашу думку, зовсім слушне зауваження голови Тимчасового Уряду Ярослава Стецька (»Наша визвольна концепція«, Збірка статтей »Визвольного Шляху«, 1954-1956 роки): »Безперечно була б багато ясніша ситуація, якщо б Українське Державне Правління 1941 року було перейшло в підпілля і під його загальним керівництвом велася дальша революційно-визвольна боротьба, як це пропонував, на жаль безуспішно, його голова. Зовнішньо-політично український революційно-визвольний рух мав би сьогодні незрівняно кращу ситуацію. Це було б без прецеденсу в дотеперішній визвольній боротьбі. Та так не сталося і тому треба було йти по прийнятій 1944 року лінії УГВР«.

Слушність і доцільність цього зауваження перш за все в тому, що Тимчасовий Уряд 1941 року був визнаний Ієрархами обидвох Українських Церков і всенароднім плебісцитом, що відбувся у вигляді спонтанних маніфестацій на всіх українських землях, звільнених від московських окупантів. Перейшовши в підпілля, Тимчасовий Уряд був би урядом революційним, визвольним, аж до моменту закінчення сучасної

визвольної боротьби. Великою перешкодою в реалізації цієї історично доцільної і політично правильної думки було те, що голова Тимчасового Уряду, Ярослав Стецько, був арештований німцями. Також і інші провідні націоналісти, що були членами Тимчасового Уряду, опинились у німецьких концтаборах або тюрмах. Інші члени Тимчасового Уряду, як люди різних політичних переконань і орієнтацій, не були придатні до переходу в підпілля. Коли німці силою скасували українську державу, відновлену Актом 30 червня, серед певної частини українських політичних і громадських діячів зростав опортунізм та поширювалася льояльність до »сильних світу цього«. Так виявилось, що партнери ОУН у час відновлення Української держави, не всі були на належній висоті і з хвилиною її скасування німцями орієнтувалися на політичну коньюнктуру. Це саме ми зустрічали і в інших наших важливих, але критичних історичних моментах. Так було, наприклад, і з Головним Отаманом Симоном Петлюрою, який залишився вірним ідеї української державности і незламно продовжував боротьбу за неї аж до своєї трагічної смерти, але не такими виявилися деякі його співробітники, що не раз кидали йому колоди під ноги.

*

Ідея Акту 30 червня 1941 року, джерелом якої були універсали і чини наших князів і гетьманів, творчість безсмертних Шевченка, Франка, Лесі Українки, чини Петлюри, Коновальця, праці Міхновського, Донцова, писання наших церковник владик, починаючи від митрополита Іларіона аж до митрополитів Липківського, Шептицького, Полікарпа — це безсмертна ідея української нації.

Коли хтось питає, чи доцільно було проголошувати Акт 30 червня, то це так само, якби він питав, чи доцільними були наші інші історичні кати, що виявили волю української нації і були джерелом духової сили її існування. Хто хоче бути господарем у своїй хаті, той мусить свою хату самий збудувати, а в хаті, подарованій йому з ласки »сильних світу цього« — він буде тільки »упривілейованим« наймитом. Провідник італійського революційного націоналізму в минулому столітті, Маціні, сказав: »Не забувайте, що тільки той народ побачить свій край вільним, якого сини не бояться вмерти за волю«. А наш великий І. Франко писав: »Або смерть, або побіда! — Се наш оклик боєвий!«.

В час революційного відновлення державної незалежности і встановлення уряду — не грає ролі місце проголошення, це може статися на кожному звільненому клаптику української землі. І проголошення Акту 30 червня у старокнязівському Львові, коли не було можливості проголосити його в столичному Києві, було вдалим і доцільним, тим більш, що згаданий Акт вільний від будь-яких провінціяльних обмежень, був соборницький, ідейно спрямований до столичного Києва. Для Акту 30 червня єдиною істиною були слова Д. Донцова: »Українська держава — це значить політичне панування українців у Києві«.

Історичну тяглість української державности в Акті зазначено словами: відновляємо »Українську державу, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України«.

Творці Акту 30 червня — це були люди чину, борці за визволення українського народу, а не політичні коньюнктуристи-спекулянти, »реальні політики«, »практичні« у своїх особистих чи партійних справах, але не в справах нації, за яку треба рискувати своєю волею або й життям.

Акт 30 червня 1941 року, поруч попередніх державотворчих актів, став джерелом наснаги в боротьбі з Москвою за УССД, дороговказом і заповітом для сучасного й майбутніх поколінь. Став джерелом віри українського народу в пророчі слова І. Франка:

»... прийде час... і Ти,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі«.

ПІД ЗНАКОМ АКТУ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

»Краса України — Поділля, розкинулось мило, недбало...« — так писала про Поділля Леся Українка.

Та не так виглядало Поділля, і ціла Україна, в листопаді 1920 року. Відгриміли останні постріли гармат, коли наша українська армія, під тиском переважаючого, в кілька разів сильнішого, ворога з півночі, мусіла опустити Поділля і перейти за Збруч, де й була роззброєна зрадливим союзником. А з півночі й сходу, мов сарана, вкривала українську землю московська навала, цим разом — червона. Але через рік, мов блискавка з неба, темряву нового лихоліття прорізала ще раз нова надія, що схвилювала серця всіх українців-патріотів. Це був рейд Української Повстанської Армії під командуванням Юрка Тютюнника. Та знову надія завела, болючим смутком лягла на серця трагедія під Базаром. На мурах появилися оголошення-присуди Чека та ревтрибуналів по викритті повстанських комітетів, розстріли їх керівників і повстанців.

Однак боротьба з московськими червоними окупантами не вгавала, спротив українського населення міцнів, і довелось ворогові поступатися, хитрувати. Так появився в Україні НЕП (»Нова економічна політика«), облудний ленінський маневр. »Якщо вони бажають мови, так дайте їм їх сім« — писав Ленін, щоб вгамувати українську визвольну боротьбу.

Далі, під впливом такого, нібито, замирення большевиків із українським селом порядком економічних полегш, українське населення дещо примирилося зі своєю долею, а вслід за тим зростала пасивність до боротьби, яку вели українські патріоти з московськими окупантами. Жорстокий терор, сексотство і зрада, що їх насаджували в українському народі большевики, підірвали силу та прискорили процес завмирання української повстанської боротьби, що розгорілась була в Україні на початку 20 років нашого століття. Вільне українське національне й державне життя поглинула знову важка, безпросвітня ніч московської неволі. Відбувались засуди, розстріли та висилка українських патріотів, установлялась московська »влада рад«. Вислужниками та перекинчиками з національного табору червоні московські імперіялісти маскували свою окупантську владу.

Українські патріоти, яких ще не досягнула й не знищила московська рука, зберігаючи в серці ідею незалежної України, пильно слідкували за розвитком подій, повних хвилюючими й болючими ударами. Так прийшла вістка про жахливу смерть з руки ворога Головного Отамана Симона Петлюри. Ім'я Петлюри було втіленням сподівань, виявом національних прагнень свідомих українців Наддніпрянщини, тож глибоко переживали вони його смерть. Далі йшов удар за ударом — процес і розгром СВУ, колективізація, розкуркулення, ліквідація УАПЦ, що була легальним центром українського релігійного й національного життя, засуди й заслання діячів української культури, літератури, мистецтва й науки. В той же час оголошено, що український націоналізм — це найбільший ворог »Радянського Союзу« (Москви). В Харкові на Холодній горі зліквідовано школу українських червоних старшин, а вслід за цим переміщено з України на територію СССР національні військові частини українців-червоноармійців. У всіх початкових, середніх і вищих школах запроваджено московську мову, »язик« Леніна, Пушкіна, Ломоносова, Лермонтова, Тургенєва, Достоєвського, Горького, Толстого та »передового робочого русского класа«, що »знищив помішиків і капіталістів, створив совєтську владу і допоміг у цьому ж українському народові«.

В цю глуху ніч, що огорнула Україну, в українських патріотів знову зродилась надія, коли виникли клітини УВО, а згодом поширювались вістки про революційну діяльність, зокрема в західніх областях України, окупованих Польщею, Організації Українських Націоналістів (ОУН). Почалась плекати надія, що час розплати з Москвою зближається і українські націоналісти-наддніпрянці готувались до нового етапу боротьби за волю і державність. Усі чекали на розвиток міжнародніх подій, що привели б до конфлікту вільного світу з СССР та стали б поштовхом до революційно-визвольної дії українських націоналістів у підсовєтській Україні. Напередодні надходячих великих подій ще один удар Москви глибоко вразив серця українських патріотів — прийшла вістка, що підступна московська рука вбила в Роттердамі полковника Євгена Коновальця, Провідника ОУН. На зміну цій трагічній вістці прийшла радісна вістка про події в Карпатській Україні. Свідомі українці-наддніпрянці раділи, коли почули, що закарпатські січовики славно боролися з переважаючими силами мадярів. Почались тоді й демонстративні спроби у ви-

гляді писання українських гасел, малювання тризубів на стінах і протестів проти московської мови в Україні.

Напередодні другої світової війни в школах з'являються, невідомо чиєю рукою мальовані, тризуби і гасла »Геть москалів і московську мову з України та наших шкіл«, »Нехай живе Самостійна Соборна Українська Держава«, »Слава і Воля Україні!« і т. п. Ніхто не знав, хто писав ці патріотичні гасла, але всі відчували, що це рука націоналістів. Для прикладу наведу такий випадок. На початку червня 1941 р., у селі Якушинцях, що 6 км. від Вінниці, в середній школі появилися кимсь написані протимосковські й протикомуністичні гасла з тризубами. Місцева комуністична влада обвинувачувала в цьому учителя цієї школи Туркевича, сина священика, закидаючи йому »буржуазний націоналізм«. Цькування й переслідування енкаведистами Туркевича довели до того, що він покінчив самогубством.

»Буржуазні націоналісти« і »петлюрівці« були пострахом для московсько-совєтської влади, але для українських патріотів вони були надією на краще майбутнє. Боялись їх і всякі московсько-комуністичні перекинчики, бо для кожного свідомого українця в підсовєтській Україні їх зрадницька роля, яу вони виконали під час визвольних змагань у 1917-21 роках проти української національної революції та після неї, була непростимою ганьбою. Українські націоналісти в підсовєтській Україні добре знали, що бурхливі прояви українського національного й культурного життя в УРСР у 20 і на початку 30 років були вислідом чотирирічної збройної боротьби української армії, українських повстанців та рішучої сміливости українських патріотів — діячів національного, релігійного і культурного життя, що їх до часу терпіла московська окупантська влада, поки не знищила. Коли ми, тодішня українська молодь, у душі націоналістична, почули про події в Закарпатській Україні, ми рвалися туди, хотіли перейти два кордони (Збруч і Карпати), щоб узяти участь у розбудові вільної української держави хоч на одній частинці української землі. Але старші українські націоналісти, доберезневі щирі українські патріоти та учасники Визвольних Змагань, що зуміли себе зберегти від знищення окупантом, радили нам почекати. По-перше тому, що були завеликі труднощі перейти два кордони, а по-друге — сподівались у недалекому часі великих подій і на Наддніпрянщині, а тому треба було і тут зберегти відповідні націоналістичні сили. Це були нам, тоді

ще молодим українським націоналістам, вказівки від старшого патріотичного покоління.

І справді, зближався вирішальний час. Німецько-совєтський пакт ненападу, підписаний Молотовом-Рібентропом, ще більш посилив нашу чуйність і зростала надія, що війна висить на волосинці. А коли німці окупували Польщу, в совєтській пресі появились короткі повідомлення про український націоналістичний рух на ЗУЗ. Київська газета російською мовою »Советская Украина« в першій половині вересня 1939 р., писала, що у Львові та інших містах Західної України відбуваються демонстрації з вимогами проголошення української держави. Було відомо, що Москва цього не стерпить. Так і сталося. 17 вересня 1939 року, совєтська армія зайняла Західню Україну.

Тоді вся наша увага була звернена на західньоукраїнські землі. Ми знали, що там було міцно розбудоване національне життя, існувала сильна підпільна націоналістична організація (ОУН), отже можна було, як нам здавалось, налав'язати контакти, дістати українську націоналістичну літературу та поширити підпільну працю на Наддніпрянщину. Ми пильно слідкували за вістками в совєтській пресі про реакцію українців Галичини і Волині на прибуття туди совєтської армії і намагалися довідатись від вояків совєтської армії, які приїжджали з ЗУЗ на відпустки, про становище в Західній Україні. Ми теж намагались і самим попасти під яким-сь претекстом у Західню Україну, щоб там нав'язати особисті контакти з ОУН. Але мало кому з нас удалось цього досягнути, бо виїзд туди був за спеціяльними перепустками і відряджженнями. А нам, що в більшості були »неблагонадьожними« або дітьми репресованих, трудно було пройти провірку, щоб одержати дозвіл виїхати на ЗУЗ.

Усе ж таки вістки про життя на ЗУЗ та активну дію ОУН приходили тепер частіше. Нарешті 22 червня 1941 року, вибухла війна німців з большевиками. Зараз же поширились чутки про повстанські дії українських націоналістів проти совєтської армії. Ми далі чекали нетерпеливо на нашу чергу. А коли фронт спинився на Дніпрі, люди заговорили, що на Правобережній Україні появились українські націоналісти й петлюрівці, що творять нове вільне життя. Ми вірили, що прийшов час стати Україні самостійною державою. І ми були готові на найбільші зусилля й жертви.

Перший раз зустрівся я з друкованими матеріялами ОУН 25 вересня 1941 р. Я вже був тоді в контакті з Похідними

Групами ОУН. У хаті робітника на передмісті Білої Церкви, прочитав я про Акт 30 червня 1941 року, яким проголошено відновлення української державности. Але разом з цією радісною вісткою почув я і про ганебний вчинок німців. Від учителя середньої школи в с. Корделівка, Калинівського району, я почув, що німці виступили проти Державного Правління у Львові та проти ОУН. Біль стиснув серце. Нам, українцям, націоналістам-наддніпрянцям, шо не знали »Майн Кампфу« А. Гітлера, ще не вірилось, що так сталося, не хотілось думати, що на місце одного окупанта прийшов інший, що на місце російського імперіялізму прийшов расистський колоніялізм.

Однак духом ми не падали. Ідея боротьби за УССД скріпла в наших серцях і в ім'я її ми готові були на кожний чин. Треба було діяти, і радісно було, що ми вже зорганізовані, поєднані з націоналістами Галичини і Волині в лавах бойової революційно-визвольної ОУН. Ми вже знали, що провідник ОУН Степан Бандера і голова Тимчасового Правління Ярослав Стецько ув'язнені німцями, але ми готові були йти далі вказаним шляхом, що ним ішли великі попередники — Виговський, Дорошенко, Мазепа, Орлик, Гордієнко, Шевченко, Міхновський, Петлюра й Коновалець.

І справа для нас була вирішена. 28 вересня 1941 р., я прибув до рідної Вінниці. Тут, у 1937 р., енкаведисти замордували мого батька-священика. Тепер я зустрів тут членів ОУН на підпільній роботі та організоване ними назовні громадсько-політичне життя, як наслідок Акту 30 червня.

Ще на станції Калинівка під Вінницею я довідався від колишніх полонених українців-червоноармійців, що німці встановили знову поділ України по р. Збруч. У Вінниці з приходом Похідних Груп ОУН розвивалося українське громадсько-політичне життя. Зразу ж, як наслідок цього, почалася боротьба поміж трьома групами населення Вінниці: українцями-патріотами, прихильниками білої Росії та прихованими прибічниками комуністів.

Перший обласний провідник ОУН на Вінничині, друг Вовк, дав наказ магазинувати зброю і набої. І було вже чимало зроблено — зібрано зброї та військового виряду. Але москалі та їх прислужники зробили на д. Вовка донос до німецької військової влади, і німці заарештували його. Д. Вовкові вдалося втекти з-під арешту, але зброю німці забрали, а сам д. Вовк мусів опустити терен Вінничини.

Провід українського громадсько-політичного життя скуп-

чувався навколо вінницького обласного часопису »Вінницькі вісті«. Першим редактором і видавцем цього часопису був д. Нофенко, молодий місцевий студент, енергійний ентузіяст-націоналіст. Він і надав »Вінницьким вістям« націоналістичного характеру, вони стали бойовим рупором ОУН, пропаґатором українського націоналізму леґальним шляхом. Там друкувалися матеріяли про Симона Петлюру, М. Міхновського, Є. Коновальця, про українські національні традиції, історію українського війська і революції та взагалі про українську історію, передруковувались твори Д. Донцова.

Москалі все шукали способів прикоротити діяльність і життя цієї нестерпної їм газети. І ось коли редакція »Вінницьких вістей«, що складалася, крім головного редактора Нофенка, у 90% з молодих місцевих націоналістів, умістила велику передову статтю з пересторогою москалям і своїм переветням, що коли вони не заперестануть анти-української роботи, то будуть вигнані з України, москалі пішли зі скаргою до польового німецького коменданта Вінниці. Він покарав арештом декількох чільних редакторів »Вінницьких вістей«, у тому й Нофенка, а крім того заборонив Нофенкові видавати і редаґувати газету.

Нофенко, вийшовши з тюрми, відбув у Галичині ідеологічно-політичний вишкіл ОУН, а відтак пішов на організаційну роботу в південну Україну. Там він проявився як відданий провідний діяч ОУН і на цьому ж пості згинув від німців, вірний національно-визвольній справі.

Новому відповідальному редакторові »Вінницьких вістей« І. М. німці заборонили друкувати будь-що інше, крім воєнних вісток, матеріялів про господарство тощо. Але він ще далі намагався іти слідом Нофенка і пропаґував український націоналізм, друкуючи раз у тиждень літературну сторінку, де містив і твори Д. Донцова.

Подібні націоналістичні характером були й інші районові газети, що виходили раз у тиждень. Особливо яскраво націоналістичними були районові газети міст Хмельника і Калинівки. Але у Хмельнику, де інспектором шкіл і редактором був видатний молодий педагог з вищою освітою, полум'яний націоналіст Куприєвич, та де друкувалася українська націоналістична література, підручники з історії України тощо, на донос москалів, замаскованих під фольксдойчів, друкарня була закрита з наказу німецького коменданта. Куприєвич був заарештований, але не заламався. Вийшовши з тюрми був

далі провідним діячем ОУН, а в 1943 р., героїчно згинув в УПА. Мав жінку і двоє дітей.

У Калинівці була найсильніша на Вінничині підпільна клітина ОУН під проводом д. Липового (розстріляний Ґестапом у Вінниці 1942 р.). Редактором калинівського часопису був д. Л. Він теж друкував націоналістичні матеріяли, був арештований німцями, а потім на доручення Крайового Проводу ОУН у 1942 р., пішов працювати на ЗУЗ. По фаху він був педагог і військовик.

З ініціятиви ОУН, у пам'ять Акту 30 червня, у Вінниці висіли синьо-жовті прапори і тризуби на будинках установ, шкіл і підприємств. В зимі з 1941-42 р., німці наказали зняти українські прапори й тризуби, але не всюди ті накази виконувалися. Теж і театр Вінниці до половини зими 1941-42 р., був прибраний синьо-жовтими прапорами і тризубами.

Тут треба зазначити, що большевики, тікаючи з Вінниці, намагалися зруйнувати якнайбільше всього. Однак не все їм удалося, бо місцеві українці-патріоти знешкідливлювали вибухові апарати, а там, де було знищення зараз намагалися відремонтувати підприємства.

У Вінниці були відкриті 10 середніх шкіл, декілька фахових та дві вищих — медичний інститут, що діяв до вивозу студентів у Німеччину, та педагогічний інститут, що був законсервований, себто зберігалося лише майно і заочний сектор. Відродилася Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). Коли прийшли німці, то у Вінниці існувала лише одна капличка на кладовищі. Але протягом найближчих місяців були відремонтовані всі (7) церкви Вінниці і всюди відправлялися Богослуження. Але й тут виявилися московські впливи. Почалася боротьба з т. зв. »слов'янами«, що відправляли Болослуження старослов'янською мовою і визнавали зверхність московського патріярхату. Проти цієї московської Церкви виступила Українська Автокефальна Православна Церква, що мала своїм зверхником, тоді ще архиєпископа, пізнішого митрополита, бл. п. Полікарпа. Декан »слов'янської« церкви у Вінниці о. Кишківський заборонив у церкві молитву за Україну. Ми, націоналісти, а теж вся свідома українська громадськість, підтримували УАПЦ.

Із втечею большевиків у Вінниці появилися оголошення-заклики вступати в українське народне оточення, що мало стати зав'язком майбутньої української збройної сили. Одночасно створилася формація Українська Служба Порядку, що сповняла поліційні обов'язки, мала своїх старшин і свої одно-

строї і підлягала Вінницькій обласній управі. Але пізніше німці перетворили її в мундирову українську поліцію, залежну від них. Після такої німецької реорганізації чимало свідомих українців залишили цю формацію, вже без тризубів, підпорядковану німцям.

Велику вагу було приділено українській студіюючій молоді. З ініціятиви ОУН на Вінничині, з центром у Вінниці, був створений Союз Українського Націоналістичного Студентства (СУНС). Була це резерва для ОУН та один із леґальних способів впливання на молодь. СУНС проіснував майже півроку, спочатку діяв енергійно, членство було ентузіястичне. Там вивчалася історія України, опрацьовувалися різні теми й виголошувалися реферати. СУНС провів теж декілька святкувань для відзначення національних річниць. Однак під тиском німців і москалів, СУНС у половині 1942 р., мусів припинити свою діяльність.

В перших місяцях після Акту 30 червня патріотична громадськість Вінничини, під впливом Похідних Груп ОУН, дуже жертвенно допомагала українській студіюючій молоді. Внаслідок пожертв від цілих колективів підприємств та господарських установ створився великий фонд для студіюючої молоді. На жаль, ці гроші лиш у малій кількості були використані по призначенню. Голова міської управи Вінниці українофер проф. Савестіянов, забрав ці гроші й використав не для української цілі, а на допомогу московським утікачам та виселенцям з Вороніжу в 1942 р.

Друга дуже діяльна громадська організація — це була Жіноча Служба Україні (ЖСУ). Організаторами ЖСУ у Вінниці були чотири членки ОУН. Одна з них, Євгенія Петерзіль, була керівником відділу суспільної опіки. Друга, Іра-Галина, була тоді зв'язковою при Обласному Проводі ОУН, а пізніше була зв'язковою між Крайовим Проводом Північно-Західніх Земель і Вінницьким Обласним Проводом. Згинула з рук Ґестапо під час транспортування організаційної літератури в поїзді біля Чуднів-Волинський, трималася дуже добре й нікого не видала. Ця сл. п. Іра-Галина казала мені, що вона приходилась небогою полк. А. Мельник,а але за провідника ОУН визнавала не його, а Степана Бандеру. Третя — була Христя, гарна бльондинка, дуже відважна, смілива. По фаху учителька. Вона тримала зв'язок на осередньому Поділлі між Проскуровом та Збручем. Доля її мені невідома. Четверта — була молода буковинка, що виступала під прибраним прізвищем Хмара. Вона прибула у Вінницю з Похідною

Групою ОУН у липні 1941 р., і брала активну участь у діяльності націоналістичного підпілля, незважаючи на свою важку недугу (здається, сухоти). Навесні 1942 р., Хмара померла, таки у Вінниці і тут же була похоронена.

Жіноча Служба Україні об'єднувала патріоток-українок. Проіснувала у Вінниці аж до самого приходу большевиків у 1944 р. Мала подвійне завдання — харитативне та виховне. Членки ЖСУ слухали лекції з історії України і влаштовували святкування видатних історичних річниць. ЖСУ мала й свою їдальню.

Спочатку, під впливом відновлення української державности Актом 30 червня, всі установи й підприємства у Вінниці були ведені в національному дусі, аж поки німці не заборонили. Найкращий приклад давала Суспільна опіка, відділ міської управи. На чолі Суспільної опіки, як ми вже згадували, була Євгенія Петерзіль, досвідчена підпільниця і громадська діячка. Під її керівництвом Суспільна опіка проводила ефективну допомогу хворим, старим, дітям, малолітнім і особливо непрацездатним членам потерпілих (репресованих) родин за політичні спротиви совєтам. Але ця діяльність Суспільної опіки, що мала чистоукраїнський характер була не до вподоби голові міста, україножерові проф. Севастіянову. По національності москаль, за царату мав маєток на Вінничині, а за совєтів був професором. Він і примусив Євгенію зрезиґнувати з керівництва Суспільною опікою. Тоді вона з д. Бойком (наступник д. Вовка, провідника Вінничини) та іншими друзями пішла на південносхідню Україну, де й проробила велику національну роботу. Згинула героїчно від московсько-німецької руки.

Вся діяльність українського націоналістичного підпілля на Вінничині в 1941-43 рр., проходила під знаком Акту 30 червня. Для нас він був натхненням у повсякденній громадсько-політичній праці та в революційних чинах. У 1942 р., для відзначення 1 річниці Акту 30 червня на Вінничині було проведене підпільне, нелеґальне святкування. Матеріяли для святкування ми використали з органу Крайового Проводу Осередньо-Східніх Земель України п. з. »За Самостійну Україну«. Ціле число цієї нелеґальної газети, яку редаґував д. Могила, наддніпрянець, член Крайового Проводу, було присвячене Актові 30 червня.

У 1943 р., Обласний Провід ОУН Вінничини видав цілу серію листівок, присвячених річниці Акту 30 червня 1941 року. Вони були розліплені по стовпах та стінах на цілій Вінничи-

ні. Частина листівок була розкинена в кінотеатрах та під церквами.

Українське населення Вінничини тоді говорило: »Ось хто не спить, то це ті очайдухи-бандерівці. Вони за самостійну Україну, проти німців і большевиків самі стоять Це наші...«

Нас, тих хто від 1921 р., до 1941 р., терпів московсько-совєтське національне й соціяльне поневолення, чиї батьки згинули в руках московських катів за українську державну незалежність і свою віру, не турбувало те, що не дає спокою декому на еміґрації — мовляв, Акт 30 червня зле сформульований, проголошений »однією партією« тощо. Не те нас хвилювало, нас хвилювало саме питання української державности і визвольної боротьби за неї. Акт 30 червня підтверджував і українську державність і боротьбу за неї як проти московських імперіялістів, так і проти німецьких нацистів. У ньому були наші надії і прагнення, приховані глибоко в серці під час 20-тирічної московсько-большевицької окупації. І ми разом, пліч-о-пліч з націоналістами Галичини й Волині, зливались у єдиній революційній ОУН, виразникові й авангардові прагнень цілого українського народу. Ось такими були ми, українські націоналісти-наддніпрянці, на рідних землях у безпосередній боротьбі з ворогами за УССД. Акт 30 червня ми розглядали як послідовний історичний розвиток нашої визвольної боротьби. Як армії УНР і УГА своєю кров'ю ствердили й освятили Акти 22 січня, як Карпатські січовики своїми жертвами освятили боротьбу за незалежність Карпатської України, так і УПА і ОУН своїми чинами і кров'ю освятили і вписали в історію України Акт 30 червня. І ніхто його не затре, як і не затре крові та чинів членів ОУН з усіх земель України, бійців і командирів героїчної УПА. Бо Українська Самостійна Соборна Держава — головна мета і Акту 30 червня, — це заповітня мрія наших батьків і недалеке майбутнє сучасних поколінь української нації.

ПІД ПРАПОРОМ БЕЗСМЕРТНИХ

»Не тішся враже, сотня поляже... тисяча натомість стане до борні!« — так сказав кожний українець патріот-державник, почувши тому два роки жахливу вістку про трагічну смерть сл. п. Степана Бандери від московської скритовбивчої руки.

Не стало Великого Сина України, незламного патріота-державника, полум'яного борця-революціонера, велетня духу і волі нації, якого ім'я є втіленням найкращих прагнень українського народу. Він не тільки Провідник Організації Українських Націоналістів, а й усього українського народу, як його прапор боротьби за незалежність і державність України.

І хоч Степан Бандера фізично мертвий, але духово він далі з нами, з нашими нащадками, крокує в наступні віки історії, де будуть здійснюватись і завершуватись його та його славних попередників задуми і ідеали.

Попробуймо розглянути та пошукати відповіді на питання: Чому ми так глибоко шануємо сл. п. Степана Бандеру, а вороги наші, такою ж мірою, ненавидять його? Подивімся, що кажуть на це історичні факти і приклади у світовій історії.

Відколи історія фіксує визначні події світу і, зокрема, прояви людського діяння тією чи іншою мірою на відрубних теренах національних скупчень, вона намагається відрізнити неґативне (зле) від позитивного (доброго), і останнє, себто добре, піднести, підкреслити, щоб показати його велич посеред малого або нікчемного, і схопити правду. Обов'язком історика є виявити цю істину в своїх працях, показати переконливі та повчальні факти в житті народів. Як народи відрізняють усе героїчне в своєму житті від усього буденного, сірого, вшановують своїх видатних мужів, які своїми діламиподвигами служать нації, підносять їх на вищий щабель у житті світу, прославляють їх за те, що вони не боялися тернистого шляху до духових вершин нації, виявили свою безмежну любов, самопосвяту і жертовність для її ідеалів, — так і історія-суддя потім тверезо оцінює великі діла цих постатей, перевіривши все критерієм історії відповідно до епохи.

Хоча, починаючи з минулого століття, марксистські історики намагаються заперечити Творця Всесвіту, а далі відки-

дають і провідну ролю визначних постатей у житті людей, націй та в історії, проте вони самі в дальшій практиці заперечили свою теорію, бо відкинувши науку про Бога натворили собі, подібно до стародавніх поганів, своїх »богів«, земних вождів: Маркса, Енґельса, Леніна, Сталіна та чимало менших »вожденят« і »героїв«.

Нормально християнські народи, віруючі в Божі закони і в Божу науку, йдуть християнським шляхом, шануючи Бога і Його Посланців, що чинять волю Його, виконуючи один з Його найбільших заповітів: »Ніхто більшої любови не має, ніж той, хто власне життя покладе за друзів своїх«.

Так народи мають і шанують своїх найкращих синів — велетнів духа, героїв, і будуть їх шанувати завжди на славу Богові й своїй нації, відкидаючи і посуджуючи слуг сатани: давніх іродів і юд та сучасних марксів, енґельсів, ленінів, сталінів, гітлерів, хрущових...

Світова історія знає багато видатних постатей, що їх шанує людство за їхні суспільно корисні діла. Вони стали світочами людства, але це не тема нашої статті. Ми зупинимось коротко тільки на тих величних і героїчних постатях світової і нашої вітчизняної історії, які деякою мірою близькі та співзвучні ідеям і чинові сл. п. Степана Бандери.

Український націоналізм, що ґрунтується на кращих первнях нашого минулого й сучасного, всмоктавши їх у свою ідеологію, як духовість нації, та веде націю шляхом змагання до кращого, повноцінного майбутнього, — перш за все: вільнолюбний, визвольно-революційний і героїчний, волюнтаристичний.

Де зустрічаємо в світовій історії такі національні рухи, що мають складові елементи подібно на елементи визвольно-революційного руху Організації Українських Націоналістів?

Цю істотну подібність знаходимо в боротьбі юдейських, кельтських та германських народів, а також і в інших народів (Балкану, Передньої Азії, Північної Африки) в їхній боротьбі проти імперіялізму стародавнього Риму. Пізніш бачимо подібну боротьбу слов'ян (у тому числі і наших предків) проти імперіялізму Візантії, Туреччини, монголо-татарів і т. п. Далі бачимо боротьбу чехів і мадярів проти німецького імперіялізму, шведів — проти данського, швайцарців — проти австрійського, голляндців — проти еспанського, північно-американців — проти англійського, народів Европи — проти наполеонівського, італійців — проти австрійського, на-

родів Латинської Америки, а потім філіппінців — проти еспанського.

Провідники національно-визвольних революцій тих народів своїми ідеалами, чинами, характерами дуже нагадують нам сл. п. Степана Бандеру. Цю подібність повної відданости ідеям знаходимо в Ґустава Вази (шведського), Вільгельма Теля (швайцарського), Вільгельма Оранського (нідерляндського), Жижки (чеського), Вашінґтона (північноамериканського), Болівара (південноамериканського), Кошута (мадярського), Маціні і Ґарібальді (італійських).

І завжди така важлива історична постать патріота є символом для нації і виявом її історичної мудрости.

Український народ у своїй боротьбі проти наїзників вилонював з-поміж своїх ліпших синів героїв і керманичів. Такими були попередники Степана Бандери — князь Байда-Вишневецький і гетьман Петро Сагайдачний (борці з турецько-татарською навалою). Северин Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, Богдан Хмельницький (борці проти Польщі), Виговський, Дорошенко, Мазепа, Орлик, Гордієнко, Шевченко, Міхновський, Петлюра, Коновалець, Шухевич, Бандера (борці проти Москви).

Український народ завжди прагнув мати добрих провідників, героїв, учених, мистців т. ін., і вшановував їх піснями-думами (напр., про Байду Вишневецького, Сагайдачного, Дорошенка, Хмельницького) та літературною творчістю своїх письменників.

Тарас Шевченко у своєму »Кобзарі« майже в кожній поезії говорить про героїку нашої національно-визвольної боротьби. Згадаймо тільки яскраві постаті славних лицарів з »Гайдамаків«: Ґонту, Залізняка, перетворення з пахолка в лицаря Яреми Галайди; в »Гамалії« отамана, а в поемі »Іван Підкова« імпозантний образ отамана на тлі морських баталій. Такі ж образи-малюнки величі народних провідників і героїв, де зображена їхня мудрість і відданість ідеї, зустрічаємо також в інших поезіях Шевченка. Поетизованими величними образами, закликаючи вставати й порвати кайдани, Шевченко будив націю і підготовляв народ до революційно-визвольної боротьби з окупантами. Він чекав »нового Вашінґтона«, що поведе народ до перемоги над ворогами, тому й кликав: »Дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки?« — новий національний пророк, провідник, так як ще за біблійних часів. Тут відчувається його настирливе домагання-бажання бачити провідника, що дасть новий закон Батьківщині та здійснить

ідеї національно-визвольної революції. Він захоплювався історичною традицією, романтикою минулого, щоб відтворити їх у майбутньому, чекаючи, коли »... в степах України, дай то милий Боже, блисне булава!« Тут, як і всюди, виявлена віра Шевченка в Боже посланництво героя, провідника нації.

Другий по Шевченкові титан української літератури й духовості — Іван Франко також у цілому ряді своїх творів подає героїку і розглядає проблеми патріотизму і провідництва. Це відчуваємо в його поезіях »Вічний Революціонер«, »Каменярі« та однойменній поемі, де він змальовує хвилюючий повний вагання образ Івана Вишенського. Особливо глибоко і всебічно розглядає він проблему провідництва в поемі »Мойсей«, де роля провідника визначена як Боже посланництво. Пророк Мойсей — »наче буря вирвав свій народ з неволі« і провадив його до обіцяної землі — землі Ханаанської. »Все, що він мав у житті віддав для одної ідеї«, але народ не зрозумів його самопожертви, самопосвяти і мудрости провідника, як Божого посланця. Послухався не його, а каламутників — Датана і Авірона, що були втіленням опортунізму, вигідного життя, матеріялізму. Лише після відходу Мойсея, його народ зрозумів значення національної ідеї, символом якої був сам Мойсей, і відчув, що настала порожнеча:

»Чули всі, щезло те, без чого
Жить ніхто з них негідний.
Те незриме, несхоже, що все
Поміж ними горіло.
Що давало їм змисл життьовий,
Просвітляло та гріло...«

Пишучи цю поему, Іван Франко думав про долю своєї Батьківщини, творив алегорію, що віддавала трагічну долю українського народу, і навіть випадки розриву між народом і Мойсеєм дуже подібні на випадки розриву між українськими провідниками і народними масами. І так само, як клич Мойсея підхопила жидівська молодь під проводом Єгошуї, кличі та ідеї наших провідників підхопили майбутні покоління, що борються далі за національні ідеали.

Так, як Т. Шевченко і Іван Франко, захоплювалася героїкою і Леся Українка. В своїх творах — »Осіння казка«, »Давня казка«, »Оргія«, »Роберт Брюс« — вона звернула особливу увагу на справи патріотизму-героїзму. В особі Роберта Брюса вона бачила втілення національного провідника укра-

їнської нації в боротьбі за її незалежність. Устами Роберта Брюса вона кличе:

»До зброї всі! Чи ще живе
Міцна одвага ваша?
За волю згинуть ми клялись,
А де ж присяга наша?
Хто волі ще не одцуравсь
Нехай іде до бою!
Хто пам'ята про славу, честь —
До зброї!..«

Також у творах багатьох наших інших письменників і поетів вирішальну ролю мають провідники, що ведуть народ до національного визволення. В них бачимо домінацію великого над малим, ідейности над егоїзмом-матеріялізмом, героїзму і жертвенности над обмеженими почуттями і особистими інтересами, котрі часто ведуть до зради нації, до сумної ролі кочубеїв, іскрів, галаганів та носів.

Вже в наших старих билинах бачимо звеличування героїзму і велику пошану до провідників. Оспівується не тільки великий князь Володимир — »красне сонечко«, а й ряд народніх багатирів — Вольгу Святославича, Святогору, Добриню, Муровця, Дюка Степановича, Михайлика, Кожем'яку та інших.

В »Повісті временних літ« присвячено багато місця відвазі, хоробрості, героїзмові та ролі провідника. Напр., розповідаючи про подвиги великого князя Святослава Завойовника, літописець подає такі його знаменні слова: »Як маємо тут тягти, то поляжемо по-мужеськи... не зробім сорому українській землі, поляжемо тут кістьми«. А на цей гідний заклик лицарська дружина чесно відповіла: »Де твоя голова, князю, ляже, там і ми наші голови зложимо«. Це найліпший приклад вірности підлеглих своєму зверхникові, які не »мітинґують«, не »голосують«, а відчувають гармонійну співдію і вірність ідеї та своїм обов'язкам.

Лицарська честь, сила і мужність провідників-князів особливо підкреслені і в »Слові о полку Ігореве«, де оспівується Ігоря, Всеволода, Ярослава Осмомисла...

Тоді, коли наш народ мав мудрих, відважних, героїчних провідників і йшов за ними, він був сильний і могутній, мав свою незалежну вільну державу, а втративши її — боровся далі за її відновлення. Без таких провідників народ не має

світлого майбутнього. Бо, як казав князь Константин Острозький: »Достойними достойне твориться і чесними чесне здобувається, а через годних людей годні речі чинені бувають«.

Провідники нації це часто »некороновані королі сердець народу і владики його волі«. Без них завжди буває так, як говориться у св. Євангелії: »Коли сліпець вестиме сліпого, то обидвоє впадуть«; у цих словах вказується на потребу вищого й мудрого керівництва.

Едмунд Бурк під час французької революції також попереджував: »... Як маси ми не можемо бути полишені самі собі. Мусимо мати провідників. Коли ніхто не захоче повести нас правильним шляхом, то знайдемо поводирів, що запровадять нас до ганьби і руїни«.

Мелетій Смотрицький у своєму »Треносі«, захищаючи прадідівську віру і націю, писав, що біда для нації, коли її еліта складається »з незрілих хлопців і неуків, неотесів, жерунів, надутих балакунів, підлесників, сліпих вождів«. А наш визначний філософ Григорій Сковорода казав просто: »Черепасі призначено плазувати, орлові — літати, а не навпаки«.

Слушно твердить Д. Донцов, що »разом з провідною верствою встають і падають народи«. »... Катастрофи все наступають тоді, коли в проводі опиняться люди з не відповідною до великих завдань вдачею«.

Особливо під час наших Визвольних Змагань у 1917-20 роках ми бачили ясно розподіл у проводі української нації. Одна частина цього проводу пішла шляхом опортуністичним, угодства, соціялізму, інтернаціоналізму. Друга — шляхом безкомпромісової визвольної боротьби українського народу. Про цю першу частину нашого проводу М. Міхновський писав: »Нехай страхополохи та відступники йдуть, як і йшли, до табору наших ворогів, їм не місце поміж нами і ми проголошуємо їх ворогами вітчизни... Пам'ятаймо, що слава і перемога — це доля борців за народну справу...«

Степан Бандера пішов шляхом своїх великих попередників — Петлюри і Коновальця, і повів за собою найкращі українські національні сили до безкомпромісової боротьби з окупантами України, як польськими, так і московськими.

Коли відгриміли громи визвольної боротьби Хмельницького і наших Визвольних Змагань у 1917-21 років, настала нова руїна 20 століття, появилися нові самойловичі, іскри, кочубеї, що в ім'я »прогресивної ідеї комунізму« зрікались ук-

раїнських ідеалів, української самостійности і, вислуговуючись, прославляли Леніна та »всесоюзного отца народов« Сталіна.

Але Україна не здавалась, далі »довго гомоніла, довго кров степами текла, червоніла«. Народжувалась нова бурхлива, жива й бадьора доба нових боїв — УВО, СВУ, СУМ, ОУН і УПА, над якою вже вітав, висловлюючись художньо, »безсмертний дух Мазепи«.

Цей »безсмертний дух Мазепи«, як воля української землі, як воля нації і історії, як наказ народу, звучав у Постановах І Великого Збору ОУН, що відбувся в січні-лютому 1929 р., як символ безсмертности нації, висловлений словами: »Я Дух відвічної стихії, що поставив тебе на грані двох світів творити нове життя«, і як наказ для патріотичного покоління — »Здобудеш Українську державу або згинеш у боротїбі за неї«.

На цей заклик,, під світлим прапором українського націоналізму, як провідної ідеї нації і дороговказу на майбутнє, відгукнулися нові сміливі лицарі українського народу, українські націоналісти, що з чистим серцем і сумлінням пішли до ясної мети — Української Самостійної Соборної Держави, що зоріла їм попереду.

В крицевих колонах нових борців, у перших їхніх рядах, під командою сл. п. полковника Євгена Коновальця, йшов у гурті славних побратимів молодий, але вже загартований і великий духом Степан Бандера.

Він народився в патріотичній українській священичій родині, виховувався під впливом свого батька-патріота, учасника Визвольних Змагань 1918-20 років, в оточенні свого рідного улюбленого українського народу. Бачив красу й багатства української землі, якими Бог обдарував його народ, але нахабні чужинці-хижаки відбирали від нього право на рідну землю, волю і самостійність. Ці скарги він чув од своїх земляків, у своїй рідній батьківській хаті, і хутко прийшлось йому в цьому переконатись на власні очі та відчути самому, хоча ще молодому юнакові, це наїзницьке ярмо і лихо.

Вперше йому прийшлось зіткнутися з московською навалою в 1917 році, як проводилась московська офензива Керенського, а він був ще молодим хлопцем. Тоді москалі, вже »демократичні«, вчинили стільки жаху й руїни в його околиці, що навіть перевищили руїну й ґвалти царських московських військ у час першого наступу 1914 року. Далі він бачив

велике піднесення його вужчої батьківщини в Листопадові дні 1918 року. Тоді його батько-священик став на чолі українських селян- повстанців і встановлював українську владу на своєму терені, мов той Кулішів священик-полковник Шрам. Потім прийшла навала нового, але вже давнознаного окупанта, коли його батько мусів опустити рідне село-парафію та відійти на інші терени, як вояк-священик. А коли батько вернувся додому вже після програних Визвольних Змагань, мусів переховуватися від злобної помсти польських окупантів.

Все це відчував і бачив Степан Бандера, глибоко пережив і під цими враженнями був потім ціле своє життя. Крім впливу батька, оточення і подій, він захоплювався »Кобзарем« Т. Шевченка і героїчною історією українського народу. Особливо, як оповідав мені близький земляк і друг Степана Бандери, пробойовик ОУН у моїх околицях у 1941-42 рр., Грицько Чумак, Степан Бандера в юнацтві дуже захоплювався образом Роберта Брюса з одноіменної алегоричної поеми Лесі Українки.

Далі великий вплив на нього мала »Самостійна Україна« Миколи Міхновського, яку він читав ще студентом Стрийської гімназії. А під впливом тодішнього пластового свого старшого товариша Степана Охримовича він спочатку приєднався до місцевої підпільної »Організації учнів Вищих кляс Українських гімназій«,а потім став членом »Союзу Української Націоналістичної Молоді«. З 1923 року був членом »Української Військової Організації« (УВО), а з 1929 року активним членом »Організації Українських Націоналістів« (ОУН). Перший раз був арештований поляками 1928 року за розповсюдження підпільних видань УВО.

Ще більшу діяльність виявив він, вступивши до Львівської політехніки на студії. З 1931 року належить до Крайової Екзекутиви ОУН, спочатку як пропаґандивний референт, з 1932 року як заступник провідника Краю, а з 1933 року як крайовий провідник ОУН. У лютому 1940 р., очолив Революційний Провід ОУН, а на весні 1941 р., на Другому Великому Зборі його обрано провідником цілої ОУН. З того часу, незважаючи на ув'язнення в німецькому концтаборі, а потім на його перебуванні за кордоном, він завжди був духовим провідником ОУН, найвищим авторитетом для українського народу, несплямленим прапором його революційно-визвольної боротьби.

Був завжди твердий, мов скеля. Не зламали його ні поль-

ські тюрми, ні німецькі концтабори, ні московські провокації і переслідування.

Так було на Варшавському процесі 1936 р., коли його оскаржували за вбивство польського міністра Пєрацького; він не боронив себе, навпаки, сам виступив як обвинувач польських окупантів і захисник свого поневоленого народу, чим здобув собі признання всіх чесних людей.

Так було після відновлення української державности Актом 30 червня 1941 року, коли він одверто заявив німецьким окупантам, що цей акт проголосили його люди і з його розпорядження та рішуче відмовився відкликати його.

Так було і тоді, коли на еміґрації знайшлися люди з його близького оточення, що під впливом »прогресизму« і провокацій Москви намагалися затруїти ідеологію і ідеї націоналізму опортуністичними теоріями, від яких був тільки один крок до політичної прірви спілкування з ворогами-москалями і зради української національно-визвольної Революції. Він не відступив, і хоч намагалися знеславлювати його, підірвати його авторитет, він залишився до смерти несплямленим національно-революційним провідником, зберіг ідейну чистоту націоналізму і ясний шлях національно-визвольної боротьби.

І коли ворогам України не вдалося зламати його духово ні тортурами, ні провокаціями, вони вирішили знищити його фізично. Це стало обов'язком аґентів Москви, що 15 жовтня 1959 року виконали свій ганебний вчинок.

Дмитро Донцов, що великою мірою був духовим батьком Степана Бандери, з приводу його смерти писав: »... Ім'я (Бандера-Стяг) могло в рішаючу для тиранії годині, стати прапором, під яким єдналися б усі відважні, всі чесні в Україні, всі, що не піддались підшептам ворожої пропаґанди, що не схиляли чола перед московськими міжнародніми мафіями«. І це справді так, бо вся соборна Україна з пошаною вимовляла ім'я Бандери, що було страшне тільки для ворогів української нації. Москаль, що живе в Україні, коли тільки почує ім'я Мазепи, Петлюри, Бандери, запалюється злобою і страхом, кидається до втечі або злочину, бо відчуває кінець його панування в Україні. Але для українського народу ім'я Бандери безсмертне і залишиться навіки в його серцях.

Москалям вдалося звести зі світу Степана Бандеру фізично, але їм не вдалося і ніколи не вдасться знищити ідей українського націоналізму, безсмертного духу Степана Бандери,

його світлого ім'я, що й далі залишилося духовим прапором українського народу в його визвольній боротьбі. Бо, як пише поет Леонід Полтава:

»Під прапором безсмертя йде брат і сестра —
Безсмертний народ України.
І клятва мільйонів гримить до небес
Мазепі, Петлюрі, Бандері:
Ваш дух перед нами як сяючий хрест,
Як символ нової — державної ери!«

НАРИС ІСТОРІЇ ОУН

І-ий том »Нарису історії ОУН« д-ра П. Мірчука охоплює період від заснування УВО й ОУН до початку другої світової війни. Насамперед, підкреслимо важливість самої появи цієї праці, що необхідна не тільки для старшого покоління, а також — іще більше — для молодшого, бо історія ОУН і боротьба за визволення України ще не закінчені.

На початку нарису, з передмови, довідуємось про умови, в яких підготовлявся матеріял, про те, що сприяло, а що утруднювало появу цієї праці, що було натхненням-пробудником для автора та інших, що працювали над нарисом кілька років.

Прочитавши цю глибоко-змістовну книгу, пригадуються слова з листа визначного теоретика-публіциста Воюючої України сл. п. П. Полтави: »... Наш рух виник, сформувався і діє як протидія тим українським політичним силам, які зв'язавшись із марксизмом гальмували або гальмують процес національно-політичного відродження українського народу, скерували визвольні змагання українського народу в невластивому напрямі...« А далі: »УПА, ОУН, все сьогоднішнє визвольне підпілля в Україні за своїм ідейним змістом є організаціями націоналістичними, стоять на націоналістичних позиціях«.

Автор »Нарису історії ОУН« на широкому полотні яскраво зображує процес творення національної організованої сили та її акцій, як бойових, так і пропаґандивних. Правдиво показує, як зростала сила нової української людини, як гартувалася криця на грані двох протилежних світів, що вібрала в себе найкращі первні української нації, найкращі традиції героїки, характеристичні для славного минулого наших предків. Цілий нарис підтверджений документацією, а світлини ніби унагляднюють читачеві героїчні постаті та їх чини і переносять нас в інший світ, в інше життя ніж те, до якого ми вже звикаємо на еміґрації.

Немов на фільмовій стрічці пересуваються люди й події, відчувається постійне напруження боротьби, якої не могли здушити найжорстокіші заходи окупантів.

Після поразки наших Визвольних Змагань у 1918-1921 ро-

ках, повстанська боротьба в Україні продовжувалася, але зрадливий коньюнктурний »союзник« України, Польща, запроторив вояків армії УНР до таборів інтернованих, а керманичі українських Визвольних Змагань переключилися на дипломатичну працю за кордоном України. Західньоукраїнський уряд Петрушевича заламався і самоліквідувався. Наполеглива еміґраційна діяльність Головного Отамана Симона Петлюри трагічно обірвалась на вулиці Парижу, де він згинув із руки московського вбивці, хоч і жидівського походження. Представники уряду УНР ще проводили безуспішну хаотичну діяльність в кулуарах Ліґи Націй, а українські соціялісти різних ґатунків безплідно метушились у передпокоях різних »інтернаціоналів«, вели переговори з москалями або й добровільно верталися на »родіну«.

Власне в той час найенергійніша частина українських патріотів, загартована в боях і повністю віддана національній ідеї, творить Українську Військову Організацію (УВО) на чолі з полк. Євгеном Коновальцем. Почалась розбудова підпільної бойової організаційної мережі по обидвох боках Збруча, незважаючи на те, що той штучний кордон окупанти українських земель берегли з особливою пильністю. Боротьба з окупантами, безупинна й очайдушна, розгорталася і захоплювала все ширші народні маси. А на її чолі були найкращі з найкращих. Поруч полк. Євгена Коновальця, діяли такі його славні помічники як сот. Голованівський, сот. Андрух на осередньосхідніх землях України та багато інших. Виростають і молоді кадри організаторів-провідників, як ось Степан Бандера, Роман Шухевич, Зенон Косак, Ярослав Стецько, Лопатинський, Дмитро Мирон...

Поруч УВО розбудовуються студентські й молодечі націоналістичні організації і, виникла потреба з'єднати всі націоналістичні сили в одній організації, на чолі з одним проводом. Так, 1929 року, на І Конґресі Українських Націоналістів, що відбувся у Відні, постала Організація Українських Націоналістів на чолі з полк. Євгеном Коновальцем.

Політичні події котились усе швидше, дія ОУН розгорталась і перед вибухом другої світової війни ОУН вже була дійсним національно-визвольним аванґардом української нації.

В »Нарисі історії ОУН« подано багато фактів про бойові акції УВО-ОУН, про героїчні подвиги їх членів, видавання підпільної націоналістичної літератури тощо. Ніколи, ні сьогодні, ні завтра, не зможе читач прочитати без хвилювання

про безсмертних бойовиків-героїв Біласа, Данилишина й багатьох інших.

Автор »Нарису...« правдиво підкреслює великий вплив Миколи Міхновського, ідеолога і організатора РУП (Революційної Української Партії, заснованої 1900 р.), на формування світогляду членів УВО і ОУН. Його »Самостійна Україна« давала »ґрунт під ноги ідеологічним гурткам української молоді«. Підкреслює він і величезні заслуги Дмитра Донцова, що своїми теоретичними працями розбудовував українську націоналістичну доктрину, виховував і кристалізував молоде українське покоління. Тарас Шевченко, Микола Міхновський, Дмитро Донцов мали основний, вирішальний вплив на формування світогляду, ідеології і характеру українських націоналістів, патріотів-державників, борців за суверенну й соборну українську державу.

Особливо впадає у вічі ідейно-політична зрілість ОУН на судових процесах за вбивство Перацького. Тоді на лаві підсудних опинилась еліта української націоналістичної молоді в Україні, її провід. Майже всі підсудні з честю здали цей суворий іспит, виявили свою незламність, ідейність і моральну силу, відважно кинувши ворогові-окупантові лицарський виклик. На чолі цієї когорти був сл. п. Степан Бандера, що своїм життям і безсмертними чинами залишив для українських патріотів, борців за волю України, почесну назву — »бандерівці«.

Українські опортуністичні партії, групи й діячі намагалися перешкодити розвиткові та діяльності ОУН. Знайшлись і такі (вони і сьогодні ще є), що самі коляборуючи з окупантами України, кидали на ОУН наклепи, що вона, мовляв, пов'язана із фашистськими ідеями і організаціями. У відповідь, автор »Нарисів...« цитує свідчення-вияснення з офіціозу ОУН »Розбудови нації« (серпень-вересень, 1929 р.): »Заразом підкреслюємо невмісність назви »фашизму«, якою охрестили український націоналізм його противники. Фашизм — це рух державного народу, це зроджена на соціяльному підкладі течія, що змагалася за владу у власній державі. Український націоналізм — це рух національно-визвольний, завданням якого є боротьба за державність, до якої він має повести найширші маси українського народу«. А в »Розбудові нації« з листопада-грудня 1931 року є така заява Проводу ОУН: »... Вістка про якісь ніби зобов'язання Проводу Українських Націоналістів супроти німецьких націонал-соціялістів прово-

кативно протирічить загальнознаним та непорушним засадам політики Проводу«.

Очевидно, всі намагання провокативно пов'язати український націоналізм із фашизмом не мали під собою жодного ґрунту. Український націоналізм був і є виявом одвічної духовости української нації, її самобутности, а зродився він ще на світанку життя українського народу, як національної спільноти.

Велику, вирішальну ролю відіграла ОУН на західньоукраїнських землях у поборюванні москвофільства, а потім радянофільства, що вели до національної зради і завдавали великої шкоди українській визвольній справі.

В »Нарисі історії ОУН« подано й огляд розвитку політичних подій на осередніх та східніх українських землях, а зокрема про національно-визвольні рухи й організації, повстанські групи тощо. Всі вони, більш або менш, безпосередньо або посередньо були ідейно пов'язані з УВО-ОУН. Значне місце присвячено УАПЦ, СВУ і СУМ.

Підтвердженням соборницької ідеї і дії ОУН був атентат на московсько-большевицький консулят у Львові, як відплатна акція проти Москви за терор і знущання над українцями в підсовєтській Україні.

Висвітлено й Роттердамську трагедію, обставини і її наслідки. Кинено більше світла на події в Закарпатській Україні, на ролю членів ОУН, зокрема провідних (Косака, Колодзінського й інших) у боротьбі за державність українського Закарпаття. Це тоді пролунав клич: »Українські націоналісти ніколи не капітулюють!« Подано й матеріяли про неясну керівну ролю ПУН під час подій у Закарпатській Україні, напередодні й на початку другої світової війни після смерти сл. п. полк. Євгена Коновальця.

Наприкінці »Нарису . . .« є дуже корисний для читача й дослідника бібліографічний показник »Джерела і матеріяли книжки«, показник прізвищ і пояснення скорочень, що дуже полегшує працю над текстом книжки або в шуканні матеріялів для перевірки надрукованого. Цілий »Нарис . . .« побудований на науковій методі, отже, може бути і навчально-вишкільним підручником.

Без перебільшення, »Нарис історії ОУН« можна вважати за одне з найважливіших і найцінніших українських історичних видань.

ДЕ ПОЧАТКИ НАШОЇ ІСТОРІЇ?

Питання про походження української держави треба розглядати не відірвано від світової стародавньої історії, а як складовий чинник її загального розвитку.

За головний предмет цієї статті беремо Україну як країну-терен, що на ньому протягом певних століть замешкували різні народи чи племена. В IX столітті, коли руcько-українські літописи починають подавати відомості про наших давніх князів, наш народ уже показаний у цілком готовому, сформованому вигляді, з окремим та вже готовим політичним, економічним, соціяльним і культурним укладом. Так бачимо комплекс торговельних міст на великих теренах, що на них розселені різні східньослов'янські (українські) племена. Кожне з тих міст керується народніми зборами, себто — радою (вічем) старших бояр, і вибирає управу з власним князем та посадником. Для захисту своєї розвинутої торгівлі та забезпечення порядку у внутрішньому житті, міста запрошують до себе князів з дружинами, досвідчених войовників, мистців воєнної справи, переважно неслов'ян, а норманів (варягів). Інколи, і то дуже часто, князі з дружинами й самі захоплювали міста та цілі околиці. Одному з таких князів, Олегові, пощастило об'єднати під пануванням однієї династії всі руські (українські і білоруські) племена та створити єдину, хоч і не дуже міцно спаяну, державу. Його наступники — Ігор, Ольга, Святослав, Володимир, Мстислав і Ярослав — продовжували і закріпляли почате діло. Характеристичною у цій картині руcько-української держави є її оригінальність, бо нічого подібного не знайдемо в тодішній Західній Европі з її виключно февдальним устроєм.

В історії утворення тодішньої руської (української) держави все відмінне: виключний торговельний характер міст та їх населення, високий розвиток тієї торгівлі, що йде на південь до Візантії, на схід через міста Керченської протоки степовим шляхом на Кавказ, у Середню Азію, Китай та Індію, на північний захід до варягів і німців через Новгород та Плоцьк до Балтійського моря, а на північний схід — через систему ріки Волги — до Білого моря та Уралу і через систему ріки Дунаю — до осередньо-південної Европи.

Є і гостра різниця поміж високим розвитком устрою міста-держави, що нагадує в дечому античний грецький світ, а простим племінним укладом життя околишніх місцевостей, між доісторичним побутом племен та високою культурою міст, нарешті — спосіб правління, комбінація чужої військової влади та внутрішньої міської самоуправи. В ті часи наша батьківщина стоїть на вищому поземі цивілізації, ніж Середня і Західня Европа.

Не дивно отже, що західньоевропейські історики середніх віків, які питання історії Европи в X та в наступних століттях розглядають із порівняльної історичної точки зору, дивуються, що початки історичного життя на Сході та на Заході дуже відмінні. В стародавній Русі-Україні еволюція йде від торгівлі та міста, а в Західній Европі основою було хліборобство й існував уже тоді суспільно-політичний февдальний лад, який на Русі-Україні розвинувся щойно в XIII столітті, у час татарської навали і то в іншому вигляді, ніж у Західній Европі. А на теренах на північ від України, де колись була суздальська колонія нашої Київської держави, згодом витворилася московська деспотія.

Не можливо є з'ясувати протиріччя між специфічним характером нашої Київської держави й тодішнім становищем у Середній і Західній Европі звичайним шляхом, себто починаючи ґрунтовний розгляд української історії, як це звичайно робиться, з IX стол., з наших літописів. Це невдалося і нашим дотеперішнім історіографам та історіософам-дослідникам.

Підставовою помилкою, на нашу думку, що її допускалися дослідники є змішання, або вірніше — штучне розподілення двох понять: історії слов'янської раси та історії країни, що стала ареною новоприбулої слов'янської раси, яка там застала спадщину від своїх попередників.

Слід брати до уваги, що історія Русі-України далеко старіша від історії слов'янських племен та що неможливо трактувати історію Русі-України ізольовано від античного світу (епохи греко-римської) і доби великого переселення народів, частину яких складали тоді теж і предки українців.

Коли відкинути трактування історії України виключно як історію слов'янського племени та підійти до цього питання із світово-історичного пункту бачення, багато явищ цієї історії стануть більш зрозумілими, а теж і сама історія української держави стане перед нами в зовсім іншому вигляді.

Початок культурного життя в степах України й над великими українськими ріками — Дніпром, Бугом, Дністром, Доном, Дунаєм і Кубанню — далеко старіший, ніж у нас часто вважається. Вже на початку історії в т. зв. доісторичний період, життя в українських степах, у басейні Чорного моря, не було відокремлене від двох великих вогнищ людства: великої старовинної (східньої) передньоазійської культури і культурного середньоморського вогнища. На Кубані вже в добу мідного віку маємо високу культуру, споріднену з ранніми культурами Месопотанії, Туркестану і Єгипту. Над Дніпром розвинулася окрема галузь европейської культури того часу з міцними південно-східніми впливами. Нарешті самі перші кроки культурного життя в середземноморському басейні зв'язують цю культуру з культурним життям на берегах Чорного моря. До того ж ще є впливи залишків Трипільської культури.

Вже в ту пору — в пору мідного віку — мешканці басейнів рік Дніпра, Дністра, Бугу й Кубані переходять від кочового життя до способу осілого життя, внаслідок чого виникають перші укріплені поселення на берегах рік північнозахідньої частини Чорного моря. В той же час уперше починають діяти торговельні шляхи через Україну: караванний шлях зі Сходу до Озівського моря, морський шлях із Чорного моря до Середземного (моря) і до узбережжя Малої Азії, та річний, північний шлях — шлях янтра з Балтійського моря.

Як шляхи, так і цивілізація змінюються на теренах України переважно в I тисячоліттю до Р. Хр. Послідовне існування на північному узбережжі Чорного моря двох великих індоевропейських держав: Кімерійсько-тракійська (в X-VIII стол. до Р. Х.) і Скито-іранська (в VIII-III стол. до Р. Х.), які порівнююче мали міцний державний устрій, приваблюють на береги Чорного моря головних носіїв тодішньої культури — греків, і все більше зв'язують Чорноморя тіснішими вузлами з колискою европейської культури — берегом Егейського моря.

Розвивається культурне життя на теренах України і в добу довгого існування великої скитської держави, від VIII до III століть перед Р. Хр. Роля цієї держави для майбутньої долі України дуже велика. Міцно організоване іранське плем'я, що розвинуло свій чисто військовий устрій до досконалости, зуміло об'єднати під своєю владою більшість племен поміж Дунаєм і Волгою, забезпечивши їм можливість мирного економічного розвитку і збуту необмеженими

розмірами продуктів їх господарської діяльності через посередництво грецьких колоній на берегах Чорного моря.

Хліб, риба і шкіри, що їх виробляло частково вже осіле, а частинно ще кочове населення земель України, мали свою добру славу та знаходили певний збут у Греції.

Тими ж ріками з півночі Европи йшли на південь хутра, віск і мед — продукти мисливського і лісного життя північних племен, а Доном і Кубанню приходили до Чорного моря, і далі на південь, продукти азійського сходу.

Наслідком існування більш ніж чотири століття міцної держави на берегах Чорного моря було те, що культурне життя, основане головно на торгівлі, розкішно розквітало на всіх землях України і рухалось далі від неї до сусідів.

Археологічні досліди українського терену довели, що тут і там, не тільки в гирлах рік, де жили греки, але і в середній їх течії, старі доісторичні селища розвинулися у великі фортеці-міста (городи), більші торговельні центри для місцевого населення.

Скупчились ті городи-міста переважно там, де пізніше був центр Руської (української) Київської, а потім Галицько-Волинської держави, а теж там, де виникло Тмутороканське князівство. Напевно, що міста сучасної України — Київ, Львів, Переяслав, Галич, Херсон, Миколаїв, Нікопіль, Чернівці, Ізмаїл, Акерман, Луцьк та інші — стоять на місцях отих колишніх ранніх селищ. Ні одне з тих великих селищ-городів ще точно й систематично не досліджене, але їх великі некрополі, багаті золотом, сріблом та різними художніми речами, доводять про широку торгівлю, що її вело місцеве населення, зокрема торгівлю обмінну, бо монет у тих могильниках не знайдено.

Скитів у степах України замінили сармати, також іранське плем'я чи, можливо, комплекс іранських племен. Сармати не спромоглись на те, щоб створити таку централізовану державу, яку мали скити. Вони залишилися роздрібнені на декілька окремих племен, що рухалися на захід, але хутко були зупинені ще тоді дуже могутніми римлянами. Зміна скитів сарматами майже не змінила укладу життя на тодішніх українських землях, бо змінився тільки склад панівної верхівки та менш безпечними й регулярними стали торговельні шляхи. Але зміна скитів сарматами, себто міцної єдиної держави кволішими окремими племенами, мала історичне значення для майбутнього України і цілої Европи. Вона відкрила дорогу в Україну племенам Центральної і Західньої

Європи: кельтам і ґотам. Перші, щоправда, тільки промайнули Україною і пішли далі на Балкани та в Малу Азію, руйнуючи й грабуючи по дорозі все, а пізніше утворили там свою Галату. Але ґоти, що рухались за кельтами, змушені були довше затриматись на українських землях.

Їх рух на південь — до сонця і культури зустріла, починаючи від 1 стол. до Р. Хр., непереможна перешкода — могутній організм римської імперії, яка зупинила їх тиск на лінії рік Райну і Дунаю. Але одна дорога на південь була відкрита після зникнення монолітньої держави скитів, яких заступили племена сарматів; це був шлях Дніпра. І поступово по цій дорозі, по старому торговельному шляху, прориваються на південь ґотські племена, захоплюючи одну за одною області. Про це говорять некрополі Наддніпрянщини, Наддністрянщини, Криму та Кубані. Починаючи з 1 століття до Р. Х., ці терени стали »полями похоронних урн«, які так відмінно різняться від могильників скитської і сарматської доби. Ці ґотські пам'ятники дуже близькі своїми ознаками до пам'ятників Німеччини того ж часу. Нема ніяких підстав думати, що германські (ґотські) завойовники докорінно змінили життя в Україні. Їх похоронні урни бідніші від скитських, але й вони повні продуктів класичного ремесла і мистецтва, римської світової монети, срібла та золота. Не треба забувати, що ґотські племена ще на своїй батьківщині призвичаїлися до грошового обміну в торгівлі з Римом. Тож не дивно, що в 1 столітті до Р. Х. клади римських монет на великому водяному шляху з Балтійського моря в Чорне море є звичайним явищем. Зрозуміло, що ґоти успадкували від скитів і сарматів їх торгівлю та й самі дуже розвинули її з північчю та північним сходом. Отже призвичаїли Балтійські країни користуватись Дніпровим шляхом, що ним потім почався приплив варягів-войовників.

Немає ніяких підстав думати, що ґоти зруйнували на українських землях міське (городське) життя. Для них міста були потрібні не менше, ніж їхнім попередникам. Навпаки, можна припускати, що за них, спеціяльно на півночі, виникли нові міські центри, нові пункти торговельного обміну, до яких можна віднести, як найбільші, Новгород і Плоцьк. У світлі цього вікового руху германів на землі України стане й зрозумілим так зване ґотське завоювання в III столітті по Р. Х., коли германи-ґоти докотились до Чорного моря, зрушуючи державу роксоляналян, що була виникла над Озівсь-

ким морем у II стол. по Р. Х. Ґоти поступово об'єднали в одну державу всі племена на Україні, поставивши алянів у залежність від себе. Грецькі міста-колонії на північному чорноморському узбережжі частково зруйнували, а частково теж поставили в залежність від себе.

Але германів-войовників завжди притягав до себе багатий світ римської імперії, з якою вони стикнулися так близько ще на Райні, Дунаї та чорноморському узбережжі. Їх приваблювали багаті здобутки та культурне життя Риму. А в II столітті сили відпорности римської імперії в наслідок внутрішнього розкладу починають щораз більше слабнути. Двері римської імперії починають потрохи відчинятися. Найслабшим місцем Риму на півночі був Дунайський кордон, виключно військовий, що не мав за собою, у своєму запіллі, таких старих культурних надбань, які були в Італії та Ґаллії. Але ґотам був потрібний поштовх, щоб перемогти забобонний, традиційний жах перед непереможністю римських легіонів. І такий поштовх був даний першою грізною хвилею монгольких племен, що покотилися саме з Азії — гуни Аттіли. Їх поява в Україні викинула з неї частину германських та іранських племен, візиґотів і частину алянів та сарматів, з якими в ґотів існувала своєрідна федерація. За ними через деякий час пішли й самі гуни, потягнувши за собою підлеглих їм племен остґотів та ще одну групу алянів.

Українські землі стали вільними від германів, іранців та монголів. Тільки подекуди затримались і ті і другі, і треті: аляни — на Кубані, ґоти — в Криму й на Тамані, гуни — у степах поміж Волгою і Дніпром. Київський край залишився без господарів, але нові господарі з'явилися дуже хутко. В поблизькому сусідстві з германами на схилах Карпат, у басейнах рік Прип'яті та Висли здавна жили, знані вже Птоломеєві, венети, склавени і анти, що безумовно дали расове походження для майбутніх слов'янських народів. Вони входили певного часу в склад ґотської держави, але на захід з ґотами не пішли. Як у свій час германи, так і вони захопили в V і VI століттях Наддніпрянщину та просувалися далі на південь. Вони, можливо, вже там і мешкали, бували раніше, але азійські кочовики відсунули їх далі на захід. В середині VI віку по Р. Х., ґотський історик Іордан вже знає про їх перебування на Дніпрі та в південних степах біля Чорного моря. І так, замість іранського і германського панування, на українських землях сталося вже слов'янське панування, а старі шляхи світової торгівлі опинилися в слов'ян-

ських руках. Зрозуміло, що слов'яни деякою мірою успадкували від своїх попередників (еллінів, скитів, сарматів, кімерійців, алянів і ґотів) і їхній уклад життя. Змішалися з залишками своїх попередників та осіли в наддніпрянських городах. На світанку цього нового життя слов'ян їм загрожувала велика небезпека. Новий наплив завойовників зі сходу міг їх зірвати з місця і потягнути на захід. Це були авари (обри), що панували, як подає літописець, над Україною 150 років. Але слов'яни знайшли в себе стільки сил, щоб відстояти свою самостійність, і пам'ять про це живе ще й досі у збереженому літописами виразові: »погібша яко обри«, себто, що й сліду не залишилось по них.

Тоді наші предки-анти під проводом найсильнішого слов'янського племені дулібів, що мешкали на терені теперішньої Волині на північний схід од Карпат, і від імені своєї столиці — міста Волині, дали й назву тій землі, створили міцну організацію, союз племен — державу »волинян«, як вона звалася в чужих тодішніх джерелах, і ця держава дулібів-волинян подолала аварів (обрів).

Слов'яни закріпилися над Дніпром і Бугом та просунулися далі на південь, північ та схід. Новгород, Плоцьк і Ростов у басейні Волги, та Тмуторокань на Тамані у Керченській протоці— це свідки тієї ранньої експансивности слов'ян.

Історичні обставини складалися для слов'ян дуже добре. Зв'язок з нордійськими племенами півночі (нормани-варяги) забезпечував їм приплив військової сили, а на південному сході нові господарі прикаспійських степів — хозари — твердо осіли над Волгою та Доном, створили міцну державу з власною культурою і цивілізацією, як заборолі проти кочових наїзників Сходу (Азії), широко розвинули свою торгівлю з сусідами, в тому числі і з слов'янами (наші предки до часів Аскольда і Дира (IX стол.) платили невелику данину хозарам).

В цьому хозарському затишку, з допомогою північної збройної сили варязьких войовників, нашим предкам удалося сформувати свою власну державу з центром у Києві.

Як пише наш ранній (староруський) літопис — »тодішні мешканці київської землі — поляни — були мудрими й тямущими людьми, а їхніми нащадками є кияни«.

У VII та VIII століттях зміцнилися в Україні старі торговельні шляхи, але вже під слов'янською егідою. Тоді відродилась торгівля: з арабськими та іранськими країнами (Сходом) та германськими країнами, себто з Заходом, і з візантійським півднем.

Ця торгівля дала Русі-Україні її культуру й багатство, а разом з припливом збройної сили варязьких войовників усе це створило в Україні тогочасну руську державність із столицею у Києві.

Це сталося в старих містах-городах над Дніпром, успадкованих слов'янами від їх іранських, еллінських та германських попередників, але відновлених силами молодої слов'янської раси.

Тут і є підстави нашого швидкого розвитку, нашої вищості на даному етапі національного життя в порівнянні до тодішньої Европи (західньої і осередньої), що не мала такого багатого історичного підложжя, таких здобутків, якими (здобутками) є міська культура.

Як можна було пізніше запримітити, втрата нами національних міст стала причиною постійних невдач нашого національно-державного руху, наших змагань за свою українську самобутність.

Історія не знає порожніх місць у незламному ланцюгу історичного процесу, немає їх і в історії нашої батьківщини — України. Слов'янська доба є тільки одним періодом її історії. Але здається, що саме слов'янській расі, не номадській, а осілій, з твердо виробленим укладом життя, було суджено здійснити те, чого не могли чи не хотіди здійснити її попередники, себто — назавжди зв'язати себе з українськими землями, з їх культурою, господарським розвитком і політичними прагненнями. Тільки слов'яни, як бачимо, стали назавжди нашими предками-українцями.

Взагалі вся Україна наших часів густо вкрита залишками городищ стародавньої доби. Чимало з них ще й не розкопані й не досліджені, або залиті водою рік, озер та мочарів. »Баварський географ«, що є німецьким історичним джерелом в IX стол., каже, що »плем'я бусанів (бужан) володіло 231 містом«. Це ще раз підтверджує велике значення міста та торгівлі в житті наших предків і їх попередників. Це ще один з доказів, що без міцного й розвинутого українського національного міста, українська державність буде в постійній небезпеці. Це ми бачили і в часах козаччини, і в часах українських визвольних змагань нашого століття. Тому міста в Україні мусять насамперед бути національно українські, як підвалина міцної Української держави.

Деякі українські політикуючі доктринери розписуються про »безклясовий«, селянський »трудовий« характер україн-

ської нації. Вони ніби й не бачать того, що цей виключно селянський характер української нації останніх століть приніс нам чимало невдач у боротьбі за свою державність. Бо міста в Україні були для нас чужонаціональні, їх чужоземний елемент шкодив нам, підбиваючи собі навколишнє селянське море, а потім передавав його червоній чи білій Московщині на поталу.

Отже міста в Україні мусять бути українські найперше своїм національним характером.

Також ніхто не дав нам права зрікатися кількатисячолітньої історії нашої батьківщини, відкидаючи дослов'янський період, без якого нам і не збагнути своєї правдивої історії.

СТАРОДАВНІ РУСИЧІ НА КАСПІЮ

Від найдавніших часів наші войовничі предки, русичі, вибиралися в морські походи до заморських країн. Там за морем, де простягалися привабливі країни, вони добували слави й показували силу української зброї. За морем для них був багатий таємничий світ, куди тягла їх войовнича вдача, як до чогось невідомого, казкового. Не зупиняли їх жадні перешкоди, ні тодішні трудні шляхи сполучення, ні бездоріжжя в лісах та болотах. Вони, призвичаївшись уживати водного шляху, річного й озерного, поступово вийшли і на море.

Першим об'єктом заморських походів відважних русичів була багата Візантія. Та не тільки одна Візантія була під ударами звитяжців-русичів. У другій частині тодішнього цивілізованого світу, на південному сході від Русі-України, за кавказькими горами, були багаті торговельні міста, що дивували русичів, купців та вояків, своєю східньою розкішшю. На західньому і південному узбережжях Каспійського моря розкинулись густо залюднені стародавні торговельні міста з численими базарами. Це вже був мусульманський світ. Як чорноморські походи русичів на Візантію (IX-X стол.) були основним напрямком воєнної політики стародавньої Русі-України, так морські походи на Каспій, Дагестан, Азербайджан і Ширван були другим шляхом експансії русичів.

Походи русичів на Каспій в основному нічим не відрізнялися від таких же походів на Візантію. Так само як билися вони з візантійською фльотою, щербили стіни східнього Риму, штурмували вони й Абесгун, Бердаа і Ширван. Прагнули слави, багатої воєнної здобичі, данини і бранців, а їхні ватажки-князі мали ще й інші далекойдучі пляни.

Спочатку, десь до половини X стол., набіги русичів на Каспійське узбережжя мали грабіжницький характер, але далі спостерігаємо зміну як в організації походів, так і в їхній меті. Вони прагнуть не тільки випадкового пограбування нападеної країни, взяти найбільшу добич і повернутися додому, а також захопити її, закріпити за собою, встановити свою зверхність і брати регулярну данину. В ті часи Русь-Україна вже не задоволяється захопленою в бою чи забраною від переможених здобиччю, вона вже намагається закріпити

за собою підбиту землю, підпорядкувати собі населення і його ватажків-володарів та примусити платити данину й виконувати деякі повинності в користь завойовників.

Насамперед, поки почнемо опис (характеристику) перших походів русичів на Каспій, треба підкреслити, що поява русичів в Дагестані, Азербайджані та в інших місцях прикаспійських районів не була чимсь новим і зовсім незнаним.

Слов'янські племена ще в дуже давні часи розселилися на східньоевропейській рівнині аж до озівсько-чорноморського узбережжя, гирла Дністра, Бугу, Дніпра, Дону й Кубані. В античних джерелах грецьких письменників Прокопія Кесарійського, Маврикія та інших є згадка, що анти (одне з слов'янських племен, наші предки) жили на схід від Дніпра ще в IV-V століттях. Селища антів у ті часи були розташовані не тільки в степах, а теж на узбережжях Чорного й Озівського морів.

Рух гунів, а за ними болгарів і обрів, значно послабив слов'янські елементи в степах і над морем. Більша частина антів відсунулась на захід, до кордонів західнього лісостепу (частина, під тиском кочовиків, відсунулась ще далі на захід), а частина, порівнююче невелика, відсунулась пізніше до морського узбережжя, головно до Кубані. Ця галузь нащадків стародавніх антів поклала основу для початків Русі в Криму та північному Кавказі, де пізніше, разом з підбитими чужими племенами, створила на Тамані та східньому Криму Тмутороканське князівство.

Коли дещо припинився рух кочовиків з Азії і зросла гегемонія хозарського каганату, настала стабілізація в Східній Европі. За часів панування хозарів наші предки поширюються ще далі на південь і схід. Уже в VI стол. серед хозарів на Кавказі були русичі, як показують дослідження Марра. В IX-X стол. багато купців-русичів, та й не тільки купців, жили в столиці Хозарії Ітилю, що був розташований при впадінні Волги в Каспій.

Цілком природно, що русичам були відомі Прикаспійські країни, славетні своєю плодючістю і своїми багатими торговельними містами. Арабський письменник Ібн-Хардадбег, що писав у 60-70 роках IX стол., каже, що купці-руси зі своїми караванами просякали далеко на схід, аж до Баґдаду. З цього виходить, що русичі знали Закавказзя вже в часи Ібн-Хардадбега, а то й раніше.

Тому зрозуміло, що войовники Руси ще в IX стол. праг-

нули пройти в Каспійське море, продістатися на каспійське узбережжя, щоб здобути добич і данину, а потім і напостійно там закріпитися.

Наш стародавній літопис подає далеко не всі події тих часів, не згадує і про походи наших предків на Каспій, тому відомості, які про них маємо походять із східніх, голонво арабських джерел.

Перші походи русичів на Каспій датовані в східніх джерелах другою половиною IX стол. Як свідчить Мухмед-ель-Хасані, що написав »Історію Тарабістану«, на Абесгун, що був у володінні Хасана, сина Зейди (864-884), напали руси, але в боротьбі з Хасаном були розбиті (наші історики вважають, що це був рік 880). В тій же »Історії Табарістану« згадується, що в 909 році, руси, на 16 кораблях, прибули під Абесгун, взяли його, а потім узяли ще й місто Мікале (Міна-Коле) в Астрабадській затоці. В наступному, 910 році, руси напали на міста Сарі, Дайлема, Гилян, але шах Ширвану відбив напад русів.

Тут потрібно відмітити, що русичі могли дістатися на Каспій тільки через володіння хозарського кагана.

Виникає питання, як виглядала фльота русичів на Каспійському морі?

Немає ніяких підстав думати, що вона відрізнялася від тієї фльоти русичів, яа плавала по Чорному морі, господарювала на всьому його просторі, нападала на Константинопіль, Сурож та інші причорноморські райони. Завдяки діям фльоти русичів Понт Евксинський (грецька назва Чорного моря) одержав нову назву — »Руське море«, що підкреслює перевагу на Чорному морі русичів на початку нашої християнської ери. Подібно як і Балтійське море називалося »Венедським« від західніх слов'ян Венедів.

Судна русичів описані Константином Багрянородним у його відомому творі »Про керування імперією«. Були вони переважно виготовлювані з великих дерев. Зрубавши їх, обтісували, випалювали та видовбували середину й надавали їм відповідної форми. Звичайно виконували цю роботу взимку, а навесні ті човни, ще у формі півколод, спускали з Полісся допливами Дніпра, а далі — Дніпром до Києва. В Києві ті човни були оформлювані й обладнювані всім потрібним знаряддям. Такими суднами, доволі великими, бо вміщали більше ніж 40 осіб, виходили русичі на Чорне море, плавали за допомогою вітрил і весел, тримаючись переважно берега.

Судна були легкі, їх можна було в потребі перетягти з однієї ріки в другу або й перенести на плечах через перешийок.

Отак описує човни Константин Багрянородний на Чорному морі, і такі вони були, певно, і на Каспійському морі.

Наступним походом русичів на Каспійське узбережжя Кавказу й Ірану був похід 912-913 рр., або 300 р., мусулманської ери.

Аль Масуді в своєму творі, написаному в 943-47 рр., »Промивальні золота« (»Золоті гуга«) описує той похід досить докладно. Він подає, що після 300 р., геджри (мусулманської ери) 500 кораблів русів, на кожному по 100 людей (?), ввійшли в рукав Нейтусу, що з'єднується з хозарською річкою. Тут треба пояснити, що Нейтус — це Чорне море, а хозарська річка — Волга, що впадала, згідно з словами Масуді, в Хозарське море, себто Каспійське. Не тільки в уяві Масуді, але і в інших східніх письменників, Каспійське море з'єднувалося з Чорним Волгою і »рукавом Нейтусу«. »Рукав Нейтусу« це ніщо інше як Дін, що дійсно зближується з Волгою. По Дону русичі досягали хозарських залог »в устю рукава«. Трудно уточнити, де знаходилися ті хозарські залоги, бо різні дослідники вказують на різні місцевості. Дехто вважає, що русичі зустрілися з хозарськими залогами на Тамані (Тмуторокані), інші знову твердять, що біля хозарської фортеці Саркел (по-нашому — Біла Вежа), руїни якої є біля Цимлянської станиці на Дону, в тому місці, де він зближується з Волгою. Останнє твердження найбільш правдоподібне, бо Масуді пише, що русичі спочатку ввійшли в рукав Нейтусу, себто Дону, а потім уже мали діло з хозарською залогою. Але можливо, що хозарські залоги були теж і на Тамані.

Зустрівшись з хозарською залогою, русичі вислали до хозарського кагана послів на переговори, щоб він дозволив їм перетягнути свої судна у Волгу, себто перейти на землі його володіння, а звідти — в Каспійське море. За те обіцяли йому половину своєї воєнної добичі. Каган погодився.

Русичі перетягнули волоком човни у Волгу й поплили вниз по течії. Минувши столицю хозарів Ітиль, виплили на море. В Каспії розсипалися на кілька загонів і почали нападати на берегові селища. Знищили Джиль, Дайлем, місто Табарістану Абаскун (Абесгун), пограбували нафтову землю (Баку) і Азер-байджан. Засівши на островах біля Баку, робили наїзди. Розбили також і мусульманську фльоту і врешті, з великою добиччю — дорогоцінностями й рабами — верталися додому.

Ми згадували, що перші походи наших прадків на Каспій обмежувалися тільки воєнною добиччю — золотом, дорогоцінними виробами та рабами. Щойно згодом були намагання опанувати ті землі й брати від них данину. З цього походу, який описуємо, біля Ітилю вони дали хозарському каганові половину здобичі, згідно з умовою. Але мусульмани, головно купці, що мешкали в Хозарії, довідавшись про розгром русами прикаспійських мусулманських земель, домагалися від хозарського кагана дати їм можливість помститися на русах. Мусульманські купці та їхні наймані вояки, головно хорезмійці, були в Хозарії поважною політичною силою, тому каган, як свідчить Масуді, »не міг їм перечити«. Він успів тільки попередити русів, що на них готується напад. Руси, довідавшись про це, вийшли з кораблів і дали бій на суходолі. Масуді описує той бій тенденційно, напр., подає, що мусульман із з'єднаними з ними християнами Хозарії було лише 15 тисяч, а русів — 35 тисяч. По триденному бою руси ніби втратили 30 тисяч вояків забитими, а решта русів почала відступати човнами на північ у землю буртусів і болгар (камських, срібних), де ніби були остаточно знищені.

Так закінчився той похід русів на Каспій, але треба зазначити, що оповідання Масуді викликає багато застережень, хоч і вважається достовірним. Наприклад, Мір-Зегір-ен-Дін-Мераші подає, що руси спустошили Табарістан у 914 р. Далі, можна сумніватися, чи дійсно в тому поході взяли участь 500 кораблів русів. Навіть якщо врахувати вояків Олега, що кілька років перед тим під його командуванням розгромили греків і примусили їх підписати вигідний для тодішньої Русі мир, то й тоді ця цифра видається фантастичною. Сумнівною є і цифра — 100 вояків в одному судні. Наш літописець подає, що за часів Олега кожне судно вміщало тільки 40 вояків. Навіть козацькі чайки в XVII стол. вміщали не більше 70 козаків. У ті часи, коли відбувся похід русів на Каспій — 50-тисячна армія (500 човнів по 100 вояків, як подає Масуді) це майже все населення країни.

Викликає сумнів і версія Масуді про повне знищення русів, бо є відомості, які заперечують це твердження. Аль Ауфій (XIII стол.) подає, що якісь руси в 300 р. геджри прийняли християнство в Хозарії, але потім вирішили перейти на мусульманство і звернулись за допомогою до хорезм-шаха. Він прислав до них імама й вони стали мусульманами та почали війну за »нову віру«.

Шабонгарій (XIV стол.) подає те саме, але додає, що руси-мусульмани панували на морі. Вслід за Шабонгаріем Шукраля (XV стол.) каже, що руси прийняли магометанство тому, щоб узаконнити здобич, яку вони здобувають на війні з невірними.

Про яких русів могли говорити східні письменники? Безумовно, про тих, що напали (912-913, а може, 914 р.) на Каспій. Бій русів з мусульманами біля Ітилю напевне не закінчився повним розгромом. Думаємо, що переможені руси могли прийняти тоді християнство, а потім, щоб забезпечити собі дальшу дію завойовника — перейшли на мусульманство.

Стародавній жидівський документ з X стол., згадує про напад русів на узбережжя Каспію. Цей документ твердить, що підмовлений візантійським імператором Романом »цар Руси Хольгу« (мабуть Олег) напав на хозарське місто Самкеру (Тмуторокань). Користуючись тим, що в місті не було хозарських вояків, Хольгу захопив його.

Найбільш великим з усіх морських походів Руси на Каспій був похід у 943-944 рр., описаний Ібн-Міскавейхом у його книжці (»Книга випробування народів«), Якутом (»Географічний словник«), Фароджі (»Сирійська хроніка«), Абуль-Федо (»Мусулманські літописи«), Ібн-ель-Есіром (»Повний літопис«) та Нізамі (»Іскендер Наме«).

Якута і Абуль-Федо повідомляють тільки про появу русів на Каспії та про захоплення ними міста Бердаа. Так само лаконічно пише й Абу-Фароджі. Абуль-Федо подає, що до складу ватаги завойовників Бердаа належали аляни (яси, осетини), лезги (грузини) та головні сили »одного з поколінь русів« (слов'янського походження).

Найбільш детально описують цей похід Ібн-Міскавейх і Ібн-ель-Есір. Дуже яскраво, але фантастично, хоч і з великим інтересом для дослідника, описує цей похід Нізамі в своїй поемі. Правда, він навіть примушує русів воювати в тій поемі з... Олександром Македонським, але це пояснюється тим, що він хоче в той спосіб показати силу, хоробрість і войовничість русів, для розгрому яких він мусить притягнути навіть Іскендера (так звали Олександра Македонського на Сході), про якого пам'ять була ще жива. Олександер Македонський переміг русів аж після семи битв.

Перш за все Нізамі повідомляє, що руси прибули з країни »георгі і алян«, себто з Грузії і північного Кавказу (краю алянів). Прийшли вони, певне, з півночі на південний схід та

вийшли до моря в Дагестан. Пройшли країну лезгів і приєднали до себе, як твердить Абу-Фароджі, алянів і лезгів. Тут, на дагестанському узбережжю Каспія, сіли в човни і вийшли на море.

Вибрали собі наші предки такий складний шлях, мабуть, тому, що після подій 913 р., у Хозарії не можна було розраховувати на вільний проїзд через Волгу біля Ітилю, не дивлячись навіть на протекцію хозарського кагана.

На Каспію наші предки доходять до р. Кури, підносяться вверх по її течії і раптово з'являються перед найбільшим багатим містом Азербайджану — Бердаа. Проти них виступив загін війська помічника правителя Азербайджану, що ним був у той час Мохаммед Ібн-Мусафір (Ель-Мерзебан). Цей загін складався з 300 дейлемітів, 300 курдів і 5000 перських добровільців. Після короткого бою він був розбитий русами та їх спільниками і живими врятувалося лиш декілька дейлемітів. Руси опанували місто Бердаа і заволоділи ним.

Вступивши в місто, руси оголосили міщанам, що життя їхнє буде збережене. Заспокоїли мешканців тим, що в них (русів) немає переслідування за різницю у вірі. Єдине, чого вони бажають від них — це підпорядкування їх владі. Зі свого боку руси вважають своїм обов'язком добре ставитися до підкорених їм громадян.

Ібн-ель-Есір пише, що руси »дотримали свого слова і треба віддати їм справедливість — вони тримали себе стримано«.

Ібн-ель-Есір та Ібн-Міскавейх твердять, що прості люди, головним чином пастухи, намагалися звільнитися від русів, але безуспішно, а аристократія присмирніла й підкорилася їм.

Правитель Ель-Марзебан із своїм 30-тисячним військом пробував вибити русів з Бердаа, однак був розбитий під Мерачі біля Тебрізу і руси міцно засіли в Бердаа.

Як бачимо, метою цього походу русів не була тільки воєнна здобич, вони хотіли залишитися в Бердаа й опанувати цілий край. Руси поширилися на всьому Закавказзі, їх загони розсипалися по цілому краю і підкорювали собі місцеве населення.

Здавалося, що руси опанують цілий край і закріплять тут своє панування. Та сталося інакше. Між русами стала ширитися пошесть. »Надмірне вживання овочів поширило між ними заразливу хворобу« — пише Ібн-ель-Есір. Притиснені наступаючим ворогом, руси замкнулися у фортеці Шахрістан у Бердаа, і тоді пошесть розгорілася ще більше. Коли поба-

чили, що встоятися їм не сила, залишили Бердаа, вийшли до річки Кури, де стояли їх судна, й подалися на море.

Всі згадані джерела підкреслюють хоробрість русів. До полону вони не здавалися, давали перевагу хоробрій смерті. Мало коли відступали, навіть тоді, коли ворог переважав їх своєю кількістю. Ібн-Міскавейх розповідає, що якийсь ворожий загін напав на п'ятьох русів, що були в одному з садів Бердаа. Але ніхто з них не здався і всі вони згинули в нерівному бою. Останній з них, син одного з ватажків, побачивши, що може попасти в полон живим, заколов себе кинджалом.

При кінці X стол. припиняються великі завойовницькі походи русів, їх князів та окремих дружин. Наші князі та бояри були зайняті своїми внутрішніми справами, а до того ще дорога через Волгу була закрита ордами нових кочовиків, що опанували терени хозарського каганату.

Але й тоді був ще один похід русів і відбувалися бої за каспійське узбережжя. Однак цей похід не був уже з Наддніпрянщини через Дін і Волгу, а з Тмуторокані, теперішньої Кубані — Таманського півострова, де ще в XIII стол. були руські князі. Хакині розповідає, що цей похід був між 1135-1193 роками (точніше — 1175 р.). Відбувся він суднами до Ширвану, а далі до річки Кури, Лемберану і острова Руінас біля Сари.

Татарсько-монгольська навала в середині XIII стол., остаточно відірвала Україну-Русь від морів, а потім зруйнувала українську державність над Дніпром, Дністром і на Тамані (Тмуторокань).

Походи наших предків на Каспій — вияв їх великої експансивної сили. Були це часи, коли наші предки були лицарями, а не »мугирами« й »гречкосіями«. Подібно як вікінґи-нормани, робили далекі походи та завоювання, були звитяжцями морів. Тоді ще не було в нас »дядьків отечества чужого« і »самоотверджених малоросів«, то й не було кому розкладати наших предків. Воєнні дії наших предків приковували увагу чужинців та викликали в них пошану до хоробрих русичів. Тож нічого дивного, що відомий Назамі притягнув до перемоги над грізними русами легендарного славного полководця Іскендера (Олександра Македонського). Як тоді, так і пізніше — за козацької доби — наші морські сили були пострахом для сусідів. Це часи незабутньої слави в нашій історії, що наповняють нас національною гордістю і лицарським духом наших предків.

Наші предки добре знали, що »не можна жити серед вовків і мати зуби корови«. Цю науку залишили вони і нам, бож наші часи не менш жорстокі, як у добу, коли жили наші предки. »Читайте про великі походи великих стратегів, вивчайте їх шлях, щоб опанувати дух воєнного мистецтва« (слова Наполеона Бонапарта), щоб цей дух наших великих предків навів нас на шлях перемог.

ВОЄННЕ ЗНАЧЕННЯ ЧОРНОГО МОРЯ

Стратегічне, політичне та економічне значення Чорного моря велике. Тут формувались світові потуги, тут вони існували й звідти панували. На Чорному морі й за володіння ним відбувалися завжди змагання в різних добах історії.

В історії української держави Чорне море займає визначне й пам'ятне місце, а для української нації взагалі воно й тепер має дуже важливе значення, але в наш час Чорне море належить Туреччині та совєтській Москві, а інші народи, що живуть на його побережжях — українці, грузини, болгари, абхазці й румуни — безправні.

Чорне море, з'єднане Босфорською протокою з Мармуровим морем, а далі — Дарданеллами з Середземним морем, є широким та дуже глибоким басейном (глибина в середній частині — 2.000 м). Лінія великих глибин (біля 200 мет.) підходить майже щільно до південного й східнього берегів і тільки в північній та західній частинах відступає від берегової лінії, залишаючи велику мілку смугу біля українського узбережжя. Протягом цілого року Чорне море не замерзає, лише Керченська протока та деякі частини Озівського моря вкриваються на короткий час льодом. У навіґаційному відношенні плавання Чорним морем легке, підводних небезпек немає, підходи до берегів прості, збоку моря.

Не має Чорне море й великих островів (на всім його просторі є лише три малі острови). В північній частині воно утворює широку, але мілку затоку — Озівське море, що з'єднане з ним вузькою Керченською протокою. Від північного берега врізується в нього великий Кримський півострів.

Совєтське узбережжя Чорного моря тягнеться від болгарсько-турецького кордону до кордону Грузії з Туреччиною на Кавказі та охоплює всю західню, північну і східню частини моря. Воно різноманітне своїми природними властивостями і стратегічним значенням. Розглянемо його окремі частини.

Болгарське узбережжя Чорного моря. На болгарському узбережжю на захід від миса Каліаркія, розташована широка затока, що має біля 13-15 метрів глибини, зручна для великої фльоти, особливо вигідні тут рейди Бальчик і Каварна. Далі на південь є чудовий рейд Варна, в якому розташований го-

ловний порт болгарської фльоти під захистом приморського фортифікаційного спорудження для оборони від ворога. А потім — Бурґаська затока, берег якої має багато дрібних бухт. Велика кількість придатних пристаней на болгарському узбережжю дає для совєтів у Болгарії добру базу для їх операцій проти Босфору. Стратегічно совєтське морське командування так і оцінює значення цього району, поки Болгарія є у сфері большевицького блоку. Це пляцдарм для розгорнення совєтської армії в її наступі на Балканський півострів, у першу чергу — на Туреччину. В Радопських горах Болгарії совєти мають свої ракетні бази, з яких ракетами далекого засягу можуть обстрілювати район Босфору, Мармурове море, Дарданелли та взагалі східню частину Середземного моря.

Румунське узбережжя. На румунському узбережжю находиться дельта ріки Дунаю, яка має канали доступні для кораблів з осадкою до 20 стіп (Сулимський рукав-канал). Єдина важлива гавань для кітвування на румунському узбережжю — це порт Констанца, що є головною стоянкою румунської воєнної фльоти та головною нафтовою базою (румунської і української нафти) для фльот совєтського блоку в західній частині Чорного моря.

Українське узбережжя. Загальне стратегічне значення українського чорноморського узбережжя для СССР визначається наступними міркуваннями:

1. Доки українське узбережжя межувало з Румунією як незалежною державою, воно було фланговим у розгортанні загального совєтського фронту, базою операцій для совєтських армій і совєтської фльоти як у випадку наступу, так у випадку оборони, коли б противник, намагаючись обійти совєтський фронт, заатакував котресь його крило, — доти українське узбережжя і південні області України мали для СССР дуже важливе стратегічно-воєнне значення. Однак тепер, після другої світової війни, як показав приклад минулих років під час совєтсько-турецького напруження, ролю українського узбережжя пересунуто на болгарське узбережжя, а українське стало дальною базою, можна сказати, третім етапом чи ешальоном морської резерви для другого ешальону в Румунії і першого в Болгарії. Але з розвитком воєнної техніки, особливо зброї далекого засягу, ешелонування військ відпадає і всі ешелони чи етапи можуть поза чергою чи разом підпасти нападові або обстрілові; так само можуть і діяти водночас, а не за чергою.

2. Через район українського узбережжя, переважно через Одесу, проходить у мирний час совєтська південна закордонна торгівля, крім того це шляхи постачання совєтських збройних сил на Чорному морі й Балканах. Присутність узбережжя з українського боку корисна совєтам, але водночас і загрозлива. Відкриті береги від Чорного моря вимагають захисту як від можливих десантних операцій противника, так і від діяння далекосяглої зброї і повітряного бомбардування.

3. На українському узбережжю Чорного моря розташовані головні бази совєтської чорноморської фльоти: оперативна — в Севастополі та кораблебудівельна — в Миколаєві.

Північна частина Чорного моря від гирла Дунаю до Кавказького хребта неглибока. Глибина буває не більше 150 метрів і постійно зменшується мірою наближення до берега.

Одеська затока є дуже зручним місцем для кітвування великої фльоти; її береги підвищені та вповні придатні для влаштування солідної берегової оборони в близькому бою з десантами.

Від Одеської затоки до Дніпрового лиману, вздовж узбережжя, тягнеться широка мілина (т. зв. Одеська банка), що є ніби продовженням Кінбурнської коси. Прохід нею можливий лише кораблем з малою осадкою. Це ніби бар'єр, що полегшує завдання берегової оборони.

Дніпро-Бузький лиман, як і Дністровський, мілкий, а для переходу великих кораблів зроблено фарватер до Миколаєва. При вході до Дніпро-Бузького лиману розташовані старі міста-фортеці — Очаків і Кінбурн. На другому кінці лиману — Миколаїв, велетень кораблебудівництва, що має тепер у тій галузі першорядне значення для совєтів; крім воєнних і торговельних кораблів тут будуються криголами для північно-крижаного океану.

Задніпровська частина степів простягається від лівого берега Дніпра й дотикається до Чорного моря своїм піщаним низьким побережжям, яке творять довгі коси й банки, за якими знаходяться широкі затоки — Тендерська і Ягорлицька. Перша — широка, може служити добрим місцем для кітвування фльоти. Такий же характер має і Джарилгацька затока, в якій розташовані два комерційні порти — Скадівське і Хорли. Крім цього тут є Бакальська, Ярилгицька і Ак-Мегетська бухти.

На південь від Тараханкуть кримський берег повертається й утворює у своїй частині широку Евпаторійську затоку. Бе-

рег її низький, важкий для оборони з суходолу, зручний для десанту противника від моря. Тут часто висаджувались наші предки — княжі дружинники й козаки, а в середині минулого століття, в т. зв. кримську війну — союзники: англійці, французи, італійці й турки.

Далі на південь — Херсонська затока, берег якої має багато малих бухт. Там є руїни старовинного візантійського Херсонесу, відомого в нашій історії ще в часи Володимира Великого; Балаклава, де стояла союзницька фльота й відбувся десант під час кримської війни. Вгорі кутка цієї затоки є широка, глибоководна й дуже зручна для кітвування фльоти Севастопільська бухта. Тут знаходиться головний порт, база і команда чорноморської совєтської фльоти. Севастопільський порт модерно влаштований як база й оборонна морська фортеця. Розположення Севастополя на південному кінці висуненого в море Кримського півострова, є наче б центральною точкою для всього театру воєнних дій. Так віддаль від Севастополя до Одеси — 160 морських миль, до гирла Дунаю — 167 морських миль, до Синопу — 179, до Босфору (турецького) — 280 морських миль. У силу цього чорноморська фльота, базуючись на Севастополі, має командну позицію над усіма шляхами поміж східніми й західніми, які схрещуються недалеко на південь від нього. Але з іншого боку, Севастопіль є далекий від головного стратегічного об'єкту дій фльоти, до якого скеровані всі головні операційні лінії — від Босфору. Віддаль 280 морських миль завелика для безпосередньої й безперервної блькади головними силами фльоти Босфору. Піддержка блькуючих стеж, розташована в Севастополі, дуже віддалена; відсутність інших посередніх баз між Севастополем і Босфором надзвичайно утруднює виконання операцій супроти Босфору, особливо таких, що вимагають довгих і безперервних бойових дій. Хоч найновіші досягнення науки й техніки полегшують бойові дії на віддаль, усе ж таки (1957 р.) приклад англо-французьких операцій з Кіпру в Суезькому каналі показує, які великі труднощі в подібних випадках створює далека віддаль. Тим більше це стосується совєтів, які, як знаємо, мають великі недостачі в зв'язку й транспорті. Тут може їм допомогти хіба дія далекосяглої зброї та бомбардування з повітря, себто блискавичний удар. Тільки після зруйнування турецьких приморських баз та фортифікацій можна примусити замовкнути берегову оборону. Але може бути й навпаки: турки спаралізують совєтський удар, бо не піддадуться діям совєтської ракетної зброї

(глибокі надбережні бункри й міцні фортифікації), а турецькі та їхніх союзників збройні сили своїм нищівним контрнаступом зруйнують пляни Москви.

Москалі чваняться двома оборонами Севастополя — під час кримської війни та в другу світову війну, але нам пам'ятний Севастопіль теж тим, що 29 квітня 1918 року в Севастополі чорноморська фльота вперше в нові часи підняла наш український державно-морський прапор.

Сусідні з Севастополем бухти Кримського узбережжя мають важливе тактичне значення в обороні району, це — Балаклава, Ялта, Гурзуф, Теодосія та інші дрібніші.

Далі — Озівське море, що далеко врізується в материк і є морським шляхом у Донеччину, Кубань та суміжні з ними степові, так само природно багаті місцевості. З Чорним морем вони сполучаються вузькою і мілководною Керченською протокою, якою судна можуть проходити лише каналом. Таким чином у порти Озівського моря можуть пройти тільки судна малої осадки. Це полегшує совєтам оборону Керченської протоки, в якій розташовані Керченський порт і фортифікації. На протилежному березі знаходиться Тамань. Там було колись старе історичне княже місто-держава Тмуторокань. Мілини дають можливість догідної оборони входу в Озівське море.

Далі є порти Озівського моря: Маріюпіль, Озів, Таганріг і Єйськ, що мають більш торговельне місцеве значення.

Українська частина узбережжя Кавказу тільки в деяких місцях доступна для проникнення з моря. Тут є лиш одна добре закрита бухта — Чорноморське (Новоросійське), порт, що є головним вивозним центром морської торгівлі північного Кавказу. Чорноморське дуже добре розташоване для комерції. Поблизу нього є з нафтопроводами порт Туапсе і малі бухти — Сочі й Геленджик.

Далі йде чорноморське узбережжя Закавказзя з відкритими для кораблів стоянками на кітві — рейдами Пицунда і Сухомі в Абхазії.

Чорноморське узбережжя совєтської Грузії має дві визначні гавані — Поті й Батум. Батум має велике стратегічне значення як база совєтської фльоти в її діях у південносхідньому районі Чорного моря. Крім цього він є великим торговельним морським портом, де закінчується бакінський нафтопровід.

Стратегічне значення східнього Закавказького району чорноморського узбережжя відзначається такими прикметами: є

захистом багатіших районів Закавказзя і доступу через Північний Кавказ до Донеччини, Надволжжя і центрального СССР; є флангом совєтського закавказького фронту для діючих армій; з другого боку — є операційною базою фльоти для дій проти Східньої Туреччини в напрямі Анатолійського узбережжя.

Тепер розглянемо, що собою становить протилежне — турецьке узбережжя Чорного моря.

Туреччина володіє широким узбережжям Чорного моря, яке природно ділиться на два райони: Анатолійський і Босфорський.

Анатолійське узбережжя Туреччини скелисте і тільки в небагатьох місцях доступне з моря. Ця частина Малої Азії становить собою дику гірську місцевість, через яку проходить високий хребет Тавр і піщаного плято. Західня частина цього хребта розгалужується багатьма відгалуженнями, в більшості скерованими до берегів Чорного моря. У підніжжі гірських розгалужень схрещуються колишні історичні караванні шляхи, які провадили на узбережжя — до затоки Трапезунду, портового міста. Далі на захід узбережжя становить собою непроламну перешкоду і лише в Саліційській затоці місцевість значно обнижується до моря і стає більш доступною. Із стоянок на кітві найкращим є Синоп. Між південним мисом Криму Сарич і північним мисом Анатолія-Керемпе є 270 кілометрів.

З погляду стратегічного москалі Анатолійське узбережжя завжди оцінювали як слабе місце Туреччини, куди можна висадити свої війська в запілля турецької армії, діючої на кавказькому фронті.

Босфорський район. Стратегічне значення Босфорського району, зокрема його протоків, є особливо важливим. Це вхідні ворота Чорного моря, вихід із нього у світові океани і вузол оборони всього Чорноморського узбережжя. Тут проходять шляхи з Азії до Европи, тут старинний Істамбул-Константинопіль.

Босфор був і є об'єктом експансивних аспірацій Росії всіх часів, від царя Петра I до сучасних кремлівських верховодів, себто протягом усього часу, з моменту виходу Московії на Чорне море. Головні оперативні пляни Росії на Чорному морі передбачали передусім дії проти Босфору.

Крайній північний пункт Босфорського району, затока Ірнеада — цілком зручне місце стояння для фльоти, так само як і критий східній пункт Єрелги може бути базою для ви-

садки на Анатолійський берег. 50 миль від Босфору, біля Анатолійського берега, знаходиться острів Кефкень. Між ним і берегом твориться затока, доступна для кораблів з великою осадкою.

Недалеко Босфору є багато зручних для висадки та маґазинування бухт і дільниць відкритого узбережжя, між якими найбільш зручна Кілія.

Довжина Босфорської протоки — 16 морських миль, ширина — 1,950 м., а в найвужчому місці — 1.170 метрів.

Своїм положенням Босфорська протока дається поділити на три частини (рукави). Перша — північна, від Чорного моря до затоки Буюкдере; друга складається з двох широких рейдів — Бейкозького і Буюкдерського та з'єднуючої їх дільниці протоки; третя — нижня, у вигляді ламаної дуги при впаданні в Мармурове море, і вона відокремлює від себе бухту Золотий Ріг.

Взагалі Босфором можуть проходити найбільші кораблі світу. Найближча до Стамбулу кітвова стоянка є на чорноморському узбережжю — рейд Буюк-Лиман. Друга кітвова стоянка — Анатолі-Кавак, що є місцем стоянки всіх кораблів для одержання перепусток на проїзд протокою. Найбільш важливе значення як район для розгортання фльоти в бойовий лад, має Байсаський рейд, звідки можна бити корабельним огнем усі судна, які хотіли б форсувати протоку Босфор. Північна частина протоки небезпечна взимі й восени сильними вітрами й туманами.

Особливістю Босфорської протоки є її сильна течія (залежна від пір року); на поверхні переважає течія з Чорного моря в море Мармурове. Ця течія на Верхньому Босфорі доходить до двох-трьох морських вузлів. Навіть навесні, коли віють південні вітри, сила течії не зменшується.

Босфор становить собою чудову позицію для оборони і був завжди добре фортифікований, крім цього може оборонятися морськими силами з моря і повітряними з повітря. Ця обопільна дія завжди ґарантує туркам перемогу над ворогом.

Ми вже згадували при огляді Болгарського узбережжя про совєтські бази далекосяглої зброї в Родопських горах, які (бази) загрожують Туреччині і Греції. Мабуть, такі самі бази далекосяглої зброї мають совєти в Криму і на Кавказі. Крим має бази гідроавіяції.

Проти цієї загрози з боку СССР Туреччина і Греція, як члени НАТО, можуть користуватися допомогою від ЗСА і Англії. Очевидно, Туреччині залежить найперше на матеріяльно-

технічній допомозі, бо духу героїзму й патріотизму туркам не бракує від часів Кемаль-паші.

Після турецько-англійської умови (1946 р.), англійці допомагають туркам будувати на північному узбережжю Туреччини радарні станції й летовища. Американці, згідно з умовою з 1947 року, будують у Туреччині залізниці, летовища, модерні порти.

Туреччина намагається забезпечити себе від північного сусіда. Цей сусід протягом майже трьох століть зруйнував турецьку імперію, використовуючи гасла слов'янофільства та »захисту християн від невірних бусурменів«. Але це слов'янофільство і »християнство« московських імперіялістів було тільки маневром, тактикою для здійснення морської доктрини царя Петра І, який у розмові з кн. Кантимиром виразно висловився: »Водное пространство — вот что нужно России«. І цей плян здійснюють його наступники як білі, так і червоні. Спочатку Озівське море, далі Чорне море, а потім — турецькі протоки і, нарешті, через Середземне море, Суез й Гібральтар запанувати над океанами. Ще царі Романови не раз пропонували іншим великодержавам ділити »больного человечка« (Туреччину), а теперішні володарі Росії-СССР, ленінські нащадки, хочуть володіти неподільно самі. Вони пред'являють своє виключне право на протоки, покликаючись на умову в Ункар-Ускелесі між Росією і Туреччиною в 1833 році (умова складена 26 червня або 8 липня), коли султан був у небезпеці, викликаній повстанням Махмеда-Алі, хедива (державця) Єгипту, і мусів годитися з Росією та приймати її умови. Але теперішня Туреччина, як здоровий організм однонаціональної держави, не піддається ні умовлюванням, ні погрозам СССР, який у дипломатичній грі з Туреччиною зазнає невдач.

Український народ, якого історичне минуле від найдавніших часів (кіммерійці, Скитія, Тмуторокань, Київська держава, козацтво) тісно пов'язане з Чорним морем, особливо заінтересований у звільненні Чорного моря від панування Москви та в справедливому користуванні Чорним морем національними причорноморськими державами, яким належить суверенітет на Чорному морі, а в їх числі — й українській державі. Російських імперіялістів треба назавжди усунути від Чорноморського басейну на їх північ. Справу володіння морем мають вирішити уряди самостійних держав українців, турків, татарів, грузинів, абхазців, болгарів і румунів.

Чорне море відбилося й на духовій творчості українського народу — в піснях, думах і літературі, починаючи від наших літописців старих часів до І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Нечуя Левицького, Юрія Яновського і Зінаїди Тулуб, у творах яких Чорне море має свою відбитку.

Був час, коли по Чорному морю плавали торговельні й воєнні фльотилії наших предків — купців до Візантії, а далі — в арабські краї, дружинників великих князів Аскольда, Дира, Ігоря, Святослава та інших. Кілька століть пізніше по Чорному морю »гуляли« чайками запорожці, особливо за гетьманування Петра Сагайдачного, що снував різні пляни, теж і союзу з Грузією.

І нарешті 29 квітня 1918 року більшість кораблів чорноморської фльоти підняла на своїх щоглах український морський прапор, віддаючи себе до диспозиції українській державі.

ДО 300-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ ПІД КОНОТОПОМ

У шуканні нових союзників зробив Хмельницький і помилку — уклав »Переяславську угоду« з Москвою, але скоро сам Хмельницький і його оточення переконалися, що вибір »союзників« був дуже невдалий. Уже під час т. зв. »Віленських переговорів« між Польщею і Москвою, коли козацьких послів не допущено до участі в них, Хмельницький відгрожувався, що шукатиме інших союзників, не віроломних, а справжніх. Шведський король Карло X писав Хмельницькому, щоб разом з ним воював Польщу та вибився з-під Москви, бо »Москва не стерпить свобідного українського народу і скоріш чи пізніш запровадить там (в Україні) свої невільничі порядки«. І Хмельницький наспілку зі шведським королем Карлом X, семигородським князем Ракочієм та бранденбурзьким курфюрстом (князем) воював Польщу, вже минаючи спілку з Москвою. Але через невдачі коаліція ця розпалася, підбурені московськими та польськими аґентами козаки кинули війну й повернулися додому, а це, здається, і прискорило смерть гетьмана Б. Хмельницького.

Ще за життя Хмельницького, щоб зробити йому приємність, козацька рада обрала на гетьмана його, ще тоді єдиного живого сина, неповнолітнього Юрася Хмельнченка. Але коли старий гетьман Богдан помер, то по похоронах зібралася знову рада в дворі Хмельницького. Хоча Юрась і вся генеральна старшина поклали свої клейноди (ознаки влади), подякували за честь і довір'я та зріклися своїх урядів, все ж таки їх поновно обрано для урядування. Юрась Хмельницький мав ще вчитися, а тому ухвалили, на його прохання, щоб до його повноліття заправляв усім Іван Виговський та підписувався так: »На той час гетьман Іван Виговський«. На тому стала рада, але справа на тому не скінчилася, бо відносини з Москвою вже загострилися докраю.

25 вересня Іван Виговський скликав раду в Корсуні, щоб порішити ось що. До гетьмана приїхав царський посол Артомон Матвієв, і казав, що цар посилає в Україну, ніби щоб привітати нового гетьмана, намісника свого князя Трубєцкого та боярина Богдана Хитрова з думським дяком Ларівоном Лопухіним. А в допомогу їм і ніби для оборони України від

ворогів, князя Ромодановського з пішим і кінним військом та пушкарями (гарматою). Крім того до Києва вислано боярина Василя Шереметєва теж з новим і великим військом на зміну старого боярина Батурлина. Та щоб гетьман наготував для них харчів і возів.

Як почула про те старшина козацька й як побачила, що незабаром справді прийшли москалі й стали одним табором з кн. Ромодановським у Переяславі, а другі з Лопухіним у Пирятині, то поспішили просити Виговського, який через те не хотів брати гетьманську булаву, щоб він її таки взяв. Виговський згодився, але вже з того часу став писатися »гетьман Виговський«, а не так, як мав раніше »на той час«.

Він тоді став справжнім гетьманом і сказав, беручи булаву: »Ця булава буде доброму на ласку, злому на кару: нікому у війську підлещуватись не буду, військо запорізьке не може бути без страху«.

Про гетьмана Виговського Москва, коли пізніше почула, що він проти неї та не піддається ніяким підступним умовлянням, вигадувала різні нісенітниці про його польське походження, про належність до латинського обряду тощо.

В дійсності Іван Виговський належав до староукраїнського шляхоцького роду з Овруцького повіту на Київщині гербу »Абданка«. Його рід і дім на Волині в 18 столітті ще твердо тримався під Польщею своєї нації та прадідівської віри.

Виговський був високого росту, з великим носом і ясним волоссям, був спокійної вдачі, вмів стримуватись та ховати свої пляни, але в рішучу хвилину виказував незвичайну енергію і силу. Вчився він у Київсько-Могилянській Академії (тоді ще в братській школі), далі в королівському кварцяному війську дослужився старшинської ранґи, згодом служив намісником Луцького староства (1629-1636), а потім знову був у війську.

В битві під Жовтими Водами він попав до татарської неволі, але Хмельницький його викупив і доручив вести генеральне писарство. Виговський зразково поставив військову канцелярію, виховавши чимало здібних урядовців, дипломатів, умів їх добирати, проводив усю внутрішню й зовнішню політику за Хмельницького, був ніби канцлер (прем'єр) при ньому. При Хмельницькому відбув усі походи, вів усі переговори, укладав усі умови. Був його заступником, дорадником, мав великий позитивний вплив на гетьмана.

Ще коли він був писарем, то при ньому утворилась група,

ідейно з ним зв'язана, на державницьких засадах — вона й провела його на гетьмана.

Ця група складалася з найбільш освіченої козацької старшини, з визначних козацьких родів, що мали великі заслуги перед Батьківщиною, що хотіли для своєї країни забезпечити права. До цієї партії належали: весь рід Виговських, генер. суддя Богданович, Зарудний, генер. писар Груша, генер. обозний Тиміш Носач та полковники: Миргородський — Лісницький, Переяславський — Павло Тетеря, Прилуцький — Петро Дорошенко, Лубенський — Швець, Чернігівський — Силіч, Поволоцький — Богун, Подільський — Михайло Ханенко, Київський — Жданович і ще козацькі роди: Лободи, Сулими, Северини, Нечаї, Гуляницькі, Головацькі, Хмельницькі, Верещаки, Мрозовецькі (Морозенки) та інші. Але найбільший вплив мав Юрій Немирич, який 10 років прожив у Голляндії та одержав там дуже високу освіту й хотів добра для України, щоб у ній так побудувати життя, як воно було тоді в країнах Північно-Західньої Европи.

До тієї ж партії пристав і новий митрополит Київський Діонисій Балабан, що так само, як і його попередник митрополит Київський Сильвестер Косів, не хотів коритися московському патріярхові та не присягнув московському цареві.

Люди цього політичного напрямку вже добре бачили про що йшло Москві, що Москва, минаючи гетьманський уряд, заводячи безпосередній контакт свій з низами в Україні, втручаючись самочинно в українське життя — хоче цим усім підірвати авторитет гетьманського уряду, зруйнувати самостійний козацький устрій в Україні.

Козацька національно-свідома старшина теж добре бачила, що Москва хоче сама збирати безпосередньо податки в Україні, а тим самим зруйнувати її в господарському відношенні та ще хоче підпорядкувавши нашу Церкву собі, мати цим великий вплив на український народ.

Тоді постало питання про новий етап національно-визвольної боротьби — цей раз уже проти нового гнобителя-нападника, яким стала Москва.

Національно-визвольна боротьба була не новим явищем в історії світу та України. Ще від самого початку розселення людства по різних теренах, у відмінних природніх обставинах, з особливими умовами життя витворюються окремі людські групи з специфічними рисами характеру та духовістю, себто виникають окремі національні організми. Таким чином існування націй таке старе, як і існування людського світу, а

кожна нація завжди намагалась оформитись у свою найкращу й найконечнішу організацію життя, яким була, є й буде самостійна держава.

Це проходить виразною ниткою через усю нашу історію, за це змагаються кращі наші провідні люди й за часів гетьманування Виговського, що добре зрозуміли підлу зрадницьку політику Москви та знали, що щоб забезпечитися повного незалежного розвитку для своєї нації потрібно негайно відірватися від Москви й усамостійнити своє державне життя, а для цього треба добре попрацювати.

В боротьбі проти Москви та інших ворожих сусідів, що нас оточували, треба було знову шукати союзників

Таким найліпшим союзником, здавалося, могла бути Швеція, яка не мала з Україною спільних кордонів, і тому не могла мати до неї будь-яких теренових претенсій, а головних ворогів мала таких самих, як і ми, себто Польщу й Московію.

Ще покійний гетьман Богдан казав: »Треба нам відцуратися московського царя й пристати до угорського й шведського, щоб завалити польське королівство«.

Так його наступник гетьман Виговський з прибічною старшиною й зробили. 16 жовтня 1657 року в Корсуні було підписано союз із Швецією, в якому зобов'язались: »Признати й оголосити Запорізьке Військо за вільний й нікому непідданий нарід«.

Далі були такі основні пункти цієї умови:

1) Обидві сторони обіцяли обопільну допомогу під час нападу ворогів;

2) Зобов'язались обопільно інформуватись;

3) Швеція визнавала Україну самостійною державою;

4) Мав бути спільний кордон між Україною, Швецією та Брандербургом, себто мав бути поділ Польщі;

5) Свобода торгівлі між ними;

6) Швеція зобов'язалась забезпечити Україну зброєю, амуніцією та фахівцями.

Умова була дуже вигідна для України, але скоро стала нереальною, бо Швеція незабаром скінчила війну й уклала так званий Олівський мир.

А тим часом москалі розташувались на Лівобережній Україні і почали господарювати як у себе дома, чекаючи в себе в військових таборах »кормов і зімних квартір«.

До них прибув Виговський аж 25 жовтня й на випоминання Ромодановського, що Виговський ним нехтує і не виконує царських указів, відповів, що до цього часу він ще не перебрав всієї влади та мав багато клопоту, а далі все буде ліпше. Покищо радив Ромодановському йти на Правобережжя та там воювати з поляками поки він (Виговський) остаточно все впорядкує, себто наведе порядки на Запоріжжі. Тоді обіцяв допомогти Ромодановському, коли вже впорається з внутрішніми ворогами-ворохобниками. Так Виговський, щоб виграти час і зміцніти, діяв хитро, давав ніби на все згоду чого хотіла Москва. Давав навіть згоду на розташування в Україні московського війська, хоча знав, що з цього нічого не вийде.

Виговський, коли радив Ромодановському йти на Правобережжя, то цим хотів відірвати московське військо від його баз, віддалити його від Московщини, ослабити його в боях з поляками, щоб цим знешкодити його та щоб потім можна його легко знищити.

Досі ми говорили про прихильників гетьмана Виговського та ідею розриву з Московією. Тепер мусимо згадати про те, що існувала й почала тоді діяти ворожа до Виговського й тієї ідеї група промосковської орієнтації. Ту групу створила й очолила її та старшина, яка сама »тягнулася« по гетьманську булаву. Очолив її полтавський полковник Мартин Пушкар, а по його стороні стали старшини Довгаль, Іскра, Донець, які розповсюджували серед народу різні слухи, спрямовані проти Виговського та вірної йому старшини.

Мартин Пушкар був ворогом Виговського за те, що Виговський, а не він став гетьманом, що Виговський вислав проти нього полковника Богуна і змусив його звільнити з полону татар. До Пушкаря приєднувалась і Січ Запорізька, що була невдоволена забороною гетьманом морських походів проти турків і татар, бо Виговський хотів мати їх за союзників або хоча мати з ними спокій. Мав Пушкар прихильників і серед козаків-нетяг (голоти), частини селян та міщан, які хотіли на Гетьманщині такого ладу, як у Січі, забуваючи про те, що там могла бути така позірна »рівність«, на взірець лицарського ордену оборонців віри Христової та свого українського народу на сході, а в Гетьманщині життя розвивалось так, як тоді всюди було в Європі.

Московія уявляла собі ясно те положення, що постало в Україні й намагалася його використати так, щоб Україну перетворити поступово у свою провінцію, так, як це вона бу-

ла вже зробила в попередньому столітті з вільним Новгородом, казанськими, астраханськими та сибірськими татарами. Московія спочатку видавала себе за »миротворця«, а в дійсності сіяла незгоду та підбурювала простолюддя проти гетьманської влади, як »панської«.

Гетьман Виговський і його прибічники добре розгадали цей московський маневр та вирішили йому протидіяти. Треба було найперше впорядкувати й зміцнити своє запілля, знищити кубла заколотників, що не визнавали гетьманської влади і сіяли розбрат. Спочатку Виговський зі своїм військом вирушив на Запоріжжя і навів там порядок. Січ визнала, як належало, гетьмана Виговського своїм зверхником, а ватажок заворушників Барабаш утік разом із своїми прихильниками на Полтавщину, до свого приятеля Пушкаря. У травні 1658 року Виговський з військом ударив на Полтаву, де в місті-фортеці замкнулися Пушкар і Барабаш. Оточивши Полтаву, Виговський почав облогу міста за всіма правилами воєнного мистецтва, уникаючи штурму, щоб не нищити міста та його мирних мешканців. Щоб зволікти справу та дочекатися допомоги з Московії, Пушкар почав переговори нібито про замирення. Але однієї ночі пушкарівці підступно зробили випад з Полтави на військо Виговського. Виговський мусів відступити на короткий час, але незабаром він повернувся з більшими силами і, здобув приступом Полтаву. В битві згинули біля 15 тисяч пушкарівців і сам Пушкар, а його приятель Барабаш утік до москалів. Полковником у Полтаві став Хвилон Гаркуша.

Хоча два головних гнізда заколотників були знищені, все ж таки ворохобники діяли далі на шкоду Україні, бо на волі були ще такі витажки, як Іскра, Безпалий та Цюцюра, а їх підтримували москалі. Тому конечно потрібно було, для остаточного втихомирення краю, вигнати з України московське військо.

Від дня здобуття Полтави, 1 червня 1658 року, гетьман Виговський постійно намагався налагодити нормальне життя в країні, але перешкодою і далі були москалі разом з їхніми аґентами.

9 серпня до гетьмана прибув з Москви посол Яков Партамонов із царською грамотою. Гетьман йому заявив, що московські воєводи в Україні вважають себе вищими за гетьмана, дуже свавільні, мішаються не в свої справи, переховують та підтримують пушкарівців. Далі Виговський сказав йому, що тепер війни немає, а тому йому й війська чужого не пот-

рібно в Україні. Щоб переконати посла він говорив, що й своє думає розпустити, як зайве в мирний час. Потім Виговський додав, що як по доброму не вийдуть з України, то він буде викидати силою. Коли ж посол сказав гетьманові, що Україна — це »гілля, відломане від природнього кореня Москви«, то він на це з гнівом відповів: »Нехай Московщина буде Московщиною, а Україна — Україною, ми є військо непереможне«. Щоб царський посол не втручався не в свої справи та не шпигував за ним, гетьман дав наказ вартувати його. Все ж таки були зрадники, що про це доповіли цареві, так, як і про нову подію, яка перелякала Москву.

Виговський і його оточення бачили, що треба позбутися втручань Москви, але без боротьби цього не можна було зробити. Треба було забезпечитись в запіллі та на крилах і евентуально придбати на всякий випадок союзників. Шведи тоді припинили війну, уклали мир і, як видно, не збиралися на деякий час встрявати у війну. Інших держав, які були б зацікавлені українською проблемою, близько не було. Лише Польща і кримські татари були тоді проти володіння Московії над Україною, очевидно зі своїх власних інтересів. Татари були від довшого часу в союзі з Польщею, а сама Польща була дуже ослаблена в тому часі. В оточенні Виговського виникла думка попробувати пактувати з Польщею, але як рівний з рівним, на взаємно корисних основах.

Почались переговори, і внаслідок того постала так звана »Гадяцька умова« 6 (16) вересня 1658 року. Згідно з цією умовою у відносинах поміж Україною, Польщею і Литвою було встановлено ось що:

1. Україна в складі воєвідств Чернігівського, Київського та Брацлавського (тобто теперішні області Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Київська, Житомирська, Вінницька) творять собою незалежне і вільне Велике Князівство Руське та об'єднуються під одним королем на рівних підставах з Польщею і Литвою;

2. Велике Князівство Руське має свою самоуправу для внутрішніх справ, само обирає свого гетьмана, свій суд, де всі справи мають проводитись рідною мовою, всі урядовці мають бути українці, має власних міністрів, власну скарбницю з власними грішми та податками, своє військо в 30 тисяч козаків, 19 тисяч найманого постійного та власний парлямент;

3. У Великому Князівстві Руському православні одержують рівні права з католиками, а православні владики засідають у сенаті нарівні з католицькими;

4. У Великому Князівстві Руському мають бути два українські університети в Києві та де інше, а також звичайних шкіл скільки забажається й потрібно. Теж має бути свобода друку й слова;

5. Право гетьмана подавати королеві для затвердження списки козаків достойних шляхетства.

Крім того було ухвалено на раді в Гадячі, щоб домагатися прилучення до Великого Князівства Руського всіх земель, де живуть українці. Це було доказом високої на той час політичної зрілости наших предків, які й тоді не забували про соборність усіх українських земель.

А москалі далі робили своє. Підбурювали простолюддя проти Виговського й значної старшини, а старшинам, що до них прихилялись обіцяли то гетьманську булаву та інші вигідні посади. Деякі з цих зрадників не тільки писали листи, але й самі вже їздили до Москви по гетьманську булаву, як наприклад, Іскра. Інші просто перебрались на мешкання до московських воєвод, і звідтам на спілку з москалями сіяли розбрат в Україні.

Після Гадяцької умови, не чекаючи на польську допомогу, гетьман І. Виговський закликав собі на допомогу кримського хана Махмет-Ґірея. В Москві довідалися про Гадяцьку умову і рушили всі свої війська в Україну. Головну команду перебрав князь Трубєцкой. Крім того цар теж вислав до Виговського »грізну грамоту«, а до козаків, особливо полтавського полку, — »милостиву« з закликом діяти проти »ізмєнніка-вора Івашкі« (тобто Виговського) та вибрати нового, вірного Москві гетьмана.

Але певне москалі не вірили в успіх своїх »гармат«, бо Трубєцкой дістав теж інструкцію, що, на випадок поновного вибору гетьманом Виговського, договоритися з ним навіть на такий самий як Гадяцький пакт, аби тільки його впокорити собі. Хоча становище Виговського було прикре, бо проти нього знову починалося повстання на Лівобережжі, спровоковане Москвою, але він рішуче відкинув усі московські облудні пропозиції, бо добре знав, що вірити підступній Москві не можна. Ще наприкінці 1658 року він писав до одного з командувачів московського війська, до кн. Ромодановского: »Ми не на те прийняли царську протекцію, щоб стати невільниками царських холопів, які водили б нас за шию, тільки в надії на вольності, більші від колишніх... А ти (до Ромодановского), поєднавшись із заколотниками, великої шкоди Україні наробив«. А далі, у відповідь на інший лист Ромода-

новского, він писав 14 грудня 1658 року: »Своєвільців своїх приборкую й приборкувати буду так само, як і їхніх союзників!«

Гетьман Виговський розіслав свої універсали, в яких пояснював, чому він мусів розірвати з Москвою та чому і як мусів єднатися з Польщею на »Гадяцькі пакти«. Ось уривок з одного такого універсалу: »От така то зрада підступної Москви виявляється в усьому: вони готують нам ярмо — насамперед домовою в нас війною, тобто нашою власною зброєю, без ніякої нашої вини. Все те ми виявили для нашої невинности, а тепер примушені піднятися до оборони та звернутися до сусідів з просьбою про допомогу для своєї свободи. Не в нас лежать причини цієї війни, що вже розгорілася«.

Перші спроби вигнати з Києва московські війська під командою Шереметєва не вдалися й тоді Виговський вирушив назустріч головним московським силам, що сунули з півночі. Подібно як багато пізніше, в роках 1918-20 ішли з москалями в Україну »червонці« Прімакова, »щорсовці« і »таращанці« (большевицькі частини з українців), а в 1942-45 рр. ковпаковці, так тоді з москалями йшли дейнеки. Першим успіхом цих московсько-дейнецьких банд було ограбування й знищення відомого українського православного Мгарського монастиря на Лівобережжі. Таких вчинків вони тоді доконали чимало. Тоді ж москалі спалили Лубни та багато інших міст на Лівобережній Україні.

Ромодановський, що заступав тоді головного командувача московських збройних сил в Україні, став на зимові квартири в Лохвиці. Туди до нього прибув новопризначений »ген. суддя« Іван Безпалий. Ромодановский дав наказ обирати нового гетьмана. Ним було проголошено в м. Варві Івана Безпалого »гетьманом на час«. Безпалий і Воронко стали поміч-никами москалів.

Далі воєнні події відбувалися так: 16 грудня 1658 р., був бій між українським військом під командою наказного гетьмана Скоробагатенка та бандами Безпалого. 20 грудня наказний гетьман Скоробагатенко разом із найманим військом Виговського напав на москалів Ромодановского. В січні 1659 р., воєнні дії відбувалися головно коло Миргороду й Лохвиці, де тоді москалями командував Куракін, та коло Ромен проти Безпалого, що вже не міг утриматися й просив допомоги прямо з Москви. А ця допомога вже йшла під командою Трубецкого, що 29 березня 1659 р., у Констянтинові на Сулі об'єднав усі московські сили в Україні.

10 квітня московські війська виступили через містечко Сміла в напрямку на Конотоп, де стояв вірний гетьманові України полк. Григорій Гуляницький з Ніжинським, Прилуцьким та Чернигівським полками — разом около 5 тисяч козаків. Трубєцкой вів зі собою біля 150 тисяч добірного московського війська. Коло м. Срібного Прилуцький полк. Петро Дорошенко перейняв їх, але його було відбито, а м. Срібне москалі-кінноточики Пожарского знищили, вирізавши все населення. Це було 12 квітня.

Трубєцкой зайняв село Липни в 3 км. від Конотопу і таким чином відрізав, 19 квітня, Гуляницького від Виговського, а 21 квітня Конотоп був уже щільно обложений москалями. 28 квітня відбувся перший штурм Конотопу, але козаки цей штурм і всі наступні відбили і завдали москалям дошкульних втрат. Обложеним українським військам у Конотопі ставало досить скрутно, але вони не згоджувалися на ніякі пропозиції московських воєвод, відкидали царську »ласку« та гукали до москалів, стріляючи з гармат і рушниць: »Ми сіли на смерть, не віддамо міста!«

Розлючені москалі кидалися навколо з пімстою. Воєвода Скуратов 12 травня здобув і знищив м. Борзну, а дітей і жінок відправив на Московщину. Те саме з населенням Ніжина зробили Куракін і Безпалий. Трубєцкой не сподівався легкої та швидкої перемоги. Він бачив, що козаки тримаються міцно і рішуче, а тому, згідно з царською інструкцією, хотів здобути Виговського підступом — переговорами і замиренням. Але гетьман і думки не мав про замирення. Виговський хотів лише виграти на часі, щоб зібрати побільше свого війська та очікував прибуття найманого війська і союзників. Він ховав свої наміри дуже вміло і не давав ворогові нагоди розгадати його пляни та знесилював його малою партизанською війною.

24 червня 1659 р., прибув до Виговського Махмет-Ґірей з 30 тисячами орди. Виговський мав під своєю командою 16 тисяч козаків та кілька тисяч найманого війська з поляків, волохів і німців. Це все могло становити разом біля 50 тисяч в той час як ворог мав певне в три рази більше. Москалі хотіли перешкодити цьому з'єднанню Виговського з татарами, але не встигли. Об'єднані сили зустрілися в Крупич-Полі, де відбулись огляд, спільна нарада та обопільна присяга всіх зверхників з обох сторін. Це з'єднане військо рушило тоді до Конотопу, щоб розгромити москалів і звільнити своїх з облоги. По дорозі союзники зустріли розвідчі загони москалів

біля Шаповаловки і розбили їх. Від полонених Виговський довідався, що москалі нічого не знають про його перебування, про прибуття татар і взагалі про його сили.

Під Шаповалівкою козаки раптово оточили москалів і дейників тісним перстенем і ні один з них не вирвався: або полягли на полі бою, або попали до неволі. Трубецкой, хоча весь час вів розвідку та цікавився Виговським і рухами його головних сил, нічого не знав, аж до того часу, коли Виговського армія появилася під Конотопом. Та й тоді він не знав ще з ким має діло, хто є перед ним, в якій якості й кількості. Лише після поразки над річкою Соснівкою йому відкрилися очі, але тоді він попав у паніку та тікав у свою Московщину.

Як бачимо, наука хмельниччини не пройшла даром для хмельничан, бо Виговський і Гуляницький добре знали, кого вони мають перед собою, але їхній ворог не знав нічого про них.

Цей ворог, нічого конкретного не знаючи про них, у безсилій злобі пручався на всі боки. То кидався на штурм Конотопу та кожний раз був відбитий і то з великими втратами, то потім обложені козаки робили випади й руйнували ті фортифікаційні споруди, що москалі побудували навколо Конотопу. Партизанські наскоки козаків дуже дратували московське військо, викликали його на дрібні, завжди невдалі для москалів герці.

Нарешті Виговський підійшов під Конотоп і зупинився на річці Соснівці в 15 км. від міста та став розглядатися за місцем, вигідним для вирішального бою з московськими нападниками. Якраз виявилось при детальному розгляді, що місце над Соснівкою для цього дуже добре надавалося, щоб помірятись силами й відвагою з знахабнілим ворогом та завдати йому нищівний удар. Лише треба було до цього добре підготувати все, а саме: себе, місцевість та заманути в належному стані туди ворога.

Виговський разом із своєю старшиною й старшиною союзного війська такий плян виробили в деталях і почали його здійснювати.

Виговський і його старшина були досвідченими хмельничанами. Вони добре знали ціну москалям, колишнім своїм союзникам, а тепер ворогові, бо відбули з ними декілька походів та боїв проти поляків, знали сильні й слабі сторони їхнього війська. З Виговським був славетний полк. Богун, який врятував становище на полі бою під Охматовим, біля Білої

Церкви ще першого року союзу з Москвою (1654), коли сталося так зване Дрижиполе, де москалі впали в паніку перед поляками й татарами й тікали в розтіч, кидаючи все, лише поява полк. Богуна поклала тоді край успіхам поляків та татар.

Виговський та його генеральна старшина знали, що пробойовою силою москалів у наступі є кінnота, вже випробувана й загартована в боях проти поляків у Литві. Тому треба було цю кінноту відірвати від головних сил цілої московської армії та знищити, чи погромити окремо. Тоді московська армія втратить свою маневровість та буде здатна лише для оборони своєю артилерією та »гуляйгородами«, а останні (рухомі дерев'яні фортеці) були вже тоді пережитком у тактиці, як і погано навчена та застаріло озброєна московська піхота.

Прийнявши рішення дати генеральний бій та знищити в ньому основну силу ворога, головно кінноту, гетьман Виговський заходився підготовлятись до виконання цього пляну.

Хана Махмет-Ґірея разом з ордою поставив на правому крилі, в віддалі 8-10 км., в урочищу Торговому. На лівому крилі, в захисному місці в заростях, він поставив частину козацьких полків з особливим завданням під командою брата Конотопського полковника Степана Гуляницького. Сам Виговський з частиною козаків та татарським загоном слутана Нурадіна перейшов вічку Соснівку 7 липня та несподівано наскочив на москалів, що облягали Конотоп. Під час цього наскоку москалі так перелякались, що спочатку не боронились і Виговський знищив тобір та захопив чимало амуніції і коней. Коли ж москалі розглянулись, що то прийшло мале військо, то почали шикуватись до протинаступу під командою Пожарского. Виговський завернув назад, а москалі було погналися за ним, але ніч прикоротила їхнє переслідування й вони повернулися ночувати в табір, під Конотоп.

Гетьман Виговський виконав поставлене перед собою завдання — роздратував москалів та заохотив їх до протинаступу. Пожарский, командувач передового корпусу, що складався переважно з добірної кінноти, разом 30 тисяч вояків, кричав і відхвалювався: »Давай мне ханішку! Давай Калгу! Всех іх с войском... вирубім і випленім«. На другий день він перейшов вічку Соснівку із своїм 30-тисячним корпусом і почав готуватися далі до бою. З ним був ще Львов, а було це 8 липня (по старому стилю 28 червня) 1659 р.

Трубецкой, побачивши, що Пожарскому маневр удався, теж

підсунувся до Соснівки, залишивши під Конотопом лише резерви, застави та табори. Трубєцкой слідом за Пожарским почав і собі робити польові фортифікації. Москалі переконалися, що Виговський їх боїться, та стали себе почувати дуже безпечно і байдуже ставилися до безпеки, чого й було потрібно Виговському.

Козаки тимчасом не сиділи дурно, хоча вдавали з себе переляканих. Вони під керівництвом Степана Гуляницького копали рів од місця свого перебування в засідці до мосту, що ним перейшли москалі та який дуже слабо пильнували. Копали рів аж 5 тисяч козаків.

Коли вже цей рів-траншея був наближений до мосту, Виговський знову зробив випад проти Пожарского, але швидко повернувся назад і почав »тікати«. Пожарский піддався цьому тактичному маневру Виговського та з усім своїм військом кинувся наздогін за ворогом, що ніби втікав, і цим віддалився від свого фортифікованого табору та лишив його як і міст без належного захисту.

Степанові Гуляницькому того й було треба. Він дав наказ і його козаки вискочили тоді з рову та кинулись до мосту, порубали його, а уламками і рубаною лозою та скошеним очеретом загатили річку.

Завдання своє Степан Гуляницький виконав досконало, зруйнувавши міст і перетворивши всі підступи до річки в суцільне багно, завдяки розливу Соснівки. Так шлях до відступу москалям був перерізаний, а також унеможливлено було московському корпусу Пожарского будь-яке пересування та закріплення на тому ґрунті. Тоді Виговському залишилось виконати другу частину свого пляну й знищити корпус Пожарского.

Нарешті москалі зауважили в своєму запіллі козаків, що виконавши свої інженерні роботи, почали на них нападати з-заду та руйнувати тимчасовий московський табір Пожарского. Останній тоді збагнув небезпеку та дав наказ своєму війську, що досі з гуком та криком: »Дайош Івашку!« (Виговського), »Дайош ханішку«, гналося до переду завертатись назад. Але було запізно, бо Виговський пішов слідом за ними прямо в чолову атаку, нестримано, просто на спину москалям Пожарского наліг. У той час козаки з засідки Степана Гуляницького спочатку відкрили мушкетний вогонь та з легких гармат, а потім пішли в рукопашну атаку, вживаючи списів та шабель. Московські воєводи пробували боронити

запілля, праве крило і своє чоло, але ґрунт розмокав далі, коні, гармати та вози грузли, не повертались, а, навпаки, перекидались так, що оборона їм невдалась.

Остаточно їх морально добило, коли ці, вже безпорадні в такому стані москалі, почули гук тисяч кінських копит, татарське наступальне виття та страшні крики: »Аллах, Аллах!« Це на них налетіли татари зліва, вчасно, згідно з домовленням хана з гетьманом. Тоді настала серед них цілковита паніка, ніхто нікого вже не слухав. Одні москалі збивалися в купи та пробували боронитися ще до останку. Другі просили помилування в ворога. Треті кидалися врозтіч та пробували пробитися, продістатися через болото та поміж ворогами за річку, до своїх головних сил. Як перші, так і другі та треті загинули в болоті та річці потопившись, або від куль козаків, стріл татар чи холодної зброї переможців. Жодний москаль не повернувся з війська Пожарского до головних сил Трубецкого. Майже всі вони знайшли собі смерть на полі бою та лише небагато дісталося до неволі. Бо козаки й татари неохоче в цьому бою брали полонених, хіба яких значних старшин, що за них можна було взяти добрий викуп, або мати доброго »язика«. Причиною цього були ненависть і помста за кривдження України Москвою та напади москалів з Дону на татарські посілості, що були перед тим.

Козаки зловили московських воєвод і привели до гетьмана. Кн. Львов (другий воєвода після Пожарского в цьому корпусі) був уже важко поранений і через два тижні помер у полоні. Пожарский, поставлений перед гетьманом Виговським, почав йому докоряти за зраду »великому государю, царю московському« та що з вини Виговського погинуло чимало москалів Пожарского »Верних слуг ґасударєвих«. Виговський відіслав його в полон до хана. Там зарозумілий москаль повівся брутально й хан звелів йому відтяти голову. Так закінчив своє життя цей типовий московський нахаба. А про це розповідає московський історик С. Соловйов у своїй »Історії Росії« ось що: »Пожарский, вибранів хана по русскому обичаю, плюнул єму в глаза, и тот велел отрубіть єму голову«. На тій же сторінці 46 в своїй книжці, що ми її вже тільки що згадували, автор (С. Соловйов) пише: »Цвєт московской конніци, совєрширшій счастлівиє походи... сгіб в один день, а плєнних досталось побєдітєлям 5 тисяч«.

З цього ми бачимо, що Виговському вдалося цілком свій плян здійснити і Москва лишилася без пробойового пе-

редового корпусу добірної кінноти і таким чином втратила рухомість своєї армії..

Трубецкой хотів спочатку допомогти Пожарскому, але його піхота не могла продістатися так само через розлив Соснівки та розм'яклий ґрунт, щоб допомогти своїй кінноті, а гармати на великій віддалі теж не змогли пошкодити козакам і татарам.

Зорієнтувавшись у ситуації, зробив випад з Конотопу Григорій Гуляницький з залишком своєї залоги в кількості 2,500 вояків, і вдарив на Трубецкого з-заду. Трубецкой попав поміж двох вогнів відразу, бо козаки Виговського і татари знайшли можність (знали околицю та мали провідників) перейти, обминути болото й річку та заатакувати Трубецкого з фронту.

Москалі не витримали подвійного натиску і почали втікати на північ, але до московського кордону біля Путивля дійшли лише безладні залишки. Козаки й татари не давали їм передихнути цілу дорогу від Конотопу й зводили з ними бої. Фактично облягали їх цілу дорогу. Московським воєводам вдалося вивести ці свої залишки з України тільки завдяки міцному, заслонному вогню своєї артилерії, що була в них сильна та завжди велика. Крім того їм трохи допомогло вживання скованих возів, як прикриття від кінних атак козаків і татар.

Коли історики порівнюють бій під Конотопом з славетним боєм під Каннами в 216 році до Р. Х., та з боями Хмельницького під Жовтими Водами, Корсунем і Батогом по майстерності оточення та знищення ворога, то цей відступ з Конотопу до Путивля можна хіба порівняти з відступом Наполеона з Москви в 1812 році. Щодо поразок та втрат, то після Конотопської поразки Москва мала пізніше так поразки лише під Нарвою від Карла XII та під Аустерліц від Наполеона (в 1805 році).

Після розгрому її війська під головним командуванням Трубецкого Москва впала в цілковиту розпач. Як пише той самий московський історик С. Соловйов у своїй »Історії Россії«, ст. 47, »Ніколи після того цар не був спроможний вивести в поле таке сильне військо. В жалібній кирей став цар Олексій Михайлович перед народом і страх упав на Москву. Удар був тим важчий, що стався несподівано й по стільки блискучих перемогах. Ще недавно Долґорукий привів у Москву полоненого литовського гетьмана, ще недавно чулися радісні розмови про перемоги Хованского, а тепер Трубецкой, на якого

найбільші надії покладали, »муж благовейний і ізящний, в воінстве счастлівий і недругам страшний«, згубив таке велике військо. Після здобуття столичних міст, столиці литовської, царське місто затремтіло за власну безпеку, в серпні, з царського наказу, люди всіх станів поспішали на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами поглядав за ходом робіт, а мешканці підмосковських пригородів та поселень панічно втікали в загороди твердині, ходили чутки, що цар задумує переїхати за Волгу в місто Ярославль«.

Дорога на Москву була відкрита, Москва була тоді без захисту, москалі з жахом чекали вже Виговського з його союзниками в своїй столиці, але так не сталося і ось чому.

Гетьман Виговський, як досвідчений стратег іполітик, добре підготував Конотопську перемогу, а саме·

1. Для зв'язання уваги Трубєцкого він використовує Конотопську твердиню, яку відповідно розбудовує, фортифікує, зміцнює залогу та призначує добірного коменданта полк. Григорія Гуляницького, що одержав завдання привернути на себе всю увагу ворога та триматися до останку сил, щоб цим зв'язати головні сили ворога, тобто виконати ролю сковуючої групи (за термінологією пізнішою). Гуляницький це завдання з честю виконав. Ще для відвернення уваги москалів від себе Виговський доручив наказному гетьманові Скоробогатенкові організувати партизанську діяльність проти московського війська, що той виконав.

2. Тримав у таємниці всі рухи свої і своїх союзників аж до рішального бою.

3. Добре розробив плян знесилення й розгрому ворога, до деталів усе зваживши, продумавши, врахувавши і вплянувавши весь хід бою над Соснівкою під Конотопом, врахувавши, а потім уміло використавши терен та обставини на полі бою. Постановивши собі за мету спочатку відірвати хитрощами, а потім оточити й знищити пробойову передову кінноту Пожарского — надію і гордість московської армії, — він це завдання блискуче, з хистом виконав.

Тепер для повного успіху та закріплення Конотопської перемоги й успішного закінчення війни залишилося ввійти на землю ворога, опанувати його, вступити в ворожу столицю та в ній продиктувати розбитому ворогові вигідні для себе умови миру, що ґарантували б недоторканість та незалежність України. Але для успіху такої дії треба було мати відповідні передумови, а саме:

1) Відповідну власну збройну силу та своїх союзників;

2) Добре забезпечені (вірні) запілля та крила;

3) Надію на підтримку народу чи народів, залежних від Москви (сподівання на повстання вразі вступу на терен Московського царства).

Як же в дійсності ці передумови виглядали: 1) Власних сил гетьман І. Виговський мав лише не більше 20 тисяч козаків та найманого (затяжного) та й то занятого втихомиренням Лівобережної України, де все вирувало в заколотах, підбурених сусідкою-Москвою, якій хоча не таланило на полі бою, але зате, як і завжди, помагав »золотий мішок« та провокація, тобто підкуп і інтриґи. Це її (Москві) вдавалося проводити через своїх прибічників-старшин, які самі хотіли гетьманської булави (Безпалий, Цюцюра та інші) й підбурювали простий нарід на Лівобережжі проти Виговського, а останній, замість того, щоб іти проти Москви, мусів провадити на Лівобережжі впорядкування цієї бази протимосковських виправ і витрачати на це енерґію своїх вояків і дорогий час. Збільшувати затяжне (наймане) військо він не мав за що, гетьманська скарбниця через ворохобництво мала мало прибутків.

Теж запорожці під проводом отамана Сірка, чесного і відважного лицаря, замість іти на допомогу своєму гетьманові, використали те, що його увага була зайнята боротьбою з армією Трубєцкого, порушили гетьманську заборону й зробили напад на татарські улуси (оселі). Коли кримський хан довідався про напад запорожців на його терени, наговорив прикрого Виговському, забрав із собою більшість свого війська й подався боронити свою землю від січовиків. Так гетьманові »допомагали« свої.

Залишилося при Виговському лише яких 15 тисяч татар (за московським істориком Соловйовим), а за другою версією (Ю. Тис-Крохмалюк) — тільки 2 тисячі. Останній взагалі уважає, що з ханом в Україні не могло ніколи бути аж 30 тисяч татар, бо, на його думку, Крим не міг випосажити так багато вояків-кінноти чиків. З цим не можна погодитися. Якби в похід ішов лише якийсь татарський мурза, чи хтось інший, то тоді його загін дійсно був би невеликий, а тут був у поході сам хан, а тоді з ним ішло не тільки добірне військо, добре озброєне, але й народнє ополчення, якого єдиною зброєю був спис.

Але так чи інакше збройні сили гетьмана Виговського ще

більше зменшилися після такої »допомоги« Сірка й відходу в Крим хана з більшістю орди. А поляків при Виговському, як подає той же самий московський історик Соловйов, було лише 1.500 вояків.

Отже, з цього видно, що гетьманові Виговському не було з чим наступати на Москву, а вона вже стягала з інших місцевостей збройні сили до українського кордону.

З попереднього опису положення на Лівобережжі та на Запоріжжі ми бачимо як виглядало запілля та випадова база на Лівобережжі для війни проти Московії. Лівобережжя мусів Виговський втихомирювати всіма своїми військами, бо там, замість того, щоб єдиним фронтом іти проти Московії, »самі себе воювали«, як про це говорять старовинні історичні джерела. А якби державна, патріотична ідея перемогла особисте, розкладницьке і всі союзники єдиним фронтом рушили на Москву, то перемога була б очевидною. Всі тюркські народи Надволжжя й Сибіру були б повстали проти Москви, яка їх завоювала в 16 столітті. Вони яких 100 років перед тим мали свої держави, пам'ятали про це й постійно бунтувалися проти чужих загарбників. Була б у ту протимосковську війну втрутилась і Швеція, як противник Москви. Тоді Московію були б поділили так, як у кінці 18 ст., Польщу, а тюркські народи Надволжжя, Сибіру стали б вільними.

Натомість, поки гетьман Виговський готувався остаточно покінчити з москалями воєводи Шереметєва в Києві, почався новий заколот на Лівобережжі, що поширився і на Правобережжя. На раді під Білою Церквою, 7 вересня 1659 року Виговського скинули з гетьманства та наставили знову Юрія Хмельницького, який мусів незабаром визнати своїм зверхником Москву під впливом московських прихильників.

Виговський і далі не полишав політики й війська та в 1660 році під час Чуднівської баталії своїми заходами, порадами домігся та допоміг Юрію Хмельницькому вирватись від союзу з Москвою та додержатись збройного невтралітету, що й довело воєводу Шереметєва до страшної поразки й полону. Так помстився на москалеві Шереметєву Виговський за смерть мученицьку свого брата Київського полк. Данила, що його згаданий Шереметєв захопив, ув'язнив і відправив в Московщину на муки.

Коли вже Виговський не був гетьманом, лише Київським воєводою, але, як добрий патріот-державник, він далі турбувався долею свого краю, намагався йому допомогти та снував нові пляни відносно рятування України вже від двох напас-

ників. Як людина освічена, европейської культури, він аж ніяк не міг примиритися з дикою, деспотичною Московщиною, але певно переконався, що й з Польщею нічого не виходить доброго, а тому певне мав якісь нові комбінації, про які поляки розвідали. Тоді польський полк. Маховський запросив його до себе на нараду й з відома тодішнього гетьмана Правобережжя, Тетері, заарештував Виговського, судив його, не маючи на те права, звичайним військовим судом, що ним Виговського, як сенатора та воєводу судити було невільно, засудив на кару смерти як »зрадника Польщі«. Цей присуд і було негайно виконано. Розстріляли Виговського, коли він читав у в'язниці, на колінах стоячи, акафист Пресвятій Богородиці. Це сталося 19.3.1664 р., у Рокитному на Київщині. Гетьман Виговський похований у Манявському Скиті.

Так трагічно скінчилось життя гетьмана Івана Виговського, одного з найвидатніших державних мужів України, блискучого дипломата та оборонця і вірного сина прадідівської віри. Того, що був організатором перемоги над москалями під Конотопом, що виявив там себе геніяльним полководцем, другим стратегом України 17 ст., після Богдана Хмельницького. Але коли першому вдалося виконати свої пляни, бо він мав з'єднану навколо себе майже всю Україну проти Польщі, то другому (Виговському) це не вдалося довершити тому, що за його часів в Україні аж кишіло від московських аґентів, які підкупом і провокаційною пропаґандою розкладали невироблених людей та сіяли розлад у краю. Це й було причиною, що людський еґоїзм у таких умовах витворив розбрат і непослух, а без дисципліни та єдности для походу на Москву Виговський не міг мати власної збройної сили. Навіть якби союзники дали йому подостатком свого війська, то Виговський з одними союзними військами не міг би перемогти Москву та бути рівним партнером у »Гадяцькій умові«, бо, як мовиться, »на чужому возі далеко не заїдеш«, так є і в політиці, і в війні.

На жаль, з цієї науки часів Виговського наш народ не зробив належних висновків, а тому це ж саме повторюється й далі за Дорошенка й Мазепи, коли теж була нагода звільнитися від московського панування та мати свою незалежну державу.

Якби Виговському не перешкодили аґенти Москви, що діяли лише в її користь, а проти його Батьківщини, то Виговський закріпив би був успіх Конотопської перемоги остаточним розгромом Москви. Тоді Україна стала б самостійною,

соборною державою, бо Польща вже тоді була заслаба, щоб знову запанувати над Україною. Якби ми мали з'єднане суспільство, міцну владу та сильне власне військо, то »Гадяцька умова« була б нам тільки на користь.

Якби так було сталося, й пляни Виговського та його прихильників стали дійсністю, то не було б для нас гіркого Андрусова, страшної руїни України в другій половині 17 століття, батуринської та полтавської трагедій, лебединської й коднянської катівень, згону людей з Правобережжя на Лівобережжя після невдалого походу Петра-царя на Прут, руйнування Січей, касування Гетьманщини та козацького устрою, не треба було б проголошувати самостійности й соборности України, бо таку ми мали б від 17 століття, не знали б ми колективізації та розкуркулення, не поневірялись би наші люди три століття на засланнях, не гинули б від рук московського ката, не воювали б наші люди, одягнуті в московські шинелі, за чужу їм, ворожу імперію, не дійшло би до Крут, Базару та Бродів.

Без власної держави немає розвитку для нації, без власного міцного війська не здобути своєї держави та не втримати її. Але без свідомости, єдности, карности та послуху своєму проводові, що мусить бути мудрий і чесний, не буде ні війська, ні суверенної держави.

Гетьман Іван Виговський оцінку своєї збройної сили сформулював гордо, як ми згадували, в таких словах: »Ми є військо непереможне«. Гетьман Іван Мазепа про значення свого війська висловився: »... що през шаблю маєм право«.

Як зрозуміло й яскраво обидва великі гетьмани підкреслили в своїх виразах про значення воєнної справи в ті героїчні часи козаччини та лицарства, коли велику вагу приділяли зброї, а не пацифізмові й не слухали балачок про мирний розвиток народів та поступ людства. Тоді ніхто з політичного проводу не чекав, як зараз є такі, що в це вірять, що воля й незалежність самі прийдуть, як закономірність неминучого прогресу. Тоді ще знали, що за власну самобутність треба боротися й то боротися завзято, збройно, з самопожертвою. І цю ідею поваги до власної зброї голосять обидва ворожі Москві й прокляті нею гетьмани.

Конотопська перемога над Москвою вписана гострими шаблями наших звитяжних предків назавжди на сторінках слави й героїзму в історію воєнного мистецтва. Тепер, коли москалі бучно обходитимуть свято »своєї« Полтави та будуть примушувати брати участь у цьому святі їхньої імперії й наш

поневолений народ на Батьківщині, ми, українці-патріоти, цьому сумному для нас полтавському 250-літтю протиставляємо святкування 300-ліття Конотопської перемоги, як свято нашої національної гордости, як дороговказ по шляху до здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

Слава звитяжцям під Конотопом у 1659 році!

ДВІ РІЧНИЦІ — ОДНА ІДЕЯ

»Єдиною боротьбою, упертою й безкомпромісовою, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе й бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність« — це слова славної пам'яті Головного Отамана Українського Війська Симона Петлюри, творця цього війська в 1917-1921 рр., вождя, героя та натхненника збройної боротьби з одвічним ворогом Москвою і закріплення в Україні незалежної державности суверенного українського народу, сорокап'ятиліття трагічної смерти якого на бруку Парижу ми вшановували минулого року.

Друга ювілейна дата — це п'ятидесятиріччя Другого Зимового Походу та мученицької смерти 359 його учасників-героїв під Базаром. Цей чин виник безпосередньо з воєнної доктрини керівника нашої тодішньої держави — Симона Петлюри, уривок із якої ми зацитували на вступі.

Немає в Головного Отамана Симона Петлюри цілої, закінченої й великої праці про мілітарну доктрину, але його вислови на тему воєнної справи стрічаємо в різних статтях, друкованих у роках збройної боротьби українського народу за свою державність. Хоча сам він був нащадком українських козаків (Полтавського полку), але почав свою освіту в Полтавській духовній семінарії й мав стати духовною особою, а вийшло інакше. За свою наполегливу юнацьку діяльність українського патріота він в умовах московського деспотизму був позбавлений права закінчити богословську освіту. Потім трохи студіював у Львові, після чого переніссся на Кубань, де працював над архівами кубанців, колишніх запорожців, аж до перенесення в Москву, де його застала перша світова війна.

Систематичної військової освіти Симон Петлюра не мав, але де б він не був, його оточувала військовість, впливала на нього і промовляла так само, як залишки козацької традиції, давньої прабатьківської слави, що гукали до нього з віків. Це перекази про славні діла предків у рідній Полтаві, це могили поляглих під Полтавою за Виговського-Богуна та за Мазепи-Гордієнка кликали до пімсти, бо незабутній творець »Енеїди« нагадав про цю нашу прабатьківську славу...

Все це, а також пізніша праця над чорноморсько-запорізькими архівами та їх студії скріпили в Симоні Петлюрі ще за молодих років українські національно-патріотичні та козацько-військові тенденції. Коли почалася перша світова війна, він, хоч і не військовий фахівець, опинився в самій гущі тодішніх імперських збройних сил Росії, тобто там, де перебувала в більшості тогочасна й активна частина української наддніпрянської молоді. Тут Симон Петлюра виступає в ролі зем-гусара, тобто працює в допомогових частинах громадського порядку (земств і міст), які опікувалися пораненими та хворими вояками тощо.

Після революції в лютому 1917 року його обирають на всі три Всеукраїнські Вояцькі З'їзди, де він усе перебуває у проводі, а також призначають головою Всеукраїнського Генерального Військового Комітету, який пізніше був реорганізований Центральною Радою в Генеральний Секретаріят Військових Справ, і на його чолі знову стан Симон Петлюра. Під його керівництвом велася так звана українізація армії, тобто формування окремих українських частин і з'єднань та перекинення їх для організації окремого українського фронту.

Восени 1917 року Симон Петлюра відмежовується остаточно від пацифістично-демобілізаційних настанов тодішніх партійних діячів Центральної Ради і стає знову до самостійної практичної військової роботи — творить Слобідський Кіш.

У критичному моменті, коли після Крутянської трагедії дорога для озброєної по зуби московської банди Муравйова-Леніна була відкрита, а в Києві вибухло комуно-большевицьке повстання, яке безпосередньо загрожувало золотоверхій столиці молодої української держави, — Симон Петлюра на чолі Слобідського Коша Гайдамаків звитяжно перемагає і придавлює цей заколот арсенальців, при чому сам керує бойовими операціями й бере участь у них з рушницею в руках.

Як згадує тодішній начальник штабу Коша Слобідської України генерал Олександер Удовиченко, Симон Петлюра у січневих боях 1918 року за київський »Арсенал« сам був прикладом бойового отамана й активного вояка. Це в ньому говорила кров завзяття і волелюбних предків. Отож він на чолі свого Слобідського Коша та у співдії із запорожцями навесні 1918 року звільняє багатостраждальний стольний Київ від московських банд і далі тріюмфально рухається по Лівобережній Україні.

В 1919 році Симон Петлюра займає становище Головного

Отамана Дійової Армії Української Народньої Республіки, стає організатором запеклої збройної боротьби проти московських наїзників та за звільнення України від усякої окупації чужинцями. У протилежність тодішнім соціялістам, він приділяє максимальну увагу зброї і говорить повчальні слова: »Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках...« Пригадують, що в той час, коли він почув стурбовані розмови між керівниками соціялістів про те, що робити у випадку, коли большевики відріжуть дорогу відступу чи евакуації залізницею з Києва до Вінниці, то сказав таке: »Я думаю, що тоді найвигідніше буде нам усім узяти рушниці на плечі й іти разом із нашими козаками. Безпека повна...«

Так. Симон Петлюра вірив і в українську зброю й у вояка. Він намагався полегшити завдання українського вояцтва, тому старався досягти скорочення фронтів і замирення з усіми сусідами, щоб увесь змаг скерувати проти найголовнішого ворога — червоної Москви. Життя й історія довели, що він мав рацію, коли всю боротьбу зосередив на опануванні Києва та обидвох берегів Дніпра, де були головні ресурси тогочасних українських земель.

Після важких катастроф, які пережила Україна пізньою осінню та зимою з 1919 на 1920 рік, Симон Петлюра лишився вірний своїй ідеї, що »українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло — незалежна українська держава — перетвориться в дійсність«. А для збереження української збройної сили він шукав нових способів продовжування боротьби, нових союзів, щоб »забезпечити тому ралові можливість зужиткувати рідну плодючу землю з її незчисленними багатствами«. Коли ж і ці союзники завели, коли виявилися зрадливими, то »для устаткування і зміцнення власного державного добра та збагачення рідного народу« він приступив до нового етапу збройної боротьби — співдії реґулярних українських збройних сил з усім повсталим озброєним українським народом, і цей новий етап ми називаємо Другим Зимовим Походом.

Як же виглядали передумови для Другого Зимового Походу в 1921 році? Вони були б відповідними, якби цей похід розпочався влітку згаданого року. Але сталося інакше, бо його було почато щойно в листопаді, коли вже вдарили морози, спорожніли й укрилися сніговіями поля, а ліси були безлисті. Отже, сприятливих умов для ведення повстанських акцій не існувало.

Українське вояцтво, яке вирушило в цей похід, палало ен-

тузіязмом, але, на превеликий жаль, не мало взуття, одягу, зброї та амуніції, тобто тих середників, без яких жодне військо не має спроможности виконувати свої бойові завдання. Оце так допомогли нам наші колишні »союзники«. Коли б українські вояки, які відправлялися в повстанський рейд, були отримали у відповідний момент належний виряд і вийшли в окуповані Москвою терени, скажімо, на початку літа, то напевно й наслідки походу були б інші, як це виявилося пізньої осени. Адже »союзники« незважаючи на те, що ми мали всі можливості вчасного й повного забезпечення повстанців необхідним випосаженням, цього не зробили, бо, мовляв, усе було зв'язане Ризькою мировою умовою й робилося »в таємниці«.

Насправді це був лише викрут, бо »союзники« хотіли, щоб Москва потрапила в труднощі від українського повстанського руху й господарського безладдя, але також не бажали українським повстанцям повного успіху та відновлення ні від кого незалежної Української Народньої Республіки. Вони розраховували на те, що від згаданих труднощів та хаосу комуно-большевицька Москва й так підупаде і стане здобиччю різних сусідів — близьких і дальніх, а добре розуміли й те, що існування суверенної УНР буде величезною перешкодію для захоплення ними українських земель після розвалу московської совпедії. Тому, власне, й бойове забезпечення було надане українському вояцтву в недостатній кількості.

Ще однією негативною обставиною, яка від'ємно вплинула на вислід Другого Зимового Походу, був стан українського повстанського руху та його сил на підсовєтському терені. Московські большевики піддали Україну страшним репресіям, вони практикували обдирання українського населення шляхом так званої »продразверстки«, яку називали фактичною контрибуцією. Справа заключилася в тому, що цю »продразверстку« накладали на села натурою (харчами, одягом, взуттям тощо), а на заможніших мешканців міст накладали грошову контрибуцію або конфіскували в них різні речі й предмети домашнього вжитку.

За невиконання цих непосильних вимог чекала сувора кара, аж до розстрілу включно. Крім того, червоні окупанти створили інституції спеціяльних закладників, які в разі невиконання контрибуцій або ставлення будь-якого спротиву Москві відповідали за це своїм власним життям. Ясна річ, що такий терор вів, з одного боку, до росту ненависти й людського озлоблення супроти нахабного окупанта і його аґентів

та збільшував спротив, але, з другого боку, допроваджував до морального заламання великої частини українського населення, викликав у ньому зневіру.

Московським большевикам удалося створити цілу мережу так званих сексотів (секретних сотрудников), кажучи інакшими словами, конфідентів, які, часом за гроші, а часом через великий страх, сприяли окупантам, виконували їхні завдання, викривали наших підпільників-повстанців і, таким чином, руйнували підпільну сітку, нищили повстанські зв'язки.

Завдяки згаданим »сексотам« большевики розкрили і зруйнували такі підпільні сітки в багатьох місцевостях України. Ось кілька прикладів.

У самому Києві було викрито, заарештовано й розстріляно весь обласний повстанський комітет (штаб повстанської округи), очолений видатним повстанським отаманом і славним українським поетом Грицьком Чупринкою. Це саме трапилося й на півдні України, де в Єлисаветграді московські сатрапи зліквідували цілий повстанський комітет-штаб, разом із славетною героїнею — зв'язковою Вірою Бабенко. А в місті Лятичеві, на Поділлі, в руки чекістів потрапив іще один повітовий повстанський комітет у складі начальника повітової поштово-телеграфічної контори Левицького, сина місцевого скарбника, студента Венгражановського, відданої патріотки-зв'язкової, доньки лятичівського міщанина й гімназистки Олени Бриль та інших. Подібні явища траплялися всюди, а деякі місцеві повстанські отамани також ставали жертвами провокацій, зради й підступу, як, наприклад, отаман Мордалевич.

Такий жахливий терор, провокації і шпигунство московські большевики застосували влітку та восени 1921 року на широку скалю по всій Україні й обсадили всі населені пункти своїми військами, переважно кінnотою. Особливо інтенсивним це обсадження було вздовж кордону з Польщею, за яким перебували недобиті, але страшні для Москви залишки Дійової Армії УНР.

Протягом весни, літа й осени до Польщі, на території якої знаходилися уряд УНР, на чолі із Симоном Петлюрою, та Головний Повстанчий Комітет, очолюваний генералом Юрком Тютюнником, напливали післанці з підсовєтської України, які приносили вістки про жахіття московської окупації, готовість українського народу до загального повстання та заклики і прохання про збройну допомогу з-за кордону.

Між цими посланцями не бракувало й московських аґентів, яких інколи було важко відрізнити від правдивих, і це заподіяло велику шкоду тим більше тому, що Головний Повстанчий Комітет був дуже довірливий. Отож Москва вислала до штабу генерала Юрка Тютюнника своїх шпигунів-провокаторів і через них та запроданців-зрадників, які знаходилися в самому штабі, була добре поінформована про готування до Другого Зимового Походу. Їй удалося захопити багато документів, зв'язаних із цією справою, що видно було пізніше із совєтських публікацій у часописах та книжках.

Сталося так, що проти несповна двох тисяч українських вояків, які вийшли у Другий Зимовий Похід, мали на території України зв'язатися з місцевими повстанцями, опанувати Правобережжя, просякнути на Лівобережжя, там також поширити і зміцнити повстання, а тоді захопити Київ і відновити у ньому столицю Української Народньої Республіки, бо як завжди підкреслював у своїх наказах Симон Петлюра »Київ має бути наш!« — московські большевики виставили 13 дивізій, кінний корпус Котовського, »червонців« Примакова, уральсько-башкирську кінну бриґаду, дві прикордонні дивізії та ЧОН (части особого назначения). Тут було сконцентровано до 40% усієї совєтської кінноти, й це проти двох тисяч, як большевики казали, петлюрівців.

Найменший успіх мала група генерала Гулого-Гуленка, якій не повелося від самого початку, а найбільший — Подільська група полковника Михайла Палія-Сидорянського, котра складалася лише із 44 старшин та 330 козаків. Після поранення полковника Палія її очолив полковник Сергій Чорний. Ця група перейшла ріку Збруч у районі Гусятина 25.10. 1921 року. Вона складалася із самих кіннотників, але, на жаль, не мала коней, була цілковито недостатньо озброєна й незабезпечена одягом та взуттям. Усе це вона повинна була здобуи від ворога на Поділлі.

Завданням цієї групи було захопити Поділля, підняти на його території повстання, а потім біля Коростеня на Поліссі з'єднатися з Головною Волинською Групою генерала Юрка Тютюнника й разом ударити на Київ. Хоча цій групі не вдалося виконати наміченого пляну, вона від 26 жовтня до 6 грудня зробила 1.500 кілометрів маршу через Поділля, Волинь і частково Київщину, зводячи численні успішні бої з большевиками, потім звернула на захід, наблизилася до польського кордону, перейшла його у дні 6 грудня біля Острогу й

була поновно інтернована поляками. За весь час утрати цієї групи були 3 вбитих і 25 поранених, і всі вони були вивезені закордон.

Ця група мала більший успіх тому, що її командування відзначалося рішучістю й передбачливістю, дотримувалося максимальної маневровости (вміло відірватися від ворога й несподівано наскочити там, де він не сподівався) та мало добрі інформації, завдяки тісним зв'язкам із місцевим українським населенням. Сприяло групі ще й те, що вона швидко опинилася в обширах Поділля (Лятичівський, Літинський та Вінницький повіти), котрі на протязі 1919-1920 рр., були тереном діяльності українських повстанців, очолених отаманом Яковом Шепелем (їх називали »шепелівцями«), що підлягали Головному Отаманові Симону Петлюрі. Отже, тутешній ґрунт був добре підготований кількалітнім повстанським рухом, а, крім того, останнім часом у цих околицях діяв із своїм загоном український старшина-повстанець Гальчевський-Хмара. Базами для місцевого повстанського руху були такі села, як Зіновинці, Думенки, Вонячин, Івча, Педоси, Багринівці, Погоріла, Березна, Теси та ін.

В повітовому місті Лятичеві, де стаціонувала чимала большевицька залога, чутка про появу петлюрівців була така несподівана й так налякала москалів, що вони, кинувши все, в одній білизні втекли до станції Деражня.

Найтяжча доля випала головній групі під командуванням самого генерала Юрка Тютюнника. Вона була велика й мало рухлива для виконання такого складного завдання. В додатку до всього ,весь час знаходилася під ударами й тиском ворога, не мала можливости відірватися від нього, а коли доходило до зуадрів, то вони закінчувалися невдачами.

Ворог цілий час переслідував Головну Волинську групу, й коли вона після невдалої бойової операції біля Коростеня змушена була, замість маршу на Київ, робити відворот до польського кордону, то большевики оточили її поблизу села Міньків. Тут червона кіннота (дві тисячі шабель під командуванням Котовського) прорвала ряди українських повстанців і разом з переважаючою силою своєї піхоти почала винищувати наше вояцтво. На полі бою згинули біля 500 козаків, 359 потрапили до московської неволі, а решті, разом із командувачем генералом Юрком Тютюнником та начальником штабу полковником Отмарштейном, ледве вдалося досягти польського кордону, де всі були інтерновані.

Над 359 полоненими героями відбувся суд у містечку Ба-

зарі. Усіх московські кати присудили до смерти через розстріл, але якийсь час тримали замкнених у місцевій церкві. Перед виконанням вироку було запропоновано амнестію взамін за зраду. Але поміж відданими патріотами-вояками зрадників не виявилося — всі були як один. І відповіддю на підлу пропозицію став спів національного гимну, який свідчив про те, що український вояк не заломлюється ніколи.

359 українських героїв були скошені кулеметними кулями під Базаром і поховані у спільних могилах. Вони здобули собі вічну славу, яка не вмре ніколи так само, як слава далеких предків — оборонців рідної землі на Каялі, на Калці, під Берестечком і під Крутами. Як наші предки у XII столітті хотіли напоїти коней у тихому Доні й зачерпнути із нього води шоломами, а лиха доля спіткала їх на ріці Калці, так наші герої з-під Міньків і Базару прагнули опанувати переправи на рідному Дніпрі-Славуті, забагрили своєю кров'ю річку Звіздаль...

Та вони не посоромили землі рідної, вони пішли за словами великого князя Святослава Завойовника, який у сиву давнину говорив до своїх воїв, що »мертві сорому не мають«, вони все, що могли, віддали за святу справу, а мали на думці одне — перемога або смерть. Це було кличем-заповітом наших пращурів, це лишилося нашим сьогоднішнім заповітом, це буде заповітом грядучих українських поколінь!

Симон Петлюра казав, що шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю, тому в 1921 році горстка безстрашних українських вояків сміливо стала на змаг із мільйоновою армією московських большевиків. Багато їх згинули, але їхній прапор, їхні полум'яні ідеї не зникли разом з їхньою фізичною смертю, бо дух животворить...

Прапор національної боротьби і звитяги підхопило невдовзі нове покоління, просякнене ідеєю Української Самостійної Соборної Держави. Воно створило нове героїчне військо — Закарпатську Січ, а через кілька років — Українську Повстанську Армію, котрі йшли тією ж самою дорогою боротьби і слави, що й леґендарні герої з-під Базару.

Симон Петлюра казав таке: »Не за горами кари час. Воскресне наша Україна, скине зі себе московсько-большевицьке ярмо« — створить свою власну державу. Це буде найкращий храм-пам'ятник нашим героям у віках.

Вічна їм слава!

ШЕВЧЕНКО І ВІЙСЬКО

Як подає видатний біограф Тараса Шевченка Олександер Кониський у своїй праці: »Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя«. (Львів, 1898 р., том 1, стор. 231) в ночі під 3-15 квітня 1848 року невідомо хто саме на паркані селитьби п. Лазаричевої на Олександрівській вулиці наліпив таку проклямацію: »До вірних синів України! Настав великий час, час коли Вам трапляється нагода змити сором заподіяний кісткам Батьків наших, нашій Україні рідній, підлою рукою віковічних ворогів наших. У кого з Вас не піднесеться рука на велику справу?! За нас Бог і добрі люди. До віку вірні сини України — вороги кацапів«.

Далі О. Кониський додає: »Проклямація наробила страшенного переляку й в Києві й в Петербурзі. Поліція зняла її з паркана, подала до Фундуклея (тодішнього Київського губернатора. — Є. П.), він 4 квітня надіслав її до Бібікова (Київський генерал-губернатор, що саме тоді тимчасово перебував у Петербурзі. — Є. П.) в Петербург, а поліції та жандармам наказав, що сили шукати, хто наліпив проклямацію, пильнувати на березі Дніпра Шевченка й скоро він приїде, зараз заарештувати й прямо з возом привезти до нього«.

Такий страшний був поет Шевченко для Москви, що боялася прямо його тіні, жахалася його вогненного слова, в якому відчувався дух революційної бадьорости, що закликав український народ до боротьби за власні права.

Прийшов 1914 рік — столітній ювілей народження нашого поета. Зашуміла, загуділа вся Україна, а особливо українські землі під австрійською займанщиною, де вільно можна було святкувати цей день Шевченка. Тоді у Львові відбулися здвиги »Сокола« та »Січі«, а за декілька місяців почалася перша світова війна. Тоді пригадалися нашим людям слова з Шевченкового »Заповіту«: »... вставайте, кайдани порвіте й вражою слою кров'ю — волю окропіте«. Для кожного українця був шлях ясний: піти проти кривавої Москви, помстити всі наші кривди — все заподіяне нам зло, відплатити москалям за всі зради та підступи, катування та вигнання наших великих гетьманів, знущання над нашим народом, муки неволі Шевченка... й здобути волю й славу Україні й цим іще раз ушанувати Великого Кобзаря.

З тієї думки постала з колишніх »січовиків« та »соколят« перша українська військова формація від часу смерти нашого Пророка »УСС« (Українські Січові Стрільці) й ось ». . .марширують добровольці на ворога«, ». . . йдуть нові лицарі незабутні«. Так виступили нащадки дружинників-воїв княжих, славетних запорожців та городових козаків на прю з московською тюрмою народів.

Ось декілька фраґментів, як українці-вояки шанували Тараса Шевченка під час першої світової війни та в часі Визвольних Змагань.

У четвер, 29 квітня 1915 р., відбулися в Варпаланці (коло Мукачева), місці перебування запасної сотні УСС, святочні вечерниці в честь Шевченка. Ніколи ще не було в Україні такого Шевченківського свята. Відбулося воно серед вийняткових незвичайних обставин і цілий вигляд його та характер був справді надзвичайний.

Село Варпаланка розкинулось під горою, що серед широкої рівними здіймається самітньо, немов зумисно насипана людськими руками та двигає на собі важкі мури старовинного замку. Колись на тій горі був замок побудований українськими князями Коріятовичами, але тепер нема по ньому ніякого сліду. В день святкування запасною сотнею УСС Шевченківського ювілею в 1915 році там іще стояли міцні мури мадярського замку-твердині, що височіла гордо, як знак колишньої слави мадярів, а біля неї тоді (в 1915 році), щоб відновити її (цю славу), зносилась високо пам'ятка поставлена в тисячоліття приходу на ці землі їх завойовника мадярського ватажка Арпада.

Цей замок у значній своїй частині, що ще збереглася, був побудований у першій половині XVII століття, бо з нього мало вирушати в похід Семигородське військо в союзі з гетьманом Богданом Хмельницьким.

На великій відкритій терасі цього замку 29 квітня зібралися УСС, щоб віддати честь Шевченкові. Тераса була заквітчана зеленню, освітлена лямпіонами, на одному кінці було побудовано Шевченкову могилу (за вказівками артиста-маляра Буцманюка), а з боку прибрана вінками емблема (роботи артиста-маляра Іванця), на ній показано УСС, які атакують ворога. А на емблемі напис: »Вставайте, кайдани порвіте!« В святі взяли участь більше як 300 стрільців, що прибули до Варпаланки на двотижневий відпочинок та коло 600 стрільців з запасної сотні та кадри. Зібралася також значна

кількість людей з місцевого населення та з Мукачева. Були також присутні мадяри й німці.

Свято розпочав промовою делеґат Бойової Управи д-р Володимир Старосольський: »Товариші Стрільці! Кобзареве святкуємо свято. Святкуємо його серед обставин, у яких ніколи не святкували. Вісім місяців, як Ви покинули Рідний Край. Вісім місяців, як стогне рідний край під ярмом вікового ворога, вісім місяців, як увесь світ потопає у лихолітті найкривавішої й найстрашнішої війни. Вісім місяців Ви стоїте в бою й пережили за цей час усе чим боліла й страждала душа Т. Шевченка. Відкрились криваві рани України, воскресли криваві марива минулих часів, а Ви все бачили, чули й переживали.

На розлогих полях Поділля, на ріках Підкарпаття, у чудових Карпатських горах, там на приказ царя півночі »лягло людей муштрованих чимало«, й полились такі ріки неповинної крови, що справді »втопить всіх імператорів би стало, з дітьми й внуками«. Ви бачили попалені села, понищені міста, весь народ кинутий у безодню неволі, топтаний і гноблений. Ви бачили руїну того, що було вислідом муравлиної праці, повної жертв та посвяти цілих поколінь, на що ми дивилися, як на запоруку яснішої, кращої будучности нашого народу.

І ви бачили ще страшніше. Проте вас ставали на приказ царя-гнобителя сотні тисяч рідних братів у солдатських шинелях — цих братів, яким довелося »випити з московської чаші московську отруту« та »не за Україну, а за її ката довелось пролити кров добру, не чорну«. Вони гинуть з ваших рук і вони Вам несли смерть та рани.

І ви бачите найгірше, — глум і наругу, та клевету над скривавленим вашим народом. Наш народ ішов тернистою дорогою Голгофи. Наш народ переживав усі муки Христові, а ворожа юрба кричала »розпни його, розпни!« (москалі, москвофіли, ляхи — Є. П.).

Все те переживали ви в часі цих важких, кривавих восьми місяців. У Ваші душі вливались почування, яким жила Тарасова душа. Росла в Вас ненависть до катів — ненависть велика, могутня й свята, яка питала устами Шевченка: »коли царя до ката поведуть?« Теж росла в Вас любов, якою жив Тарас. Це велика любов, любов до України й її поневоленого народу, вела Тараса тяжкою дорогою його життя крізь терпіння й муки в'язниць до довгого заслання. Та ж сама любов казала Вам, товариші стрільці, покинути рідний край, вела Вас твердим і кривавим шляхом на бої, небезпеки й труди, на

смерть і рани. І ця любов зібрала Вас тут. Стійте в це Кобзарове свято не лише, як прихильники Шевченка й почитателі. Стійте як справжні, щирі й хоробрі воїни за його ідеї. Стійте, як Шевченкові герої:

»І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюди,
На отомщеніє неправди
Й науку людям.
Окують царів неситих
В залізнії пута
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять«.

Зібралися Ви на чужині почитати пам'ять воскресителя України. Поміж Вами й рідним краєм стоять гори пересяклі кров'ю, стоять вороги завзяті й сильні. Але нехай в цю хвилину »душі козаків в Україні вітають«. Ідіть думками в Рідний Край, що жде Вашого повороту. Вслід за думками підете й Ви, як побідники й побідою проголосите:

»Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить —
І помоляться на волі
Невільничі діти«.

По промові була й музично-вокальна частина: Хор стрільців під керівництвом стрільця Олекси Гринішака відспівав Франка Січинського: »Даремне пісне«, стрілець Гриць Бобинський деклямував Шевченкову поезію »До Основ'яненка«, тенорове сольо »За думою, дума« Шевченка-Лисенка відспівав стрілець Євген Банах, оркестра стрільців заграла в'язанку українських пісень, баритонове сольо »Фінале« (Франка Січинського) співав стр. Степан Семань, вибрані думи Шевченка виголосив стрілець Лесь Розлуцький та хор стрільців заспівав: »Закувала та сива зозуля!« і »Гуляй«.

На закінчення промовляв член Загальної Української Ради Теофіл Мелень: »Товариші! Обходимо Шевченківське свято в хвилю, коли недалеко звідси, в Карпатських горах ревуть гармати, коли там іде завзятий, кривавий бій проти наїзника. Святкуємо пам'ять чоловіка, який цілим серцем ненавидів московський царат і якого царський уряд переслідував безпощадним способом. Шевченко мучився в в'язниці, й довгі роки на засланні, в солдатській неволі, за те, що гаряче любив Ук-

раїну, що бажав для неї волі, за те, що, з ненавистю й проклонами звертався проти її катів, що нап'ятнував злочини царів, які розпинали Україну й козацькими кістками мостили землю, щоб по трупах катованих для себе столицю поставити — за те, що підняв палкий протест проти поневолення царатом кавказьких племен, яких волю зацьковано в горах, кров'ю политих — словом за революційні кличі свободи.

Російський царат переслідував Шевченка за його життя, а по смерті поета-борця змагався не допустити поширення його думок і бажань серед українського народу, боячись, щоб палке слово не запалило в народніх масах полум'я бунту. Але даремні були всі зусилля царату. Шевченкові ідеали поширились і вкоренилися у масах українського народу, а найкращим доказом цього є факт, що нині, коли ведеться війна проти царської імперії, сповняється одне з найгарячіших бажань Шевченка, — сповняється один його заклик, щоб український народ »вражою злою кров'ю окропив свою волю«.

Нині Ви, Товариші стрільці, проводите в життя, в діло слова Шевченкового заповіту: зі зброєю у руках у важких кривавих боях за святе велике діло, яке має бути увінчане перемогою. Колись ненаситний царський деспотизм стрінувся з завзятою обороною свободи зі сторони кавказьких племен і його напір довго стримувався об гори-велетні, боронені рядами сміливих борців. Оспівуючи цю героїчну оборону в поемі »Кавказ« Шевченко непохитною вірою кличе, що деспот »не скує душі живої«, що »встане правда й воля«.

Нині монгольська повінь московських наїзників спинилась об наші Карпати й царські орди розбиваються в наших горах, кладуться покотом під ударами сміливих військ, у рядах яких боретеся також ви, товариші стрільці. І прийде хвиля, коли ослаблена царська орда скотиться з гір, коли сила ворога буде ламатися і наїзник буде змушений втікати з української землі.

Ми всі віримо, що це станеться, що наша справа переможе, що жертви, які з рядів стрілецьких упали на полі битви не підуть на марно. І тому до Вас, товариші стрільці, можу закликати словами Т. Шевченка:

»Борітеся, поборете —
Вам Бог помагає,
За Вас сила, за Вас воля
І правда святая«.

По цій кінцевій промові всі стрільці гуртом відспівали на-

ціональний гимн »Ще не вмерла Україна« та »Не пора, не пора...«

Незвичайні були ці вечерниці, як і обставинами, так і настроями учасників. Люди ще довго не розходилися з замкової площі, співаючи національні, ліричні, чи революційні пісні. Пробивала в настроях зібраних туга за покиненим проти волі рідним краєм, але крізь цю тугу пробивалася теж завзята рішучість до дальшої боротьби з ворогом.

Два дні пізніше, стрільці, які перебували у Варпаланці на відпочинку, вернулися до своїх бойових частин, здобувати своєму народові волю й славу.

Так українці не забували свого пророка, будителя, борця за краще майбутнє, співця свого поневоленого народу

Коли перемогла революція у 1917 р., то все змінилося, стала воля, можна було виявляти свої почуття спонтанно й організовано. Так сталося з Українським Визвольним Рухом, з виявом волі українських військовиків, із вшануванням пам'яті Тараса Шевченка.

Почалося це з Петрограду (Ленінграду), тодішньої столиці московської імперії, збудованої в значній мірі руками та на кістках українських козаків-мазепинців, бо там тоді як в імперіяльному центрі, було скупчено чимало свідомих українців: політичних втікачів, що переховувались від переслідування в Україні, вчених, студентів, а особливо вояків-українців, покликаних тоді масово до війська.

При перших подихах свіжого вітру волі всі українці заворушилися та в них виникла думка виявити свою силу й волю та провірити свою організованість у великій українській демонстрації в Петрограді в честь Тараса Шевченка, яка відбулася 25 березня 1917 року.

В цій українській демонстрації взяли участь 30 тисяч. По приблизним підрахунком перед війною в Петербурзі, як подає Ол. Лотоцький в »Сторінки Минулого« з перепису населення було 11 тисяч українців, а цей новий додаток безумовно були вояки-українці, зодягнені в московські шинелі люди з українським серцем і душею. Вони в цей день виявили свою силу й волю. А їх було не мало цих українців-вояків, зодягнених у чужій уніформі, аж біля 20 тисяч, як бачимо по участі в меніфестації, що були цілком свідомі в своїх почуваннях та бажанні боротися й вибороти волю Україні.

В цій маніфестації попереду була й найкраще репрезентувалася частина з кубансько-чорноморських козаків — колишнього Сводно-конвойного Дивізіону (себто особистої і до-

бірної, а в тому ж часі почесної, охорони самого московського царя), що були прямими нащадками колишніх запорожців. Вони всі були зодягнені в традиційну запоріжсько-задунайсько-чорноморську уніформу з бунчуками та старовинними прапорами, так що виглядали ніби історичні герої-січовики, що воскресли й символізували вічноживу, незламну, непоборну українську стихію, що своєю появою стверджувала полум'яні заклики-заповіти бадьорої Шевченкової мози.

Крім цієї показної, зразкової групи, площа по береги була заповнена українським вояцтвом усіх частин Петроградської залоги. Деякі частини, що в них переважали вояки-українці, прибули в повному складі зі своїми старшинами-українцями, під звуки військових маршів та національних пісень.

Як згадує в своїх »Сторінках минулого« Олександер Лотоцький, що порядок був зразковий. Теж саме мусіли визнати й московські часописи, бо їхні кореспонденти були спостерігачами цього для імперського Петрограда дива: вільнолюбна Україна демонстративно себе виявляла та домагалася своїх прав.

Як і належало там, де переважає вояцтво на параді там має бути теж і військовий провід. Як згаданий вже нами О. Лотоцький пише: »І тепер наче жива стоїть перед моїми очима на підвищенні церковного портику струнка постать молодого старшини Петра Крамаренка, що дзвінким голосом та рішучими рухами подає команду. Головним розпорядчиком походу був Аґатон Добрянський-Короленко, що ще до революції утік з неволі та переховувався в столиці під студентськими ліжками«.

Коли прийшла призначена для початку урочистости година 1 пополудні, митрофорний протоієрей українець Орнацький, що очолював духовенство, в своїй промові схвалив шляхетний намір помолитися за свого Кобзаря рідного й улюбленого Т. Шевченка й розпочав Панахиду по Шевченкові перший раз на терені кол. московської імперії.

Коли співали »Вічна пам'ять«, а треба сказати, що співав чудово імпровізований хор, що складався з кількатисячного присутнього натовпу, то чимало учасників Панахиди, стали на коліна просто в снігу, в болоті, — такий був ентузіязм українських патріотів.

По скінченні Панахиди розпочалося велике віче тут же надворі під відкритим небом, на снігу, на замерзлій землі, під якою лежали кістки тих козаків-українців-мазепинців, що їх руками будував свою північну столицю той, що про нього ка-

зав поет Шевченко »розпинав та мордував мати-Україну« (цар Петро І).

Першим промовляв Павло Зайців, а потім славетний український вчений-мовознавець Голоскевич Григор, який говорив від імені організаційного комітету, що ціль маніфестації — виявити в нових умовах зміст та силу українських бажань. Особливо привітно схвалювали присутні вояки-українці постулят про українізацію.

Брали участь у маніфестації теж представники інших поневолених Москвою народів, а від них всіх промовляв фінський професор Тіандер. Його виступ був дуже вдалий, а його промову тепло зустріли всі учасники маніфестації.

Після закінчення Панахиди й віча демонстранти почали вливатися на головну магістралю тодішньої московської столиці, на Невський Проспект. Тут теж порядок був зразковий, бо його підтримували впорядчики маніфестації. Щоб натовп глядачів не змішувався з маніфестантами та не перешкоджував їх рухові вся маніфестація була оточена з боків живими шпалірами студентів, які взялися за руки й так зробили рухливу огорожу, що не допускала постороннім глядачам змішуватись з маніфестантами.

А маніфестанти бадьоро йшли вперед під звуки військових оркестр, що вигравали бойові й революційні марші.

Це український Петроград демонстрував самобутність своєї Вітчизни, її волю, силу, прагнення.

В нашій столиці Києві маніфестація у часть Т. Шевченка відбулася 3 (19) березня 1917 року, але яка була вже відмінність цієї демонстрації від спроби в 1914 році відсвяткувати 100-ту річницю народження поета.

Тоді це святкування було заборонено царською Москвою, а в 1917 році вже не було кому розганяти святкувань, бо стара царська влада впала, а нова »демократична«, не мала сили. В цій маніфестації взяли участь 100.000 людей.

Під безперервні звуки військових оркестр меніфестанти з сотнями прапорів і транспарантів, що на них були написикличі: »Вільна Україна«, »За Самостійну Україну«, »Душу тіло ми положим за нашу Свободу« та подібні, проходили по головних вулицях столичного міста України, Києва.

В 10 год. ранку 19 березня з ініціятиви української команди штабу Київської військової округи було відправлено врочисте Заупокійне Богослуження у пам'ять Тараса Шевченка, а потім почалася справжня дефіляда та маніфестація. Тоді відбувся перегляд військ, а їх похід був напрямлений через

Хрещатик від Володимирського Собору попри Міську Думу до свято-Софійської площі, де стояв велично пам'ятник Славетному Гетьманові Всієї України — Богдану Зіновію Хмельницькому. Коли похідні колони проходили біля Міської Думи (міська Управа), то з її бальконів лунали заклики-привітання на честь українських демонстрантів. Теж салютував українським прапорам та колонам маніфестантів з того ж балькону командувач військ Київської округи генерал Ходорович.

Грали для 100,000 маніфестантів 14 військових оркестр та співали 8 хорів, але в дійсності вони лише зачинали, а їх підтримував, їм підспівував увесь багатотисячний похід маніфестуючих українців.

Багато маніфестантів були вбрані в українські однострої, а попереду їхала група українських артистів на чолі з відомим артистом Миколою Садовським, що був убраний за українського гетьмана. Перед ним їхали два артисти одягнені в козацьку одежу, а позаду його — 12 артистів у козацьких однострояx і ця група наче символізувала відродження історичної України та викликала захоплення всіх глядачів.

Далі їхав полк. Глинський з вишикуваними в лави солдатами-українцями всіх частин Київської залоги, що були під командою своїх старшин-українців. Тут були теж і юнаки військових шкіл Києва, полонені українці з Галичини, Буковини й Закарпаття. Тут були майбутні богданівці, полуботківці, січовики, крутяни та переможці Арсеналу — всі ті, що пізніше активно воювали за Україну.

Чудово проїхав зі своїм відділом кінnотчиків-українців, тоді ще сотник, а пізніше полковник Сахно-Устимович.

Біля Городської Думи (Міської Управи) було відспівано Шевченків »Заповіт« та український національний гимн, а далі похід рушив на Святософійську площу до пам'ятника гетьмана Богдана Хмельницького. Там духовенство відправило літію за спочилого Тараса, щоб він »оселився в оселях праведних«. Тоді пом'янули Тараса Шевченка всенародньо, революційно, відкрито.

На вимогу маніфестантів біля пам'ятника Хмельницького поставлено портрет Шевченка, а біля нього транспаранти з написами: »Слава невмирущому Кобзареві«, »Вітай вільна Україно«, »Слава борцям поляглим« та українські національні герби Святого Архистратига Михаїла, Святого Юрія Переможця й Лева.

Прийшов 1918 рік. Табори полонених українців із московської армії. Свято Шевченка в таборі полонених Грединґ відбулося 23 лютого. Це свято було зв'язане з святом державного відродження України та з прощанням деяких товаришів по недолі, що покидали табір, щоб присвятити свої сили власній справі рідного краю.

Скромними силами малого гуртка українців свято вийшло величаво. Реферат про Шевченка виголосив полонений учитель Пшеничний. Хор під керівництвом учителя Падора відспівав декілька українських пісень, а драматичний гурток під режисурою п. Галая виставив один акт Шевченкової п'єси »Назар Стодоля«. З деклямаціями виступали пп. Скубицький та Осип Безпалько. А особливий ентузіязм був, коли підносили вінок до портрету Шевченка. Цей вінок принесли полонені українці з іншого сусіднього табору ч. 11, що прибули похідним порядком з українськими відзнаками та прапором на це святкування. Це свято було ніби кульмінаційною точкою в культурно-освітній національній роботі, що велася серед полонених українців в роках 1914-1918 спільними заходами СВУ (Союз Визволення України) та Української Загальної Ради.

Ось перед нами ще один доказ цієї роботи та особливо національно-виховного впливу незабутнього Шевченка, а саме його творчости. Це лист полоненого українця В. Данька з табору Фрайштад від 24 березня 1918 року: »Не можемо ми сидіти спокійно в неволі. Ми мусимо поспішати на поміч, щоб не допустити до повного зруйнування краю. Робіть усі можливі заходи, щоб нас скоріше пускали на волю й формували полки. Ми мусимо йти шляхом, який вказав нам наш славний пророк-поет Т. Шевченко:

»Борітеся, поборете,
Вам Бог помагає,
За вас сила, за вас воля
І правда святая«.

Ми мусимо поспішати, бо всі здобутки революції українського народу можуть зовсім згинути. Полонений В. Данько«.

Цей лист є незаперечним доказом впливу заповітів та закликів Великого Кобзаря на вироблення української національної свідомости, характеру, державницького патріотизму в українського вояцтва. Таких прикладів було чимало.

Як бачимо, то творчість Тараса Шевченка була натхненням

для українців, а впершу чергу вояків, до боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу проти московського імперіялізму.

Українське вояцтво з вогненним словом Шевченка на устах і в серці йшло в бій на ворога та тому Т. Шевченка повсякчасно шанувало. Деякі частини та відділи Дойової Армії УНР та УПА мали своїм девізом Шевченкові слова та називали себе ім. Т. Шевченка.

Пригадується мені особисто 1919 рік і наше повітове місто Летичів на Поділлі. Тоді була московсько-українська війна й вже фронт зближувався до нашого міста. День Шевченка було оголошено як національне свято. Наша гімназіяльна оркестра вже заздалегідь підготувала декілька військових маршів та Шевченків »Заповіт« і національний гимн. У день свята ми прийшли по наказу нашого гімназіяльного директора Кержацького разом з ним та іншими вчителями до нашої церкви, де законовчитель (катехит) жіночої гімназії, а він був одноразово й наш викладач української мови (перший українізатор нашої гімназії) отець Могилевич — ще зовсім молодий священик з академістів, відправив для учнів усіх шкіл нашого міста Панахиду по нашому Кобзареві, з виголошенням »Вічної пам'яті«. Тоді разом з нами в церкві молилися теж вояки української армії або як тоді їх називали петлюрівці та було чимало присутніх інших українських громадян нашого міста. А після Заупокійного Богослуження на площі перед церквою відбулася парада з дефілядою кінноти чиків і піхоти невеликої української залоги, яка тоді була розташована в нашому місті. Опісля в нашій гімназії силами гімназистів і гімназисток відбувся для українців міста вокально-музичний ранок. Мушу ще пригадати, що наші музики тому так старанно готувались, бо їм припала честь приграва ти на параді та дефіляді вояцтва нашої залоги, а також і на нашому гімназіяльному ранкові.

Цей Шевченків день 1919 року був єдиний і до того часу більше покищо неповторний в моєму місті, а тому він залишився в усіх учасників і присутніх у добрій пам'яті на все життя.

Вийшовши на еміґрацію українські вояки завжди шанували свого поета Шевченка, як колись козацтво шанувало й любило своїх кобзарів.

І тому в 60 роковини смерти Тараса Шевченка, 10-11 березня 1921 р., в залі готелю »Брістоль« у м. Тарнові була відслужена Панахида по Тарасові Шевченкові. 13.3.1921 р., на

святочній ювілейній Академії виступав із промовою в честь Шевченка сам Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра. Ось що тоді сказав Головний Отаман: »Своїм геніем, своїм стражданням, Шевченко проторював шляхи для нових поколінь. Величезні, необмежені страждання нашого народу. Вони не пропадуть безслідно, як ніщо не пропадає у природі, в світі.

Про сучасні страждання нашої нації будуть складати леґенди навіть чужі народи. Доказом цього можуть служити зразки з людської творчости. Тарас Шевченко розкрив із різних боків індивідуальні властивості українського народу, показав його національну душу. Історія життя Шевченка є історія українського народу. Бо люди в свій час не розуміли пророка України, закидали його камінням. Те саме повторилося з Україною з ідеєю її самостійности. Спочатку зустрічали цю ідею здивовано. Потім сміялися з неї. А тепер потрохи починають ставитись до неї уважно. І коли ми будемо оцінювати те, що сталося в останні роки, ми повинні наш національний рух завдячувати нашому великому співцеві. Весь український народ святкує пам'ять Тараса Шевченка, бо він поет нації. Він милий і дорогий нам, бо Він дав живе слово, яким завжди буде жити наш народ«.

Так і ми, вояки української національної армії завжди шанували його заповіти, пам'ятали про них, як дороговказ, як щоденний бойовий приказ у дії до виконання. У наших таборах усюди, коли приходив ювілейний час, ми шанували нашого пророка-поета святочно, як могли, від чистого серця й будемо шанувати поки житимемо.

УВІНЧАНІ СЛАВОЮ
(УСС і визвольна справа)

»Не вмирає душа наша«

Був 1914 рік. Здавалося, це мав бути звичайний, спокійний рік. Особливо тому, що недавно скінчилися дві війни. Правда, їх удалося обмежити до льокального значення: італійсько-турецька (1911) і Балканська (1912-13 рр.).

І ось у цій тиші перед бурею 28 червня 1914 року в м. Сараєві прогримів постріл, яким сербський студент убив австрійського престолонаслідника. Цей постріл широкою луною прокотився по Європі і цілому світі. Після скорого обміну ультиматумів по важливіших столицях Европи її держави перейшли в стан війни.

Одні з них домагалися реванжу, інші анексії, а ще інші вимагали просто збереження европейської рівноваги.

Були ще дві категорії европейців, які теж чогось сподівалися під час і по закінченні першої світової війни: соціялісти домагалися влади для себе, а поневолені народи визволення з-під чужинецького ярма та створення власних незалежних або хоч автономних держав.

Тому то вже в початках створено Союз Визволення України (СВУ) — політично-репрезентативний організаційний центр в екзилі — та зав'язки нашої збройної сили — Українських Січових Стрільців (УСС). Пізніше під впливом і з ініціятиви СВУ ще постали і сформувалися дві українські дивізії з вояків-українців російської армії в Німеччині (Синя дивізія) та в Австрії (Сіра дивізія).

Але першою ластівкою в той час було створення в Галичині УСС, що зразу увійшли в контакт з СВУ та весь час його існування перебували під його ідеологічним впливом, а також пізніше створеної в Галичині Української Загальної Ради.

Безпосередньо справою формування займалася Бойова Управа, вишкіл і перевишкіл відбувався під командою австрійських старшин українців, а в постачанні та оперативному відношенні УСС підлягали австрійському командуванню.

Як подає п. Зенон Яворський, колишній комендант зв'язкових частин бригади УСС у своїх статтях »УСС і бій на

Маківці«, перед самим вибухом світової війни митрополит Андрій Шептицький з уваги на те, що Росія неминуче пічне війну, вислав меморіял, у якому пропонував перетворити обидві формації українських січовиків в один стрілецький корпус, приділити до них фахових старшин для вишколу та призначити командиром цього корпусу його брата — полковника австрійського генерального штабу.

Здавалося, можливо було створити поважну збройну силу (тимчасово в межах австрійської армії). Австрійське міністерство війни погодилося призначити майбутнього генерала брата митрополита Шептицького на командира корпусу. Але, як свідчить архів австрійського міністерства, сталося не так. Українські ліві партії запротестували проти призначення брата митрополита Шептицького на командира корпусу УСС, мовляв, »ми маємо досить старшин резерви, відданих партії, яка створила УСС. Скінчилося тим, що австрійська військова влада розігнала кільканадцятитисячну масу добровільців у Стрию, залишивши тільки один курінь під командою Г. Косака, резервового лейтенанта, за фахом учителя, який в 1924 р., перейшов до большевиків. (Відкинутий українцями полковник Шептицький пізніше опинився в польських легіонах вже генералом), але завжди прихильно ставився до українців і завжди відмовлявся в польському війську діяти проти українців, за що був у поляків цілий час у неласці.

Це теж було причиною того, що в Наддніпрянській Україні в 1918 році на Катеринославщині перебував не цілий корпус УСС, а лише неповний полк під назвою — Український легіон під командою архикнязя Василя Вишиваного. Селяни Катеринославщини прийняли цей легіон з великим ентузіязмом, бо він боронив населення від грабунків мадярських та польських вояків, що були в складі австрійської армії.

Так само вищезгадана партійна пристрасть дала сумні наслідки в 1918 році під час листопадових боїв за Львів, де в акції був не кільканадцятитисячний корпус УСС, а заледве один курінь силою лише 1000 багнетів.

У перших боях 1914-1915 рр., УСС не мали своєї уніформи, про що не подбала Бойова Управа, а носили австрійську уніформу з тією відміною, що на шапці замість розетки був львівський герб — лев з написом »УСС«. Крім того на лівому боці шапки була велика блакитно-жовта кокарда.

В 1916 р., коли УСС відбули перевишкіл, вони одержали окрему уніформу з шапками «мазепинками«. На шапках за-

лишились ті самі відзнаки (в старшин вишиті золотом на блакитному полі, а при баґнетах — золото-блакитна привіска (портупея) з тією ж емблемою і написом. При старшинських шаблях, крім того, були золототкані з блакитним випуском темляки. Так звані »однорічні добровільці« носили на рукавах жовті стяжки з блакитним випуском посередині.

Під час вишколу була введена українська мова, бо старшини, які проводили вишкіл, були забезпечені відповідними словниками та мали правильник виданий ще перед війною.

Про бойові дії УСС ми маємо чимало описів в українських публікаціях і в працях чужоземних авторів про першу світову війну.

Російська армія, пройшовши майже цілу Галичину і зруйнувавши по дорозі українські села й міста, добилася до Карпатських гір. Там зустріли її частини українських добровільців УСС і погнали ворога назад, доказуючи при цьому чудес відваги й геройства.

І заговорив світ про Україну. З уст байдужих до нас перед тим людей почулися слова признання й подиву. Так, ім'я здобувається боротьбою!

Як довго наш народ вів криваву боротьбу за волю, так довго про нас знав світ. Пролита УСС кров у Карпатах нагадала світові про наше існування та підбадьорила наших людей. Ця кров стала животворчою, бо в ній зродилося бажання жити вільним життям.

Перед їх очима відкрились картини української історії, коли Україна була великою імперією і тоді знав про неї світ. Знали її великих князів і полководців, гучно гриміли славою наші перемоги, грандіозні походи. І хоч впала наша стара потуга-держава, на її місце прийшло козацтво. Воно у своїх походах гуляло по Чорному морю, роздавило Польщу постанням Хмельницького, своєю перемогою в 1659 р., під Конотопом розгромило велетенську московську силу так, що московські цар і бояри вже хотіли втікати з Москви. Московський історик Соловйов каже, що після Конотопу московський цар вже ніколи не був здібний виставити такої добірної кінноти, яку там винищили козаки гетьмана Івана Виговського. Змагання на життя і смерть з Москвою йшли ще довго під прапором гетьманів Дорошенка, Мазепи, Орлика та кошового отамана Костя Гордієнка.

Москва від віків мріяла заткнути свої прапори на Карпатських горах, але в Карпатах засіли новочасні лицарі-запорожці — Українські Січові Стрільці і рвали й кидали мос-

ковські прапори за втікаючими геть полчищами московського царя.

Слава Українським Січовим Стрільцям!

»... І вам лицарі великі,
Богом незабуті!
... Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За Вас правда, за Вас слава,
І воля святая!«

Так казав незабутній поет Шевченко. Ці його слова стосувались і до наших УСС.

Славний бій і перемога УСС над москалями під Маківкою (28-29 квітня 1915 року), далі 1916 рік і великий успіх УСС проти москалів під Лисонею 2 квітня, а потім операції над Дністром і Стрипою відтворювали наново міт лицарськости українського війська.

Маківську перемогу УСС над москалями високо оцінено. Документи подаю в уривках:

Ч. 122/2.

До 130 бриґади, українські батальйони 1 і 2, в станиці 2 травня 1915 р.

— Аж у критичний момент появились українці.

Небезпеку усунено, українські стрільці два рази рішали бій в нашу користь.

Вони гордо можуть споглядати на свої подвиги, вічно буде в історії слава цих хоробрих діл.

Українці!

Повні гордости можете споглядати на ваші геройські подвиги, кожний мусить гордитися приналежністю до вашого корпусу, маєте право вважати себе вибраним відділом, і я певний, що в кожнім небезпечнім положенні можна на вас числити.

Нехай же так буде — тричі ура!

Флайшман, генерал, в. р.

»Бачив. З приводу цих подвигів вітаю найсердечніше підпорядковані мені українські батальйони 1 і 2 і чую себе щасливим, що такі гарні відділи належать до бриґади. Дякую кожному з вас за ваші сердечні рішення до останнього обороняти нашу дорогу Вітчизну.

Цей наказ має бути прилюдно оголошений в корпусі Українських Стрільців.

Вітошинський, полковник, в.р.«

Гордістю сповняються наші серця при читанні цього наказу, бо дійсно —

»Любов к отчизні, де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат«.

Заслуги УСС особливо підкреслено в привіті Української Бойової Управи (Відень, 17 травня 1915 р.):

»Ідеї державної самостійности України Ви дали тіло і кості, Ви вляли в неї живу гарячу кров. Тому діла Ваші, як дороговказ шляху українському народові. Ваші побіди наповняють його душу вірою, що власними силами добуде собі волю й надію, що »Україна встане, світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти. . .«

1917 рік. У російській імперії революція, царат упав, українці творять свою власну державу, але російський імперіялізм, замаскувавшись на червоний большевизм, несе молодій українській державі загладу.

Згідно з Берестейською умовою німецькі й австрійські війська прийшли мілітарно допомогти нашій державі, а з ними разом прийшли і УСС.

Про перебіг боротьби проти московських червоних окупантів та їх прибічників на Наддніпрянщині О. Л-ий пише в своєму листі 18 квітня 1918 р., з Нікополя:

»Українські Січові Стрільці на Запоріжжі. Весело й щасливо усміхалося сонце до зелених херсонських степів, до дніпровських хвиль і синьожовтих прапорів, майже 500 кораблів у Херсонській пристані, коли 11 квітня виїжджав січовий курінь Дніпром на Запоріжжя.

Січовий обоз (валка) виїхав рівночасно залізницею через Долинську й Апостолову до Підстепної, а відсіль возами через Грушівку до Нікополя. В Грушівці перевозив січовиків старий дідусь поромом через Бузулук. Зрадів старий козацький правнук, як побачив новітніх січовиків з далекої Галицької землі на своїм Запоріжжі.

»Здається знов буде Україна!« — каже до молодців.

»Дядьку, Україна вже є!« — відповідають йому.

»Дай то Боже! Тут була давно Україна, був Богдан і добре тоді народові жилося«.

В Чортомлику, де обоз на короткий час пристанув, збіглося багато українських селян і всі раділи й сердечно вітали свою нову Січ.

Ранком 14 квітня приплив тим часом січовий курінь до Нікополя. Большевицька лівобережна банда обстрілювала його трохи по дорозі, але не спинила. В Нікополі вже були тоді австрійські війська. Як тільки показались тут перші австрійські стежі, місцеві українські вояки почали обстрілювати останній большевицький корабель у пристані, вибили й полонили багатьох горлорізів і таким чином місто легко позбулося лютих, давніх грабіжників. Решта втекла в Олександрівськ і в Таврію. УСС пігналися за ними негайно на двох кораблях на Олександрівськ.

»Зареготався дід наш дужий, — аж піна з вуса потекла«, — як почув нові й старі пісні нових січовиків на вічно живім, старім Запоріжжі.

І тутешній народ зрадів щирою душею. В Біленькім привітали січовий курінь місцеві українські солдати зі своїми офіцерами. Такого щасливого дня від століть ще не було.

Стара Хортиця стрепенулась, але покищо курінь не міг навідатись до неї. Хоч ніхто не наказував січовикам наступати відразу на Олександрівськ, вони з власної волі забажали вислати туди свої стежі, щоб розвідати, що в місті діється. Тоді довірено славну й дуже відважну справу гуцульській сотні поручника Бужара.

Корабель пристав 1 квітня ц. р. до лівого берега Дніпра, на яких чотири-п'ять кілометрів перед самим містом. Сотня пор. Бужара пішла з двома скорострілами ліском у напрямку до далекого двірця. Незабаром почався лютий бій. Січовики вдерлися на двірець, захопили большевицький штаб і 6 поїздів. Фронтовиків, матросів і москалів лягло тут щонайменше двісті і між ними дві сильно озброєні жінки-большевички. Ранених і полонених не було. Усе лягло головою. З січовиків один поляг і п'ятеро ранених. Українська місцева старшина прилучилася до січовиків. Вони принесли нам важні вістки, а решту, що треба було, розвідали січові стежі, які зайшли вночі аж у саму середину міста. Саме місто українське, на передмісті було досить ворогів.

Завдання виконано, як не можна краще, ранком вернувся відділ поручника Бужара з рештою груп у Біленьке, а большевицькі гармати й кулемети ще довго сікли вогнем січові стежі і корабель, але не вдіяли нічого.

Командир групи архикнязь Вільгельм (Василь Вишиваний) подав зараз про все вістку 22 австрійській бригаді, до якої вони належать.

Командир 22 бригади генерал Гавзер у своєму наказі сказав:

»Енергійна та ініціятивна допомога УСС дуже втішила мене. Треба висловити похвалу офіцерам і рядовим«.

Тепер курінь жде нетерпляче на загальний наступ проти олександрівських большевиків. З ними вибирається двісті місцевих гайдамаків під командою Біленького.

Товариша, що поляг в Олександрівську, поховали січовики при здвизі селян на славній запорізькій землі з Біленькому.

Січовий обоз (валка) покищо в Нікополі.

Радію, що знову оживає тутешня »Просвіта«, »Юнацька громада« та взагалі свідоме українське життя. Всюди побачите січовика.

Гей, славна та весела тая доріженька, куди вони йдуть!

О. Л-ий«.

1919 року, сорок років тому, в нестримному поході об'єднаних українських армій на Київ знову беруть участь УСС, як одна з найкращих частин:

»Вперед, вперед сини отчизни
Славетний день вже наступив!
Супроти рідної країни
Злий ворог прапор розпустив...«

говорив розум, співала душа, трепетало серце в 1919 році.

У тій кампанії біля м. Ставище на Київщині відбувся легендарний бій, як подає кол. комендант зв'язкових частин УСС п. Зенон Яворський у своїй статті »УСС і бій на Маківці«. Там у зударі з кількатисячною червоною кіннотою Котовського загін з 1500 вояків витримав до кінця. У цьому бою брав уділ »залізний загін« (сотня) вояків-дівчат з УГА під командою усусівця Медведя.

Мимо всього УСС закидають ніби вони були лише »тирольцями сходу«, »прибічною ґвардією Габсбургів«, що проти УСС в російській армії стояли теж брати-українці.

Коли розглянемо цей останній закид, то побачимо, що він не витримує критики, бо така є доля кожного недержавного народу, яким у той час українці ще були. Така доля була і чехів, і поляків, і балтів і югославів. Сини цих народів трагічно стояли по обох сторонах фронту, але за це ніхто їх не ганьбить. Далеко гірше, сумніше було в рр. 1917-21, коли вже існувала реальна українська держава. Частина українців збаламучена соціяльними гаслами, вірою в ідеальну »загірну

комуну« опинилась у ворожих нашій армії силах і воювала проти неї, руйнувала її під проводом своїх яничарів як Юрко Коцюбинський, Федько, Затонський, Антонів-Овсієнко, Прімаков та інші, і чужих зайдів, як Троцький, Буденний, Якір, Фрунзе, Ворошилов, Подвойський та інші. Тут часто ішли просто брат проти брата. Оце й було лихо.

УСС були від початку до самого кінця борцями за Самостійну Соборну Українську Державу, а доказів на це є дуже багато, а саме:

1. Зав'язка формації УСС була з метою дати військове навчання серед молоді.

2. УСС від хвилини зорганізування перебували під впливом СВУ, що мав виразно задекларовані аспірації до відродження Української Самостійної Соборної Держави.

3. Це підкреслено в резолюції-привітанні Зборів УСС з дня 11 травня 1915 р., у Варпаланці до Загальної Української Ради. У цій резолюції говориться: »Стрілецтво сподівається, що ЗУР, як орган ініціятиви й екзекутиви, в українській політиці буде опирати свою одноцільну діяльність на **самостійницькій національній ідеології,** яка є підставою стрілецької праці«.

4. УСС придержувались цих напрямних протягом цілого часу їх існування та діяльності і в Галичині, і на Буковині, і на Закарпатті, і на Волині (1916 року, де вони творили вперше шкільництво), і на Поділлі, і на Запоріжжі, де їх метою було »визволяти братів-українців з московських кайдан«.

У своїх »Споминах« отаман Ст. Шухевич згадує, що Головний Отаман Симон Петлюра з усієї УГА найбільше шанував УСС.

Всі свідомі українці з усіх земель України по обох боках російсько-австрійського кордону з захопленням і надією дивилися на дії УСС. Це був плід державних стремлінь цілої України, хоч і можливий тоді до здійснення тільки в австрійській займанщині.

Противниками УСС були лише москвофіли та малороси-єдинонеділимці.

Слідами УСС — цих перших сміливих — пішли потім синьожупанники і сірожупанники, полуботковці і богданівці, січові стрільці з Києва, Армія УНР і Українська Галицька Армія, а в наші часи 1 Українська Дивізія і УПА.

ВОЯЦЬКИЙ ДУХ

Вояцький дух — збірнота всіх вояцьких чеснот, притаманних справжньому воякові. До них належать: мужність, відвага аж до відкинення думки про небезпеку, войовничість, лицарськість, карність і послух командирам, отчизні, нації, державі й урядові, самопожертва, віра в свої сили, ініціятивність, рішучість та витривалість.

Усі вищезгадані якості переважно бувають вродженими, але багато з них виробляє система виховання, що починається з молодих років майбутнього вояка, вірніше з його дитинства. Більшість цих чеснот творить обличчя народу, із середовища якого вилонюється сама армія, але, фактично, підготова вояцького духа відбувається у трьох стадіях — батьками вдома, державою у школі та, нарешті, армією у мирний час. Власне з неї, перебувши у вояцькому оточенні, під бадьорими цілеспрямованими традиціями та під бойовими військовими прапорами має бути переданий в резерву цілковито готовий і загартований вояк. Коли всі ці щаблі виховання вояка добре наладнані, то він, уже перебуваючи в резерві й будучи час од часу покликуваний на повторні вишколи, зберігає відповідний вояцький дух. Тільки при додержуванні таких умов армія, що є по суті озброєним народом, може бути дійсно наснажена вояцьким духом.

На випадок війни військові формації доповнюються у 5-6 разів більшим числом резервістів, а тому вояцький дух треба підтримувати в кадрових частинах не тільки в мирний час — він мусить бути в усіх резервах збройних сил, у цілому народі. Власне тому кадрова армія за мирних часів є спеціяльною школою цього духа, але все ж таки його підстави знаходяться у школі й родині. А раз так, то можна прийти до висновку, що вояцький дух у всьому, в усі часи й у всіх народів був, є та буде віддзеркаленням морального стану даного народу. Все залежить від його вдачі, звичаїв, культури, цивілізації — від укладу його минулого й теперішнього життя.

Народи значно різняться між собою, бо кожний з них має свої власні расові, національні чи племінні особливості. Так вояцький дух різних національних армій, хоч і будується в загальному на одних і тих самих підвалинах, має свої особ-

ливості, відповідно до особливостей народу й доби, в якій він живе.

Деякі стародавні народи мали відповідний вояцький дух тільки внаслідок інстинкту відчуття особистої самоохорони. Вояки їхніх армій були дуже хоробрі й войовничі, але не шляхетні та не карні. Тому, згідно зі сучасними поняттями, їх не можна кваліфікувати вояками, а радше треба дивитися на них, як на кровожерних і свавільних хижаків. Та це цілковито природна річ, бо, перебуваючи на низькому культурному рівні, люди керувалися лише проявом сили, а їхні ватажки були найсильнішими із сильних.

Але з розвитком суспільства й державности з'явилися любов до батьківщини та національна гордість. Вояк став свідомий того, що він має обов'язок захищати свою батьківщину, її народ і найвищу владу. Через це в ньому зродилися такі чесноти, як самопосвята, карність, любов до слави й інші шляхетні ознаки.

Мати спартанця, відправляючи сина на війну, говорила: »Повертайся зі щитом або на щиті«, тобто вимагала, щоб вояк-громадянин був готовий жертвувати своє життя за вітчизну, або перемогти. Таке явище спостерігалося і в козаків, бо вони мали засаду »здобути чи дома не бути«. А, наприклад, римський легіонер-громадянин мав іще більше відповідних вимог до вояцького духа свого часу, тому зумів ще в античних віках, при тодішніх, порівнюючи з теперішніми, обмежених технічних спроможностях, створити імперію від Атлянтику до Персії, та від Британії до пісків Сагари. Те ж саме можна сказати і про македонського вояка.

Одначе розкіш і вигідне життя викликали падіння громадянських чеснот у народі, а разом із цим почали підупадати й вояцькі чесноти армії, виставленої даним народом. Замість колишніх перемог, ця армія поносила поразку за поразкою, і коли в своєму падінні народ не зупинявся, він гинув разом із мілітарною силою, уступаючи місце армії іншого народу, морально сильнішого. Так згинула слава й честь вояцького духа стародавніх греків, македонців і римлян, а на початку останньої світової війни те саме сталося і з французами, а Франція була врятована лише завдяки помилкам, зробленими німцями та успіхом її союзників.

Воєнний теоретик та історик наполеонівської доби генерал Жоміні (швайцарського походження) сказав таке: »Римляни стали великими завдяки поєднанню громадянських чеснот із

вояцьким духом, що просякнув у всі їхні звичаї, установи й характер. Коли ж вони ці свої чесноти втратили й перестали вважати вояцьку службу за честь і обов'язок, а дали можливість виконувати її ґотам та ґаллам (тобто наймитам — Є.П.) погибель римської держави стала неминучою«.

Армії великих стародавніх народів завжди були »чистонародніми« й тому вони легко перемагали армії тих країн, які зверталися до послуг найманих військ, бо вояцький дух найманців ніколи не міг досягнути висоти духа тієї армії, що вийшла з лона народу. При всій мужності й хоробрості, найманцям бракувало свідомости інтересів того народу, за інтереси якого вони воювали, тобто бракувало національних свідомости та ідейности.

Підтвердженням цього буде результат боротьби Риму з Картагеною. Картагена, багатюща свого часу держава, мала такого мілітарного генія, як полководця Ганнібаля. Очоливши велику й багато випосажену картагенську армію найманців, він прорвався з оточення і знищив римські леґіони під Каннами, але пізніше мусів скапітулювати перед новим римським військом, яке складалося з високопатріотичних народніх вояків, натхненних найбільшою і найшляхетнішою чеснотою — любов'ю до вітчизни.

Подібне явище спостерігалося на початку нашої християнської ери з тим самим Римом, коли його громадяни, так звані плебеї, замість того, щоб іти до свого війська й боронити кордони держави, демонстрували по вулицях столиці, вигукуючи: »Хліба й видовищ!«. Кажучи, іншими словами, вони не хотіли нічого робити, тільки їсти й дивитися в Колізеї на бої ґлядіяторів та цькування беззахисних невільників-мучеників лютими звірами. Провідники держави, не маючи сили дати собі раду з цими здеморалізованими римськими плебеями й не можучи втягнути їх до війська, мусіли вербувати до військової служби чужинців. А ці останні, набравши згодом сил, запровадили свої порядки, використали байдужість плебеїв та, замість захищати Рим, на спілку з іноземною інтервенцією повалили римську імперію.

Те саме повторилося в боротьбі королівських найманців Англії і Франції з народніми революціонерами, еспанських найманців у боротьбі з нідерляндськими патріотами-революціонерами, так званими Ґезами, австрійців із вільними стрільцями швайцарської нації та англійських найманців із народніми революціонерами Північної Америки. А чи не було чогось подібного в Україні за часів гетьмана Богдана Хмель-

ницького, коли польські найманці терпіли поразки в боях із вільними козаками?

Коли говорити про українське військо нашої доби, то його оцінку, подібну до тієї, яку дав римській армії генерал Жоміні, спеціяльно в часі Визвольних Змагань 1917-1921 рр., дають генерал Всеволод Петрів у »Споминах« та М. Колодзінський у праці »Воєнна доктрина«, розглядаючи в ній проблеми національно-революційної партизанської боротьби українських селян.

За февдальної доби вояцький дух зосереджувався в Західній, Середній, Північній та Південній Европі лише в лицарському стані. Так було аж до швайцарської визвольної війни XIII ст., а потім, у добу реформації, коли разом із появою вогнепальної зброї відродилася знову масова народня збройна сила, лицарство не змогло конкурувати з нею. І поодинокий кінний лицар був змушений відступати перед масовими мілітарними колонами, піхотою та артилерією.

Проте попередня доба середньовічного февдального лицарства дуже вирізнялася і знаменувалася своїм вояцьким духом, особливим блиском, красою відважного подвигу й шляхетности. Але це явище не було нормальним, тому що воякаами рахували тільки одну упривілейовану верству населення, один стан лицарів-февдалів, який презирливо відносився до решти населення й пильно слідкував за тим, щоб у лицарське середовище не потрапили вихідці з інших суспільних верств. Коли ж траплялося таке, що якийсь високий февдальний сюзерен — імператор або король — надавав лицарську гідність, тобто посвячував мечем у лицарі когось з інших верств населення за його особливу відвагу чи заслуги, то старі станові лицарі протестували проти цього й бойкотували новопосвяченого лицаря, а часом (і це траплялося дуже часто) ображали його, зневажали як зайду. Новому лицареві не лишалося нічого іншого, як виборювати свої права гідности й честь у нових »побратимів« по стану збройним шляхом, тобто двобоями.

Треба відмітити, що середньовічні лицарі цілковито посвячували себе воєнній справі не для високої мети захисту батьківщини і службі їй, а з інших причин. Їх приваблював т.зв. »феод« (земельний маєток, приділений за службу), їх штовхала на цей шлях пристрасть до вояцько-лицарських пригод, боїв, двобоїв. Але вони не втілювали в собі ідеї самопожертви для вітчизни й нації, хоч і культивували такі прикмети, як відвагу, презирство до смерти, захист пригноблених,

жінок (для них посвячували все), дітей та вірність своєму зверхникові. Існували навіть правила т. зв. лицарських чеснот, які зобов'язували лицарів, але не завжди ними дотримувалися, і часто ці лицарі у своїх замках чи поза ними поводилися як звичайні некарні розбишаки.

Зразок ідеального лицаря середньовічної Західньої Европи показаний у видатному творі цієї доби п. з. »Пісня про Ролянда«, де подано головного героя Ролянда, в якому була втілена така чеснота, як вірність своєму зверхникові-сюзеренові, що, в свою чергу, креувала відвагу і презирство до смерти.

Однією з негативних рис лицарів була їхня нехіть до участі в масовому війську, тому вони не мали можливости співдіяти із залогами міст і селянськими відділами. Власне це й невизнавання воєнних хитрощів (засідок, раптового, неочікуваного нападу тощо) спричинилося до того, що лицарі, незважаючи на їхню безстрашну хоробрість, не могли протиставлятися азійсько-африканським навалам арабів, тюркських народів та монголів. На зміну лицарям прийшло фахове військо найманців, яке вже співдіяло із залогами населених пунктів та селянськими загонами, часом озброєними дуже примітивно. Все це було переходовою фазою до ще вищої форми збройних сил, тобто озброєного народу, іррегулярної чи регулярної постійної мобілізованої армії нації. Але елементи кращих лицарських гідностей мали в різні часи всі народи, хоч вони були різних ступенів та в різних верствах кожного окремого народу.

В нашій Русі-Україні ніколи не було свого лицарського стану власного походження, з такими кастовими обмеженнями, як за февдалізму в Західній чи Середній Европі, або в далекій Японії, з її лицарями-самураями. І все ж таки деякі кращі принципи лицарськости мали свої прояви. Першим проявом є поведінка нашого великого князя Святослава Завойовника, який повідомляв своїх ворогів наперед і відкрито словами: »Іду на ви!« Стародавній літописець пише про Святослава таке: »Це він робив для того, щоб вороги мали час приготуватися до бою, бо вважав, що буде не по-лицарському нападати на когось несподівано або потайки«. Слова літописця є доказом того, що лицарські засади таки шанувалися у стародавній Русі-Україні, бо й сам літопис розповідає про них із захопленням і любов'ю. Такі прояви подибуються часто в наших літописах або в інших пам'ятках старовини, як, наприклад, у »Слові о полку Ігоревім«, де ляйтемотивом є вірність обов'язкові.

Так само зразком лицарськости наших предків є внук Святослава Завойовника Мстислав — великий князь тмутороканський, чернігівський та сіверський.

За княжих часів у нас не було февдалізму, бо, поруч із князями, велику ролю відігравали віча міст на чолі зі стольним Києвом, від волі яких у значній мірі залежали князі. Існування можливости переходу людини з одного стану в другий було передумовою того, що в Русі-Україні не постала власна каста февдалів-лицарів. Із тогочасних літописів і билин довідуємося, що між богатирями-витязями і дружинниками можна було зустріти вихідців з усіх суспільних станів, ях проти ворога в одній бойовій лаві знаходилися і княжі тобто бояр, купців, ремісників, кметів та ін. В походах і бодружинники, й міські ополчення, і селянські ватаги. А наші князі, збираючись у похід, навіть просили міські громади дати їм допомогу в матеріялі, грошах і людях.

Лицарськість була ознакою і запорізьких січовиків та реєстрових козаків, які пізніше стали городовими, хоч поруч із цим увживалися всі види тодішньої тактики в боротьбі з підступами ворога. Прикладами тодішніх часів можуть стати постаті полковника Івана Богуна, Байди-Вишневецького, полковників Нечая і Морозенка, гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного, М. і П. Дорошенків, кошового Костя Гордієнка та ін.

У Визвольних Змаганнях нашого століття маємо багато доказів живого вояцького духа і в УСС, і в арміях УНР та УГА, і пізніше в УПА. Лицарський герць проходить через усю історію українського воєнного мистецтва та історію українського війська в усіх епохах існування нашої держави, а сама лицарськість стає культом нашої нації, сприяючим виявові її кращих синів-героїв.

На зміну лицарству ступнево приходить наймане військо, знане в історії Західньої і Середньої Европи під різними назвами — кондотьєрів, ляндскнехтів, швайцарців, шотляндців (дві останні назви походили від назви країни походження вояків), а в Польщі так званого кварцяного чи затяжного. Всі ці наймані війська не змогли бути досконалими в плеканні тривкого вояцького духу. Вони складалися з добрих вояків — мужніх, вимуштрованих, загартованих і карних, — але вони воювали за особисті інтереси, задля заробітку, й тому були безідейними безбатченками, не витримуючи справжнього бойового іспиту. Коли їхня сторона програвала, а противник обіцяв за зраду гроші, вони робилися хиткими. Найман-

ці були добрими вояками лише в одному випадку, тобто тоді, коли виступали проти таких самих найманців.

Справжній вояцький дух виникнув лише тоді, коли армії перейшли на обов'язкову військову службу, тобто повернулися до стану, який існував у стародавніх часах — стали народніми арміями. Всенародність армій та їхня масовість почалися ще перед епохою т. зв. Ренесансу в боротьбі швайцарських вільних стрільців проти Австрії Габсбургів, під час нідерляндської та англійської революцій, у роках північноамериканської революції проти англійського колоніялізму, в козацьких війнах України проти Польщі. Але справжня масовість та обов'язковість військової служби у відроджених народніх арміях стають сталими тільки під час Великої Французької Революції, коли французи вели патріотично-революційні війни проти різних европейських коаліцій.

Це вміло використав Наполеон I у своїх війнах, і заведений ним військовий порядок зберігся у Франції досьогодні. Його пізніше запозичили прусаки, коли Наполеон I розгромив їх під Ієною, а потім обов'язковість військової служби поширилася на інші держави Европи й цілого світу з винятком В. Британії, яка ще й досі тримається системи вербовано-найманого війська й застосовує мобілізацію тільки в часі війни.

В минулому терміни військової служби були дуже довгі, й тому новоприбулі рекрути заставали в рядах армії чимале число вояків-ветеранів, які передавали їм вояцькі традиції та свій досвід. У пізніших часах сталося багато змін, терміни військової служби значно скоротилися, і в сьогоднішніх арміях зустрічається мало не тільки вояків-ветеранів, а навіть і підстаршин. Що ж торкається старшин, то по їхньому становищі вони не є такими близькими до рекрута, як звичайний вояк або підстаршина, тому їм дещо важко впливати відповідно на виховання, прищеплення й культивування вояцького духа в рекрутів-новаків. Звідси можна прийти до висновку, що для виховання вояцького духа потрібна попередня праця, ведена ще перед тим, як рекрута покличуть до чинної військової служби.

Для виховання і зміцнення вояцького духа в нашій молоді та для збереження його в майбутньому треба конечно вести боротьбу з пацифізмом і антимілітаризмом, а це можна осягти шляхом прищеплювання юнацтву складових елементів вояцького духу. Розберімо ж ці елементи і способи, якими можна витворити вояцький дух загальним та військово-спортивним навчанням і вихованням.

Найголовніші складові елементи вояцького духа — мужність і хоробрість — мусять бути прищеплені вихованням іще з дитячих років. Для цієї мети існує ціла система загально-початкових і середніх шкіл, фахових цивільних та спеціяльних мілітарних закладів, але найбільшою мірою їх необхідно прищеплювати в родині, створюючи необхідне для цього оточення.

У згаданій виховній справі велику ролю відіграють різнорідні молодечі, спортові та парамілітарні організації, існуючі сьогодні в кожній країні. В наших українських еміґраційних умовах для виховання вояцького духа причиняються СУМ і ПЛАСТ, які звертають максимум уваги на спорт, формальну муштру та військовізацію. Однак, цього не вистачає, і наші комбатантські організації повинні приділяти більше уваги підростаючому юнацтву, що можна осягнути шляхом створення відповідних секцій, забезпечених необхідними підручними матеріялами, приладдями і тактичною літературою.

Ми часто іґноруємо виховання войовничости в молоді, вважаючи, що її ним створити не можна, що ця войовничість є, так би мовити, виключною властивістю національних духа й характеру, що вона залежить від темпераменту даного народу. Це, безсумнівно, так, але ми знаємо, що й інші елементи вояцького духа є власністю того чи іншого народу й що від ступеня їх присутності в його духовості залежатиме ступінь наявности вояцького духа у вояцьких лавах. Отже, це не означає, що войовничости не треба виховувати й розвивати, і хоч вона є найважливішим елементом вояцького духа, вона завжди залежатиме від ступеня розвитку інших елементів, цей дух складаючих.

Під войовничістю не можна розуміти лише самий запал, порив до ведення бою — далеко важливішим є замилування до вояцької справи й вояцького середовища та прагнення належати до нього, бо тільки войовничий народ любить свої збройні сили, вважає за честь служити й боронитися під рідним вітчизняним прапором, бути в рядах свого національного війська навіть на протязі цілого життя. Тільки такий народ буде гордий зі своїх героїв, нації і батьківщини. І навпаки — позбавлений усякої войовничости народ не матиме нічого спільного з армією та перемогами над ворогом і буде чужим невільником доти, доки ця войовничість у ньому не з'явиться. Тоді лише він стане вольовим і переможним, тоді лише він зможе будувати і своє власне самостійне життя і свою суверенну державу.

В порівнянні з германськими і слов'янськими народами, народи романські мають у собі більший запал до бою, багато самопевности і сміливости, але, в загальному, їхній вояцький дух є слабший, у них менше дисципліни, самопожертви, витривалости й презирства до смерти. При поразках романські народи заламлюються далеко швидше, ніж германські або слов'янські. Тому слід підкреслити, що армії націй, у яких існує войовничий дух, є найкращими зразками, бо ця войовничість у них не передається природно-механічним шляхом, а є наслідком патріотично-войовничого виховання майбутніх громадян-вояків іще з дитинства. Для осягнення цього треба, щоб із найранших років дитячі очі бачили всюди — вдома, у школі, в громадських місцях, — поруч із найрізнороднішими малюнками та образами, картини на історичні теми (славетні національні події і перемоги над ворогом) та портрети видатних людей, полководців, національних героїв. На полицях домашніх, шкільних і громадських бібліотек повинні бути історично-патріотичні книжки про бойові дії і баталії, про наших відважних героїв і їхні славні чини. Слід уникати книжок та малюнків пацифістичного характеру, де є нарікання на війни і скигління, захоплення сибаритством і »швейківством«, бо вони розкладово-деморалізуюче проповідують денаціоналізацію та демілітаризацію і шкодять патріотизмові, державництву та плеканню вояцького духа.

Крім журналів і книжок чужинецьких авторів, які з піетизмом змальовують національно-визвольну боротьбу й оборону власної батьківщини, дітям рекомендується давати до читання твори українських письменників із патріотично-героїчною тематикою — Т. Шевченка, І. Котляревського, Л. Українки, І. Франка, А. Чайківського, М. Старицького, П. Кащенка, С. Мечника та ін. Треба, щоб малята чули від своїх батьків і дідів оповідання про пережиті ними бойові спостереження чи дії, або розповіді на патріотичну, національну чи вояцьку тематику. Це зацікавить підростаюче покоління, захопить його своїм епосом і заохотить до читання відповідної літератури, про яку було згадано вище.

І тут власне виходить на перший плян святий обов'язок батьків, учителів і громади, бож які батьки, вчителі й оточення — таким буде створений майбутній вояк-громадянин. Генерал Мольтке колись сказав, що своїми виховними методами під час війни 1870 р., німецький вчитель переміг французького аж на полі бою, бо німецькі вояки (його колишні учні) виявилися здібнішими від французів.

Дисципліна (послух і карність) є основною підвалиною вояцького духа й армії взагалі. Як би добре й розумно ця дисципліна не була поставлена в армії, вона не осягне своєї мети, якщо вояк не був до неї призвичаєний із дитинства в родині, а потім у школі й громадському житті. Збірнота людей, не призвичаєних уважати суспільні порядки, державні закони, владу й уряд, ніколи не зможе перемогти чи бути могутньою армією. Тому необхідно, щоб родина, школа і громада в цій справі армії допомогли. Решта залежатиме від самої армії та її командного складу, який повинен застосувати таку засаду воєнної науки: »Введення суворої, але справедливої дисципліни, при майже батьківській опіці зверхника по відношенні до кожного окремого вояка, викличе до нього любов підлеглих, і вона допоможе побороти й перемогти всі погані пристрасті та звички«.

Для прикладу можна взяти Наполеона I, який під час легендарного маршу французьких військ із Західньої Европи до Богемії безперервно піклувався про своїх вояків, що з'єднало йому їх безмежну любов і довір'я. Тому власне французька армія перемогла далеко більшу кількісно коаліційну московсько-австрійську армію до якої і її монархи, і полководці як у марші, так і безпосередньо перед битвою ставилися байдуже. Це було під Австерліцом у 1805 році.

Так у сиву давнину діяли й наші князі Олег, Святослав, Мстислав Удалий, Володимир Мономах, його син Мстислав-Гарольд, Роман, Данило й Василько, пізніше Байда Вишневецький, Богдан Хмельницький, Сагайдачний, Богун, а в наші часи Симон Петлюра й Тарас Чупринка.

Наука воєнного мистецтва каже таке: »Вояцький дух є поєднанням довір'я з дисципліною, бо ці два чинники є нероздільні. Сьогоднішня дисципліна вже не є тією, якою вона була в минулих століттях, коли в бою оперували колони й командир чи зверхник давав наказ, а вояк боявся кия більше, ніж ворожої кулі. Колишня дисципліна базувалася тільки на одному жахові покарання, а основою дисципліни сучасности є довір'я вояка до зверхників, його національна свідомість та вояцька звичка«. І це правда, бо сьогоднішній вояк, завдяки цій свідомості, може оперувати самостійно.

Безустанна наявність такої свідомости зроджує самопожертву. Її рушіями були, є і будуть віра в Бога, любов до вітчизни й відданість їй, свідоме виконання складеної присяги й глибока ненависть до ворога-напасника. Коли людина безмежно любить свою батьківщину, вона завжди ненавидітиме

кожного, хто на неї зазіває або їй загрожує. Поглиблений розвиток вищезгаданих прикмет веде до того, що просякнута вояцькими чеснотами людина перестає боятися смерти й навіть уважає для себе щастям і великою честю віддати в жертву священним ідеалам своє життя. Святе Євангеліє учить: »Ніхто не має більшої любови, як той, хто власне життя кладе за друзів своїх«.

Треба пам'ятати, що прикладом такого героїчного чину, аж до самопожертви, були княжі воїни. Коли князь Святослав звернувся до них із закликом: »Тож не зробім сорому землі українській, поляжмо тут кістьми! Мертвому немає сорому, а як будемо втікати — вкриємося вічним соромом. Стіймо міцно! Я йду попереду вас, і коли моя голова поляже, промишляйте тоді самі!«, — його військо відповіло однодушним криком: »Де твоя голова, там ми і свої зложимо!«.

Для українських козаків XVI-XVIII ст., для вояків УНР та УГА в часі Визвольних Змагань XX ст., як також для українських повстанців було гасло-заповіт »Здобути, або вдома не бути!«. Останнє гасло для борця-революціонера УПА викристалізувалося у зазивних словах клича »Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!«. Цей клич творив собою наказ, формував також і волю, тому кожний вояк УПА був кожної хвилини готовий жертвувати життя для щастя своєї вітчизни, для перемоги великої національної ідеї — УССД.

Віра в свої сили осягається національно-патріотичним і героїчним вихованням, правильним навчанням військової справи, а також відповідним розвитком і побудовою військового організму (організації живої) та нормальним постачанням її належними матеріялами.

Довір'я до зверхника є найважливішою річчю в тяжких і критичних моментах на полі бою, а, крім того, рішаючою силою. Наука воєнного мистецтва вчить, що невід'ємною частиною духа військової корпорації є пошанування всього, що виходить від зверхників. Це досягається талантом і здібністю зверхника діяти на серце, розум і волю йому підлеглих вояків. Певна річ, що коли система підготови старшин в армії поставлена добре, то довір'я до них з'явиться, але вплив на психіку вояків обумовлюється вродженим талантом і здібностями кожного окремого старшини.

Олександер Македонський, Ганнібаль, Кай Юлій Цезар та інші славетні полководці діяли в цьому відношенні кожний по-своєму, але можна ствердити, що вони впливали тільки

на такі почуття вояків, які в той час були для них найближчими і найвразливішими, бо кожний з них був добрим знавцем свого народу та його особистих ідеалів. Ганнібаль, наприклад, притягав собі найманих вояків обіцянками багатої здобичі, а Наполеон давав своїй армії натхнення до нових подвигів пригадуванням попередніх перемог. Під час перебування французької армії в Єгипті, серед важких умовин боротьби, Наполеон пригадував своїм воякам про величну давнину славетних єгипетських пірамід, які мали бути свідками героїчних учинків французької армії, і закликав її виявити гідність під час бою в такому історичному місці й не осоромити чести французьких прапорів.

Особистий приклад зверхника спонукує вояків до відваги й рішучости в найтяжчих обставинах. Так зробив Наполеон I на мості в Арколе (Італія 17 листопада 1796 року, коли його вояки не могли взяти цього мосту, обсадженого австрійцями). Зваживши обставини, Наполеон узяв до однієї руки бойовий французький прапор, а в другу шаблю й перший стрибнув на міст, а тоді за ним пішли і його вояки. Ворог розгубився, міст був захоплений французами, а австрійське військо повністю розгромлене.

Так чинили й наші полководці, наприклад, великий князь Святослав, коли бився поруч своїх вояків проти греків під Доростолом і своїм прикладом заохочував їх, та багато інших князів і воєвод. Про це подають зразки тодішнього фолкльору, літописи, »Повчання Володимира Мономаха своїм дітям«, »Слово о полку Ігоревім« тощо.

За козацьких часів прикладами таких бойових ватажків були Байда Вишневецький, Криштофор Косинський, Северин Наливайко, Самійло Кішка, Петро Конашевич-Сагайдачний, Кричевський, Богун, Нечай, Богдан і Тиміш Хвельницькі, Кривоніс, І. Виговський, Гуляницькі, Дорошенко, Кость Гордієнко, Орлик та багато інших. Так було на морі в боях проти бусурменів, у боях Богдана Хмельницького, під Конотопом, у Батурині — всюди козаки відчували живий приклад своїх зверхників, бо в ньому є велика сила. Що ж торкається Батурина, то москалі перемогли тільки тому, що мали кількісну перевагу, а Ніс зрадив.

Таким прикладом для вояків УПА був генерал Тарас Чупринка та всі інші командири, які брали безпосередню участь у всіх акціях, підтверджуючи вислід історії воєнного мистецтва, що »який старшина — така й армія«.

В минулому особистий приклад полководця, його присут-

ність на полі бою і виявлена ним відвага дуже впливали на вояків, захоплювали їх, поривали до нових героїчних подвигів, тому цей полководець завжди був разом зі своїми вояками. Як задивлялися на це наші предки найкраще віддзеркалюють знамениті слова »Повчання Володимира Мономаха своїм дітям«: »Коли йдете на війну, то не лінуйтесь, не покладайтесь на воєвод, не віддавайтесь пиятиці та їжі, не засипайте і сторожу самі ставте. А поставивши її всюди, не скидайте зброї зі себе, лягайте спати поруч із вояками і вставайте рано, бо не оглянетесь«. Ця порада великого українського стратега XII століття в дещо модернізованій формі є актуальною для нас сьогодні й буде такою для наших нащадків у майбутньому.

Сучасне поле бою в багатьох відношеннях змінилося й тому полководець не завжди буває присутній на ньому особисто та не може впливати на підлеглих своїм прикладом. Він керує ними здалека, при допомозі телефону, телеграфу, радіозв'язку, світляних сиґналів тощо, і підлеглі його не бачать, але сам він може спостерігати їх через оптичні приладдя чи телевізію.

Особливо важливе для доброго керівництва армією та для особистого прикладу є те, що полководець не втрачає особистої рівноваги і присутности духа та в керуванні військовими операціями заховує спеціяльну витримку. Це є дуже корисне в додатку до ґрунтовних теоретичних військових знань та набутого досвіду при вишколі.

Не слід забувати того, що навіть гіпнотизуючий вплив воєнного генія не в силі замінити добре підготованого відповідною системою вояцького духа, бо запалений геніяльним і впливовим полководцем ентузіязм без сталого закріплення вояцького духа на потрібному рівні при першій же невдачі може заламати силу вояків, а це, в свою чергу, принесе катастрофу й неминучу втрату авторитету зверхника, що частогусто трапляється, коли міцний вояцький дух відсутній в армії чи навіть в окремій армійській формації.

Віра в своє оточення набувається систематичним вихованням та підбором помічників, а велику вагу тут має і почуття товариськости, тобто так званої »обопільної виручки«, у складних обставинах. Товариськість запановує тоді, коли немає антагонізмів, а це осягається справедливістю у проходженні військової служби, відсутністю протекцій та будь-яких привілеїв. Рівність і єдність повинна існувати поміж усіма родами війська, а найвищий зверхник має бути справедливим.

Ініціятива залежатиме від того, як вояк був вихований удома, в школі та армії. Держави із широкорозвиненим громадським життям мають для цього найбільші можливості, спеціяльно ті, в яких існують і діють молодечі та парамілітарні організації, що налагоджують і доповнюють таку важливу ділянку, виробляють у воякові ініціятивний характер та винахідливість в акціях на полі бою.

Як змінилися протягом століть розвитку воєнного мистецтва становище й роля зверхника в бойових обставинах та вимоги до ініціятиви звичайних вояків і підстаршин, бачимо з такого порівняльного прикладу: під Каннами (Італія) в 216 р., до народження Христа на фронті шириною 4 кілометри воювали 136.000 вояків; у 1812 р., на Бородинському полі на фронті завширшки 6 кілометрів билися 225.000 вояків, а в битві за Берлін наприкінці другої світової війни, на фронті шириною 220 кілометрів змагалися аж 2.000.000 вояків.

Бадьорість належить до відмінних рис вояцького духа й залежить від морального стану вояка, але домінуючу ролю тут відіграє його фізичний стан. Тільки цілковито здоровий фізично вояк матиме здатність зберегти бадьорість духа в суворій, а часом і дуже тяжкій вояцькій дійсності. Власне тому кожна нація, намагаючись мати добру армію з бадьорим вояцьким духом, всебічно дбає про фізичне виховання своїх молодих поколінь. Про це ні українська родина й школа, ані українські організації не повинні забувати.

При нормальних обставинах, тобто в мирний час, сама армія дбає про фізичне виховання рекрутів, але коли фізично кволий вояк у мирних обставинах може витримати військову службу, то у фронтовому чи бойовому оточенні він заломиться. При цьому треба пам'ятати, що, завдяки теперішньому розвиткові техніки, під час вишколу вояк мусить так багато засвоїти з воєнної техніки, стратегії і тактики, що на фізичне вдосконалення і спорт йому лишається дуже мало часу. І коли вищі старшини (в похилому віці чи фізично кволі) висотою свого вояцького духа можуть піднести себе і примусити до фізичної витривалости та чинів, то звичайним воякам, підстаршинам і молодшим старшинам, при врахуванні ролі їхніх завдань, коли вони є фізично кволі — це зробити буде важко.

На загальний стан вояка і його гідність впливає постачання армії належними матеріялами — зброєю, харчами, одягом, медикаментами. Тому розумна влада й добрі полководці завжди дбають про відповідне забезпечення своєї армії.

Витривалість — це своєрідна перевірка стану вояцького духа. Аджеж відома річ, що ніде він не виявляється так яскраво й виразно, як тоді, коли воякам доводиться переносити всі фізичні й моральні труднощі бойового стану, страждати, іноді бути свідками чи й самим реалізувати такі образи, явища й події, які для вояка можуть здаватися жахом, жорстокістю і надмірною суворістю. Але, як кажуть, »війна-війною«, і витривалий вояк переносить усе це без нарікань та навіть не обруюється.

Бадьорість і витривалість високо цінилися в нашій стародавній воєнній та патріотично-державній думці. Наприклад, один із древніх літописців, описував перемогу рідного війська під проводом великого князя Володимира Мономаха 4 квітня 1103 р., подає, що половці »і коням їх нє бєспеха в нохах«, а далі каже: »наші же з весельєм на конях й пеші пойдоша к ним«. Тому, що княжі вої мали перевагу в бадьорості, половці були розгромлені цілковито.

Крім відповідної підготовки й досконалости самої армії, її вояцький дух залежить іще від слідуючих чинників:

а) моральної якості народу, тобто його національно-державної свідомости, патріотизму та войовничости;

б) державного укладу в житті народу, його державних установ і засад, а особливо від системи громадянського виховання молоді та від стану народньої освіти. Коли все це поставлене якслід, то воно завжди сприятиме розвиткові вояцького духа й войовничости, а підвалинами цього мають бути релігія, історія, географія та рідна патріотична література;

в) політичних обставин даного народу, тобто від того, чи цей народ має потребу визволитися з-під залежности або панування інших народів, боротися за свою самобутність і створення власної суверенної держави; чи він має прагнення поширити свої кордони або впливи; чи розуміє він потребу самооборони перед існуючою небезпекою ворожого нападу; чи має цей народ у своїх історичних завданнях конкурентів зі сторони інших народів; чи є в ньому почуття пімсти за пережиті асильства й поразки, чи, навпаки, ними він є придавлений.

Можуть бути ще й інші фактори, тимчасові чи випадкові, дослідження й використання яких є неминучим обов'язком кожного національного проводу, державної влади, полководця, генерального штабу. Вони повинні використовувати все

можливе й потрібне для того, щоб у народі й армії піднести вояцький дух.

Все це допомагає блискучим успіхам і перемогам. Виявлення армією таких якостей витривалости є особливо цінне й корисне тоді, коли ця армія терпить невдачі або й цілу низку поразок. Витривалі вояки їх переносять легше, а потім стають ядром відновлення нової збройної сили.

Належна підготовка армії, народу й цілої країни до збройної боротьби забирає дуже багато часу, енергії та особливо матеріяльних засобів. Тому після кардинальної поразки непомірно важко відновити збройні сили, враховуючи ще й той факт, що ворог не спить, а використовує час на скріплення й розвиток здобутих ним успіхів. Може дійти до того, що пізніше ворога не тільки не вдасться перемогти, а навіть спинити його переможний похід.

Урахувавши все вищезгадане, ми мусимо наполегливо готуватися до грядучих подій та спеціяльно дбайливо плекати вояцький дух серед наших дітей і юнацтва, поборювати шкідливі пацифістично-антимілітаристичні ідеї та всебічно скріплювати войовничість нашої зміни. Здоровий і бадьорий вояцький дух буде запорукою того, що в збройнім зударі з комуно-большевицькою Москвою чи будь-яким іншим ворогом там удасться визволити нашу батьківщину з ярма й відновити Українську Самостійну Соборну Державу.

На заключення варто буде ознайомитися з тим, як розглядав миролюбне співіснування стародавній стратег світової слави, великий князь Володимир Мономах. Ось уривок із його промови до інших князів біля Долебського озера перед походом на половців у 1103 р.: »Дивлюся я, дружино, що ви лошадей жалєєте, на коїх смерд пашет, а о том не помисліте, что когда смерд начнет пахать, а половчанін, наєхав, убьйот єго стрелой, то он і лошадь забєрет потом єго, а, вьєхав в село, і жену, і дєтей і всьо єго іменіє захватіт. То ви лошадь жалєєте, а самого смерда вам не жаль«.

Слова нашого далекого предка є актуальні для нас і сьогодні. Наука для нас власне вони, а не безглузді байки лорда Расселя та подібних до нього гнилих пацифістів, хитромудрих комуністичних »миролюбів« і різношерстих провокаторів та словоблудів.

Так нас учив і сл. п. Головний Отаман Симон Петлюра, кажучи, що ніякі »інтернаціонали« (другі з половиною чи треті) України не врятують. Її врятує тільки меч, який треба навчитися тримати міцно в руках, бо власне він принесе ви-

зволення та обумовить перемогу над нашим одвічним ворогом — Москвою. А Тарас Шевченко закликав нас не слухати фальшивих пророків, що несуть зі собою зло, шкоду й обман. Сьогоднішнім злим духом часу є антимілітаризм, пацифізм, т. зв. коеґзистенція та все те, що має на меті приспати войовничість поневолених народів. Іще в 1917 р., Ленін приспав його різними »інтернаціоналами«, а це більше не може повторитися. Мусимо бути свідомі наших історичних завдань і для здобуття священної мети всебічно плекати український вояцький дух!

ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕД СВОЇМИ ПРЕДКАМИ Й НАРОДОМ У ВІТЧИЗНІ

У січні 1969 року, минули вже 50 років від схвалення урядом УНР автокефалії та взагалі першого законодавства самостійної української держави — УНР про Українську Православну Автокефальну Церкву — УАПЦ. Теж тоді вислано делеґатів від уряду УНР до Вселенського Патріярха в Царгороді для оформлення Автокефалії Української Православної Церкви. Все було вже на добрій дорозі для нас, але невдача наших Визвольних Змагань та заламання нашої тодішньої української національної державности, відсунуло юридичне оформлення нашої рідної церковної справи, бо по засадам Вселенської Православної Церкви, канонічна автокефалія належиться лише при державній самостійності нації.

Та, не дивлячись на це, поруч української національно-політичної визвольної боротьби, а вірніше, як її невід'ємний складник, швидко наполегливо розгорталося пробудження національно-церковне, проходив процес самостійно-творчий, що вже в умовах чужої окупації України большевицькою Москвою, використовуючи слабість її панування і несталість політики та проти волі московської церковної влади, в жовтні 1921 року в Києві відбувся І Всеукраїнський Церковний Собор, що оформив самостійно й благодатно канонічність Української Автокефальної Православної Церкви, тобто здійснив мрію попередніх поколінь православних українців і фактично відновив на Наддніпрянщині, на Кубані та в оселях українців на сході той стан, у якому перебувала наша Церква до кінця 17 віку, коли ми церковно підпали під московське церковне ярмо.

Так є відомості, що святі Апостоли Пилип та Андрій Первозванний проповідували науку Христову в стародавній Скитії, як в історичну давнину називали нашу Батьківщину. А зокрема про св. Апостола Андрія Первозванного є переказ у нашій найдавнішій історії »Начальному літописі« (»Лаврентіїв список« та в найпершій у світі історії Христової Церкви єп. Євсенія Памфіла з 4 стол. по Р. Хр., а також це стверджується Київським Собором 1621 року, коли було підкреслено нашу підставу рахувати себе нічим не нижчим од інших християнських Церков, народів і країн. Це ж дає пов-

ну підставу на історично-канонічне право для існування нашої Української Православної Церкви, як автокефальної (тобто цілком ні від кого незалежної, окрім Вселенського й Помісного Соборів) та з патріярхальним устроєм, як усі апостольські Церкви.

Так наша УАПЦ є Церква заснована св. Апостолом Андрієм Первозванним.

Така ж думка була про становище й право нашої Церкви в світоча її, митрополита Петра Могили з 17 стол., та Головного Отамана Симона Петлюри в наші час. Підкреслив це ще митр. Іларіон у своєму творі »Слово о Благодаті« в XI стол.

Вже через 300 років після Різдва Христового на півдні України благовістять Христову науку сім херсонських єпископів, що їхню пам'ять наша Церква святкує щороку 7 березня. На першому Вселенському Соборі був присутній єпископ Ульфіл від побожного народу Скитії. І всі ці тодішні єпископи з наших земель у протилежність різним єретикам виступають, як »ортодокси«, як »автокефали«. Від Халкедонського Собору Вселенського 451 р., терен наших земель (Скитія, як тоді звали), ввійшов у засяг влади Вселенського Патріярхату Царгородського (Константинопільського, Візантійського). Св. Іоан Золотоустий, Архиепископ Царгородський теж посилав благовісників до населення Скитії та хвалив побожність скитського народу в V стол.

Історичні відомості кажуть, що київські князі Аскольд та Дир вже були християнами (в середині IX стол., за Царгородського Патріярха Фотія), княгиня Ольга теж була християнкою, але остаточно принято було християнство православне, як національно-державну віру, за внука княгині Ольги — великого князя Володимира. Тому княгиня Ольга й її внук Володимир за цю заслугу йменуються святими та рівноапостольними, як за таку ж заслугу, перед Вселенською Православною Христовою Церквою, цариця Ольга та цар Константин.

Так само возвеличує великого князя Володимира, прирівнюючи його до св. Апостолів Андрія й Петра та св. Константина-імператора рівноапостольного за ті ж заслуги, згаданий вже нами перший київський митрополит-українець з XI стол., або як тоді нас ще називали в старовину русич Іларіон (Україну тоді звали »Руська Земля«). В своєму творі »Слово о благодаті« цей митрополит Іларіон вихваляє вел. князів Володимира Великого та його сина-наступника Ярослава Мудрого, як достойного послідовника свого великого батька. А

було за що хвалити, як свідчить літописець того часу, Ярослав Мудрий будував і оздоблював святі храми Божі, а найперше катедру св. Софії — Премудрости Божої, чимало інших святинь у столиці Києві та в інших місцях Русі-України. При св. Софії він фундує першу книгозбірню, організовує переписування книжок, перше шкільництво, засновує монастирі. Правдоподібно за його князювання започаткувалася й Києво-Печерська Лавра та Чернігівські святині.

Тогочасний німецький хронікар (літописець) Титмар записав, що Київ був одним з найкращих стольних городів Европи XI століття. Мав більше ніж 400 церков та 8 ринків, чимало чудових інших споруд і безліч населення. А митрополит Іларіон каже в своєму »Слові о благодаті«, звертаючись до Ярослава Мудрого 25 березня 1049 року в церкві св. Благовіщення, на славетних Золотих Київських Воротах, що його країна є »відома й слишима єсть на всіма чотирма конци землі« — тобто в тодішньому світі.

І не дивлячись на те, що країні нашій приходилось тоді витримувати натиск-боротьбу з сильними жорстокими ордами кочовиків з Азії, робити проти них походи, будувати оборонні споруди, в Русі-Україні XI-XII століть розвивалося релігійне життя Православної Церкви, яка розвивалася в союзі й під опікою нашої національної руcько-української держави, її князів і народу, як складова частина його, як духовий натхненник, провідник, богомолець.

У »Нотітії« з атенського кодексу 1871 року в списку частин Вселенської Православної Церкви Русь-Україна стоїть на 62 місці та подана в складі 11 єпархій. Це на той час для наших предків був великий успіх.

Так воно було, але в той же час наша мати Русь-Україна та її Церква вже почали відупадати під нищівними руйнуючими ударами, як ззовні, так і зсередини.

В другій половині 12 століття прийшов той перший удар, від якого так підупала наша велич, наша Батьківщина, її столиця Київ та рідна православна Церква, що від того часу не змогла відновити, відродити втрачені становища, зі стародавньою силою, славою, що вкривали її від початку. Це були дії збунтованого злочинця — князя нашої північної колонії Суздальщини, Андрія званого Боголюбським (від місцевості Боголюбова, де він уродився).

Він був самовладець, зненавидів Київ за його культуру, за вільнолюбність та хотів його понизити. Короткий час перебував на уділі в пригороді Києва, Вишгороді. Втікаючи на пів-

ніч до Суздальщини він викрав із Вишгорода чудотворний образ Божої Матері мальований по переказам ще св. Євангелистом Лукою, та поставив викрадений образ у своєму улюбленому суздальському, північному місті Володимирі й тому цей св. образ суздальці та їхні нащадки москвини називають вже Володимирським. Цього для нього було замало. Користаючись недоброю ситуацією для Києва, цей володар, подібно до біблійного Каїна чи Хама, організував змову проти стольного великокняжого й святого для Русі-України Києва та його жорстоко спустошив і спалив.

Дикі суздальці-грабіжники, що походили з угро-фінських племен над річками Окою та Москвою, підбитих і змішаних з різними волоцюгами, що накинули їм лише слов'янську мову та зовнішньо-показну Христову віру, під проводом жорстоких самовладців князів, подібних до згаданого Андрія з Боголюбова, три дні палили наш рідний величний Київ, все в ньому грабували, вбивали киян, ґвалтували жінок, руйнували церкви, плюндрували книгозбірні й школи. Відбулося отаке 8 березня 1169 року.

Так робили предки теперішніх москалів, що, вкравши корень та історію нашого стародавнього імені Русь, стали звати себе »русскими«, »росіянами«.

Через 80 років після того сталася нова руїна — навала татар-монголів.

Після наїздів суздальців-москалів та татар-монголів життя Української Православної Церкви зберіглося та почало відроджуватися та розвиватись у наступній формі української державности, яку звемо Галицько-Волинською, а після її занепаду — в Литовсько-Руській Державі, що в ній поступово православне християнство перемагало поганство та взагалі руcько-українська культура брала перевагу.

Лише йшла боротьба за митрополичий престіл. Тому, що Київ підупав після навали суздальців-москалів Андрія Боголюбського в 12 столітті, а столицею політичною за Галицько-Волинської Держави були по черзі Галич, Володимир-Волинський, Холм і Львів, а за Литовсько-Руської Держави Вільно, чи інші міста, митрополити Київські часом не трималися вже Києва, а йшли до нових столиць, а деякі подавалися навіть до нової столиці суздальців-москалів — Москви. Та титул київського митрополита зберігався, хоча потім стали вже вживати титулу подвійного: Київський та Галицький, підкреслюючи цим єдність руcько-українських земель та їхньої

Православної Церкви. Це навіть схвалювали литовсько-руські великі князі.

Ці князі, та їхні піддані литвини, поступово приймали нашу віру, мову та культуру. Так було до великого князя Ягайла — теж спочатку православного. Тоді казали, що Польща квітне латиною, а Литва русизною.

Поляки стали пропонувати Ягайлові свою польську корону, при умові, що він має одружитися з спадкоємницею їхнього престолу й тому прийняти віру вже від Риму. Так і сталося. Ягайло на це погодився і так зробив. Тоді збільшились католицько-польські впливи в усій Литовсько-Руській Державі, особливо після того, як нащадки Ягайла тісніше зв'язали Польщу та Литву Люблинською Унією в 16 столітті, по якій майже всі українські землі перейшли під Польщу. Це привело до такого тиску поляків на нашу Церкву, що більшість єпископів не витримала та разом з митрополитом Рогозою перейшли під зверхність Риму, як бажали поляки. Це було в Бересті 1595 року й зветься Берестейською Унією. Це був черговий удар по нашій Українській Православній Церкві.

Але Українська Православна Церква й тоді не піддалася. Під проводом князя Константина Острозького, під його захистом, очолювана єпископом Львівським Гедеоном Балабаном та єпископом Перемиським Косцилковським, при підтримці церковних братств, православного міщанства та шляхотства й взагалі віряних, Церква відбула там же тоді у Бересті свій Собор та схвалила свої постанови про вірність святому православ'ю. На Соборі осудили відступників єпископів Іпатія Потія, Кирила Терлецького, митрополита Рогозу та інших і викляли їх за зраду.

І хоч поляки спричинили розлам у нашому народі та нашій Церкві, боротьба тривала далі.

Це був вже не перший випадок у історії нашої Церкви. Єпископи, що послухали поляків і піддалися через Берестейську унію Римові-Ватиканові, фактично пішли по шляху второваному ще в 14 столітті митрополитами Кирилом, Максимом та найбільше Петром, які зрадили свою батьківщину, народ, владу та перенесли свою резиденцію до Москви, перетворюючи Київ на провінцію Московщини. Це тепер для Польщі зробили єпископи-унияти, ставши тільки додатком польського католицизму, який на той час дуже підсилився через допущення в Польщу в 16 столітті польським королем Стефаном Баторієм ордену єзуїтів, котрі ставили своєю метою

зробити Польщу цілком католицькою однонародовою державою — вірним васалом папського Риму.

Але, як ми вже зазначили, боротьба за русько-українську самобутність, а в тому і за власну національну віру, тривала під гаслом: »За прадідівську віру, за прадідівську славу й волю!«. Тривала різними способами оборони та наступу: через рідне шкільництво братств та монастирів православних, через полемічне письменство та навіть зброєю, що закінчилося переможним збройним повстанням козаків та всього руського-українського народу під проводом великого гетьмана Богдана Хмельницького. Це було, як ми знаємо, в середині 17 стол.

Як свідчать всі історичні документи того часу, унія, як знаряддя польщизни майже зникла під тиском козаків у Русі-Україні. Лише Львівський єпископ Шумлянський при кінці 17 століття зробив великий злочин проти свого народу, тим, що в змові з польським королем Яном Собєським, за його намовою, затягнув на унію підступом ті частини Русі-України, що по польсько-московській умові в Андрусові залишилися під Польщею — Правобережжя та Галичину. Це привело в середині 18 століття до повстання гайдамаків — Коліївщини. Після розборів Польщі, Правобережжя підновило православ'я, а в Галичині, що підпала католицькій Австрії, унія збереглася, і поступово стала там національною вірою.

Перехід Йосипа Шумлянського з православ'я на унію можна пояснити його особистими потягненнями. Він спочатку шукав, минаючи київський митрополичий престіл, безпосередньої підлеглости Москві, перебуваючи вже таємним уніятом, а потім, проти волі своїх вірних, духовенства, Львівського ставропігійного братства, пов'язався з Ватиканом-Римом.

Якби він цього був не зробив, то після розборів Польщі в кінці 18 століття під Австрією у Львові збереглася б руська-українська православна Церква з власним митрополитом-екзархом Вселенського Царгородського Патріярха й це вже була б готова основа для української Православної Церкви, її відродження у Визвольні Змагання 1917-1920 років, для канонічно-правного оформлення Її та ієрархії, підставою для скорої автокефалії.

Ще до переможного повстання під проводом великого гетьмана Богдана Хмельницького, вже за гетьмана Петра Сагайдачного, було виправлено шкоду зроблену в 14 столітті Київськими митрополитами, що перенеслися були до Московії, та уніятами 16 століття в Бересті, й висвячено під захистом козаків війська запорізького, відновлено українську правос-

лавну ієрархію в старовинному нашому серці країни — Києві. Ця нова ієрархія була очолювана такими світочами української православної віри й культури, як митрополити Іов Борецький, Сильвестер Косів та Петро Могила, що подбав про виготовлення правдивого ісповідання віри Христової для всієї Вселенської Православної Церкви. Все ієрархи великі й славні.

Вже після Переяславської угоди москалі хотіли підбити нашу Церкву під свою, але мали спротив великий від нашої православної церковної ієрархії, духовенства, чернецтва та загалу вірних.

Цей спротив енергійно очолювали митрополити київські, наступники митрополита Сильвестра Косова, а саме: митрополит Денис Балабан, а потім митрополит-мученик Йосип Нелюбович-Тухальський. Обидва були великі патріоти, українські самостійники, противники підлеглости Москві, чи кому іншому.

»Спочатку акт насильства, сваволі царської влади, потім вперта проти нього боротьба українського духовенства й вірних, а врешті куплена за гроші згода Константинопольського патріярха, що нею було надано тому фактові вигляду правного характеру«. Так головуючий у 1917 році в Києві на Всеукраїнському Церковному Соборі архиепископ Олексій Дородницин сформулював коротко в своєму виступі про підпорядкування Київського митрополита московському Патріярхові. І так воно й було. З однієї сторони тиск поляків-католиків, що ширили унію насильством і підступом, а з другої сторони неймовірний тиск, наполегливість Москви та поступки гетьмана Самойловича. Правда, цей же останній хутко від Господа Бога дістав покарання — мученицький кінець разом з родиною. А наслідки відчулися дуже швидко вже за наступного гетьмана Мазепи, що був представником, як генеральний писар, ще гетьмана тодішнього Самойловича на злощасному й злочинному сумної пам'яті Соборі в 1685 році.

Завжди київські митрополити йшли рука в руку з нашими ліпшими гетьманами — Сильвестер Косів з великим Хмелем, Денис Балабан з Іваном Виговським та Йосип Нелюбович-Тукальський з »останнім козаком«, як звали Петра Дорошенка. Після падіння останнього, митрополит Йосип Нелюбович-Токальський далі не корився Москві. Тоді Польща видала його Москві, а ця непокірного митрополита ув'язнила в Лубенській в'язниці, де цей мученик і скінчив своє життя. Це свідчить теж митрополит-мученик Василь Липківський у

своїй праці »Історія Української Православної Церкви«. Він там так висловлювався про відступництво Царгороду: »Так Царгородський патріярх продав Московському свою може найкращу дочку — Церкву Українську — в неволю за 120 соболевих шкірок і 200 червінців«.

Після смерти митрополита Йосипа Нелюбовича-Тукальського, 1685 року в Києві на соборі обрали новим митрополитом Гедеона Святополка-Четвертинського, а цей мусів їхати до Москви й присягнути вже Московському патріярхові. Присяга відбулася 5 листопада. І з того часу наша Церква попала в московську неволю, під »московський караул у тюрму«, а наслідки, та ще й політичні, виявились 23 роки пізніше.

1708 року гетьман Іван Мазепа розірвав із Москвою та уклав союз з шведським королем Карлом XII. Тоді московський цар-тиран Петро I, що вже було поставив себе зверхником Московської Церкви замість патріярха, примусив українських ієрархів, очолюваних Київським митрополитом Йосипом Кроковським, у Глухові, виклинати свого гетьмана й опікуна Української Православної Церкви, та навіть гробу Господнього в Єрусалимі, Івана Мазепу.

Це зробило в великій мірі на той час каламутство й значно пошкодило гетьманові Івану Мазепі в його плянах боротьби за визволення України з московського ярма з допомогою шведів, бо ця клятва застрашила багатьох прихильників Івана Мазепи, наробила заколоту та стала великим знаряддям для Москви в поборюванні мазепинців.

Ця клятва проти мазепинства, як тоді називали українське самостійництво, була б неможлива якби наша Церква на той час не підлягала Москві. Тут сам Іван Мазепа пошкодив собі наперед, виконуючи в 1685 році завдання гетьмана Самойловича на Київському Соборі в справі підлягання Києва Москві.

Той же цар Петро I видав обмеження-заборону на українські церковні видання в Києві, наклав першу московську контролю на українські друки. Відтоді пішла, поглибилася нагінка, утиски на Українську Церкву й культуру.

Цар Петро I наказав, застеріг, щоб не було жодної різниці в друках поміж Києвом і Москвою, щоб згладити ці різниці та наблизити народи.

А далі, через яких 50 чи 60 років, вірна послідовниця царя Петра цариця Катерина II наказала робити так, щоб »малоросіяни« та інші новоприєднані народи швидко забули свою окремішність від Москви та йшли шляхом скорої асиміляції, тобто московились.

Далі, протягом 18 століття, москалі примусово перетягають українське краще, найосвіченіше духовенство на свій терен та там, цілком одірвавши їх од рідного краю, використовують у своїх інтересах, так, що ці українці — церковні достойники цілком губляться для України. Натомість Москва надсилає в Україну своїх чистокровних москалів для русифікації так званого »Южнорусского Края«. Це особливо посунулось з початком XIX століття.

Долю українського духовенства та його ролю в Московщині дуже яскраво описав проф. Харлампович у своїй монографії: »Вліяніе малороссійского духовенства на великорусскую церковную жизнь«, а Анатоль Свидницький описав особливе чужинецьке становище москалів-священиків в Україні у своїй повісті під назвою »Люборацькі«. Москалі-обрусителі діставали додаткову платню. Вони нищили особливі відміни Української Церкви та запроваджували московські звичаї і вимову церковно-слов'янського богослужебного тексту. Тобто робили все те, що було і є бажане для московського імперіялізму: злиття слов'яномовних народів в один.

Проф. академік Харлампович, проф. М. Грушевський, митрополит Холмський й Канадський Іларіон (проф. Іван Огієнко), історик української культури Кость Широцький, проф. Іван Власовський і митрополит Василь Липківський у своїх наукових працях довели взаємовідносини та головні відмінності поміж українським й московським православ'ям, їхні протилежності, заперечення.

Як для нас українців матірною православною Христовою Церквою була Візантія (Царгород-Константинополь), так ми, Київ (Русь-Україна) були матірньою Церквою для Суздальщини-Московшини (11, 12, 13, 14 століття). Далі в 17 столітті на своє лихо, біду, нещастя з'єдналися з ними та помогли їм у боротьбі проти їхньої темноти, просвітили їх, помогли побороти різні єресі, розколи, старовірів і все це на свою голову.

Наші люди Дмитро Туптало, Стефан Яворський та інші митрополити, архиєпископи, єпископи, вчені священики, архимандрити та ченці зробили великий свій вклад для піднесення московської Церкви, а за те ми отримали від Москви тільки плюндрування, невдячність, гноблення нашої святої Церкви.

Ось ще декілька прикладів із наших відносин з Москвою на церковному ґрунті: 1684 року московський патріярхат призначає безпосередньо архимандрита Києво-Печерської Лаври, минаючи в цій справі Київського митрополита. Так

само безпідставно 1687 року захоплює собі Києво-Межигірський монастир, а в 1688 році остаточно й Києво-Печерську Лавру. В 1688 році відокремлює Чернігівську єпархію від зверхності Київського митрополита та перебирає неподільно під свою залежність. 1722 року вже новостворений царем Петром І Синод самовладно призначає Варлаама Вонатовича на київську катедру лише із зміненим титулом »архиепископа«, а не митрополита, та з обмеженою владою. У 1730 році цей же »всеросійський Священний Синод« позбавив цього архиєпископа сану та заслав на ув'язнення до Кирило-Белозерського монастиря за спротив та боротьбу за права Київської митрополії. 1733 року теж відібрано Київській митрополії і Переяславську катедру.

1770 року Москва забороняє Київському митрополитові вживати в титулі »і Малої Росії«, а 1786 року позбавляє Церкву майна. 1863 року царський міністер Валуєв видає обіжник про заборону українських друків. 1876 року потверджується це вдруге царським указом т. зв. емським. Указ був виданий нагло, коли цар перебував за кордоном на курорті в Емсі.

Незважаючи на ці московські церковно-поліційні протиукраїнські заходи, спрямовані на те, щоб поховати в домовину українську націю та її рідну Православну Церкву, українська справа не вмирає, а при першій нагоді оживає, воскресає — так було і в 1917 році, коли пробудилося все українське національне життя та Церква. Тоді москалі та їхні прислужники забігали, щоб знову нас загнати, вклати в свою »церкву домовину«, як висловлювався Т. Шевченко. Почали знову переконувати, що »Украиньі нет, не бьіло и никогда не будет«. Ширили різні провокації, сипали заборони, застосовували насильства та погрози. Щирі українці повиходили тоді з підпілля, з заслони в монастирях та з заслань і взялися до активної дії.

Створилася Всеукраїнська Церковна Рада в старій нашій столиці Києві, відбулися по всій Україні церковні з'їзди, що проголошували відродження рідної національної Православної Церкви, з рідним обрядом, звичаями та мовою. Москалі та наші перевертні не здавалися, а користались кожною нагодою, щоб шкодити нашому національному відродженню. У 1918 році, вони, користаючись з промосковських настроїв деяких урядових чинників української держави, очолюваної гетьманом Павлом Скоропадським, пропхали на посаду правлячого київського митрополита відомого українофіла Антонія

Храповецького та проголосили на помісному соборі автономну залежність від Москви.

Пізніше, після втечі разом із білогвардійцями Антонія Храповецького з Києва, ВУЦРада продовжувала українізацію церков-парафій, а московські ієрархи в Україні всіляко перешкоджали цьому та тероризували ієрархів-українців. Не допускали до створення власної ієрархії УАПЦ, а коли така постала в 1921 році, то оголосили її »неканонічною«, »безблагодатною«, »самосвятською« — цим взяли на себе великий гріх та йшли єдиним фронтом з комуністами в справі ліквідації УАПЦ.

Під час другої світової війни, і тепер на чужині, москалі завжди діють проти нас, разом із своїм теперішнім політичним проводом. Як бачимо, останньо, для поборення нас вислали з Києва до Канади, до Америки, а потім ніби на прощу й до Італії, свого екзарха-митрополита Філарета. Створюють у Києві спеціяльний філіял московського патріяршого відділу для зовнішніх зв'язків, щоб ширити провокації та поборювати нас закордоном — всюди на нас чатує брудна рука московського КҐБ.

Передання про св. Ап. Андрія, автокефалія колишня до Халкедонського собору так званої Церкви в Скитії, тобто на терені нашої південної України, в перші віки по народженні Христа та практика Вселенської Православної Христової Церкви й виразна воля нашого народу на рідній землі, як постанови київських Соборів 1621 і 1921 років, переконливо промовляють про канонічне право нашої Церкви на законну автокефалію.

Наше постійне й найближче завдання на еміґрації та на батьківщині — твердо непохитно стяоти на засадах Святого Христового Вселенського Православ'я. Тому, що наша вітчизна є тяжко поневолена та здушена в можливостях, наш священний обов'язок на еміґрації є дуже великий і складний, він вимагає з'єднання зусиль усіх православних українців на чужині перебуваючих, щоб виконати наш обов'язок перед нашим народом на батьківщині та здійснити нашу святу ідею.

Тому, що безбожна Москва понищила все наше українське свідоме духовенство, наше завдання на еміґрації є: з'єднаними силами підготувати основу для майбутнього духовенства в майбутній вільній українській державі. Тобто підготувати кадри високоосвіченого духовенства та вчительства для духовних шкіл у майбутній вільній Україні, щоб вони там потім могли організовувати духовні школи, вчити, налагод-

жувати українське православне церковне життя. Для здійснення цього, для підготови такого висококваліфікованого духовенства і відповідної літератури, треба згоди, єдности і співпраці поміж православними українцями у вільному світі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

Митр. Макарий Булгаков: »История русской Церкви«.

І. Власовський: »Нарис історії Української Православної Церкви«.

В. Ейгорн: »О сношениях малорос. духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича«.

Митр. Іларіон (проф. Огієнко): »Нариси з історії Української Православної Церкви«. »Історія української культури«.

Проф. О. Лотоцький: »Автокефалія«. »Українські джерела церковного права«.

Митр. Василь Липківський: »Історія Української Православної Церкви«.

Руські (старовинні) та козацькі літописи й »Історія Русів«.

С. Терновський: »Исследование о подчинении Киевской Митрополии Московскому Патриарху«.

К. Харлампович: »Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь«.

Архиеп. Филарет (Гумилевский): »История русской Церкви«. Видана 1888 року в Чернигові.

БАРСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ

Наш український народ від часу прийняття християнства, вже майже тисячу років, свято шанує Божу Матір, Пресвяту Діву Марію. Особливо це пов'язане з почитанням по всій Україні Почаївського образу Матері Божої.

Святкування Покрови Божої Матері розпочате в Запорізькій Січі. Поширилося це храмове свято Січі по всій Україні і, до сьогодні, є найбільш популярним в українському народі святом після Великодня, Різдва Господнього і Водохрещі.

Крім Почаївської ікони, в окремих місцевостях України є свої льокальні свята почитання прояв (об'явлення) місцевих образів. І до таких належить вшановування у Подільській землі Барської ікони.

До антирелігійного руйнування храмів Божих і святих речей та місць в Україні безбожною москвосовєтською комуністичною владою, Барська ікона Божої Матері перебувала в жіночому монастирі м. Бар, Могилівського повіту на Поділлі, і вшановувалася, як запрестольний образ. Корону над головою Божої Матері і над головою Предвічного Дитятка було додано тоді, коли цей образ був тимчасово в руках Василіян (уніятських монахів) у 18 столітті. Барська ікона Божої Матері, святої покровительки Подільської землі, вшановувалася особливо в свято Покрови.

Місто Бар раніше називалося Рів, по імені річки Рів, що там протікає, і належить до найдавніших українських селищ Поділля та по своєму політичному, господарському, торговельному й мілітарному становищу було ніби »стіною« Поділля. Татаро-монголи та інші їхні попередники степовики-кочовики кількаразово руйнували його та спустошували цілу місцевість.

Коли Поділля перебувало у володінню Польщі, то місто Рів, — з околишніми землями, що складали собою так звану »крулевщизну« та належали тому безпосередньо до польської корони, — король Жиґмунт Старий подарував своїй дружині — відомій в історії королевій Боні, з італійської родини володарів Сфорців — войовників. Ця королева Бона Сфорца походила з італійського міста Барі, де тоді перебували святі мощі Миколая Мирлікійського чудотворця, вивезені іта-

лійськими моряками з малоазійського міста Мир Лікійських від знущання мусульман, та щоб збагатити католицькі святині. Місто Барі було значним торговельним портом Адріятики.

Королева Бона тоді змінила назву міста Рів на місто Барі, а люди стали називати вже як Бар, скоротивши й спростивши словобудову, хоча стара назва ще довго зберігалася в народі, а назва річки Рівець залишилася й далі.

Нова володарка дала наказ вибудувати новий міцний замок-фортецю замість зруйнованого кримськими татарами і зміцнила його залогу. З того часу Бар став прикордонною твердинею тодішньої Польщі.

Королева Бона дала м. Бар Маґдебурське право, по якому місто одержало відповідну самоуправу, цеховий устрій, торговельні привілеї й почало швидко зростати та багатіти через прикордонну транзитну торгівлю.

Королева Бона зробила місто Бар можливим для перебування різних народів, бо дозволила всім мешканцям цього міста вільно належати до різних віровизнань. Тоді в м. Бар утворився український православний чоловічий монастир.

Але не довго місто Бар користалося такою свободою. У 1616 році Станіслав Жолкевський, староста Барський, з дозволу короля заснував у м. Бар єзуїтську колеґію, і з того часу розпочалося гоніння католиків на православних. Ці боронилися, як могли, аж дійшло до повстання православних проти влади, але Станіслав Жолкевський жорстоко придушив повстання, а монастир зруйнував. Козаки виступили на захист своїх братів православних українців. Боротьба тривала довго, аж до розділів (розборів) стародавньої Польщі

В 1768 році Кам'янець-Подільський римо-католицький бискуп (єпископ) заснував відому всім українцям Барську конфедерацію (організацію, союз) ніби для боротьби проти московських впливів в Польщі, але боротися проти московської сили ця конфедерація не могла, була безсила. Натомість вони збільшили знущання над мирним українським православним народом. Народ не міг цього вже далі зносити й вибухло повстання проти польських конфедератів, відоме нам, як гайдамаччина чи коліївщина. Боротьба була дуже жорстока.

РОМЕНСЬКА МАДОННА

У катедральному соборі в Ромнах, на Сумщині, є великий образ Божої Матері намальований у 18 столітті українським іконописцем Григ. Стеценком. Образ цей є шедевр образотворчого мистецтва, який стоїть на рівні не нижчому від рівня творчості славнозвісних старих майстрів візантійської, італійської та голляндської школи.

В цьому образі, створеному в українському народньому стилі, ми бачимо вияв козацької реальности 18 століття в одязі того часу, постаті та життєвості рис постатей. Пошана до освіти властива нашому народові, тому й Богоматір тримає книжку Святого Письма та споглядає його разом з Предвічним Дитятком. Це все поєднується з глибокою побожністю, святістю зображеного та величністю моменту поданого на образі. Наш народ дуже шанує і любить подібні зображення зі Святого життя.

Творець Роменської мадонни, мистець Григорій Стеценко, народився в козацькій родині у 1710 році, тобто на другий рік після нещасливих для нас трагічних подій — Батуринської облоги та Полтавської баталії, — в місті Ромнах, на Лівобережжі, що належить тепер до Сумської області.

В 1742 році він виконав мистецькі настінні розписи в маєтку Розумовських, »Покорщина«, в їх родинному місті Козельці. Там же й тоді ж він працював над образами та розписом іконостасу Козелецького собору.

В 1752 році Г. Стеценко перебрався до тодішньої гетьманської столиці України, міста Глухова, та став придворним живописцем гетьмана Кирила Розумовського. Він малював тут картини, портрети та образи для палацу.

До кращих портретів роботи Г. Стеценка належить портрет гетьманші Н. Розумовської з 1746 року, що зберігається в Київському музеї українського мистецтва, а також портрет графа Олекси та гетьмана Кирила Розумовського, з 1753 року, що тепер є в київському історичному музеї. У цих портретах народній характер композиції поєднується з психологічною виразністю персон.

Вершиною Стеценкової творчості є монументальний іконостас собору в Почепах, тепер Брянської області, в загарбаних

Московщиною наших землях, а раніш ця місцевість належала до Чернігівщини й місто Почепи було сотенним містом козаків Стародубського полку. Іконостас собору в м. Почепи виконано в стилі українського барокко.

В своїх творах на біблійні сюжети, тобто з Святого Письма, Григорій Стеценко зображував українські народні типи в поєднанні з побожністю, святістю. 1766 року він став значковим товаришем Лубенського полку, повернувся до Ромен, де жив, і малював святі ікони та портрети сучасників.

Козак-мистець Григорій Стеценко повинен бути гордістю кожного українського патріота.

ТВЕРДИНЯ ДУХОВОСТИ БЛАГОЧЕСТЯ СКИТ МАНЯВСЬКИЙ

Після Берестейського собору 1596 року лишилися вірними своїй рідній вірі православній або, як тоді часто-густо називали, Церкві Благочестивій, — бо тоді дуже часто в Україні-Русі називали православних вірних благочестивими, — звичайні вірні, члени церковних Братств, звичайне духовенство та єпископи: Перемиський — Михайло Копистинський, Львівський та Кам'янець-Подільський — Гедеон Балабан, і Новгород-Сіверський — Іоан Лежайський, зі своїми єпархіями.

Українська Церква Православна, рідна Церква нашого народу, твердиня нашої духовості, була тоді під великою загрозою. Тією загрозою була зрада більшості єпископів, натиск Ватикану через польського короля фанатика-паписта Жиґмонта III та подібних йому польських »можновладців«.

На оборону української православної віри та народу стали спочатку князь Констянтин Острозький, православні церковні Братства зі своїм шкільництвом, друкарнями, а потім наше козацтво, військо запорізьке, та монастирі. Найбільш славетні були: старовинна Києво-Печерська Лавра, Почаїв та Манявський скит. Києво-Печерська Лавра та Почаївський монастир всім відомі, а від Манявського скиту, колись дуже важливого й славного монастиря розташованого серед розлогих гірських хребтів, укритих вічнозеленим шпильковим лісовим килимом, залишилися лише деякі глухі відгуки, народні перекази, згадки в старих документах, деякі дуже старі ризи, образи, Богородчанський іконостас та руїни мурів недалеко села Маняви, Богородчанського району, Івано-Франківської області. А тут колись, у 17-18 століттях, була твердиня українського благочестя на всі південнозахідні українські землі.

Манявський скит, як звичайно називали цей монастир, був заснований 1606 року схимником Іовом, у світському житті Іваном Княгиницьким з міщан Тисьмениці. Він був на той час високоосвічена людина, друг відомого полеміста філософа, письменника й аскета Івана Вишенського, оборонця віри православної й свого українського народу. Поміж ними була лише така різниця: Іван Вишенський закінчив своє подвижницьке житя на Афоні, в Греції, а Іов — Іван Княгиницький

— в гущі свого народу, в Україні, у Манявському скиті на службі своїй благочестивій вірі православній та рідному українському народові, в час лихоліття.

Іван Княгиницький здобув можливу на той час освіту в різних місцях. Спочатку при дворі князя Констянтина Острозького, а потім, за його дорученням, їздив у Грецію. Там побував на Афоні, вподобав чернече життя, прийняв постриг чернечий, але, подібно до преподобного Антонія Печерського, повернувся в Україну, щоб тут творити новий український Афон, на рідному Прикарпатті.

В Карпатах, недалеко села Маняви, на стрімкому березі потічка Бетерес (нині Скитець), що впливає до Бистриці, правого допливу Дністра, спорудив Іов невеличку землянку. Згодом навколо нього стали збиратися ченці. Є відомості, що його тут відвідав Іван Вишенський. І тільки столітні смереки і суворі скелі знають про що вели розмову мудрі старці. Певно їх турбувала доля України, горе рідного народу, що був пригноблений Річ-Посполитою Польською, тяжка доля благочестивих вірних Православної Церкви.

Від 1606 року схимник Іов жив самітньо в маленькій келії-землянці на мальовничому острові, що створювався величезним водоспадом із високої прямовисної скелі у вузьку долину замкнену з трьох боків скелями. Коли ж до самітнього подвижника Іова стали збиратися більше ченців, що хотіли тут при ньому проводити чернече життя, то він порадив їм оселюватися недалеко поміж горами, що тепер мають назви: Вознесінка, Клива та Конюковата. Тут вони в 1611 році збудували першу келію та каплицю, а в 1612 році було збудовано першу церкву та ще декілька келій і службових приміщень — так утворився монастир. Хутко чутки про нову обитель — Манявський скит — рознеслися по всій Галичині та сусідніх краях, слава його зростала. Сюди сходились ченці, що не хотіли ставати уніятами та боролись проти католицизму.

Допомагали скитові Київський митрополит Петро Могила та інші митрополити й Львівські православні єпископи, молдавські господарі, Львівське ставропігіяльне Братство та взагалі вся українська людність, що боролася проти унії та польського панування. Видатні українські шляхетські й купецькі роди ховали в Манявському скиті померлих членів своїх родин, а тоді, на помин душ покійників, вносили в скит великі вклади, обдаровували його дорогоцінностями.

Мури й міцні вежі монастиря надійно захищали монахів

від частих у 17 столітті турецько-татарських наскоків, але не завжди. В другій половині того століття Туреччина вела чимало затяжних війн з Польщею. Як свідчать письмові джерела: »... сталося це в часі, коли Ібрагим-паша-Шейтан, ідучи на короля під Журавно, здобув і спалив Бучач і Чортків, Єзупіль, Тисьменицю і Галич. Загін його у вересні 1676 року напав на скит у надії знайти заховані скарби шляхти та, здобувши скит, спалив усе, що лише далося, а монахів, котрі завчасу не повтікали, і вірних, що шукали порятунку за оборонними стінами монастиря, вирізав«.

Завойовники не тільки пограбували золото та срібло, але спалили й зруйнували монастир, його велику бібліотеку та різні документи й ризи дорогоцінні.

Декілька років пізніше, завдяки допомозі прихильників, монастир було цілком відбудовано, реставровано, так, що він став ще краще виглядати ніж попередньо. Для розмальовання скитських церков було запрошено відомого українського мистця того часу, Івана Кондзелевича, що працював тут з 1698 до 1705 року. Він створив чудовий іконостас, відомий як Богородчанський (названий так за місцем пізнішого знаходження, після зруйнування Манявського скиту), що складався з 39 образів. Цей унікальний твір перебуває тепер у Львівському музеї українського мистецтва. Ми віримо, що прийде ще час, коли він повернеться на своє місце у відбудований Манявський монастир, у відновленій державі українського народу.

Скит Манявський був визначним осередком українського національно-релігійного життя та в той же час всегалицьким православним цвинтарем, бо, як ми вже раніше зазначили, бути похованим там уважалося за велику честь, тому українська шляхта та міщани жертвували дорогоцінності та великі гроші й опікувались цим монастирем, щоб бути похованим там після своєї смерти та бути внесеним у монастирський »синодок« для вічних поминок, як благочестивий доброчинець Манявського скиту та України.

Манявський скит, як інші монастирі того часу, проводив і господарчу діяльність, виробничу, особливо виварював сіль, що нею постачав у великій кількості інші землі України, бо тоді, через лихих татар-завойовників, важко було довозити сіль з півдня України та Криму. Ця діяльність скиту також була дуже корисна для нашого народу.

Великою перешкодою для існування і розвитку Манявського скиту, та його релігійно-національної діяльності, була

унія, яка в кінці 17 століття була запроваджена в усій Галичині та на Поділлі, що залишилися ще майже сто років після Берестейської унії 1596 року вірними благочестивій вірі православній українського народу, найдовше трималися своєї рідної Церкви.

Архиєпископ Андрей Митюк у своїй праці »Римська унія не для українців. Експерименти Риму над українською душею« (»Вісник«, Вінніпеґ, 1.11.1973 р., стор. 7), пише: »...Українська Православна Церква має свою історію, яка органічно пов'язана з історією України«, а далі: »...Не треба забувати, що найдовше боротьбу з польсько-римським уніятським наступом на Українську Православну Церкву на західніх землях України провадила таки наша славна Галичина, в якій дух Православної Української Церкви ніколи не завмирав, хоч вона була переможена сильнішим ворогом, як це було з незалежністю України під час останніх наших Визвольних Змагань.

Хоч проголошення Берестейської унії відбулося в 1596 році, то боротьба з польсько-римським наступом на Православну Українську Церкву продовжувалась ще довгі-довгі роки. Самі уніятські джерела стверджують такі факти: »Перемишльський єпископ Інокентій Винницький прийняв унію у Варшаві 1691 року. Львівський єпископ Іосиф Шумлянський прийняв унію у Варшаві 1700 року. Знесення (закриття) останнього православного монастиря (Манявський скит) у Галичині сталося 1786 року«, та далі стверджує: »Отже, як бачимо, Львів будучи центром Львівської єпархії, не тільки сам тривав у вірності православній вірі, але також простягнув руку помочі своїй сестрі Холмщині в боротьбі з польсько-унійним на неї наступом, обороняючи споконвічну приналежність до святої Православної Української Церкви«.

При Манявському скиті існувала жіноча чернеча обитель.

Підлягали Манявському скитові такі монастирі: Сочавецький, Угорницький, Товмацький, Коломийський та монастир у селі Солка на Буковині, що теж був зруйнований 1785 р., а Угорницький, Товмацький та Коломийський перейшли пізніше на унію.

Засновник і перший ігумен Манявського скиту, Іов Княгиницький, помер 20 грудня 1621 року, а похоронений був у понеділок, 31 грудня, в притворі нової Воздвиженської соборної церкви від входу по правій стороні. Там же 24 вересня 1629 року, був похоронений його вірний побратим, продовжувач його діяльності ігумен ієромонах Теодозій, що був

дуже діяльний, авторитетний і такий же подвижник православний, як й Іов Княгиницький.

На постановах Київського Собору 1628 року зберігся підпис ігумена Теодозія: »Многогрішний Теодозій, ігумен Скитський і Угорник, Прот (зверхник — Є. П.) монастирів воєводств Руського, Бельзького і Подільського«. Це багато говорить.

Останнім ігуменом Манявського скиту був Ісаак Протасевич.

На документах, що збереглися після зруйнування скиту, ми бачимо дві печатки. Більша печатка має зображення архиєпископа чи патріярха без митри, з трираменним хрестом. На малій печатці теж зображений архиєрей, але вже в митрі, його підтримують два священики. Один кадить, а другий молиться. Напис на цій печатці такий: »Печать монастиря скитського соборного храму Воздвиження чесного Животворчого Хреста Господня«. Це печатки ставропігіяльні. Іова Княгиницькго і його скит, називали, величали: »правдивим«, »непорочним«, »світильником в свічниці«. В лісі стояла капличка святого Онуфрія, споруджена руками самого Іова. А в самому скиті височів соборний храм Вознесіння Господня.

Після завойовання турками Поділля й Правобережної України, був час, що скит підлягав митрополитові Панкратові, призначеному в Кам'янець на Поділлі з титулом »екзарха всієї Малої Росії«, бо так греки звали корінні, материні землі України. Це призначення митрополита Панкратія зробив 1681 року Патріярх Константинопільський і Вселенський до кінця турецької окупації. Після повороту Поділля й Правобережжя до Польщі, Манявський скит і далі підлягав безпосередньо Константинопольському Патріярхові.

Перший уніятський єпископ Йосип Шумлянський, що сам підступно перейшов до Риму, намагався за будь-яку ціну схилити до унії і Манявський скит. Навіть, у 1707 році, записав у своєму заповітові тисячу злотих для цієї мети. Але ці заходи, як і заходи наступників його, були безуспішні.

Манявський скит і далі втішався успіхом та пошаною в усіх православних мешканців Галичини. Його значення ще зросло, бо до скиту приходили на богомілля противники унії. Там же відбувалися різні треби: хрестини, шлюби та навіть похорони. Манявський скит після заведення унії був переповнений молящими, як остання твердиня благочестя — православ'я в Галичині.

В той же час парафіяльні уніятські церкви світили пусткою. Бідне, затуркане уніятське духовенство Галичини звер-

талося зі скаргами до своїх зверхників, з проханням закрити Манявський скит, бо він відтягав від них вірних.

Уніятські вже єпископи Лев Шептицький та його наступник Петро Білянський навчали підлегле їм духовенство, як вести пропаґанду проти »еретицького« скиту, що його ченці є »прокляті схизматики — грішники«. Але й це не помагало. Польському урядові було не під силу замкнути скит. Це вже зробила католицька Австрія, що її цісарі за вірність Римові мали титул »апостольських«.

Після першого розподілу Польщі в 1772 році Галичина припала Австрії. Тоді австрійський уряд вирішив замкнути скит, що, згідно законів цісаря Йосипа, підпадав ліквідації. Це було доконано дня 6 вересня 1785 року.

Це був найсумніший день в історії Манявського скиту та цілої Галичини. Цей огидний вчинок доконала урядова католицька комісія в складі поляка Яшевського та німця Штрасера. Тому, що ченці не хотіли виходити з церкви та далі правили Службу Божу, бузувір Штрасер сів на святий престіл, щоб їм перешкодити й Службу перервати. Скитські ченці тоді заспівали: »Під Твою милість прибігаєм...« і вийшли.

Майно скиту загарбала австрійська влада. Іконостас попав був до Богородчан, а згодом до Львівського музею. Туди ж попала й більшість риз. Амвон і надгробники перших ігуменів Іова й Теодозія попали до церкви Марковецької. Місце, де був святий престіл, тепер нічим не означене.

Відійшли геть століття. До наших днів збереглися рештки будівель монастиря — вхідна брама з зображенням засновника обителі Іова Княгиницького та його достойного побратима Теодозія. Над самим струмком височить мурована трьохповерхова вежа з вузькими бійницями для спостереження та захисту.

Прийде вже незабаром час і Україна стане незалежною, вільною, соборною державою, звільниться від усіх окупантів та відродить тоді на рідних землях свою ні від кого незалежну й правдиву Українську Автокефальну Православну Церкву та в ній відбудує чесний »світильник у свічниці« — Манявський скит, що знову засяє стародавнім благочестям не лиш у своїх околицях, а й по всій Україні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

Д-р Юліян Целевич: Історія скиту Манявського. Львів, 1887 р.

Антон Любич-Могильницький: Поема. Манявський скит. 1852 р.

М. Драган: Скит Манявський. Львів, 1926 р.

ПАМ'ЯТКИ НАШОГО БЛАГОЧЕСТЯ

У статті »Першедруки в Україні« вміщеній в ч. 3 (199) цього журналу, до власних творів митрополита Іларіона помилково віднесено »Київський катерик« та »Лествіницу«. В дійсності митрополит Іларіон написав лише такі твори: »Слово о Законі й Благодаті«, »Поученіє о пользе душевней ко всем христіянам«, »Слово к брату столпнику« та »Ісповідання Віри«.

Іларіон, перший митрополит Київський з русичів (українців), спочатку був священиком у Берестові, княжому селі під Києвом. У ранній молодості віддав себе подвигам чернечим. Був уже тоді відомий поміж тодішнім громадянством Русі-України. Великий князь київський Ярослав Мудрий полюбив його і, по бажанню князя Ярослава, Київський Собор поставив Іларіона митрополитом Київським — першим з українців. Це було 1051 року.

Коли помер митрополит Іларіон — невідомо. З ним зв'язана ще така подія, як встановлення першого нашого церковного статуту.

Відомо, що »Слово о Законі і Благодаті« написано й виголошено митрополитом Іларіоном ще до поставлення його в сан Первоієрарха Русі-України.

Цей твір »Слово о Законі і Благодаті« починається підназоловком: »О законе Мойсеєм даннем і о Благодаті та Істині Іісуса Христа бившем, і како Закон от'їде, Благодать же і Істина всю землю ісполні, і віра во всі язикі простреся, і до язика нашего руського, і похвала кагану (князю — Є. П.) нашому Владимиру, от нього крещени бихом, і молітва к Богу от всея землі нашей«. Як бачимо це »Слово« складено тодішньою літературною мовою — церковнослов'янською.

Він звертає своє »Слово« до кола людей, яких називає »преїзліха насищімимся сладостю кніжния«, що їм добре відомі книги — це доказ, що тоді вже досить було освічених людей в Русі-Україні. Він захоплений новою тоді в нас вірою, новим світоглядом християнства.

Новоосвічений християнин митрополит Іларіон є досвідчений проповідник і письменник.

Він виявляє себе гордим патріотом і згадує в цьому своєму »Слові« з похвалою »старого Ігоря« та »славного Святослава«, що »не в худе, бо і не в невідомі землі владичествовалі«, але в »Руській, яже відома і слишіма єсть всемі конци землі«.

Як каже проф. Сергій Єфремов у своїй історії українського письменства: »Почавши з паралелі між старим і новим заповітом автор розповідає історію розповсюдження християнства по всій землі, аж поки заходами святого князя Володимира »й до нашого язика руського дойде«. »Слово« визначається високим настроєм, гарним і обробленим стилем, багатством на образи. порівняння та символіку біблійну, щирість тону та почуття не дає йому перейти в порожнечу... і становить його в ряд одмітних зразків ораторського мистецтва«. Автор пишається силою і величністю свого рідного краю і його »Слово« дає цікаве свідоцтво про ту національну свідомість, що вже тоді жевріла серед кращих людей свого часу. Так, складаючи хвалу старим князям, Іларіон каже: »Славний град твій Київ«... Характерно, що »Слово« навіть кінчається молитвою до Бога: »не передай нас в руки чуждих«, висловлюючи таким чином бажання незалежного політичного життя в рідному краю« (С. Єфремов. »Історія українського письменства«, Розділ І, ст. 41. 1911 р., Київ).

Крім того, митрополит Іларіон, під час урочистого поставлення його митрополитом, виголосив свою проповідь — »Ісповідання Віри«, що є догматично-богословсько досконале, зі зрозумілим викладом та цілком православне.

Інші його відомі твори, що збереглися до нашого часу, це виклад: »Поучення о пользе душевней« та »Слово к столпнику« (тобто до ченця-подвижника, що відбував покуту, стоячи високо на стовпі, весь час, у всіляку погоду).

Ці всі його твори просякнуті мистецтвом, християнсько-патріотичні.

»Печерський патерик«, тобто від латинського слова »патер« — отець, є збіркою описів життя святих отців-подвижників і угодників Божих Києво-Печерської Лаври. Він належить до власних, вітчизняних творів.

Ця збірка описів життя святих отців писана в різних місцях, у різний час, починаючи з XIII століття, різними людьми, але всі вони стисло пов'язані, посвячені виключно тематиці Києво-Печерської Лаври.

Перший лист з описом Києво-печерських святих писаний колишнім ченцем Києво-Печерської Лаври, а пізніше епис-

копом Симоном, до свого вихованця і друга, Києво-Печерського монаха Полікарпа. Далі лист ченця Полікарпа до Києво-Печерського архимандрита Акиндина теж з описом життя Києво-Печерських ченців-подвижників. Симон мав на меті прославленням подвижників Києво-Печерської Лаври навчити свого учня й друга ченця Полікарпа християнського смирення й покори.

Полікарп у своєму посланні згадує Києво-Печерських отців, що він раніше про них довідався від свого друга й вчителя Симона. Наступні збирачі ще додали від себе опис життя інших Києво-печерських подвижників і взагалі про історію виникнення Києво-Печерської Лаври. Праці є зв'язані й деякі незв'язані з Києво-Печерською Лаврою. Наприклад, відповідь Києво-Печерського ігумена Теодосія Великому князю Ізяславу »О єрисі латинників«. Теж праці з історії нашої Церкви, хрещення Русі-України тощо. Всі видання Києво-Печерського Патерика були друковані церковно-слов'янською мовою та з гарним, дуже мистецьким оформленням. Лише в порядку полеміки з католиками єпископ Сильвестр Косів (майбутній митрополит) у 1635 році видав один раз Києво-Печерський Патерик польською мовою. А починаючи з 19 століття москалі стали переробляти патерик по-своєму, спотворюючи його, фальшуючи.

Все таки Києво-Печерський Патерик залишився одним із найкращих зразків нашого початкового письменства старої княжої доби, що своєю культурною і літературною, поруч з візантійською й старо-болгарською, була вищою у порівнянні з тодішньою культурою й літературою Західньої і Середньої Европи.

Преподобний Іоанн Лістівчник, походження невідомого, в 20 років став ченцем і останніх чотири роки був ігуменом Синайського монастиря, що займає особливе становище в православному християнстві поруч з Афоном і Грецією.

Іоанн Лістівчник помер у 2 половині 6 віку. Точна дата його смерти невідома, але десь ніби поміж 563 і 606 роками — це є суперечне в різних джерелах та в істориків теж є різні думки про дату його смерти.

Його пам'ять вшановуємо 30 березня кожного року.

Написав він свою знамениту працю »Лістівіці райська«, як керівництво й поради до життя ченців. По Іоанну Лістівчнику чернецьке життя це є шлях безперервного й важкого піднесення по лістівіці (драбині) духовного вдосконалення.

Це моральне піднесення є наслідком боротьби з власними недоліками та пристрастями, з думкою про близьку смерть. »Ліствіца«, а звідси походить й назва самого автора Іоанн Ліствічник, складається з 30 бесід про 30 різних ступенів духовного вдосконалення. Це опис відокремлених різних фаз душевного стану — не завжди виразно розмежованих. Характерна »Ліствіца« своїми алегоріями та персоніфікаціями, вияснити які має сам читач.

Сучасники її уважали найліпшою чернечою книжкою для душеспасительного читання та роздумування, щоб запобігти різним підступним моральним небезпекам.

Цей аскетично-дидактичний трактат раннього середньовіччя вміщує в собі багатий досвід психологічного самоспостереження, приклади й матеріяли.

Писаний грецькою мовою, трактат був перекладений на мови старослов'янську, латинську й арабську. Був дуже тоді популярний у Греції, Палестині, Сирії, Грузії, Сербії, Болгарії та в нас на Русі-Україні, в православному світі.

Цей богословський трактат мав у тих країнах великий вплив на моральність, літературу, фолкльор, музичне та образотворче мистецтво.

ОБОРОНЕЦЬ БЛАГОЧЕСТЯ

Гедеон, єпископ Львівський, у світському житті до постриження називався Григорієм, і був сином свого попередника, єпископа Арсеня, до постриження шляхтича руського-українського Марка Балабана. Єпископ Арсень Балабан почав керувати Галицько-Львівською єпархією від 1548 року, а його син Гедеон почав співпрацювати з ним вже 1566 року й працював зі своїм батьком більше трьох років, аж до його смерти, й цим здобув добрий досвід.

Життя і діяльність Гедеона Балабана ділиться на два, протилежних по своєму характеру, періоди: до Берестейського Собору 1596 року й після нього. Перший період складається головно з боротьби Гедеона з Львівським братством та його покровителями — Київським митрополитом та Царгородським Патріярхом. У другий період Гедеон Балабан стає великим захисником благочестивої віри православної.

1569 року, після смерти батька, Гедеон Балабан отримує свою Львівську катедру, але йому прийшлося до 1576 року змагатися за цю Галицько-Львівську єпархію з іншим суперником, Іваном Лопатькою-Остоловським, якого підтримував львівський римо-католицький архиєпископ.

У 1583 році йому довелося витримати велику боротьбу з львівським римо-католицьким архиєпископом Суліковським, який хотів силою примусити православних прийняти Григоріянський календар і наказав запечатати всі православні церкви в Львові, щоб перешкодити відправі богослужень по старому стилю в свята. Єпископ Гедеон опротестував цей вчинок Суліковського внесенням відповідного впису в львівські градські книги та оскаржив його на варшавському соймі.

Тоді архиєпископ Суліковський перепросився з єпископом Гедеоном і пообіцяв більше не вмішуватись у справи православних.

Затвердившись на катедрі, єпископ Гедеон Балабан почав змагати за зміцнення своєї влади, як ієрарха єпархії.

Його батько, єпископ Арсень, ще провадив боротьбу з Львівським братством за право володіння Унівським та Онуфріївським монастирями. За сина, єпископа Гедеона, боротьба ця до деякого ступеня змінилася, боротьба була тепер вже

не тільки за володіння цими монастирями — єпископ Гедеон домагався повного підпорядкування собі й самого Братства.

Причиною цього було втручання у справи й звичаї Львівської єпархії приїхавшого в Русь-Україну Антіохійського Патріярха Якима, що самовільно наказав змінити ці порядки, звичаї та ведення справ. Львівське братство на це погодилося, а єпископ Гедеон ні. Почалися нові суперечки поміж Львівським братством і єпископом Гедеоном та відродилися старі — за право до Онуфр.ївського монастиря. Обидві незгодні сторони поставили свою суперечку на судове вирішення Константинопольського Патріярха Яреми, що також тоді відвідав Русь-Україну. Він став по стороні Львівського братства й 13 листопада 1589 року потвердив усі його права та привілеї та дав йому монополію шкільного навчання дітей.

Берестейський церковний Собор у червні 1590 року розглянув цю суперечку поміж єпископом та братством і став по стороні останнього. Митрополит Київський і Галицький Михайло Рогоза також як зверхник єпископа Гедеона, діяв проти нього. В січні 1591 митрополит прибув до Львова та прилюдно в церкві судив єпископа Гедеона, визнав його винним та під загрозою позбавлення сану заборонив йому втручатися до братства. Єпископ Гедеон зі скаргою на митрополита Рогозу звернувся до Вселенського Патріярха Константинопольського Яреми. Патріярх Ярема спочатку ніби прихилився до єпископа Гедеона, а потім став проти нього. Король польський Жиґмонт III 15 жовтня 1592 року своєю грамотою ствердив привілеї Львівського братства й цим втрутився в справи іновірної Церкви.

Тоді єпископ Гедеон просив короля призначити комісію для розслідування та вирішення цієї суперечливої справи. Королівська комісія одноголосно визнала, що братства повинні цілком підлягати владі єпископа. Ця ухвала була в лютому 1593 року. Братство негайно подало апеляцію до короля в справі цього рішення. Митрополит Михайло Рогоза за іґнорування наказів його та Патріярха, та за перенесення церковної справи до світської влади короля, заборонив єпископові Гедеонові правити єпархією. Двічі покликаний митрополитом на суд, єпископ Гедеон ні разу не з'явився. Собор 1953 року 27 червня відлучив його з забороною архиєрействувати, а Собор у липні 1594 року повторив це саме вдруге. Єпископ Гедеон оголосив рішення цих Соборів безпідставними й незаконними, бо в них не були присутні всі єпископи, а лише митрополит і два єпископи, Собор відбувся без нього, тому

його засудили заочно, й що Собори відбулися без відома короля, який перебував тоді в Швеції на війні.

Того ж року 10 грудня на підставі цих соборних ухвал, у берестейській соборній церкві архидияконом митрополичим було проголошено відлучення Львівського єпископа Гедеона від усіх справ »святительських«.

Коли ж після того таки єпископ Гедеон заволодів Унівським монастирем, митрополит Михайло Рогоза скликав у Новогрудку на Білорусі Собор, що потвердив ухвали всіх попередніх Соборів. Але єпископ Гедеон не піддався цим ухвалам.

Професор Київської Духовної Академії кінця минулого століття, М. Петрів, так пояснює цю поведінку єпископа Гедеона: »... розвиток подій у Галичині та в усій Україні тоді потребував сильної єпископської влади для впорядкування розхитаного церковного життя та протиставлення унії з Римом. Це зрозумів і доконував єпископ Гедеон, хоча може загостреними методами, але відповідними для його часу та обставин«.

Та ця боротьба з митрополитом хутко припинилась-примирила їх справа унії. Примусила, а не прихилила, його до унії невдала боротьба з Львівським братством. Унія з Римом не була в переконанню єпископа Гедеона, як показали пізніші його поступування в цьому напрямку.

Правда, спочатку вже в 1588 році, єпископ Гедеон зблизився з львівським католицьким єпископом та висловив йому своє бажання прийняти унію з Римом. У червні 1591 р., чотири єпископи, а поміж ними і єпископ Гедеон, зголосили своє бажання підлягати владі Папи римського. В травні 1592 р., король-католик Жиґмонт III пообіцяв їм опіку та різні пільги. В грудні 1594 року приєднався до акту з'єднання з Римською Церквою, підготованому єпископами Кирилом Терлецьким і Іпатієм Потієм, і єпископ Гедеон, а в січні 1595 р., скликав він у Львові Собор духовенства своєї єпархії, що оголосив приєднання до унії з Римом 28 січня. Це прихилило до нього митрополита М. Рогозу, який після побачення з ним у Слуцькому монастирі, відновив Гедеона в усіх правах та дозволив йому святительство.

12 червня того ж року, разом із митрополитом Михайлом Рогозою та іншими єпископами, єпископ Гедеон підписав своє соборне піддання Папі Клименту VIII, але зараз же написав протест проти унії, а наступного липня поїхав до князя Константина, знаменитого оборонця православ'я, в Острі̀г та просив примирити його з Львівським братством. Того ж місяця

єпископ Гедеон вписав протест в актові книги управи м. Володимира на Волині, що єпископ Кирило Терлецький пофальшував подання до Папи без його відома, використавши чистий папір з підписом його, Гедеона, що мав інше призначення.

Коли в Львові отримали від митрополита М. Рогози маніфест про унію з Римом з датою 24 вересня 1595 року, братство внесло протест у градські книги, що відступник — митрополит не може бути для них зверхником та суддею, як зрадник, і, що на суд до нього не підуть.

Тоді митрополит Михайло Рогоза скасував усі свої попередні ухвали в користь братства та щоб прихилити Гедеона признав йому право до Онуфрієвського монастиря та до братської церкви, але це вже не змінило єпископа Гедеона в його поступованнях і є відомості, що Іпатій Потій та Кирило Терлецький надіслали йому з Риму листа з отрутою.

На Берестейському Соборі в жовтні 1596 року єпископ Гедеон Балабан стає цілком відкрито й рішуче по стороні противників усії та виголошує промову, в якій сказав ось таке: »Постанову про унію прийнято в противність правилам та звичаям нашої православної віри, нашим правам і вільностям, без відома та дозволу патріярхів, наших духовних начальників, без нарад духовного Собору, а також без волі світських осіб, як знатних старожитніх станів, так і простих людей православної віри, без згоди яких нічого ні рішати, ні чинити не хочемо«. Далі він ще додав та підкреслив, що всі ті, що тут зібралися на православному Берестейському Соборі хотять твердо стояти та вмерти за православну віру, а митрополит та решта єпископів зробили неправильно, що зреклися приналежности до Константинопольського Патріярха вселенського. Зі своєї сторони, уніяти, 9 жовтня того ж року, оголосили Гедеона Балабана й інших захисників православ'я позбавленими сану й наклали на них і їхніх послідовників прокляття, про що наступного дня видали соборну окружну грамоту.

Так стався відкритий розлам в українській Христовій Церкві.

15 грудня 1596 року король польський Жиґмонт III видав наказ усім православним своїм підданим не визнавати єпископів, що лишилися вірні православ'ю.

Але цей королівський наказ не врятував унії — був безсилий.

Патріярх Константинопольський Мелетій заповів вибори нового митрополита замість відпалого на унію зрадника, а

покищо екзархами своїми в Україні призначив таких осіб: єпископа Львівського Гедеона Балабана, викладача Луцької братської школи архимандрита Кирила Лукариса (майбутнього вселенського Патріярха) та князя Константина Острозького. Фактичним екзархом був лише єп. Гедеон Балабан.

Він охороняв перед унією з Римом не лише свою єпархію, але і в інших єпархіях, що мали єпископів уніятів, по проханню православних (благочестивих) освячував церкви, видавав антиминси, ставив священиків, про що ці єпископи-зрадники, уніяти, даремно скаржилися митрополитові й королеві.

Єпископ Гедеон Балабан наполегливо дбав про створення церковних братств, але не ставропігіяльних (незалежних від місцевого єпископа), а звичайних. Теж дуже дбав про створення друкарень, видання богослужбових та повчальних книг. Засновував нові монастирі та реформував у них чернече життя, при чому надавав перевагу чернечим гуртожиткам, але не був проти й пустельників (отшельників).

Довголітня боротьба єпископа Гедеона Балабана з Львівським братством закінчилася миром 21 січня 1602 року. Братство визнало єпископа Гедеона, як екзарха Вселенського Константинопольського Патріярха, а єпископ Гедеон визнав ставропігіяльні права Львівського братства та не вмішувався в його справи. Таким чином він для добра Церкви далеко більше уступив, ніж братство. Після примирення єпископа Гедеона Балабана з братством усі благочестиві сили місцевого православного українства з'єдналися для боротьби проти унії з Римом.

Як вже попередньо зазначалося, єпископ Гедеон Балабан дуже велику увагу приділяв виданню церковних книжок для потреб своєї єпархії й, як екзарх Української й Білоруської Православної Церкви, для обслуговування церковних громад усіх благочестивих цілої цієї Церкви.

В 1604 році він, разом із своїм небожем Хведором Балабаном, заснував у своєму родинному місті Стрятині друкарню, де того ж року було надруковано »Служебник«, а в 1605 р., — »Молитовник чи Требник, з грецької мови на словенську перекладений та досліджений«. Іншу друкарню, з вченим братством справщиків при ній, він зафундував у своїй резиденції Галичі (Крилосі), де вийшло в 1606 році »Євангеліє учительне« Патріярха Константинопольського Каллиста.

За порадою Константинопольського Патріярха Мелетія, єпископ Гедеон вирішив переглянути та виправити богослу-

жебні книжки не тільки по слов'янським текстам, але й по грецьким зразкам, тому що в той час книжки розповсюджувались перепискою, а тому мали багато помилок.

При перевірці та виправленні Богослужбових книжок звіряли їх текст із текстом новодрукованих. Перед виданням »Требника« єпископ Гедеон отримав від Патріярха Константинопольського Мелетія зразковий служебник та требник, а тому скликав Собор досвідчених священиків, на якому вирішили, що саме внести до нових книжок (»Требника« та »Служебника«) з інших православних книжок, чого не було теж у патріярших зразках. Тоді ж було перекладено з грецької мови, по наказу єпископа Гедеона, твори Іоана Золотоустого на нашу тодішню церковну мову »Про священство« і »Бесіди на діяння«, але через його смерть ці книжки не були видруковані.

Цінність діяльності єпископа Гедеона Балабана полягала в тому, що він своєю стійкою протидією латинянам та уніятам чимало сприяв підтриманню бадьорости та піднесенню релігійно-національного духу в середовищі православних українців, що довго потім ще не піддавалися уніятським насильствам. У релігійно-моральному та розумовому відношенню він стояв далеко вище над іншими сучасними йому українськими єпископами. Що ж до його власного приватного життя, то Львівське братство, його довголітній ворог, не могло знайти в його поведінці ніяких темних сторін, тоді коли в своїх скаргах східнім патріярхам воно згадувало моральні хиби інших архиєреїв та навіть самого митрополита.

Єпископа Гедеона Балабана історики називають предтечею митрополита Петра Могили.

»І ПОВІЄ ОГОНЬ НОВИЙ З ХОЛОДНОГО ЯРУ«
(У 98 роковини смерти Тараса Шевченка)

Саме тоді, як здавалось, що відвічні вороги України збиралися справляти пир перемоги, як у забуття котилися світлі традиції нашого минулого, як провідна верства народу — нащадки славних козаків і гетьманів — була вже на похилій площі спаду в духове й фізичне завмирання, прийшов на світ Тарас Шевченко, геній і пророк, апостол правди і відродження України.

Своїм огненно-віщим словом Т. Шевченко струснув совістю »рабів незрячих«, побудив із сну сучасників, увілляв у знеможені й безвільні душі животворну силу і снагу. Заговорив відважно, вогненно, могутньо, а його слова правди понеслись по всій Україні, полум'ям загорілись та людям серця розтопили і похилі спини випростали. Скрізь в Україні пролунало його віще слово істини, нашої найвищої національно-державницької правди. Протестуючи проти поневолення української нації, Т. Шевченко кинув гнобителям відважне й важке обвинувачення-пересторогу: »Схаменіться...«, бо »розкуються незабаром заковані люди, настане суд! Тоді заговорять і Дніпро і гори, і потече сторіками кров у синє море...«

Потоптаний гнобителями наш національно-державний прапор Шевченко освятив своїм мученицьким життям і заткнув його знову на верхів'я найвищого ідеалу нації, а на сторожі поставив свій пророчий, невмирущий »Заповіт«.

Ціла творчість Т. Шевченка — це неоціненні перлини-скарби самопізнання нації. Кожний його вірш нанизаний такою чистою і безмежною любов'ю до України та рідної бувальщини, що читаючи ці рядки, неначе в калейдоскопі міняються образи рідної Батьківщини, то світлі часи панування і слави, то образ України страдниці, закутої в кайдани.

Поет завжди палав гарячою любов'ю до України — »Я так її люблю, мою Україну...« Скаля цієї любови доходить у Т. Шевченка до безмежжя, до резиґнації з особистого щастя. Засланий з України в холодну й непривітну Московію, Шевченко тільки й мріє про Україну, нічого немає для нього понад Батьківщину, доля якої його постійно турбує. »Мені од-

наково, чи буду я жить в Україні, чи ні... Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її окраденую збудять...« Такої ж любови вимагав Т. Шевченко від усіх: »Свою Україну любіть, любіть її во врем'я люте... за неї Господа моліть«.

Може ніколи ще досі, такі слова Т. Шевченка не були нам такі дорогі й переконливі, як саме тепер, у час чорної смути в Україні та втрати Батьківщини. »Полюбіть щирим серцем велику руїну..., бо нема на світі (другої) країни, немає другого Дніпра«.

Шевченко — поет твердої й непохитної віри у світле майбутнє України. На геройсько-славному її минулому будував свої сподівання і віру в її майбутнє. Гордість лицарського епосу нашої бувальщини — це ґранітні основи майбутнього. Тому Шевченко й оспівує наше минуле: »Було (бувало) колись в Україні ревіли гармати, було колись запорожці вміли панувати. Панували, добували і славу і волю...« Царгород, Синоп, Трапезунд, Варна — оце й свідки минулої слави.

Хвилева перемога ворога — насилля, гніт, тюрми, заслання, Сибір, Луб'янка, Бриґідки, Соловки й десятки інших концтаборів, що їх зазнало сучасне покоління — це не упадок української нації, а тільки негідна зброя панування гнобителів на землі українській. І скажемо словами Шевченка: »Не вмирає душа наша, не вмирає воля, і неситий не виоре на дні моря поля, не скує душі живої і слова живого«.

А хіба ж є така сила-міць, щоб здужала духово поневолити українську націю? Ні — немає! Аджеж скільки вже на протязі нашої історії перекотилося по чорноземі України ворожих орд — з півночі, зі сходу, і з заходу — старі й нові німецькі гуни, білі й червоні грабіжники, а все ж таки вони захлинались цією »перемогою« і за короткий час зникали з України. Бо Україна живе в серцях і душах мільйонів її синів і доньок. Ніхто не здолав обезволити її духово, незважаючи на жахливі методи окупантів, що часто не мають собі рівних в історії людства.

Не здолали »розбійники, людоїди« правду побороти, не побороли, народ уже не мовчить. Терпкі слова правди кинув Т. Шевченко і новітнім іродам з півночі, що хвилево тріюмфують перемогою на землі українській: »Смійся лютий враже, та не дуже, бо все гине, — слава не поляже, а розкаже чия правда, чия кривда...« »Стережіться ж, бо лихо вам буде.., бо в день радости над вами розпадеться кара. І повіє огонь новий з Холодного Яру«.

Отого вогню з »Холодного Яру«, отої мести і кари народу боялися московські царі, бояться і їхні переємці — червоні гнобителі, »собіратєлі земель русскіх«.

Шевченко для нас — повсякчасний горіючий смолоскип-дороговказ на розбіжних шляхах прямування нації до своєї остаточної мети — державної незалежности й соборности. А вогонь з »Холодного Яру«, запалений у XVIII столітті гайдамаками, підсилений у 1917-1920 роках визвольними змаганнями, і сьогодні не погас. Він палає в підпіллі ОУН і УПА, він щораз то дужче запалюється полум'ям у серцях мільйонів синів і доньок України, де б вони не жили — в поневоленій Україні, на засланні чи на чужині, на вигнанні. Скрізь і всюди живе і діє невмирущий дух Шевченка, де тільки б'ється українське серце.

Не спиняють нас ні поразки, ні невдачі на шляху до визволення. »Борітеся, поборете, вам Бог помагає...« — в кожному щирому українському серці лунають слова Шевченка. Не привидами, а дійсними стають перед нами образи з нашої потом і кро'ю напоєної нашими предками, а тепер нашої несвоєї землі, де »неначе люди подуріли, німі на панщину ідуть«, а »село неначе погоріло...« Так і тепер братів наших закували в кайдани, в ярма запрягли і »навіть молитися ворог не дасть«. Тільки душі живої не скувати нікому!

Тарас Шевченко — найбільший соборник у повному значенні слова. Націю розумів він не лише, як живуче покоління, але теж і тих, що жили, і тих, що щойно житимуть — мертвих, живих і ненароджених. Він же ж і написав »Посланіє« — »Мертвим, і живим і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні сущим...«

Проминають віки історії. Могили героїв, тих, що здійснюючи ідеї й Заповіт Шевченка боролись за національне і соціяльне визволення українського народу, поростають синіми незабудьками слави, що розповість майбутнім поколінням нації, вже щасливим у власній самостійній соборній державі, про жорстоку боротьбу їх батьків і дідів з єхидним хижаком — Москвою. Ось вік добігає, як натхнені Шевченковим »Кобзарем« народжені покоління здійсняють його Заповіт.

Так, Заповіт. У ньому він передав прийдешнім поколінням свою останню волю-наказ: »Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю, волю окропіте!«

Люблячи до безтями свою Україну, Шевченко велів поховати себе на такому місці, звідки б він і по смерті міг бачити »лани широкополі, і Дніпро, і кручі«, міг слухати »як реве

ревучий«, »як понесе з України у синє море кров ворожу...« Аж тоді він »покине і лани і гори й полине молитися до самого Бога...«

Перша частина Заповіту виконана, поховано Шевченка в Україні в найкращому місці — в Каневі над Дніпром. Але замало ще потекло крови ворожої, щоб нею волю окропити.

Та засіяв Шевченко своїми ідеями багаті жнива. На його ідеях, зокрема на ідеях його Заповіту, виросли й виховалися вже покоління, цілі когорти борців-месників за кривду і зневагу чести нації. І йдуть когорти за когортами нездоланних — січові стрільці, вояки наддніпрянської і галицької армій, вільне козацтво, повстанці, бойовики УВО, підпільники і члени ОУН, бійці УПА... Здійснюють Заповіт великого геніяпророка української нації.

І тепер Україна кипить затяжними змаганнями, від Кавказу до Карпат, з північним московським наїзником. Жевріє на обріях невгасний огонь з Холодного Яру, віщує всім, що вже незабаром

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

»ХОРС ЗАЯСНІВ«

Мало кому відоме тепер в Україні ім'я Василя Семиренка, ім'я — замовчуване большевиками, а коли хто і згадав його, то зараз же сипались на В. Семиренка наклепи, як на »буржуя«, »кровопивцю« і »клясового ворога«.

Василь Семиренко — заперечення марксистсько-ленінської науки про »клясову боротьбу«. Колись, ще до »жовтневої революції«, його ім'я, поруч імені Є. Чикаленка, було чи не найбільш відомим і шанованим у цілій Україні.

Народився В. Семиренко 7 березня 1835 року. Походив з родини давніх кріпаків кн. Воронцова, що викупились на волю. Цього Семиренки ніколи не забували і завжди були щирими й щедрими до простого народу — селянства й робітників, добре знали душу й долю працюючих, бо пам'ятали, що й самі походили з закріпаченої верстви народу.

Василь Семиренко одержав купецько-технічну освіту у вищому купецькому пансіоні в Петербурзі, а потім упродовж років доповняв її в Парижі, в лабораторії Бусіна.

По скінченні навчання з невеликою сумою грошей, яку він одержав у спадщині, почав відновляти напівзруйновану фабрику цукру в Сидорівці. Жив дуже ощадно, відмовляв собі будь-якої утіхи, присвячуючи всю свою енергію задуманій справі. Так швидко поставив він свою маленьку фабрику на таку висоту, що здивував і великих продуцентів цукру. Щоправда, крім праці й енергії вкладав Семиренко у свою фабрику також свої власні винаходи, про які заговорили технічні журнали, що зробило ім'я Семиренка відомим і в науці. Вслід за цим поправлялися і його фінансові справи. Семиренко ставав заможним, багатів, але своє багатство використовував він не лише для розбудови свого виробництва. Він завжди пам'ятав, як каже Т. Шевченко, про потреби свого »меншого брата«, своєї вітчизни, свого народу. Тут і джерело його щедрих пожертв на українські справи.

Не думаючи про своє особисте щастя, не віддаючись життєвим побутовим утіхам, він брав жваву участь своїми грошовими засобами в різних українських культурних починах. Особистий приятель українських учених і діячів — Ол. Кістяковського, а потім В. Антоновича, — Семиренко разом з

ними обговорював національні справи і зараз же відкликався на них досить великими пожертвами, але анонімно. Його сучасники-українці, особливо кияни, знали, що є якийсь великий добродій-жертводавець, але не знали хто він. Знали того доброчинця лише під іменем »Хорс«, а вислів »Хорс заяснів« означав, що хтось дав на якусь національну справу нові засоби.

Тільки згодом удалось підрахувати, скільки зробив цей »Хорс« — Василь Семиренко — для різних українських культурних справ. Задумали, наприклад, якесь видавництво і ту зараз же з'являвся він, його доброчинець-фундатор. На журнали »Київську Старину« і »Україну« він видав понад 35 тисяч царських рублів. Покривав усі дефіцити »Літературно-Наукового Вісника« з того часу, як перенесено його до Києва. Щедрі пожертви давав він і на Українське Наукове Товариство в Києві. Головно його пожертвами втримувався »Літературний фонд« допомоги українським письменникам, з якого, між іншими, декілька років перед смертю діставали місячні допомоги й Леся Українка та Михайло Коцюбинський.

В кожному питанні, що стосувалося до національних справ, до поліпшення життя народу — Василь Семиренко виявляв свою глибоку ідейність, доброту й чутливість, готовість кожної хвилини відізватися на потреби громади. Але на сторінках преси не зустрічалося тоді його імені, як великого доброчинця-мецената української культури, бо він був такий скромний, що всю свою жертвенність на громадські справи приховував під анонімом »Хорс«.

17 грудня 1915 року українська громадськість м. Києва віддала Василеві Семиренкові останню шану, поховала цього тихого, скромного, але щирого й жертвенного українського патріота на Аскольдовій могилі.

Тепер на Батьківщині ім'я його забуте, тож згадуємо його хоч кількома словами тут на чужині, де для української визвольної справи треба нам якнайбільше таких »Хорсів«. Лишив він нам велику прикладну моральну науку, як можна вірно служити своєму народові. На жаль, правду кажучи, мало між нами, особливо між українськими підприємцями, є таких, що йдуть слідами Василя Семиренка, про яких можна б сказати — »Хорс заяснів«.

ХТО ФАЛЬСИФІКАТОР?

Як відомо, інж. Павло Штепа, знаний дослідник і автор праць з історії Сходу Европи, в 1968 році видав свій новий твір — »Московство«, що складається з двох томів (700 стор.).

В цій історичній розвідці автор докладно, послідовно й основно розповідає про походження, зміст і форму московської духовості в історичному аспекті, себто без маскування, без підфарбовування та змивання темних плям, як це завжди чинили і роблять московські історики-фальсифікатори та їхні поплентачі-вислужники, »дядьки отечества чужого«. З цього правдивого з'ясування московської історії і духовості маємо дійсну, справді жахливу картину історії московського імперіялізму й шовінізму.

Праця автора — наслідок його багатолітньої студії всебічних властивостей московської нації. Він зібрав багатющий матеріял, проаналізував його, а свої висновки пропонує дослідникам і читачам. Знаємо, що факти — річ »уперта«, їх ані заперечити, ні викинути не можна і саме з фактів складається праця Павла Штепи. Тому його твір не тільки корисний і правдивий, він також постачає для кожного дослідника особливо важливий джерельний матеріял для дальших студій московської історії, духовості та імперіялізму. Такий матеріял сьогодні, в час важкої боротьби української нації з московськими імперіялістами, дуже необхідний для всіх: політиків, науковців-дослідників, публіцистів, журналістів, культурних і громадських діячів.

Читачі »Визвольного Шляху« частково вже ознайомлені із змістом твору Павла Штепи, бо окремі розділи »Московства« були надруковані в нашому журналі.

Але ця особливо корисна для українців і всіх поневолених Москвою народів праця викликала велике обурення московських імперіялістів-фальсифікаторів та їх вислужників, бо завдала московській імперії особливо болючого удару. Вони негайно змобілізували свої »наукові« сили, і то з-поміж малоросів, щоб розправитися з автором »Московства«.

І так у »київському« (бо виходить у Києві) »Українському (бо на »украинском языке) історичному журналі« (ч. 5, 1970 р.) появилась горерецензія придворних московських лякеїв

— Н. Комаренка і М. Котляра п. з. »Ганебна фальсифікація російсько-українських історичних зв'язків«. Приглянувшись до цієї »рецензії« з-під батога, відразу видно, чия невидима рука виводила оті чудернацькі рядки за підписом згаданих »малоросійських« дворян«. Нічого нового в тій »рецензії« нема, відчувається в ній старомосковський дух, трохи підфарбований »по-модерному«, дух московського патріярха з XVII стол., Йоакима, царя Петра І, цариці Катирини ІІ, Миколи І, Олександра ІІ, Валуєва, Побєдоносцева, Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва, словом — дух усіх душителів-гнобителів української нації та інших поневолених народів.

Автор »Московства« подав у своїй праці джерельні матеріяли і правдиві факти з історії Московщини, натомість Комаренко і Котляр, замість протилежних фактів, висловлюють »обурення«, що автор використав »необ'єктивно« матеріяли, які очорнюють московську націю і відмежовують від неї українську. Що ж »необ'єктивне« в праці П. Штепи? Хіба ж неправда, що в історії Московщини переважають варварські елементи московської духовості: відвічне загарбництво-імперіялізм ще з часів Андрія Боголюбського (XII стол.), колись »білий«, а тепер »червоний«, безперервна деспотія-тиранія на всіх етапах московської історії, що породжувала й далі породжує отих усіх іванів грозних, петрів »великих«, катерин ІІ, біронів, ніколаїв, палкінів, ленінів, дзєржинських, сталінів і їм подібних деґенератів людського суспільства. Таких типів в історії України не було й нема.

Павло Штепа в »Московстві« користується історичними джерелами, подає вказівки, звідки їх узяв. Він аналізує і московське красне письменство (художню літературу), адже згідно з твердженням »мудрої партії«, письменники — це »інженери людських душ, отже і їхні твори віддзеркалюють духовість москалів, почавши ще із XVI століття.

Очевидно, Павло Штепа не перший проаналізував московську духовість та історію. Згадати хоч би нашого безсмертного генія Тараса Шевченка чи тепер Д. Донцова з його капітальними працями про московство.

Дуже обурило Комаренка та Котляра те, що П. Штепа для означення москалів (московського народу) не хоче вживати фальшивих термінів »росіяни« і »російський народ«. Бідні слуги рабовласників не мають відваги глянути в очі історичній правді, тому нібито й не знають, що москалі привласнили, просто вкрали собі нашу стару назву Русь та цілий період нашої історії до навали монголів. Адже до Петра І самі

ж москалі, як і цілий світ, звали себе москалями, москвинами, свою країну — Московією, Московщиною, Московським князівством, »царством«, »государством« тощо. Отже, це їхня історична й природна назва. »Рецензентам« млосно стає, що П. Штепа »стриже без розбору« всю московську націю під »один гребінець«, себто — не визнає ленінського вчення »про два культурні потоки в кожній нації«, що складаються з панівної верстви та пригнобленого низу (простого люду). Але й тут П. Штепа має слушність. Уся політика московських царів, колишніх і теперішніх, була і є імперіялістична-загарбницька, а реалізували її всі московські кляси, від дворян до низів чи від капіталістів до пролетарів. Усі ті московські кляси, як і теперішнє »безклясове суспільство«, були і є імперіялістичні й шовіністичні. Після революції в московській імперії 1917 року, коли до влади прийшли московські пролетарі-комуністи, в московській шовіністично-імперіялістичній політиці нічого не змінилося.

Ленін і його партія реставрували стару московську імперію з усіма проявами її колоніяльної політики (московізації поневолених народів, їх грабунку й визиску, і то ще більшою мірою, як за царату). Сталін подвоїв грабунок і гноблення поневолених народів, поширив загарбництво своєї імперії, а його наступники Хрущов і Брежнєв чинять це саме. Поет-імперіяліст Пушкін став для всіх москалів духовим батьком.

Нам не дивно, що такі розвідки, як »Московство« П. Штепи, викликають перестрах Москви і її вислужників-яничарів, бо слово — каже Леся Українка — »тверде, як криця«. Воно служить визвольній боротьбі поневолених Москвою народів, стає пробойовим гаслом в ідеологічній боротьбі, що йде поруч (часом раніш) збройної боротьби. Слово Шевченка, Франка, Лесі Українки породило бойові дії українських революціонерів-самостійників, збройний чин українських армій у 1918-1921 роках, а потім революційної ОУН-УПА. Воно ж, це слово, приведе до нової збройної боротьби української нації за волю і державність.

Віще слово національних геніїв рятує націю від фізичної і духової смерти. Адже Тарас Шевченко заздалегідь остерігав український народ від найбільшого лиха, яке прийде тоді, »як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні окраденую збудять«. Так і сталося у 1917 році, коли тодішні »комаренки« і »котлярі« пропагували співжиття і спільну дію з московськими »демократами-прогресистами« з-під стягу Керенського — Леніна, нових московських ватажків.

Успіх т. зв. українізації в 1920 роках був можливий тільки тому, що нові червоні московські імперіялісти почували себе ще надто слабими, щоб повністю взяти Україну в свої руки, а як тільки »вбились у колодочки«, зараз же почали наступ і розгромили не лише »українізацію«, а й всі українські культурні сили, що її здійснювали.

Сьогодні Україні потрібна вже не »українізація«, а українська національна революція, що її так панічно боїться Москва разом із своїми вислужниками-яничарами.

Комаренко і Котляр оскаржують П. Штепу, що він »трудящим« чіпляє ярлик вандалізму, себто обвинувачує їх за руйнування культурних і матеріяльних здобутків поневолених народів у колишній царській імперії. Звичайна московська фальшивка, бо автор пише про москалів, а не про »трудящих« поневолених народів. Адже саме їх пограбували московські імперіялісти, забрали їм волю і державність та перетворили їх на своїх рабів. Поневолені Москвою »трудящі«, головно України, ще з XII століття, з часів наїзду орд Андрія Боголюбського на Київ, рятували свої культурні й матеріяльні здобутки від московських загарбників як могли, навіть ціною крови і життя. »Трудящий« народ України рятує свої культурні скарби від загарбницьких рук московських злодіїв-розбійників і сьогодні, навіть у Космачі на Гуцульщині, як пише про це Валентин Мороз. Під час другої світової війни »трудящі« України, Білорусі, балтійських країн та інших народів рятували від заглади всі свої культурні й матеріяльні рештки, що їх ще не вспіла була пограбувати Москва перед війною. Адже Сталін дав наказ своїм червоним ордам лишити лише »спалену землю« під час відступу перед ордами його побратима Гітлера.

Саме тоді українці, білоруси, естонці, лотиші, литовці та інші народи, опинившись між молотом і ковадлом, рятували свою націю життям своїх найкращих синів і дочок. Тому й постала Українська Повстанська Армія (УПА), творилися повстанські національні відділи поневолених народів, що дали початок Антибольшевицькому Блькові Народів (АБН).

Комаренко і Котляр лають також історичну концепцію М. Грушевського, а П. Штепу за те, що він — нібито — »ненауково« намагається доказати угро-фінське походження москалів, їх неслов'янськість та цілковиту духову й фізичну окремішність українського народу. Але не вони, а саме М. Грушевський та П. Штепа мають слушність, бо московський народ справді витворився з підбитого слов'янськими завойов-

никами угро-фінського субстрату, що прийняв церковно-слов'янську мову (староболгарську книжну) і на півночі був під впливом ільменських (новгородських) словенів, а на півдні — білорусів. Особливий вплив на формування московської духовості мала 200-літня татарська зверхність над москалями, що стала джерелом московського самодержавства-абсолютизму.

Коли ж мова про походження Трубецьких, Волконських і Оболенських, то »історикам« Комаренкові й Котляреві треба бодай заглянути до такої історичної допоміжної науки, як генеологія, бо щойно тоді можна б »дискутувати« з ними.

Коли ж мова про »спільне походження« українського і московського народів, то насправді між ними спільного хіба стільки, як у філіппінців і народів Південної та Центральної Америки з Еспанією, або ж тієї Еспанії, Португалії і Франції з античним Римом. Таке саме відношення може мати московський народ до нашої стародавньої Київської княжої держави.

Згадані автори »рецензії« каґебівськими методами приписують П. Штепі багато різних »наукових« закидів: він »необ'єктивний«, »несумлінний«, подає »неправдиві« інформації і факти, робить »наклепи« на сучасне життя в СССР, зокрема в Україні тощо. Але всі ті оскарження цілком голослівні, необґрунтовані, написані на доручення »старшого брата« і не мають нічого спільного з історичною наукою чи з дійсним станом поневоленої України. Це московська фальшивка під київською вивіскою і українською мовою. Хто ж її автори? Покірні раби »атечества чужого«, чи просто страхопуди, що хоч і знають правду, не мають відваги відкинути доручення своїх панів-рабовласників?!

Фальсифікуючи історичну правду на шкоду українському народові, вони ховаються за спину »трудящих«, але забувають, що зближається час, коли народ справді скаже своє слово, як і сказав уже в 1918-1921 роках, а потім у 1940 роках. А пізнати правду допоможе йому і праця П. Штепи.

ДВІ ПРОТИЛЕЖНОСТІ

Тарас Шевченко й Україна та Олександер Пушкін і Московщина — це дві протилежності, але до того треба ще додати два обопільні заперечення в галузі культури, духовості, політики, економіки та навіть у географічній спрямованості теренів. Тарас Шевченко — це пророк, втілення й вияв духовості українського народу, а тим самим для москалів був і є Пушкін. Тому обидва вони є обопільною протилежністю й запереченням.

Усі намагання москалів і »дядьків отечества чужого« підпорядкувати нашого Кобзаря впливам Пушкіна та зблизити їх не витримує критики, бо це безпідставне й абсурдне так само, як це було б у випадку зближування північного й південного бігунів. Їхні життьові шляхи і творча діяльність, мораль та їх настановлення є цілковито відмінні й немає нічого схожого чи спільного, щоб їх з'єднувало.

Найкраще можна у цьому переконатися тоді, коли розглянути й порівняти їхнє життя, діяльність і творчість, бо ніякої подібности в них не знайдемо. Походження їхнє різне, інше, життьові шляхи є також повністю відмінні. Наш Пророк народився й виріс у родині селянина-кріпака, закріпаченого московськими царями та тяжко визискуваного і гнобленого московським поміщиком Енґельгардтом; учився він більше самотужки, — за його словами — »як пас ягнята за селом« та у п'янюги-дяка, який більше захоплювався »зеленим змієм«, ніж виконанням обов'язків учителя дітей, і за тодішнім звичаєм навчав своїх учнів різкою та пояском. Потім, замість дати йому змогу продовжувати освіту, Енґельгардт узяв малого Тараса за »козачка«, який набивав йому люльку й виконував різні його забаганки, а коли вони не виконувалися пильно, то Тарас був караний паном чи його посіпаками.

Спостерігаючи життя українців-кріпаків, колишніх вільних хліборобів, закріпачених Москвою і Варшавою, Тарас набирав життьового досвіду, а в найбільшій мірі для його національно-політичного вироблення послужили спогади й перекази його власного діда, рідні та сусідів про незабутні й вічнопам'ятні дні слави козаччини та гайдамаччини, коли його предки по-геройському боронили своїх вольностей.

Завдяки щасливому випадкові, збігові обставин і допомозі добрих земляків, молодий Тарас став вільним і закінчив Академію мистецтв, приглядаючись далі до прикрої, суворої і несправедливої дійсності, яка панувала в довкіллі, оточувала його й загартовувала до боротьби. Тепер уже остаточно виробилися його національні погляди, світосвідомість, патріотичні переконання та становища, як нашого національного пробудителя, пророка й українського поета-революціонера, що став міцною, незламною, непоборною і незнищимою твердинею, символом, герольдом нашої української національної пробойової духовости, нашої відвічної національно-патріотичної української стихії.

Ось власний поетичний малюнок долі рідного Шевченкового гнізда:

»... Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині..., а ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їх поголили!
А сестри... Сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!«

Але як формувалася його протилежність, московський поет А. Пушкін, цей великодержавний москвин-єдинонеділимець і московський імперіяліст?

Про нього відомо слідуюче. Народився в сім'ї московського поміщика-дворянина, ріс і виховувався як типовий панич у дуже вигідних обставинах, під пильним наглядом няньок, »дядьків«-кріпаків та бонн-ґувернанток і у висліді став московським випещеним паном. Студіював у Царськосельському ліцеї, де на випускних екзаменах, у присутності аристократичної московської еліти, дістав дуже високу оцінку від старого екатерининського барда, Гаврила Державина, відомого своєю підлабузницькою одою, написаною Катерині II п. н. »Фелиця«.

Тоді ж він отримав від царя випускну грошову нагороду і став на службу в державній адміністрації, де, поруч з працею, писав свої вірші. Правда, в тому першому московському ліцеї, щойно заснованому, не давали ґрунтовних знань, але все ж таки їх було набагато більше, як у навчанні Тараса Шевченка. Та й умови цього навчання були не до порівняння. Будучи паничем, Пушкін виростав у вигодах, поводився безтурботно й писав свої свірші легковажно, часом лише для розваги. Інколи ці вірші ставали його заробітком, а про свою освіту він коротко згадує у віршованому романі »»Євгєний Онєгин«, де є також деякі автобіографічні моменти: »... учились всему понемногу: чему небудь и как небудь« — тобто без ґрунту й системи.

Все ж таки це було не до порівняння з навчанням нашого Тараса Шевченка, який за дитячих і юнацьких років був невільником: учився крадькома й не систематично, а як кріпацький синок був то пастушком, то кімнатним козачком, то виконував іншу фізичну працю. В Академії, після звільнення з кріпацтва, він вивчав мистецтво, але все, що знав, придбав самотужки, самоосвітою та спостереженнями.

Відмінними були не лише дороги Шевченка й Пушкіна, але також їхні вдачі, зацікавлення й погляди. Й коли Шевченко ставився до всього поважно і глибинно, то Пушкін — поверхово й легковажно. Ці національні та соціяльні відмінності й відбивались у творчості обидвох поетів. Шевченко був революціонером, а Пушкін тільки вільнодумцем, і лише у вузькому колі свого оточення, своєї верстви і свого стану; в нашого Шевченка домінують думки про вільність і щастя для всіх людей, а в Пушкіна — тільки для його оточення, для таких, як він сам був.

Для чого кожний із них пише свої твори? Це треба знати, щоб зрозуміти духові обличчя авторів та вартість їхніх творів. Отже, Т. Шевченко на це ще замолоду відповідає у знаному вірші-пісні »Думи мої...«. Тут він тужить за рідним краєм, сумує над долею України й у ній сподівається знайти щире серце та щиру правду:

»Серце рвалося, сміялось,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий гай зелений,
За ласки дівочі,
За степ та могили,

Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині«.

Те ж саме повторив Шевченко й наприкінці свого життя в натхненній молитві до Божої Матері:

»Святая праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Літучі літа марно тратить,
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
. . . . . .
Подай душі убогій силу,
Щоб огнене заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Вкраїну понеслось,
І на Вкраїні освятилось
Те слово — Божеє кадило,
Кадило істини! Амінь«.

Він благає собі могутньої сили того правдивого слова, що зможе визволити пригноблений народ (»Осії глава XIV«), і через те всі твори Шевченка, навіть найдрібніші й гумористично-сатиричні, є закликом до волі і правди або протестом проти насильства й поневолення. Це єднає їх усіх в органічну цілість.

Зовсім інакше представляється справа з Пушкіном: »... не думайте, чтобы я стал смотреть на стихотворство с детским тщеславием рифмача или как на отдохновение чувствительного человека, оно просто мое ремесло, отрасль частной промышленности, доставляющей мне пропитание и домашнюю независимость« — писав він до А. Казначеєва 25.5.1824 року. А за рік перед тим у листі до брата в січні 1823 року писав таке: »Для чего ти поєшь? — На сей вопрос Ламартіна (тогочасний французький історик) отвечаю: я пел, как булочник печет, партной шьёт, лекарь, морит — за деньги, за деньги, за деньги — таков я в наготе моего цинизма«.

Те ж саме він писав у листі до князя В'яземського 10.11.

1825 року, шефа жандармів графа А. Бекендорфа 20.1.1827 року та до інших. А віршованим оправданням тієї ідеології А. Пушкіна служить його власний вірш »Разговор книгопродавца с поэтом«, написаним у 1824 році:

»Без денег и свободы нет...«

А далі знову:

»Нам нужно злато, злато, злато,
Копите злато до конца...«

А. Пушкін, як московський »барін«, у протилежність до нашого народнього поета Т. Шевченка, любив розкішне панське життя й тому використовував свій поетичний талант не як поет-ідеаліст, а як заробітчанин, для набуття багатства, для ведення життя в розкошах, розвагах, пустощах і їм подібних речах. Це його тісно пов'язало з московським царатом, якому він служив, а жадоба грошей власне і зробила його співцем московського імперіялізму.

Перебуваючи в 1831 році поза імперськими столицями (Петербурґом і Москвою), 3 липня того ж року А. Пушкін написав листа до свого приятеля Плетнева: »... вели Смирдину (видавцеві Пушкінських творів) прислать мне денет или я сам являюсь к нему...«

Настільки ж щирою й суцільною є творчість кожного з них, тобто Шевченка й Пушкіна? Т. Шевченко писав протягом 23 років (від 1838 до 1861) й за той час він багато пережив та перетерпів. Хоч це й відбилося на його творах, але не порушило їх суцільности, не торкнулося основного ляйтмотиву його поезії. Мало того, що Шевченкові твори тісно пов'язані з його духом і цілим життям, — вони є щирі. В що Шевченко вірив, про те й писав; про що писав, у те він вірив. Любов до свого народу й вітчизни — України, до знедоленого рідного люду — ось зміст Шевченкової творчості. Тому то він і співає так сміливо й щиро:

»Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попід тинню сиротами,
А я тут загину.
Там найдете щире серце

І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!«

Тут ллється, як відчуваємо, щира, віддана й безмежна любов до України, а таке ж саме велике почуття нуртує в наступному вірші Тараса Шевченка:

»Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем
Велику Руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не питайте, не шукайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!«

В нашого поета-пророка існувала, можна сказати, досмертна любов до України:

»Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить!«

І на тлі цих ідей він залишає своїм землякам урочистий »Заповіт«, який став безсмертним:

»Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій«.

Він певний, що навіть після смерти не знайде спокою доти, доки не прийде час визволення України, доки нащадки не зможуть пом'янути його вже цілком певно »в своїй сім'ї вольній, новій...«. Отже, хто любить свій край і народ, того цей народ шанує.

Підходи до тотожніх речей у Т. Шевченка й А. Пушкіна є цілковито різні й протилежні. Наприклад, Т. Шевченко у своєму вірші »Сон« (У всякого своя доля) пише так:

»Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов увесь світ хоче
Загарбати.
Хто ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
»Первому Вторая«
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися!..«

Тут, у цьому словесному образі, Т. Шевченко подає цілком зрозумілу, дуже яскраву й підкреслено негативну оцінку ролей двох найбільших московських імперіялістів царської епохи, вірним наступником яких став Ленін.

А. Пушкін, у протилежність оцінки Т. Шевченка, захоплено оспівує царя Петра І та його діла такими рядками пії-ти: »Люблю тебя, Петра творенье«, а далі, будучи сам імперіялісто-великодержавником, впадає в імперіялістичний патос мілітариста-завойовника:

»Отсель грозить мы будем шведу.
Здесь будет город заложен
На зло надменному соседу!«

Ці слова, а фактично пляни царя-ката Петра І є одночасно щирими думками А. Пушкіна.

А в Т. Шевченка, у відмінність від А. Пушкінських панегіриків царям, є такі виразні, непомильні й характерні слова, якими він оцінює московських коронованих осіб:

»О, люди! Люди-небораки,
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!«

В іншому місці, знову ж таки у протилежність до А. Пушкіна, читаємо в Т. Шевченка слідуючі рядки:

»Ходім у селище — там люди,
А там, де люди, — добре буде,
Там будем жить, людей любить
Свойого Господа хвалить...«

А в Пушкіна лежить серце до царів, і він схиляє голову перед ними та перед великими панами: »пирует цар великий« (Петро I), потім пише таке:

»Озарен ли честью новой
Русский штык, иль русский флаг?«

Або далі:

»Годовщину ли Полтавы
Торжествует государь?«

Так, у 1835 році А. Пушкін у своєму вірші »Пиршество Петра Первого« вихваляє царя-імперіяліста й захоплено величає цього кровопивця народів. А в 1828 році, на протязі трьох тижнів, він викінчує свою поему »Полтаву«, в якій обливає болотом і називає брудними, ганебними епітетами наших героїв та національно-державних керманичів — гетьманів Івана Мазепу й Пилипа Орлика, вихваляючи одночасно жорстокого народовбивця московського царя Петра I та зрадників типу Кочубея, Іскри, Галагана та ін., яких Шевченко, навпаки, ганьбив.

Поему »Полтава« А. Пушкін написав під враженням перебування в Україні, тому в ній він вихваляє українську природу, із захопленням висловлюється »Тиха украинская ночь« та з переляку, що Москва втратити українські природні багатства, оскаженіло нападає на наших гетьманів — Мазепу й Орлика.

В 1829 році А. Пушкін перебуває з московською армією в кампанії, скерованій на завойовання Кавказу, й пише тут »Путешествие во время похода в Эрзерум 1829 года«, захоплю-

ючись успіхами московської зброї в підбиванні кавказьких народів та нав'язуючи ці успіхи до попередніх. Ось, наприклад: »Полки наши вошли в Эрзерум, и 27 июня, в годовщину Полтавской битвы, в 6 часов вечера русский флаг развевался над Эрзерумской цитаделью«.

У своїй поемі »Кавказский пленник« А. Пушкін погрожує народам:

»Смирись, Кавказ, идет Ермолов!
И смолкнул ярый крик войны!
Все русскому мечу подвластно...
Кавказа гордые сыны.
Сражались, гибли вы ужасно, —
Но не спасла вас ваша кров...«

В цій поемі Пушкін перегукується зі своєю попередньою поемою »Медный всадник« саме так:

»Красуйся град Петров и стой
Непоколебим, как и Россия!«

В 1831 році у вірші »Клеветникам России« він нахваляється і пророкує, що »Славянские ручьи — солются в русском море« і знову грозить Європі:

»Иль старый богатирь, покойный на постели,
Не в силах завинтить свой измаилский штык?
Иль русского царя бессильно слово?
Иль нам с Европой спорить ново?
Иль русский от побед отвык?«

В тоді ж написаному іншому вірші »Бородинская годовщина« А. Пушкін поновно кидає погрози сусідам:

»Иль мало нас от Перми до Тавриды?
От финских хладных скал до пламенной
Колхиды!
От потрясенного Кремля
До стен недвижного Китая,
Стальной щетиною сверкая,
Не встанет Русская земля?«

Бачимо виразно, що А. Пушкін це поет московського захланного імперіялізму, тоді як Т. Шевченко у своїй поемі »Кавказ« (1845 р.) оспівує Прометея й борців за волю народів Кавказу. Справді вражаюча протилежність у підході до тієї самої справи!

Наш геніяльний Тарас Шевченко в одному зі своїх віршів висловлює таке пророцтво:

»І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, не вечірній
Тихо засіяє...
Обнімітесь же, брати мої,
Молю вас, благаю!«

Тарас Шевченко понад усе прагне волі України, але вона ніколи не прийде сама. Її треба здобути й вибороти. Й поет накреслює шлях:

»Добра не жди,
Не жди сподіваної волі,
Вона заснула: цар Микола
Її приспав, а щоб збудить
Химерну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить«.

Тому Шевченко й закликає в »Заповіті«:

»... Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!«

А Пушкін викваляє »... славных Екатерининских орлов«, тобто руїнників козацьких вольностей і завойовників інших народів.

До свого власного, особистого в них теж різний підхід, різні оцінки й бажання. Це яскраво виявляється у словах звернення Шевченка до свого приятеля Якова де Бальмана, які вміщені в поемі »Кавказ« (18.2.1945 р.):

»Вітер тихий з України
Понесе росою
Тії думи аж до тебе«.

А ось скромні сердечні почуття й побажання Т. Шевченка написані у збірці »В казематі«, коли він був на засланні в Казахстані 1847 року:

»Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!..
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох не однаково мені!«

Великий Кобзар думає не про себе, а про Неньку-Україну, турбується її ділею, в той час, як самозакоханий москаль А. Пушкін гордовито вихваляє сам себе, підносить свою особу вгору, сам себе коронує вінком слави:

»Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не заростет народная тропа«,

а в кінці цього ж самого вірша проголошує самовпевнено, що поклонятимуться йому повік-віки всі народи московської імперії і навіть всесвіту:

»... и гордый внук славян,
и фини, и ныне дикий
тунгуз, и друг степей калмык...«

Бачимо наочно величезну різницю в ментальності двох різних народів, виявлену в поетичній творчості їхніх чільних письменників-пророків, цілковито протилежну духовість та обопільне заперечення понять і цінностей. Власне тому велику помилку робить той, хто хоче їх об'єднувати або дошукуватися духової спільности чи позитивного впливу на Т. Шевченка гордого імперіяліста А. Пушкіна, безбожника, який у своїй »Гаврилияде« допустився блюзнірства й порнографії, тоді коли Т. Шевченко у своїй поемі »Марія« подав зразки найкращих якостей естетизму, ідеалу і святости Діви Марії. Та й взагалі вся творчість Тараса Шевченка дуже релігійна та побожна.

Й коли слова А. Пушкіна про Богоматір у вищезгаданій поемі брутальні, подекуди зовсім не надаються до друку й до вимовлення, то Т. Шевченко у своїй поемі »Марія« поклоняється Святій Діві Марії й каже: »... Хвала і похвала Тобі, Маріє!«

В передостанньому вже передсмертному вірші »Чи не по-

кинуть нам, небого« (14.-25.2.1861 р.) Т. Шевченко закликає молитися всемогутньому Богові, боротися проти гнобительки Москви й царів — катів неситих. А. Пушкін наприкінці свого життя домагається »чинов, орденов, службы. . .« Він висловлюється, що пора перейти »от бурной поэзии к прозе«, й тоді ж просить шефа московської царської жандармерії графа Бенкендорфа підвищити його на дві ранґи »за выслугу лет« — від 1817 по 1824 роки.

В 1831 році А. Пушкін пише в листі до цього ж графа Бенкендорфа таке: »Если Государю-Императору желательно будет применить мое перо для политических статьей буду стараться подробно и настойчиво исполнить волю Его Величества« (царя Миколи I — Є. А.).

А потім додає: »В России (тодішній — Є. А.) периодические издания не являются представителями разных политических партий, у нас несуществующих (тоді — Є. А.) и правительству нет надобности иметь свой официальный журнал, но все таки общественное мышление нужно соответствующим образом направлять, и для этой цели необходимый такой журнал«.

Далі йдуть слідуючі стрічки: »Я с радостью взялся бы за редактирорание политического и литературного журнала, то есть такого, в котором бы печатались политические и заграничные новости, какой соединил бы способных писателей и приблизил их к правительству (царя Миколи I — Є. А.), людей полезных, которые до сих пор сторонятся от него, считая его недружелюбным по отношению к образованию и культуре«.

В одному з наступних листів А. Пушкін дякує через графа Бенкендорфа цареві Миколі I за сплату його боргу — 60 тисяч рублів (так продавався Пушкін), закінчуючи цей лист слідуючими словами: »Граф имел честь быть у Вас, но не имел счастья Вас застать. Очень благодарен Его Величеству (цареві Миколі I — Є. А.) за благодеяние и прошу принять мою искренюю благодарность. Всегда и везде преданный Вам А. С. Пушкин«.

Тоді ж він щиро дякує царю Миколі I через вищезгаданого графа-жандарма за царський дарунок — нове видання »Собрание законов Московской империи XIX столетия«, а потім пише свої вірнопіддані й щиро-імперіялістичні вірші: »Медный всадник«, »Перщество Петра Великого«, »Клеветникам России« й »інші.

Тепер подамо кілька прикладів, як оцінює А. Пушкіна,

цього найліпшого поета, »божка« московської інтеліґенції сама московська критика.

В. Сіповський у »Русском биографическом словаре«, том XV, стор. 277 пише таке: »Сам Пушкін, при всей особенности своего духа, имел в себе, как результат образования, довольно много предрассудков и недостатков, унижающих его всю его жизнь: он чувствовал себя быше »черни« (духової — дух... Эта внутренняя борьба проходила красной китью чрез Є. А.), даже той, которая посещала аристократические салонны, но в это же самое время ценил ёё мнение и боялся ёё осуждения«.

Найголовніший московський критик того часу В. Белинський, великий противник Тараса Шевченка, висловився про свого ідола-поета слідуючими словами: »Муза Пушкина — это девушка-аристократка« (тобто відірвана від життя й самозакохана — Є. А.).

Інший видатний московський критик і письменник Чернишевський сказав про Пушкіна, що він »поэт-мастер, но не мыслитель« (тобто легкодумний — Є. А.).

Ще один видатний московський критик-публіцист Добролюбов відмітив, що »Пушкин очень хорошо знал о страданьях народов, но какое ему дело к ним, и начал воспевать Бородинские годовщины, а потом отвечать« »клеветникам России« (вихвалювати московський імперіялізм — Є. А.).

А найлівіший із московських критиків-публіцистів, так званих »революціонерів-демократів« Писарів уважав твори Пушкіна придатними лише для того, щоб приспати народ в інтересах панівної верстви, »легкомысленным версификатором, восхищенным мелкими суевериями, личными чувствами и совершенно неспособным анализировать и понимать общественные и философские вопросы нашей эпохи. Он создал из себя кумира самохвальства, перед которымм склоняли голови ничтожные филистеры (міщухи — Є. .А.), и то по старому обычаю и в связи со служебными обязанностями«.

Так говорили про А. Пушкіна ліберально-прогресивні москалі, так звані »революціонери-демократи«, але зате який він був близький одвертим московським реакціонерам-імперіялістам, великодержавникам-обрусителям — ледве чи не святий для них.

Один із найяскравіших і найбільших у XIX столітті реакціонерів, критик-публіцист і редактор Катков сказав так: »Заслуга Пушкина главным образом состоит в том, что он своим творчеством обьединяет все народности России, гово-

рит о том, что все славянские ручьи сольются в русском море«, що, кажучи іншими словами означає русифікацію всіх не-московських народів.

Федір Достоєвський, світової слави московський реакційний письменник-мислитель (українського походження — Є. А.) ствердив, що Пушкін втілював у своїй творчості »национальную московскую силу«. А вже згаданий попередньо московський біограф-критик Сіповський сказав у заключному слові про Пушкіна »В русском биографическом словаре« Половцева таке характерне речення: »Как Петр I (московський цар — Є. А.), так и Пушкин стали такими явлениями московской истории, которые всегда будут заполнять ум московских людей« (душу — Є. А.).

Виникає питання — як же перегукується зі своїми царськими попередниками-москалями совєтсько-комуністичний СССР, новий, але вірний і щирий спадкоємець старої царської буржуазно-поміщицької Московщини?

Відповідь проста: А. Пушкін і його творчість у сучасному Совєтському Союзі є в такій самій пошані й обов'язкова всюди, як і в старій московській імперії. Наприклад, московський журнал »Коммунист«, ч. 14, за вересень 1973 року в статті п. н. »Во имя духового обогащения народов« пише так: »... родной нашему времени Пушкин и всепланетная слава его жизнеукрепляющей поэзии«.

З цих слів виразно видно, що комуно-большевицька Москва успадкувала заповіт московського царя Петра I — оволодіти всією земною кулею і запанувати на ній. Через це й А. Пушкін, який був співцем московського імперіялізму, великодержавного шовінізму й русифікації всіх не-російських народів, є такий близький усім москалям.

Тому стає дивно, що деякі українці, які нібито називають себе »національно-свідомими«, єднають нашого полум'яного поета-революціонера, національного пророка, викривача всіх неситих, злих людей і борця за волю України Тараса Шевченка — нашого духового батька — з московським запеклим імперіялістом А. Пушкіном.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО Й МОРЕ

Наш найбільший поет Тарас Шевченко, що його ювілей ми святкуємо цього року, не родився над морем і не мешкав над своїм рідним Чорним морем, а як і перебував над морями, то, замешкуючи в Петербурзі над Фінською затокою, чи в засланні над морями, теж чужими — Каспійським та Аральським або мандрував таким самим чужим Балтійським морем до Стокгольму (столиці Швеції). Але не дивлячись на те, він багато пише в своїх творах про Чорне й Озівське моря.

Ще в ранніх своїх творах, таких як »Перебендя«, »До Основ'яненка«, »Думи, мої, думи«, »Човен«, »На вічну пам'ять Котляревському«, »Тече вода в синє море«, »Тарасова ніч«, »Тополя«, з'являються Шевченкові малюнки та образи моря, ніби живої істоти, дуже й дуже поетизовані.

Море, що ніби собою наповнює деякі Шевченкові поезії, є начебто їх підложжям, головно в історичних думах-поемах. З них першою є »Іван Підкова«, незакінчений уривок більшого твору, що мав зображувати відважні козацькі морські походи. Як спогад про минуле, козацьку славу, при порівнянні з сучасністю, з'являється оеред нами велична постать сміливого отамана в тому часі, коли він на тлі бурхливого моря ходить по »байдаку« з люлькою у зубах та вирішує, що далі діяти й куди плисти.

В іншій, пізнішій поемі »Гамалія«, що з'явилася в жовтні-листопаді 1842 р., в часі поїздки автора до Стокгольму, він зображує героїчне життя козаків у часі морських походів, де їхнім девізом[1] права були спис та шабля й боротьба з невірними та визволення бранців з тяжкої неволі.

Такий самий мотив проходить виразною ниткою через увесь його твір »Думи« написаний вже 16 жовтня 1845 року.

Тарасові Шевченкові прийшлось практично зблизитися з морем, до деякої міри вивчити морську справу, а також засвоїти собі дещо з морської термінології. А сталося це так.

Наш поет був у засланні рядовим вояком упродовж десяти років. Частину цього часу він провів як учасник науково-військових дослідних експедицій.

В 1848 році була виряджена перша воєнно-гідрографічна[8] експедиція на Аральське море під командою капітан-лейте-

нанта А. Бутакова, що був досвідчений моряк, бо вже в тому часі зробив подорож довкола світу на московському транспортовому кораблі »Аабо«, був теж трохи науковцем та автором декількох статтей у різних журналах того часу. Він підшукував за відповідними людьми для ділового складу своєї експедиції, та взяв зі собою Тараса Шевченка, як інтеліґентну людину, але тоді рядового стрільця 5 лінійного батальйону (куреня), бо Шевченко вмів змальовувати краєвиди. Експедиція мала дві шхуни[2] »Констянтин« і »Миколай«, озброєні фальконетами,[3] єдинорогами,[4] штуцерами[5] та мушкетонами[6].

Тарас Шевченко брав участь у двох плаваннях на »Констянтині«. Перше з 25 липня по 23 вересня 1848, коли було зроблено приблизно 2,650 км.

Матеріяльні умови плавання були дуже важкі. Був великий брак харчів, сухарі вкрилися плискавкою, в салі завелися черв'яки, масло було таке пересолене (щоб не згіркло), що його годі було їсти з кашею. Трапилось, що екіпаж корабля був майже три дні без питної води. Хоч білизну змінювали щоденно і прали її у морській солоній воді, але проте годі було позбутися вошей та всякої іншої погані.

Зиму 1848-48 роках Шевченко перебув на острові Кос-Арал, де написав чимало своїх віршів. Зима була страшенно холодна, сильний вітер дув постійно з крижаної півночі через відкритий простір західнього Сибіру та Казахстану. Все було вкрите слизькою кригою та інеєм. У ночі на 20 жовтня 1848 року замерзли всі озера й заливи річки Сир-Дарія і на всьому острові. Впродовж двох тижнів було двадцять ступенів морозу.

Шевченко в своїх листах та спогадах ніколи не скаржився на матеріяльну біду, але його дуже гнобила одноманітна, сіра природа Аральського моря. Тут іще більше зросла його туга за любою, рідною та далекою батьківщиною — Україною.

Друге плавання Тараса Шевченка було з 6 травня по 22 вересня 1849 року.

Впродовж півроку Шевченко бачив перед собою каламутне, жовте, безлюдне море, що вічно хвилюється, в якомусь наче півсні, навіть при легенькому вітрі, безмежні піски на берегах та в деяких місцях слабі порості кривого саксаулу,[9] джидди[10] та колючки. Норд-ост (північносхідній вітер) наганяв з пустелі дрібний пісок, що завмирав та зависав у розпаленому повітрі в вигляді сухого туману, і створював при цьому сірий кольор небосхилу.

Ми знаємо, що Тарас Шевченко черпав, де тільки міг різне знання та був всесторонньо розвиненою, дуже начитаною людиною, а тому ця морська експедиція вплинула на його творчу а особливо малярську творчість. У тому часі Шевченко створив чимало нових поезій з життя людей та природи Казахстану. Це теж виявилось у його тодішніх живописах, що він їх робив користаючись відсутністю безпосереднього догляду за його особою.

Морська експедиція безумовно збільшила науково-пізнавальні відомості Тараса Шевченка. Він став розуміти непогано морську науку й засвоїв собі практичне моряцьке знання. Це виявилось особливо пізніше, коли після амнестії 1857 року він з нетерплячкою чекав пошти в Ново-Петровській фортеці. Тоді Шевченко в своєму щоденнику пише про напрямок і силу вітру, що з ним можна було чекати прибуття пошти, як справжній моряк, уживаючи при цьому морської термінології.

»1857 року. 8 липня. Сьогодні пішов поштовий човен у Гуріїв. Вітер зюд-вест.

9 липня. Перед заходом сонця заштиліло.[7] А смерком піднявся свіжий вітер від норд-ост.

11 липня. В північ змінився вітер. Відійшов від норд-осту.

14 липня. Сьогодні неділя. Вітер все той самий. Чи не час відійти до норд-осту. В південь вітер засвіжив та відійшов до норду.

15 липня. Вітер все той самий норд. Хоч би на одну четверту румба відійшов до осту, все б мені трохи було полегшало«.

Коли небіж Шевченка вступав у херсонську морську школу, то з цієї нагоди Шевченко писав до свого брата (його батька) 5 жовтня 1860 року:

»Скажи йому, як добре знатиме математику, то астрономію і навіґацію за пояс заткне. Отаке й скажи йому«.

Так відбулася в кругозорі Шевченка його участь у воєнно-морській експедиції.

Пізніше в своїх творах Шевченко й далі часто-густо згадував море, як в вигляді описів, так і для порівняння.

Пояснення чужих слів у цій статті:

1 Девіз (франц.) — гасло, слова або вислів, що містить у собі правило, принцип життя і діяльности людини, товариства, установи тощо.

2 Шхуна (голлянд.) — невеличкий вітрильник із двома, похилими назад щоглами.

3 Фальконет (франц.) — невеличка старовинна гармата.

4 Єдинорог (москов.) — така ж старовинна й невелика гармата з рогом на дулі для прицілу.

5 Штуцер (нім.) — рід старовинної, далекобійної рушниці.

6 Мушкетон (франц.) — давня кавалерійська рушниця з коротким дулом і з розтрубом (капусом) на кінці, набивалася кількома набоями відразу.

7 Штиль (нім.) — безвітря на морі та звідсіль створений новий морський термін — дієслово »заштиліло«.

8 Гідрографія (грецьке) — відділ географії, що вивчає води земної поверхні з погляду придатности їх для плавання.

9 Саксаул (тюркське) — середньо-азійська кущова рослина, що зміцнює піски.

10 Джидда, (тюркське) — великі кущі, чи невеличкі деревця з мучистими (від мука) плодами, що є придатні для споживання; ростуть у середній Азії.

ЗА ПРАДІДІВСЬКЕ ПРАВО

Наша вітчизна Україна, після скасування козацьких вольностей, гетьмансько-козацького устрою на Запорозькій Січі, попала у велетенську тюрму народів, що мала таку гучну назву »російська імперія«. Це був такий простір, на якому здавалося, як казав поет, »все благоденствует, бо мовчить«.

Але це тільки так здавалося, бо спротив не припинявся, а зокрема поневолених націй, що виявлявся, як у тихому саботажі, так і в народніх повстаннях.

За часів Катерини II ці повстання не вгавали по всіх просторах »неісходімой родіни« — від Балтики до Пацифіку та від Льодового океану до Чорного моря й Дунаю. Найбільше збройне повстання козаків та т. зв. інородців (поневолених народів) під проводом козака Омеляна Пугачова, що ледве було зліквідоване.

По »височайшому рескріпту« цариці Катерини II »Малороссія, Смоленская ґубернія і Прибалтика« в самий короткий строк должні билі забить свої особенності« (особливі відміни), тобто денаціоналізуватися. І це означало, що зі скасуванням Гетьманщини запроваджувалося в Україні московську адміністрацію, порядки. Лише тимчасово збереглося право Литовського статуту. Встановлювалося кріпаччину з усіми її наслідками та рекрутчину, тобто примусовий побір до царської армії.

А народні повстання не прикорочувалися, не втихали. Тепер відомо, що хоч при руйнуванні Запорозької Січі було застосовано підступ, якого козаки не очікували, бо мали царську обітницю й запевнення та підступний заклик спільно йти проти Туреччини. Суворе доживотне ув'язнення останнього кошового Січі аж на Соловках говорить про те, що певно й сам Кальнишевський виявив спротив царській »волі«.

В наші часи з архівних матеріялів видно, що козаки-запорожці та частинно й запорозька старшина, як тільки трохи опам'яталися від московських несподіванок, то стали до спротиву і збройної боротьби з московськими зайдами за свої права, за свою самобутність, за своє пограбоване москалями рухоме й нерухоме майно — зимівники, хутори, табуни коней, — як пізніше за Сталіна було в нашу добу.

Великий вплив на настрої українського народу та його поступування мали задунайські січовики, тобто козацтво Задунайської Січі, куди помандрували найзавзятіші із Запорозької Січі після підступного зруйнування Січі москалями. А контакт українських матірних земель із задунайським козацтвом був постійний. Січ постійно поповнялася відважними бунтарями-втікачами з України. Та задунайські січовики ніколи не забували про свою матір-Україну, і як належить добрим синам, уряди-годи відвідували свій рідний край. Відвідини ці не кінчалися переважно тихо, спокійно, мирно, а завжди викликали якусь бойову операцію або пімсту за злодіяння на москалях, чи їхніх вислужниках.

Про це свідчать знову архіви поліційних управлінь в Україні та спогади Бориса Познанського й інших сучасників із XIX сторіччя.

Коли цариця Катерина II наказала скликання т. зв. »комісії для уложеній«, тобто представників вільних станів, до яких належали тільки дворяни, духовенство та міщани, щоб скласти проект нового законодавства, то нове дворянство з України, колишня козацька старшина, висунула на виборчих місцевих зібраннях вимоги до вибраних делеґатів зберігання місцевих особливостей Малоросії (України) та привернення гетьмансько-козацького устрою. Тоді напевно зродилася така праця як »Історія Русів« (або Малой Росії).

Катерина II, коли ознайомилася з настроями та намірами делеґатів, комісію розв'язала та більше не скликала, а посилила утиски поневолених народів.

У кінці царювання Катерини II, тобто в кінці XVIII сторіччя, відбулася велика французька революція з її гаслом »Свобода, рівність, братерство«, та у зв'язку з тим виникла епоха національно-революційних війн, що перетворилися в епопею наполеонівських загарбницьких походів та велетенських перемог, які закінчилися катастрофою наполеонівської слави та могутности.

Це все відбилося на просторах московської імперії, нею поневолених народах, та особливо в Україні, Білорусі й Польщі. Західня Україна, Білорусь, Польща, Литва та Латвія стали країнами змагу французького й московського імперіялізмів.

Під час наполеонівського маршу на Москву могилівський (Білорусь) православний архиєпископ Варлаам Шишацький присягнув із своєю паствою Наполеонові I, за що був тяжко

покараний москалями після їхньої перемоги, хоча не зрадив Православної Церкви. Це теж був вияв протесту проти московського насильства.

Звичайні вояки та старшини московської імперіяльної армії побували в Европі, побачили там більш упорядковане та культурніше життя, більше свободи й гідности для людини й почали думати про те, щоб якось змінити та поліпшити життя на обширах, захоплених москалями. Тут великий вплив мали тоді ідеї французьких енциклопедистів (учених), як Монтеск'є, Дідро, Жан Жак Руссо та Вольтер. Останній навіть зладив твір про Мазепу. Монтеск'є у своєму трактаті »Дух законів« пропонував триподіл державної влади для забезпечення свободи, як це вже тоді було в англійському парляменті та у З'єднаних Стейтах Америки.

Мав тоді великий вплив на тодішню освічену молодь і англійський поет Джон Байрон зі своєю вільнодумною поезією та особистим прикладом боротьби за долю греків.

На українців-старшин мала великий вплив своя власна козацька традиція, козацькі літописи, »Історія Русів«, »Бендерська конституція«, при обиранні гетьманом Орлика, мабуть, авторства кошового Січі Костя Гордієнка, та народні перекази. Ці народні перекази та козацька традиція мали великий вплив і на вироблення переконань звичайних вояків-українців. А цим ідеалом вільнодумних прагнень і мрій про відновлення козацтва та їхнього права протиставлялася непривітна дійсність московської імперії, в якій тоді, як і в наш час, панував терор, безправ'я, знущання над людиною, а особливо знущання над поневоленими Москвою націями.

Московська кріпаччина відрізнялася від панщин в інших країнах Европи тим, що московський дідич мав право життя і смерти над своїм селянином-кріпаком. Міг продати його з цілою родиною або вроздріб, тобто поодинці, вирвавши з родини, міг програти в карти, пропити, обміняти на пса або якусь іншу тварину, чи хатню річ, фізично карати, а інколи навіть і вбити. Для московського »помєщіка« селянин-кріпак був синонімом тварини. А московський цар був найбільшим »памєщіком« в імперії. Становище селян-кріпаків у московській імперії було таке саме, як чорних невільників у Америці до знесення там невільництва, або до становища рабів у Туреччині чи арабських країнах.

Цар Петро І запровадив у Московщині реґулярне військо з довголітньою службою, але в першій чверті XIX сторіччя

справа ще погіршилася — стала суворішою муштра та покарання, настала т. зв. аракчеївщина — нове безголов'я. Ця назва »аракчеївщина« засвоїлася від прізвища генерала графа Аракчеєва, улюбленця царів, наступників цариці Катерини II, — Павла та його сина Олександра I, який ніби переміг імператора Наполеона I. Цей Аракчеєв запровадив при довголітній солдатській службі ще суворішу муштру, дисципліну та т. зв. »зелену вулицю«, що полягала на покаранні звичайних солдатів проведення засудженого на покарання поміж вишикуваними у дві лави, найчастіше двома тисячами вояків, озброєних киями, і кожний із цих вояків мусів цього, заголеного до пояса, свого колеґу вдарити по спині. Старшини й підстаршини слідкували, аби удари були міцні. Коли хто бив легко, того теж важко карали. Мало хто міг витримати кілька тисяч ударів та вмирав у муках. Вели такого засудженого за зв'язані наперед руки, прив'язані до рушниці. Коли хто вмлівав, його відливали холодною водою й били далі.

Для старшин були теж кари, наприклад, деґрадація в »нижні чіни« (звичайні вояки), а тоді з тими здеґрадованими поводилися так же само, як із рядовими солдатами, аж до »зеленої вулиці«. Ця назва пішла від »зеленої лози«, що вживалася для биття.

Аракчеєв був іще основником т. зв. воєнних поселеній; такі »поселенія« не були власністю поміщиків, але »казни« (держави). Селяни цих сіл провадили свої господарства, але кожний мав у своїй хаті повний солдатський виряд і на сигнал сурми, мусів кидати свою роботу та бігти на майдан, на якому призначені фахові старшини та підстаршини з місцевих проводили муштру. Ці вояки мали право носити бороди. Для українців це не був привілей, бо знаємо, що наші селяни, як усі українці, не носили борід, а голили, затримуючи тільки довгі вуса.

До воєнних поселенців стосовано теж важку муштру, дисципліну й нещадні кари, а їхні діти були вже власністю воєнного міністерства. Це був просто непосильний тягар для такого селянина бути одночасно вояком, господарем і батьком родини.

Аракчеївщина, як уся московська державна система, була жахливою неволею. Це все було до невитримки, й тому виникали заколоти, повстання проти неволі. Перше найбільше повстання відбулося в Петербурзі, тодішній столиці московської імперії. Повстав Семйоновський полк лейб-ґвардії —

прибічної охорони царя — проти нелюдського знущання зверхників. Вояки цього полку складалися переважно з українців, бо туди набирали пристійних і високих ростом хлопців, та ще співучих, а для цього найкраще надавалися нащадки українських козаків. Семйоновців покарали й розіслали по інших частинах, а найбільше попало в »южну армію«, що була розташована в Україні, а її штаб — у Тульчині на Поділлі.

У той час створилося з передових старшин та інтеліґенції два таємні товариства — одне в Москві, що звалося спочатку »Спасєніє« (Росії, очевидно), а потім »Благоденствіє«, а на Правобережній Україні »Общество Соєдіньонних Словян«. Товариство »Спасєніє«, а потім »Благоденствіє«, коли змінило свою назву, мало за мету свою »спасати« Московщину від назадництва, тобто від відсталости, та створити в ній »благоденствіє« — добробут, свободу, поступ. Частина його членів думала здійснити ці гасла шляхом реформ, перетворити московську імперію в державу, подібну до тодішніх Франції і Англії, які були державами конституційно-парляментарними, в монархію »єдіную нєдєлімую«. Лише Нікіта Муравйов, один із провідних членів, плянував перетворити московську імперію на подібну країну, як Швайцарія чи З'єднані Стейти Америки з автономними стейтами, але не за національною приналежністю, а за геоекономічними територіяльними принципами; така система аж ніяк не розв'язувала національних проблем, прагнень до свободи й самобутности поневолених народів.

Друга частина членів цього товариства вже мала нібито республікансько-демократичну тенденцію створення шляхом військово-революційного перевороту диктатури з терором, збереження »єдіної нєдєлімої« імперії та ще зі завоюванням Закавказзя, Середньої Азії й Далекого Сходу; а такі тенденції виявляли відкритий імперіялізм. Ні Україні, ні іншим націям вони не збиралися робити будь-яких поступок, хоча б автономічних, а, навпаки — вони хотіли злиття всіх в »єдіную« московську націю »без разлічія«. Деякі поступки вони робили для Польщі та невиразні відносно Фінляндії. Головним ідеологом цієї республікансько-диктаторської єдинонеділимської доктрини був її теоретик і найвидатніший їхній ватажок, полковник Пестель. Він претендував на диктаторство після перевороту. З причин непогоджень деяких та потреб конспірації вони поділилися незабаром на »сєвєрне« і »южнє« товариства.

До »северного« т-ва, крім згаданого вже нами Нікіти Муравйова та інших, належав теж видатний у майбутньому декабрист (назва пішла від того, що повстання відбулося в »дєкабрє«, тобто в грудні 1825 р.), Кіндрат Рилєєв, поступовий поет, одружений з українкою. Він шукав тематики для своїх поетичних творів у визвольній боротьбі й у своїх поезіях оспівав героїзм та відданість свободі наших українських героїв — Наливайка та Войнаровського. Однак Рилєєв був білим круком посеред московських реакціонерів, лібералів і революціонерів, бо всі вони були завзяті єдинонеділимці і мріяли лише про модернізацію своєї імперії, злютування її та поширення. Наприклад, найвидатніший з них полк. Пестель такі висловлював думки у своєму провідному ідеологічному творі, що звався »Русская правда«: »Всі племена мають бути злиті в один народ«, а тому й має наступити цілковите обмосковлення всіх націй у московській імперії. А далі каже, що не сміє бути »найменшої відмінности« поміж народами імперії, а навпаки — всі мають бути »злиті в єдину загальну форму російського народу«, бо Росія є державою єдиною й нероздільною. Це була думка вождя декабристів. Але москаль-ліберал В. Бєлінський вимагав теж асиміляції українців і уважав поезію Тараса Шевченка непотрібною і зайвою витратою часу.

А з ними в одну дудку грав у середині минулого сторіччя писака-реакціонер М. Н. Катков, який писав у своєму органі »Московскіє Вєдомості« про те, що »Україна ніколи не мала своєї історії, ніколи не була окремою державою, український народ — чисто російський народ«. А далі: »Немає нічого згубнішого, як систематичними зусиллями підносити місцевий говір (тобто українську мову, прим. Є. П.) на ступінь мови, засновувати для нього школи, створювати для нього літературу«,

Це їх так лякало тому, бо завжди за словом приходить діло, а це саме була весна пробудження поневолених народів, яке почалося від наполеонських воєн.

Згаданий Катков писав: **»Польська революція — це ніщо в порівнянні з національним рухом в Україні. З вибухом польської революції Росія могла б, у найгіршому випадку, втратити одну провінцію. Якщо ж національний і літературний рух матиме успіх, — Росія буде вдарена в саме серце«**. Тому декабристи погоджувалися на незалежну Польщу, а ніколи на незалежну Україну.

Це робили й роблять у наші часи Ленін і його послідов-

ники, маскуючись лише інтернаціоналізмом-комунізмом, та тим обдурюють легковірних »націоналів«.

Але поруч »Южного« т-ва в Україні існувало, не знаючи довгий час одне про другого »Т-во Соєдіньоних Слов'ян«, у якому було дуже багато українців та громадян інших поневолених народів. Вони мали таку назву, бо хотіли, поваливши московсько-царську тюрму народів, створити союз незалежних слов'янських держав та допомогти визволитися від турецької й німецької залежности слов'янським народам і створити з них вільний союз. Безумовно, що українці, члени того Т-ва, в такій федерації прагнули б прав самобутніх і незалежних, рівних з іншими слов'янськими народами. Що такі настрої існували серед українців з кіл »З'єднаних слов'ян« то підставою цього могли бути впливи ще живого тоді та добре знайомого графа Капніста, читання »Історії Русів«, що ходила по руках у рукописах, та інших козацьких літописів. Однак, чи не найбільший вплив мали козацькі традиції, перекази, існування Задунайської Січі та чорноморського й кубанського козацтва. Все це разом могло виробляти в молодих старшин-українців певну національну свідомість і гордість.

»З'єднані слов'яни« не замикалися тільки у старшинському колі, а ширили свої ідеї поміж звичайних вояків та підстаршин і освідомлювали їх у рідних мовах, уживаючи для того й української.

Так вони діяли поруч із »Південним товариством« довгий час, не знаючи одні про других. Але якось те виявилося й вони спізналися між собою та вирішили вже спільно діяти проти спільного ворога й »нібито« за спільну мету. Тут то дійшло в них до тертя по деяких засадничих питаннях, що й майстерно й виразно подав і змалював автор д-р С. М. Фостун, і своїй повісті п. наг. »Плем'я непокірних«.

Засадничі спірні питання це були: українська національна проблема і ставлення взагалі до простого народу, тобто, чи втягати солдатів до організації. »З'єднані слов'яни« ставилися до цих справ позитивно, схвально, а »південні слов'яни«, очолювані полк. Пестелем, негативно, що вже ми бачили із висловів полк. Пестеля. Останній казав, що він потребує лише деяких старшин вищих рангів для дії втаємничених, а для солдатів то він сам зі своїми колеґами дасть наказ до збройного зриву й усе піде гаразд; а для підсилення і збудження він видасть скільки треба буде горілки й усе піде так, як він накаже. Пестель позував на французького демагога Робеспі'єра, але коли з ним зустрілися в підготовчих контактах

З'єднані слов'яни«, то відчули в ньому претендента до ролі »всеросійського Наполеона«.

Ось ці колізії на національні теми, зокрема українські, й подає автор у своїй історичній повісті »Плем'я непокірних«. Ці, або вірніше, ця українська проблема проходить червоною ниткою в усіх ситуаціях у згаданій повісті.

Повстання мало відбутися влітку 1825 р., коли цар Олександер I мав прибути на маневри, великі вправи навчально-тактичні, після чого мав бути »височайший смотр« військ — учасників маневрів, і тоді плянувалося збройний зрив — вбивство царя й похід зреволюціонізованого війська на Київ, а звідти на Москву. Так проходила підготова; заприсяжено навіть головних відданих змовників.

Та сталася подія, що сплутала всі пляни. Наслідком доносу було викрито існування змови й полк. Пестеля заарештовано, а цар Олександер I несподівано помер у Таганрозі — місті, розташованім над Озівським морем, де поїхав нібито на лікування. Його мав заступити брат, великий князь Константин. Вже приводили йому до присяги військо та інших підданих, але він теж несподівано відмовився від престолу. Тоді вирішили заприсягти третього брата, великого князя Миколу.

14 грудня 1824 р., було виведено деякі частини санктпетербурзького ґарнізону на Сенатський майдан біля пам'ятника катові України, цареві Петрові I, де їх вишиковано було в каре (чотирикутник) й солдати, підмовлені старшинами-змовниками, почали кричати, відмовляючись присягати: »конституцію, конституцію!« — це слово повторювали кількаразово, не дивлячись на наказ командувача залоги, генерала графа Милорадовича »розійтись« по своїх казармах. Один із змовників, Каховський, із пістоля підстрелив Милорадовича. Новий цар Микола I послав митрополита умовляти збунтованих вояків. Але й це не помогло. Тоді цар дав наказ гарматам стріляти в колони збунтованих солдатів. Кілька сальв із гармат картеччю та ядрами нанесли багато втрат у колонах непокірного війська та проломили лід на річці Неві, що на ньому стояло багато колон збунтованих вояків, вимагаючих конституції.

Колони збунтованих почали розбігатися, змовники-старшини не могли їх стримати, а вірна цареві кіннота пішла в атаку на непокірних піхотинців. Так невдало скінчилося повстання в Санктпетербурзі 14 грудня 1825 р.

Причини невдачі були такі: 1. Змовники не були досить го-

тові; 2. Звичайні вояки навіть не знали, що означає слово »конституція«, якої домагалися. Думали, що так зветься жінка другого царського брата Константина, тобто не були освідомлені; 3. Призначений »диктатором« повстання князь Трубєцкой навіть не прийшов на Сенатський майдан, бо розгубився, вважаючи, що повстання провалиться, а новообраний »диктатор«, князь Оболевський, обняв керівництво, коли вже було запізно; час для наступу на царського деспота був утрачений; 4. Простий народ був зіґнорований й до участі в повстанні не включений, хоч самотужки зібрався теж на площі й кидав каміння та поліна на атакуючу кінноту; 5. Змовники не мали революційного пляну та ініціятиви, й, замість атакувати царський уряд і його вірних прибічників, стояли на місці й кричали »конституція!«. Треба було розігнати царську охорону, заарештувати царську родину й уряд та встановити воєнно-ревоюційну диктатуру, й тоді успіх був би можливий.

Автор історичної повісти »Плем'я непокірних« подає в образах героїв свого твору молодих старшин українських патріотів. Ось вони: Вадковський, Басагрин, Бистрицький, Загорецький, Драгоманів, Безчасний, Сухінов та інші. Тут належало б додати ще поручника Шепилу та деяких підстаршин, як Анойгенка, організатора повстання Саратовського полку. Їх називали члени »Південного т-ва« »якобинцями«, бо так звали скрайніх революціонерів під час великої французької революції. І це було правдою, бо »З'єднані слов'яни« були прихильниками рішучої швидкої дії, масової військово-народньої революції, що мала змести царат, імперію, »аракчеївщину«, кріпаччину та всі елементи московської деспотії-тиранії і встановити союз вільних незалежних слов'янських народів, а в тому числі й нашу козацьку націю України.

Але й тут москалі-декабристи »підвели«, бо були боязкі за свою імперію. Та думки єдинонеділимця полк. Пестеля за століття, аж у 20 сторіччі, здійснили їхні спадкоємці — московські вожаки Ленін і Сталін, зберігши та навіть поширивши московську імперію понад плян полк. Пестеля. Це нам пригадка» ніколи не вір москалів, в які б він шати не вбирався«.

Історична повість С. М. Фостуна »Плем'я непокірних« написана доброю українською мовою. Діялоги й розмови поміж персонажами так вдало подані, що легко можна зрозуміти ситуацію, та про що саме і про яку справу мова йде. Це дає яскравість характерів персонажів та емоційність. У повісті

маємо картини сільського побуту. Особливо вдало це зроблено на початку повісті та в останньому розділі, де просто розкішно подано картину сільського життя в деталях: предмети, крайовиди, процеси праці та відносин.

Дуже характерно подано дискусію поміж полк. Пестелем — лідером »Південного товариства« декабристів — і гуртом українців-старшин, що були членами т-ва »З'єднаних слов'ян« відносно майбутніх стосунків поміж народами московської імперії після заплянованої революції. Цей діялог показує, яка велика різниця поглядів була на національні питання поміж українцями та москалями. В поглядах на майбутні відносини поміж Україною та Москвою за повістю »Плем'я непокірних« їх ділить велика прірва. Це показує наведена майстерно автором дискусія. Так було пізніше майже через століття в 1917 р., але тоді виразником ідей Пестеля були Керенський, Ленін, Денікін та їм подібні. Крім справи ідеологічно-національної поміж »Південним товариством« та »З'єднаними слов'янами« була різниця у відношенні до народніх мас: південні та північні декабристи ставили справу перевороту вузько й полягали лише на військо тоді, як »З'єднані слов'яни« обстоювали й готували всенародню революцію. »Північних« і »південних« та »З'єднаних слов'ян« єднав спільний ворог — самодержавний царат зі своїми »арачкеївщиною« та »кріпаччиною«, а далі шляхи розходилися. Пестелеві головне було зберегти московську неподільну імперію з поневоленими народами та ще завоювати нові країни й поширити імперію у формі вже »демократичної республіки«.

Мистецьке оформлення книжки »Плем'я непокірних« теж добре. Маестро Р. Глувко добре й уміло попрацював та в обкладинці і в ілюстраціях віддав зміст повісти, наміри, задуми автора. Обличчя персонажів типові тій добі, особливо добре передане обличчя царя Миколи І. Лише бракує на в'язнях кайданів, бо як свідчать нотатки та листи Горбачевського, — вони були заковані. Обкладинка книжки так майстерно зроблена, що зразу виявляє задум автора повісти й ідею його твору: на тлі українського типового села є зображений молодий старшина зі »З'єднаних слов'ян«, що заприсягся визволити свій край та народ з московського ярма. За ним як тінь виступає сильвета запорожця-січовика, що є натхненником для того святого великого чину — продовження історичної традиції.

Автор виявив себе в тому творі здібним будівником фраз,

умільцем використання багатства української народньої лексики, а тому повість читається легко й зацікавлено.

Заслуга автора теж полягає в тому, що слідом за проф. Оглоблиним, який у своїй науковій праці »Люди старої України« відстояв видатних діячів України XVIII в., д-р С. М. Фостун зробив те саме відносно нащадків козацької старшини на початку XIX в., які продовжували справу своїх попередників уже після скасування Москвою козацьких прав, вольностей, самоуправи.

Виявляється, що не всі були такими, як персонажі в повісті Квітки-Основ'яненка »Пан Холявський«, чи персонаж з одного роману Данилевського »Щебетуха-Щебетовський«, бо це були жалюгідні нікчеми, а герої повісті »Плем'я непокірних« є гідні своїх предків. Пізніше ці нащадки козацької старшини заклали основу »Кирило-Методіївського Братства«. Теж, як у »'єднаних слов'ян«, членами цього т-ва були дрібні українські шляхтичі, нащадки колишньої козацької старшини (Костомарів, Куліш, Білозерський та інші). Згодом членами »Товариства Тарасівців«, спадкоємців ідей нашого національного генія Тараса Шевченка, були теж нащадки »кармазинників«. Їхнім гаслом був клич — для народу і з народом. М. Міхновський походив також із козацького роду. Українське старшинство з часів Визвольних Змагань 1917-1921 рр., теж у великій мірі рекрутувалося зі старих козацьких родів, навіть старшинських.

Д-р С. М. Фостун своєю повістю »Плем'я непокірних« збагатив наше красне письменство, а зокрема історичне повістярство, йдучи слідами П. Куліша, Стороженка, Марка Вовчка, Старицького, Старицько-Черняхівської, А. Кащенка, Соколовського та Чайківського.

МАЙБУТНІ МАРШАЛИ

»Нехай усміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти . . .«
(Т. Шевченко — »На вічну пам'ять Котляревському«)

Так писав у своєму »Кобзарі« наш великий пророк Тарас Шевченко, прочитавши твір Івана Котляревського »Енеїду«, й це була подяка читача поетичним словом авторові за цей твір, написаний від щирого серця, взятий із глибин душі. Але так трапляється тільки тоді, коли відповідний твір зробить добрий вплив.

Ось перед нами добра й цікава книжка — історична повість Святомира М. Фостуна »Звідуни степових когорт« на 184 сторінки, яка вийшла друком у видавництві Юліяна Середняка, Буенос-Айрес, Аргентіна, в 1972 р.

Святомир М. Фостун уже відомий, як автор багатьох статтей на історичні теми, збірки етюдів т. н. »На крилах життя«, нарису »50-ліття Української Автокефальної Православної Церкви« й зокрема також історичної повісті з життя та боротьби декабристів за визволення на початку XIX століття п. н. »Плем'я непокірних«.

Тепер автор обдарував українських читачів новою історичною повістю »Звідуни степових когорт«, віддзеркалюючою події в роках тридцятилітньої війни, яка свого часу потрясла Середньою й Західньою Европою та була ніби прологом до великої національно-визвольної і державно-творчої революції, до визвольної війни, що популярно відома в історії й українському народі під назвою »Хмельниччини«. Вона взяла свою назву від імені головного вождя — гетьмана Богдана Зіновія Хмельницького й цілковито змінила стан у Східній Европі.

Це буревійне козацько-народнє повстання висунуло на кін історії проблему України. Відома річ, що маси грають велику ролю в історичних подіях, але без доброго проводу й порівної ідеї ці історичні події перетворюються у звичайний бунт, пізніше заломлюються і врешті зникають із поля історії, після чого починається реакція.

Козацька революція 1648 року, здолавши багато перешкод, кінець-кінцем осягла перемогу, хоч потім Україна потрапила в нову московську неволю, ще гіршу. Здобуття цієї перемоги було можливе завдяки провідним кадрам — сотникам, полковникам і генеральній старшині — цим підручним гетьмана Богдана Хмельницького. Їхня поява, виростання й озброювання воєнним знанням є темою для наукових досліджень, але Святомир М. Фостун на сторінках цієї нової книжки у формі красного письменства, мистецькими засобами розкриває і змальовує, як творилися ці карди, як їх плекав великий вождь Хмель.

Коли читаєш повість »Звідуни степових когорт«, то мимоволі виникає питання — чи могли персонажі повісти брати участь в описаних на її сторінках подіях, коли відомо, що ні Польща, ні Україна, яка тоді до Польщі належала, не були заанґажовані у тридцятилітній війні? Деякі дослідники історії заперечують участь наших козаків у битвах тієї війни, але є і протилежні докази. Наприклад, А. Маркевич у »Русском биографическом словаре«, стор. 348 у т. 21 пише таке: »... В 1645 році Хмельницький був посланий королем (польським — Є. П.) до Франції для переговорів у справі вербування козаків на французьку службу для війни з Еспанією (тоді ще тривала тридцятилітня війна) й закінчив ці переговори цілком успішно«, а далі згадує, що »після повороту із Франції він бачився з королем у Варшаві«.

Те ж саме говорить Роман Млиновецький у своїй »Історії українського народу« — стор. 123, а М. Костомарів у своїй монографії »Богдан Хмельницький« — част. І, стор. 211 пише слідуюче: »... під командою принца Конде (герцоґа Єнґієнського) 2.400 козаків узяли Дюнкерк в еспанців«. Отже, всі вищезгадані автори стверджують чинний уділ наших предків-козаків, та ще й у великій кількості і знаменитих битвах того часу.

Тридцятилітня війна мала для Европи не менше значення, ніж друга світова війна нашого століття. На протязі тривання тридцятилітньої війни народилися й виросли нові покоління, зникла та ґенерація, яка цю війну починала, з'явилися й запанували нові ідеї. Замість принципу підписаного в Німеччині Авґсбурзького миру з 1555 року »... чия держава — того й віра«, після закінчення тридцятилітньої війни, Вестфальський мирний договір 1648 року визнав релігійну свободу й рівність для католиків і протестантів у Західній та

Середній Європі, а взагалі перевагу одержали Франція і Швеція.

Що ж торкається Німеччини, то вона страшенно занепала, і зменшилося її населення: наприклад, у Вюртемберзі із 400.000 до 48.000, а в Баварії — в десять разів. Такі були наслідки тридцятилітньої війни для країн Європи.

Участь у цій війні козаків і козацької старшини під проводом самого Хмельницького була доброю школою і багатим досвідом для нього особисто, як для майбутнього великого полководця Русі-України, а також і для його »хмельниччан«, як пізніше народ й історія назвали вірних підлеглих та товаришів Хмельницького.

Один із визначних попередників Хмельницького в історії України — князь Константин Острозький — висловився так: »Достойними достойная созідатися і честними честная совершитися, а через годних людей — годние річі бивають спрямовані«.

Дмитро Донцов каже, що »нація не очолена мудрим, шляхетним і мужнім проводом, є безумна отара, доступна всякій чужинецькій пропаґанді й інфільтрації. Разом із провідною верствою стоять і падають народи«.

Тому в своєму універсалі Хмельницький звернувся слідуючими словами: »Но єслі нас (козаків) одолеють, то відайте, панове, що вас усіх малоросіян. .. огнем і мечом поруйнують і в рабскую облікут одежу«. Враховуючи це, він подбав про те, щоб приготувати собі провідні кадри для визвольної боротьби в добрій школі тридцятилітньої війни, бо козаки мали й так гарт у постійних збройних зударах із турками й татарами. Додатком для вдосконалення стала тридцятилітня війна з її класичними на той час битвами й такими визначними полководцями, як Тіллі, Валенштайн, Ґустав-Адольф, Тюрен, Конде та ін. Було де й у кого повчитися, і цього не проминув великий у майбутньому Хмель.

Польський історик Людвиг Кубаля у своїх працях »Шкіце гісторичне« т. III і »Війна московска« 1654-1655 рр., стор. 7-9 пише таке: »Не розумію чому сьогодні є в нашому інтересі понижувати й легковажити пам'ять чоловіка, якому не могли дати ради, коли самі були могутні«; »Чужоземці порівнювали Хмельницького із Кромвелем, і це порівняння насувалося само собою, особливо в роках, коли обидва ці мужі звертали на себе увагу й Заходу, і Сходу Европи«. Потім пише: »Хмельницький, однак, мав у багатьох випадках завдання

трудніше... він не диспонував, як Кромвел, вишколеною інтеліґенцією й засобами старої могутньої держави: військом, скарбом, народнім господарством, адміністрацією, не мав відносин з іншими державами — все це треба було творити«. А далі додає, що »була то людина в кожному випадку незвичайних вимірів...«

На 13 сторінці того ж тому Людвиг Кубаля зазначає, що Хмельницький мав усюди зручних аґентів і вірних приятелів, знав куди звертатися, кого просити, кому заплатити: врешті — людиною, яка говорить, що має 200.000 війська і пропонує свої послуги, знає, де є побажаний і буде добре обслужений. Рухливість його на той час була подивугідною: він щодня приймав послів і висилав своїх аґентів; для ведення закордонних справ і дипломатичної ділянки наклав на чужоземних купців податок; для кореспонданції і писання щораз то нових актів мав військову генеральну канцелярію, яка складалася з генерального писаря Івана Виговського і дванадцяти звичайних писарів із православної шляхти, котрі володіли чужими мовами, орієнтувалися, що й де на світі робиться та щоденно знали, чим живе ворожа їм Варшава.

Все вищенаведене є доказом того, що Хмельницький знав, що має робити, як готувати кадри й підбирати собі добрих та надійних помічників. Тому стає зрозумілою й певною описана Святомиром М. Фостуном участь козаків у тридцятилітній війні й та роля, яку в ній відіграли козацькі старшини по завданню Хмельницького. Стають також зрозумілими і їхні чини в різних випадках.

Твір написаний так, що на кожній сторінці читач переживає найрізноманітніші пригоди, які трапляються з персонажами; то з Чугаєнком, то з Драбиною, то з Гойзером. Коли читаєш повість, — цілий час перебуваєш у напруженні, бо не знаєш, що за хвилину станеться нового чи неприємного з котримсь із її героїв, і це дуже інтриґує та зацікавлює.

Так само часто здається, що той чи інший герой потрапив уже в безвихідну ситуацію, зайшов у глухий кут, але автор, як то кажуть, завжди виводить його »сухим із води«. Ці герої в більшості випадків перемагають усі труднощі й перешкоди навіть у найскладніших обставинах, але є й такі, що вкінці гинуть, як, наприклад, козак Драбина або Чугаєнко.

Особливістю повісті є те, що в ній немає головних героїв, які фігурували б на її сторінках від початку до кінця. Натомість, вони є на кожній сторінці й у кожному розділі твору — відмінні своїм характером і вдачею, але всіх їх єднає обо-

в'язковість та послух їхньому вождеві Хмельницькому. Це майбутні »хмельниччани«. Одні персонажі є цілковито реальні, як, наприклад, Мрозовецький, а деякі мають збірні особливості, створюючи цілу картину — Хмельницький і »хмельниччани« у тридцятилітній війні.

Всі жінки в повісті — виключно чужинки, проте кожна з них має позитивні властивості.

Як я вже зазначив, тема повісти цілковито ясна: Богдан Хмельницький і »хмельниччани« у тридцятилітній війні та підготовка до Хмельниччини. Але у творі відсутня стрункa сюжетна лінія, й деякі епізоди інколи не пов'язані між собою, хоч, слід відмітити, це йому не шкодить і не впливає від'ємно на його якість та на задум автора.

Наприклад, перший розділ повісти вводить нас у курс тодішніх подій, знайомить з обставинами, в яких діють головні особи твору, та із самими особами й переносить читача в ті місця, де відбуваються події. Другий розділ змальовує цілий театр європейського життя й боротьби, в четвертому розділі ми бачимо перебіг дипломатичної боротьби в місці її схрещення в Європі — в Мюнстері, де відбувалися мирові переговори, й так далі.

Деякі розділи висвітлюють окремі підтеми. Наприклад, дев'ятий подає картину польського сойму, становища в Польщі та її відносини до України. В десятому розділі показані відносини поміж кримськими татарами й Україною, й нібито накреслюються риси майбутньої співпраці.

На відправах у Хмельницького, серед імен підлеглої йому в тридцятилітній війні старшини можна зустріти його бойових побратимів у 1648 році. Дуже влучно вставлено у твір записи та коментарі радника королівського двору й державного хронікера, магістра Франсуа де Совнара для оцінки й документальности повісти, а в розділі шістнадцятому гарно описано двір герцога Ґустава Адольфа (шведського), природу Швеції та подано перспективи майбутніх відносин поміж Швецією й Україною.

Зображення краєвидів і деталів природи досить добрі. Мова твору також є відповідна й соковита, характерна для того часу. Але в повісті є деякі недоліки мовного порядку, які автор міг оминути, а саме: »здорожений« (змучений), »поохочений« (охочий), »дещицю« (дещо), »префект« для означення функції командира затяги Богдана Хмельницького; невідома потреба виведення у творі бакалявра Йоганна фон Ґутфорда (персонажі); в одному місці затяг козаків по стороні еспанців

очолює Солтенко, а в другому — Сірко; »на Січі в реєстрових«, а мусіло б бути »на Січі і в реєстрових«.

До технічної помилки можна віднести ім'я королеви Польщі — австрофілки, бо такою була перша жінка короля Владислава IV, австрійська принцеса Сесілія Рената. Після її смерти король Владислав IV одружився у 1645 році із француженкою Марією Ґонзаґо — прихильничкою козаків.

Королева Швеції Христина, у протилежність наставлення протестантського батька короля-героя Ґустава-Адольфа й усієї Швеції, була католицької орієнтації і тому добровільно зреклася престола.

Мистецьке оформлення обгортки добре й відповідає театрові подій тридцятилітньої війни, але зображений на ній козак-вершник виглядає чомусь »дуже сумно«. До наступного видання треба було б поширити словник незрозумілих слів.

Але це все дрібниці. Твір »Звідуни степових когорт« є добрий і відповідає потребі часу. Молодий читач знайде у ньому духову поживу для себе, бо повість має виховний характер.

СЛОВО ЯК КРИЦЯ

(У першу річницю з дня смерти сл. п. д-ра Дмитра Донцова)

»Слово, чому ти не твердая криця?« — так писала наша полум'яна Кассандра, Леся Українка, у своєму однойменному вірші, написаному 25 листопада 1896 року. Вона пішла слідом великого нашого національного пророка, Тараса Шевченка, що промощував шлях українській національній революції, як єдиній передумові визволення України. Революційні Шевченкові заклики завершилися його »Заповітом« своїм живим і ще ненародженим землякам: »Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою, слою кров'ю волю окропіте«. У велетня І. Франка волю Україні має здобути »вічний революціонер«, що ще живе, не вмер, »душу, тіло рве до бою«, щоб »встелити новий гостинець« у майбутнє, себто — прокласти шлях до національного і соціяльного визволення.

За цими трьома національними велетнями прийшов не співець гнівної воєнної музи, що викликає шляхетні почуття лицаря-революціонера і гартує його душу, а політик, теоретик-публіцист самостійної України, творець доктрини українських збройних сил — Микола Міхновський.

А вже в новішу нашу добу прийшов Дмитро Донцов, титан думки і слова, гідний наслідник наших національних велетнів. Він поглибив і поширив національні духові первні у своєму українському революційному націоналізмі, »рвав скелі« москвофільства, обскурантизму, темряви, опортунізму і політичного безумства.

*

Влітку 1925 року, коли я шукав цікавої і корисної літератури на горищі хати моєї тітки, себто захованої, тоді вже нелеґальної, української літератури, що належала моїм дядькам, щирим українцям, учасникам наших Визвольних Змагань (декотрі з них у той час уже були поза межами т. зв. СССР), я натрапив на книжки й брошури Д. Донцова, видані в 1913-1920 роках. Уже тоді я почував себе українським націоналістом під впливом бурхливої визвольної боротьби в моїх околицях, родинного національно-свідомого оточення, а зокрема читань Шевченкового »Кобзаря«, »Енеїди« Котля-

ревського, козацьких оповідань і повістей. Захоплений героїзмом наших лицарів-войовників, я потайки прирік собі служити Україні, її боротьбі з ненависними московськими загарбниками. А твори Д. Донцова зробили на мене ще більше враження, зокрема яскравістю висловлених у них думок, шириною політичних концепцій, сміливістю, рішучістю і перспективним розмахом національної ідеї. Признаюся, я був навіть трохи заскочений, як мені здавалося, надмірним максималізмом національних вимог, що їх висував Д. Донцов.

Потім я вже не мав змоги ознайомлюватися з творами Д. Донцова, бо московські большевики все більш і більш стискали Україну у своїх ведмежих обіймах. Та ось на початку 30 років, коли я вчився у Вищій педагогічній школі (Інститут Народньої Освіти) і прийшлось вивчати такий предмет, як »національне питання«, я вдруге »зустрівся« з Донцовим, себто з критикою, як тоді казали, його »буржуазного націоналізму«. Студентам технічно-математичного і аґрономного відділів досить було знати матеріял із скороченого курсу-скрипту лектора Борового, натомість студенти мовно-літературного і суспільно-історичного відділів мусіли ще знати і »клясиків марксизму«, їхні погляди на »національне питання«, а зокрема твори Леніна, М. Скрипника. »Марксистські клясики« гостро критикували соціялістів »австрійської школи« (О. Бауера, Адлера та інших), підкреслюючи і виступи Леніна проти жидівського »Бунду« та українського »буржуазного« націоналізму Донцова і Юркевича.

Як відомо, Ленін уважав Д. Донцова за небезпечного ворога, націоналіста-»шовініста«, ще перед вибухом першої світової війни. »Рабочая правда« від 16 червня 1913 року цитувала за Леніном: »... На Всеукраїнському з'їзді студентів у Львові проти гасла політичної незалежности України виступили деякі українські соціял-демократи в особах еміґрантів-українців з Росії, що виступали проти соціял-демократа Донцова, який запропонував З'їздові ухвалену більшістю, проти 2, резолюцію за »Самостійну Україну«... Таким чином немає і мови про те, щоб усі соціял-демократи погоджувалися з Донцовим...« Вони »сперечались з Донцовим, висували свої докази, сперечались на тій же трибуні, переконуючи ту саму авдиторію« (В. І. Ленин: »Сочинение«, вид. 4-те, т. 18, 1941-50 рр., стор. 20).

Тут же надруковано й іншу цитату Леніна, в якій була мова й про Донцова: »Безумовно, що той, нібито марксист, що безоглядно лає марксиста іншої нації за »асиміляторство«, в

дійсності є просто націоналістичний філістер. До цієї »малопочесної« категорії людей належать усі бундовці (Союз жидівських соціялістів-демократів у старій Росії, — Є. А.) і, як далі побачимо, українські націонал-соціялісти, як ось пп. Юркевич, Донцов і Ко«. (Цит. »Твори« Леніна, т. 20, стор. 12).

Отже, боротьба Леніна з Донцовим почалась ще перед першою світовою війною. Єдинонеділимцеві Ленінові дуже перешкоджали такі національно-свідомі й тверді люди, як Донцов, що швидко розкривали большевицькі маневрування і не піддавалися їхній »пролетарській пропаґанді«. Тому він нібито радів навіть тим, що двох соціял-демократів не погоджувалися з Донцовим на Всеукраїнському студентському з'їзді у Львові, хоч його політичну програму про самостійність України схвалили всі інші учасники. Але ця Ленінова »радість« була тільки для політичних блазнів, сам же Ленін був затривожений успіхом Донцова. Як спритний демагог, провокатор і фальсифікатор, він уживав різних заходів, щоб послабити український самостійницький рух і підірвати авторитет Донцова, грізного суперника, якого — він знав — демагогією подолати не можна.

Відчувши, що в особі Д. Донцова він має небезпечного противника, поборника національної ідеї, Ленін удався до провокації — виступив проти »пристосовування соціялізму до націоналізму« (див. »Твори«. т. 16, стор. 200, вид 3).

1 квітня 1914 року в листі до своєї довіреної коханки, большевички Інесси Арманд, він пише до Парижу таке: »Посилаю текст звернення до »Шахтарського листка« (тодішнього органу большевиків, — Є. А.)... Страшенно важливо, щоб із середовища українських соціял-демократів пролунав голос за єдність, проти поділу робітників за націями... Нехай Лола (з походження український робітник, що жив тоді в Парижі — Є. А.) сам або вдвох і т. д. прийме (цей заклик) і перекладе його на українську мову...«

Недосвідчений Оксен Лола не розумів суті Ленінового проєкту звернення до українських робітників, переклав українською мовою і підписав його, начебто свій власний лист-звернення. Таким підступним способом Ленін намагався »відхилити українських робітників від сепаратизму« (Згаданий лист-звернення надрукований у XXXV томі »Творів« В. І. Леніна, стор. 100, вид. 3).

Так почалася боротьба Леніна з Донцовим. У 30 роки, як я вже згадував, у вищих школах України національне питання

розглядали з марксистсько-ленінських позицій із спрямованим вістрям проти національної ідеології Донцова, вириваючи з його творів цитати, ворожі інтернаціональному пролетаріятові. Все ж навіть з таких викривлених, часто й підфальшованих цитат студенти ознайомлювались з національною ідеологією Дмитра Донцова і перед ними був вибір: Ленін або Донцов.

У той же час посилився московсько-большевицький наступ на українство в усіх галузях українського життя, зокрема мовознавства, літературознавства, суспільствознавства і краєзнавства. Прийшли процеси СВУ, розгром УАПЦ, ВУАН, її наукових інституцій та інших навчальних установ.

Московський намісник в Україні, Постишев, оголосив, що український патріотизм — це націоналізм, ще й »буржуазний«, тому особливо небезпечний. Тоді за кожної нагоди згадували Д. Донцова, як натхненника »українських буржуазних націоналістів«, »сепаратистів-ухильників«. Так загострювалася боротьба двох протилежних сил — української самостійницької ідеї і московського »пролетарського« імперіялізму.

Десь у середині 30 років, коли я екстерно студіював у Київському 4-річному педагогічному інституті на факультеті мови і літератури, а водночас працював в одній із середніх шкіл Хвастова, я мав нагоду зустрічатися зі своїм рідним дядьком, Грицем (тепер уже покійним), учасником нашої визвольної боротьби 1917-20 років, власником книжок і брошур Донцова, які я був знайшов на горищі в хаті моєї тітки у Вінниці ще 1925 року.

Розмовляючи з дядьком про творчість Донцова, зокрема про »Історію розвитку української державної ідеї« (видана у Вінниці 1917 р.), я висловився, що в тій своїй праці Донцов виявляє чи не надто великий максималізм. Дядько відповів, що нам саме бракує максималізму в національних прагненнях, а без рішучости, вольности й цілеспрямованости ми не здобудемо вільної української держави. Мусимо повністю відокремитись від Москви в усіх галузях життя, насамперед духово й культурно, бо це єдина запорука нашого національного і соціяльного визволення. Такі обґрунтовані думки мого дядька у відношенні до »максималізму« Д. Донцова мене переконали.

Прийшли 1941-42 воєнні роки. В розгарі боротьби двох імперіялістичних сил, нацистської Німеччини і червоної Москви, на Наддніпрянщину прибули похідні групи революційної

ОУН. Принесли вони зі собою й багато національно-політичної літератури. Змобілізований до червоної армії, я попав у німецький полон, але швидко вирвався з нього і прибув до Вінниці, де пов'язався з підпільною сіткою революційної ОУН і отримав деяку націоналістичну літературу. Були це: книжечка про Симона Петлюру, брошура Я. Старуха (назви не пам'ятаю), брошури Зіновія Карбовича »За новий суспільний лад« і »Генеральна лінія ОУН«, а також книжка Д. Донцова »Де шукати наших історичних традицій«.

Така політична література в той час особливо актуальна, мене зацікавила і зробила на мене велике враження революційністю поглядів. Зокрема з великим зацікавленням я читав »Де шукати наших історичних традицій« Донцова, бо пригадував те, що читав у його творах ще в молоді, майже юнацькі роки. В ній я знайшов повну переоцінку національно-історичних традицій, фактів, тлумачень та гостру критику драгоманівських концепцій.

Пригадую, читав я цю книжку цілу ніч, не примкнувши навіть очей, при світлі гасника (каганця), бо користування електрикою було тоді обмежене. Так почалося моє глибше ознайомлення з творами Д. Донцова. Потім я прочитав такі його праці, як »Підстави нашої політики«, »Націоналізм« та інші, а також »Квартальники Вісника«. З того часу в мою свідомість прийшло повне розуміння ваги українського традиційно-національного волюнтаризму, непримиренности до Москви і необхідности національно-революційної боротьби, як основних первнів націоналізму Донцова.

*

Глибоке розуміння національної душі, студіювання історії українського політичного і культурного життя — дали Донцову можливість стати найвизначнішим теоретиком ідеології українського націоналізму і скристалізованої української духовости. Його публіцистичні праці стали виявом нового, сучасного українства, в основі якого були українська духовість, самостійність, соборність і европейськість нашої нації. Ідеї, втілені в творах Д. Донцова, охоплювали все більше й більше читачів, усвідомлювали їх, перетворювали на українських патріотів і гартували для боротьби за українські національні ідеали.

Як я вже згадував раніш, сталося так, що за душу української людини боролися два титани. Один із них фальшивий,

Ленін — москаль, єдинонеділимець, московський імперіяліст-шовініст, що тільки з тактичних міркувань маскувався комунізмом, інтернаціоналізмом, що повністю відповідали духовості москалів. Він, як павук, намагався обмотати несвідомих »малоросів« своєю забріханою ідеологією, своєю »московською блекотою«, як казав Шевченко про попередників Леніна, царів-самодержців Романових, що сиділи на московському престолі й проповідували панслявізм і офіційне московське православ'я.

Другий, як протилежний до Леніна, правдивий титан — Дмитро Донцов, здецидований ворог Москви, син лицарської України, творець націоналістичної революційної теорії.

Коли в Києві 1936 року появилася Ленінова збірка »Статьи и речи об Украине« (Партиздат ЦК КП(б)У), Д. Донцов відповів йому статтею »Ленін, як теоретик »пролетарського« асиміляторства«. В тій статті Донцов поставив справу ясно: бути Україні самобутньою, самовистачальною, незалежною державою, а чи прибудівкою Москви, т. зв. УРСР, і в такій »інтернаціональній калабані« зденаціоналізуватися й перетворитися на погній для Москви. »Пішла і зараз іде повна ставка в гарячій грі, чи »будеш пан, чи пропав«, як каже наш народ. Двом ідеям не можна разом служити і догодити. Не може бути в одній нації двомовности, двох культур. Кожний народ у світі має окрему одну мову, культуру, відповідно до своїх особливостей. А всілякі базікання В. Леніна про »національну по формі, а інтернаціональну, соціялістичну по змісту« культуру — це просто етапний перехід усіх немосковських народів у »великий російський народ«, чи — як тепер кажуть — у »совєтський«.

Колись, напочатку, були »суздальці«, потім — »москалі«, далі — »росіяни«, а тепер »совєтскіе люді«. Насправді, незважаючи на назву, вони всі визнають своїх, московських, героїв, усі осяги москалів, усі завоювання своїх царів, що влучно проаналізував Д. Донцов у своєму нарисі »Мертвецький великдень«. А »вчення« Леніна про »дві культури в кожній нації« стосується тільки до інших, немосковських націй, і має за завдання розкласти їх, зробити двоєдушними, знесилити, а потім підкорити Москві.

У згаданому нарисі »Мертвецький великдень« Д. Донцов у підрозділі »Від червоної звізди до чорної сотні« підкреслює тяглість і пов'язаність червоної Москви з білою, чорною і синьою, що є завжди тією самою »матушкою Рассеєю«.

Суздаль-Москва-Петербург і знову Москва — одна й та са-

ма незмінна Московія Андрія Боголюбського, Івана Калити, Івана Грозного, Дмитра Донського, Пожарського і Мініна, Алексея, Петра, Катерини, Миколи, Александра II, Меншікова, Валуєва, врешті — Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва... І тепер, як за царів, ця сама деспотія, тиранія, цей самий імперіялізм, тільки під крикливою назвою »інтернаціоналізму«...

Захопивши владу в свої руки, Ленін відразу почав її зміцнювати й поширювати, реалізував імперіялістичні мрії московських царів, приховуючи їх під прапорами »пролетаріяту« й »інтернаціоналізму«. 7 листопада 1917 року він перебрав владу від Керенського, а вже 25 листопада писав (як голова московсько-большевицького уряду) до Тульського фабзавкому (фабрично-заводського комітету), щоб у районах Донбасу негайно забезпечити рушницями, пістолями, набоями та іншою амуніцією червону ґвардію (московсько-большевицькі боївки). Тоді ж дав наказ сформувати з московських робітників червоноґвардійський загін і вислати його до Харкова. Червоноґвардійські загони з петроградських, московських і воронізьких робітників вислано до Луганська, Міллерова та в інші пункти Донбасу для підтримки місцевих московсько-большевицьких боївок (див. Б. Бабій: »В. І. Ленін і Україна« стор. 25).

В той же час у телеграмі до морського революційного комітету Ленін писав: »Прошу вжити екстремних заходів, щоб дати негайно... 2,000 матросів для воєнних дій проти буржуазної ради«, себто проти Української Центральної Ради (Див. В. І. Ленін: »Статті й промови про Україну«, вид. 1936 року, стор. 272).

Отже бачимо, хто прислав озброєну до зубів матросню для знищення наших геройських юнаків під Крутами і захоплення нашої столиці Києва...

Ленін діяв так, як і писав: »Ні, тієї мерзоти (себто лібералізму, — Є. А.), що в Австрії, в нас не буде. Не пустимо...« (»Твори«, т. 35, стор. 59).

Дмитро Донцов добре знав московську духовість і розумів підлу Ленінову хитрість. Він попереджав нашу суспільність, указував на небезпеку, яка загрожує Україні від нових московських імперіялістів з-під стягу Леніна і взагалі соціялізму, але багато наших тодішніх »сліпих і глухих« політиків цього не розуміли й не бачили.

Як ніхто інший з його сучасників, Д. Донцов схопив суть московського »месіянства« і здемаскував його в усіх виявах.

Він знав, що означає »післанництво« московського народу, його »покликання« довершити »великі діла« — »спасти Европу, людство, земну кулю, всесвіт«. Раніш Москва прагнула стати »Третім Римом«, »серцем усіх слов'ян«, а за Леніна стала »отечеством усіх трудящих«. Як колись москалі-слов'янофіли, так і тепер москалі-ленінці мають за мету »угробити гнилий Захід«.

Царська Росія карала за вислів кожного вільного слова, Ленінська Москва карає навіть за вільну думку. Білі й червоні москалі сваряться між собою, борються за владу, але завжди єднаються і спільно виступають, коли виникає загроза для їхньої єдинонеділимої імперії, »матушки Рассеї«. Так було в 1920 році під час наступу поляків із союзними українськими військами на Київ, так було і в 1941-45 роках під час наступу Гітлера на т. зв. СССР.

Ще в своїй праці »Підстави нашої політики« Д. Донцов відкидав наївні думки тих, що хочуть українську державу виборoти міжнародніми договорами, бо він добре знав, що »великі історичні суперечки рішаються кров'ю і залізом«. Так він, як докучлива Кассандра, розбивав культурницькі »голубі« мрії пристосуванців, опортуністів, угодовців.

У тій же брошурі (стор. 102) Донцов ставить питання: чи ми лише культурний народ, а чи вже державна нація? Чи наш ідеал тільки своя культура, а чи прагнемо політичного ідеалу — соборної, самостійної держави?

І далі переконливо доводить, що культурний розвиток без політичної незалежности неможливий, навіть розвиток власної національної культури. Підкреслює: »Нація, що цього не розуміє, задивляється лише в культурні цінності — засуджена скоріше чи пізніше на смерть... Яка може бути література нації без політичної самостійности?« І робить такий висновок: »Така література цілком залежить від літератури нації панівної над нею, вона тоді є лише відбиткою панівної і поступово перетворюється в провінційну літературу незнаної етнічної групи певної імперії — тобто в т. зв. провансалізм«.

Як виглядає становище культури недержавної, поневоленої нації, бачимо сьогодні в т. зв. УРСР. Нація не може розвинути своєї культури так довго, доки не здобуде своєї державної самостійности й суверенности. Інакше, вона засуджена на повільну, або й приспішену, духову, культурну, політичну й економічну смерть.

Про московський большевизм Д. Донцов пише: »... Боль-

шевизм, як показує його назва, це явище цілком російське, і в першу чергу російське«. Тому головною метою платних і ідейних аґентів большевизму було, і є знищити »европейський буржуазний порядок« (»Підстави нашої політики«, стор. 4). Вся московська загарбницька політика, що її вів уряд, завжди була піддержувана »мовчазною згодою більшості росіян«. У цьому бачимо велику різницю між Росією і Заходом, де до політичних чинів усе були залучені ширші кола населення.

Провідні московські діячі висували свої ідеї, за якими сліпо йшли московські маси. Чадаєв на початку 19 століття казав: »Наше діло запровадити рятівний порядок у світі, що став здобиччю анархії«. А інший московський діяч, нібито проґресивний революціонер-демократ, А. Герцен, писав: »Росія може оволодіти Европою до Атлантійського океану, як може бути і переможеною аж до Уралу. В першому випадку Европа мусить бути »порізнена« (розсварена), а в другому — мусить бути міцною, об'єднаною«.

Так казав предтеча московських большевиків, »проґресивний« революціонер-демократ, а його науку здійснюють Ленін, Сталін, Хрущов, Брежнєв.

Д. Донцов ставить перед українською нацією питання руба: »З Москвою разом, чи проти неї?« На підставі всіх історичних фактів і традиції відносин між москалями і українцями, він рішуче відкидає будь-яку залежність України від Москви, та будь-яку »спілку« з нею. Ми самі по собі нація суверенна й не можемо мати будь-чого спільного з Москвою, крім звичайного державного кордону, що розмежовує окремі нації. Саме тому Донцов засуджує і відкидає теорію »Трьох Русей« В. Липинського, як нереальну, невиправдану і шкідливу для української визвольної політики. До речі, й сам В. Липинський не вірив у неї, це була його поступка гетьманові Павлові Скоропадському, що доводив свою спорідненість по матері з династією Рюриковичів (гілка Рюриковичів, т. зв. большое гніздо Всеволода, що панували тільки на Суздальщині, формували там московську націю та імперію, і не мали нічого спільного з Україною).

З погляду духової культури Д. Донцов різко розрізняє Московщину від України й Европи. Духовість Московщини специфічна. Московський ідеолог Бакунін зазначає, що в москаля, в одній істоті, є прикмети »раба і деспота«, а філософ Соловйов уточнює духовість москаля ще й сваволею і плазуванням. Найвизначніший московський поет, Пушкін, що про-

голошував себе співцем свободи і правди, одночасно засуджував ліберальні відносини на Заході, зокрема в Англії, протиставляв їм та ідеалізував патріярхальні, традиційні, гармонійні відносини між кріпаками-селянами і поміщиками в Московщині, брехливо й огидно оплюгавлював гетьманів Мазепу і Орлика — українських борців за волю і державність українського народу.

В античному світі, а також в Европі, літературними героями були — Кассандра, Ахіллес, Геракл, Дон Кіхот, Фавст, Робін Гуд та їм подібні. А в Московщині — босяки Максима Горького, юродиві та »Євгенії Онєґіни« Пушкіна, хуліґани Єсеніна, бандити терористи і скити-азіяти з »розкосими очима« Александра Блока, лінтюхи-обломови Гончарова і купці-самодури Островського. Московський »прогресивний« критик, революціонер-демократ Писарів повчав, що для нього і його московського народу навіть чоботи цінніші, ніж твори англійського драматурга Вільяма Шекспіра. Ф. Достоєвський мусів визнати, що кожний москаль, який відчував себе европейцем, мусить ненавидіти Московщину, себто — стати зрадником традиційної тиранічної Московії.

Ось так виглядає московська духовість згідно з твердженням самих визначних творців і натхненників московської культури, підкреслює Д. Донцов. Цього не розуміли »дядьки отечества чужого«. Напр., М. Драгоманів, що в останніх десятиліттях 19 століття мав головний вплив на активну, нібито провідну, частину тодішнього українського суспільства, закликав до тісних зв'язків з москалями, до духової, політичної і економічної єдности з ними, закликав учитися їхньої культури, читати й вивчати московську літературу, а для себе просив тільки ласки на власну мову для внутрішнього вжитку. За велику заслугу Москви він уважав подолання турецької імперії, забувши, що без наших запорожців, що мали свій давній досвід боротьби з »бусурманами«, Москва не могла б перемогти турків.

Д. Донцов підкреслює, що М. Драгоманов у своєму москвофільському засліпленні забув величезну різницю і протилежність між москалями і українцями. Пригадує, що ще в 17 столітті Юрій Крижанич, відомий політичний словенський діяч і мандрівник, зустрівся в Україні з несподіваною дійсністю, яка його — москвофіла, великого противника турків, німців і »латинян« — дуже заскочила, він тут почув, що жити під »православним московським царством гірше, ніж турецькі муки чи єгипетська неволя«.

І Д. Донцов перестерігає, що »Москва сльозам не вірить«, що знаємо з власного досвіду ще з того часу, коли Україна опинилася під московською зверхністю. Ще в 17 столітті навіть від гетьмана Брюховецького вона вимагала, на доказ лояльности і вірности їй, самозаперечення, самовідречення і вітчизновбивства. Це саме бачимо в Шевченкових поемах »Сон« і »Великий льох«, у драмі Лесі Українки »Бояриня«, у новелі М. Хвильового »Я« (Романтика), у якій дорога до »загірної комуни« веде через труп своєї матері (України), у творі Антоновича-Давиденка »Смерть«...

У 17 столітті, зараз же після Переяславської умови, московський цар Олексій у свому »Указі« дає таке доручення: »... разделение з Польшей сотворите, как верой так і чином: хахли (чуби), которие у Вас на головах, постригите«. Він хотів бачити наших людей тільки подібними до москалів.

На початку 20 століття англійський письменник Велс писав, що Ленін під час зустрічі з ним у Москві казав йому про селян таке: »Селян може бути тяжко подолати в масі, але поодиноко — труднощів не буде«. Це ж саме говорив царський міністер Коковцев напередодні скликання першої »Государственної думи« в 1906 році: »Селяни — це віск, з якого можна ліпити як чудові, так і ні до чого непотрібні речі«. Тут бачимо повну однозгідність »пролетарського« вождя Леніна, і царського міністра Коковцева... А московсько-большевицький ідеолог босяків Максим Горький устами свого героя-босяка каже: »... Я не люблю всіх мужиків, вони — наволоч«. І далі з'ясовує, що таке мужик: Він »для всіх людей матеріял для споживання, себто тварина, яку треба поїдати, споживати. Тому: грабуй, дери шкіру з нього доостанку, ось і все...«

Брак зрозуміння духовості москалів і сліпе довір'я наших провідних людей до »прогресивних« московських діячів привели нас до національної катастрофи. Тому Донцов картає наш провід 1917-21 років, що повів український народ облудним шляхом і проспав нагоду визволити Україну. Звідси і його теорія про »лучших людей«, зразок яких він бачив у лицарській верстві княжої і козацької України.

*

Велику шкоду українській самостійницькій (державницькій) ідеї вчинив М. Драгоманов, »божок« українських опортуністів, що затруював свідомість української провідної верстви космополітизмом — інтернаціоналізмом і москвофільством.

Тому Д. Донцов присвятив велику увагу демаскуванню і поборюванню драгоманівського впливу в українському світогляді.

Ще в 1886 році М. Драгоманов у своїх »Листах до киян« писав: »Увесь прихильний українству рух 60 років був на кредит віршів Шевченка, отаких як »Сон«, »Кавказ« і т. д. Як тільки виявилося, що за цією політичною (Шевченковою, — Є. А.) поезією політична проза темненька, а потім висунулась програма Костомарова »примирити з собою правительство«, так від нас свіжі люди відвернулися«. І він (Драгоманов) робить такий висновок: »Україна не може інтересувати Европу з національно-дипломатичного боку, а могла б інтересувати з двох боків: як один із фокусів демократичного ладу, і як один із фокусів російського (? — Є. А.) прогресивного культурного руху, як би він був«.

У »Листах на Наддніпрянську Україну« (стор. 68-69) він писав таке: »Тільки ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці, культурної, політичної і соціяльної у почуттях і інтересах національних, бо інакше ми б заплуталися у всяких суб'єктивних і в лісі історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок у наукових висновках та інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національність, а націоналізм, а надто такий, котрий сам себе виразно протиставляє людськості, або космополітизмові. Ми не визнаємо примусових думок і почувань, котрі видаються за національні, ніяких обов'язкових історичних національних святощів, а надто ненависті до других національностей«.

Так Драгоманов повчав своїх земляків, щоб були космополітами, інтернаціоналістами, »ягнятами серед вовків«. Його наука дала нам свої трагічні наслідки зокрема в 1917-18 рр.

У тих же своїх »Листах...« Драгоманов підкреслює: »Я всякий раз, коли була потреба, казав одне: »космополітизм в ідеях і ділах, національність у ґрунті й формах праці«. Так він хотів бачити українську націю полем для інтернаціональних і космополітичних експериментів, що їх (експерименти) почали повністю проводити в життя московські большевики, перефразувавши гасло Драгоманова на своє: »Культура національна формою, а інтернаціональна, соціялістична змістом«, а насправді московська. Сам Драгоманов бачив світову культуру тільки крізь окуляри московської культури. Нічого дивного, що його хвалили й відзначали такі московські

шовіністи — єдинонеділимці, як Ленін, Кравченко-Степняк, Є. Лазарев і Х. Вольховський.

У тих же своїх »Листах...« він дописався до того, що врешті взагалі заперечив будь-яку потребу і можливість творити українську державу: Нема »ніяких серйозних підстав для українського державного сепаратизму в Росії« — повчав своїх земляків, а далі навіть глузував з української національно-державної ідеї: »В принципі не тільки нація чи плем'я має право на осібну державу, а навіть усяке село. Є ж і досі посеред Італії республіка Сан-Маріно, схотіли дві частини Аненгели (у Швайцарії, — Є. А.) поділитися на осібні півкантони, і живуть собі так... То чому б не то Україні, а навіть Миргороду чи Сорочинцям не бути осібною державою... Тож не дивно, що для М. Драгоманова »... присяга Б. Хмельницького цареві »восточному« була актом не тільки натуральним, а й цілком національним...« Він уважає, що московські загарбники-імперіялісти »продовжували справу Запорізької Січі на Чорному й Озівському морях проти татар і турків«, вони ж, мовляв, захищали й український народ від польського гноблення.

Такі драгоманівські впливи, таке драгоманівське наставлення привели до того, що вихованці Драгоманова в 1917 р., як ось М. Грушевський, що очолював Центральну Раду, цілувалися з емісарами московської тиранії (з т. зв. Тимчасового уряду), з різними Суковніками, а голова українського уряду, В. Винниченко, поборював ідею творення українських збройних сил. Їздили вони й до Москви, щоб спільно служити »високій ідеї інтернаціонального комунізму«, а насправді, як казав навіть М. Хвильовий — »матушці Москві, собірательниці землі русскої«.

Дмитро Донцов із самого початку своєї публіцистичної діяльності гостро поборював драгоманівщину і викривав шкідливість обманливих інтернаціональних гасел модерного драгомано-ленінського москвофільства для української визвольної справи.

Він і пізніше підкреслював, що драгоманівство М. Грушевського, В. Винниченка, М. Шаповала і подібних »батьків народу« зруйнувало українську національну революцію в 1917 році, перешкодило самостійникові-державникові М. Міхновському з його однодумцями творити українське національне військо. Коли Симон Петлюра в процесі визвольної боротьби побачив шкідливість драгоманівства, зірвав з ним і став на шлях українського самостійництва, почав, хоч і пізно вже,

творити українську дійову армію, і очолив збройну боротьбу з усіма московськими окупантами, червоними й білими, то це означало його повне національне прозріння. Тому Д. Донцов належно оцінив С. Петлюру і його заслуги для української національної революції.

Драгоманівсько-москвофільський рецедив виявляється в нас ще й сьогодні в політиці т. зв. реалітетників. Д. Донцов ціле своє життя гостро поборював його, нещадно виполюючи, як шкідливий бур'ян на ланах пшениці.

*

Ми вже згадували, яку бурю серед єдинонеділимців і москвофілів викликала доповідь Д. Донцова »Сучасне політичне положення нації і наші завдання« у липні 1913 року, на 2 Всеукраїнському студентському з'їзді у Львові. Але вона мала й великий вплив на формування самостійницької політики тодішнього українства.

Не менше враження зробила і його праця »Модерне москвофільство«, що також появилась у Львові 1913 року.

Так Дмитро Донцов уже в своїх перших друкованих працях, незважаючи на своє пов'язання з Українською Соціял-Демократичною Робітничою Партією (УСДРП), стояв на твердих націоналістичних позиціях, себто — самостійницько-державницьких, революційних, протимосковських. Цей факт повністю заперечує наклепи противників Д. Донцова, начебто він зміняв свої погляди і »еволюціонував« від соціялізму до націоналізму.

Український політик і публіцист Микола Залізняк ще в 1913 році писав у »Літературно-науковому віснику« (кн. VII-VIII, 1913, стор. 171): »... Д. Донцов у своїй інтересній брошурі про »Модерне москвофільство« зовсім справедливо нарікає, що українці надто просякли російською літературою... Дуже гарна праця Д. Донцова. Думки тут висказані влучні, автор справді основніше критикує російщину і застановляється над модерним москвофільством. Говорить, що ціле українське життя просякнене »російщиною«. Читачеві української преси підросійської України якраз здається, що чимало так званих свідомих українців ще й досі не розв'язали старого питання, яка в них душа: »хахлацкая ілі русская?« — і все те (автор) ілюструє прикладами й цитатами з українських газет. Стаття під кожним поглядом цікава, заслуговує на пильну увагу...«

У своїй праці »Модерне москвофільство« Д. Донцов, між

ін., пише: »Коли говорю про москвофільство цього табору, я розумію поширену в деяких колах нашої інтеліґенції безмежну пошану перед російською культурою і дивну якусь духову залежність од поглядів, пануючих у поступових колах російських. Ся залежність не дає українству й досі вийти з пелюшок і стати на власні ноги, вона ослаблює його відпорну силу в боротьбі з чужими силами. Майже все життя українське так дуже просякнуте російськістю, що кожному, хто має свій відмінний погляд на російську культуру, приходиться душитися в нім, як у густім, важкім тумані«.

А далі: »Ось що вийшло з-під пера одного з визначніших і гідних усякої поваги українських діячів: »Я не сумніваюся, що як би Україна була визволена від примусового московського централізму і нівеляції, то в ній розвинулися б свобідні потяги до великоруського світу, як найбільш близького, тісно зв'язаного культурною спільністю, історичними традиціями і спадщиною Києва«. — Коли так пишуть проводирі українства, то щож думають і почувають маси нашої інтеліґенції. Очевидно, немає навіть охоти вийти з чисто добровільної залежности від чужих культурних впливів«.

Модерне москвофільство було і є важкою хворобою українського суспільства. Брак власної національної ідеології і політичної думки приводили до того, що частина нашої найсвідомішої провідної верстви (в той час їх звали »щирими українцями«) повністю узалежнювала долю України від поступового розвитку т. зв. російської демократії (подібне діється і тепер серед деякої частини української еміґрації, т. зв. радянофілів). Москвофільству Д. Донцов протиставляв українську самостійницьку політику, себто політичний ідеал суверенної української нації, її духовості і культури. Його передбачення, що москвофільство і малоросіянство приведе нашу націю до катастрофи, здійснилося в 1917-1920 роках під час наших Визвольних Змагань. Тодішні українські політики драгоманівського виховання, в руках яких опинилася доля України, виявилися такими недолугими, що навіть після національної катастрофи не схаменулися, залишившись вірними своїм москвофільсько-драгоманівським переконанням. Так, напр., Михайло Грушевський, голова Центральної Ради, 1920 року в своєму партійно-есерівському органі »Борітеся поборете« (ч. 1, стор. 17) писав: »Гасло незалежности (України, — Є. А.) було підхоплене гіршими елементами української людности і елементами бандитськими«. Ось так »батько тодішнього українства« оцінив борців за самостійність Украї-

ни — М. Міхновського, Симона Петлюру, старшин і вояків дійової армії УНР та українських селян-повстанців. У тому ж журналі він зазначає (ч. 2, стор. 5): »... Зрештою, суть нашої політики — це ніяка »українська самостійність«, а головне: »вивести Україну на шлях світової революції та загальнолюдських інтересів...« Для того він шукає спільників у московських большевиків, мовляв, ми »... вдячно пам'ятаємо, що з російських партій самі тільки большевики, ще перед революцією, визнавали за Україною право на самовизначення«. Тому й закликає орієнтуватися на Москву, »куди з вірою і любов'ю дивиться весь трудовий світ«.

А в той же самий час вождь »світового пролетаріяту« В. Ленін в інтерв'ю делеґатам еспанських соціялістів, яке було надруковане в лондонському часописі »Таймс« (з 20.1.1921 р.), заявив: »Ми ніколи не говорили про свободу. Ми виконуємо диктатуру пролетаріяту в ім'я меншости, бо селянська кляса — не пролетаріят, і ще не з нами. Ми будемо здійснювати диктатуру над нею доти, доки вона не підкориться«.

У своїй політичній сліпоті Михайло Грушевський у згаданому журналі »Борітеся поборете« навіть хвалився, що він завжди був таким. Уже на початку своєї наукової діяльности він у своїй статті »Громадський рух на Україні в 13 столітті«, надрукованій у львівських »Записках НТШ«, захищав татарських людей-болоховців, що зрадили свою державу, князя Данила Романовича і піддалися татарам-монголам. Так Грушевський історик підтримував Грушевського вже як політика.

Політичний близнюк Грушевського Володимир Винниченко, колишній прем'єр України і голова Директорії, був переконаний, що »коли б з Москви прийшов указ на Україну, в інтересі оборони двох республік, в інтересі перемоги над Польщею, в інтересі революції, скасувати в Українській Радянській Республіці не тільки такі комісаріяти, як господарчий, військовий, пошт, телеграфу і так далі, а й комісаріят освіти, мало того, коли треба було б скасувати українську мову на Україні..., то українське робітництво і селянство... були б і на цю жертву пішли«.

Дмитро Донцов поборював москвофільство і на західньоукраїнських землях, тому гостро виступав і проти Петрушевича, президента ЗУНР. Уже в 1920 роках пригадував, що Галичина дала таких визначних і заслужених в Україні людей, як гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, Іван Вишенський,

митрополит Йов Борецький, Єлисей Плетенецький, М. Шашкевич та інші, а водночас мала й москвофілів з Т-ва Качковського типу Дудикевича. Галицькі москвофіли у своєму органі »Український прапор« (з 4.7.1920 р.) писали, що прихід Москви в Україну, замість Польщі, »то се як не повне визволення, то в кожнім разі бодай надійний початок його«, що »большевицька влада майже виключно в українських руках« (»У. П.« з 14.12.1920 р.). Політична примітивність москвофілів на чолі з Петрушевичем позначилася і в таких поглядах, висловлених у тому ж »Українському прапорі« (з 22.8.1919 р.): »Нам важно, щоб усі вкупочці були. Прецінь нова Росія зорганізується без огляду на те чи... Колчак, чи Денікин, чи хто інший, прецінь, вона мусить збудуватися на основах конституційно-демократичних«.

Д. Донцов подає приклад москвофільства ще й з »Громадської думки« (3 26.6.1920 р.), що виходила тоді замість »Діла«: »Самостійність — се гасло »падлюк«, »бандитів« або людей наївних, що »не розібрались у політичній і соціяльній орієнтації Драгоманова«. Бо, »прецінь, найважливішою річчю розважати, з котрої сторони грозила і грозить небезпека масам, більша небезпека втрати землі, як економічної підстави для експансії«. Тому ми повинні триматися Москви за всяких умов, »хоч би, евентуально, навіть під політичним і національно-культурним поглядом був здержаний його (народу українського) розвиток ще на один або два етапи«.

Так за порадою Драгоманова — пише Донцов — українська »еліта« лізла в московське трясовиння собі на знищення і асиміляцію.

Москвофільство однаково загрозливе, як біле так і червоне. Д. Донцов подає приклад з червоного москвофільського часопису »Вперед« (з 23.9.1920 р.), який писав: незважаючи на те, що дійова армія УНР »очищає українську територію, вона тратить назву національної сили«, тому »впередовці« кидають думку: »Геть з армією УНР, а вітати (треба) червону кінноту Семена Будьонного«, себто встановлення большевизму.

»Не маючи виробленої програми — пише Д. Донцов у праці »Підстави нашої політики« — на зовні українство не могло вийти, як певна означена величина, навіть таким »важним« чинником в европейській політиці, як маленькі Сербія або Бельгія«.

Москвофільство не обминуло і консервативного Союзу Українських Монархістів, т. зв. хліборобів-державників, на що

звернув увагу Дмитро Донцов. »Наше географічне положення, — пишуть вони, — спільне історичне минуле (!?) і спільні економічні інтереси вимагають, щоб ми (Україна) з Росією і Білорусією, як зовсім окремі та суверенні держави, заключили мілітарний і економічний союз«. Це програма »хліборобів-державників« із 1921 року. Ось він тут, той дивний, чудний »Союз трьох Русей«, що про нього читаємо також у відозві »Українського Союзу Хліборобів-Державників« (Відень, 1920 рік, стор. 9). А в »Хліборобській Україні« (збірник 1, стор. 90) проводиться ідея »всеросійської єдности« проти европейської культури. Мобілізація Азії для рятування Росії.

Як бачимо, Д. Донцов виступав проти дурману москвофільства, як »лівого«, так і »правого«, почавши з ранніх років своєї діяльності аж до наших днів, коли воно почало відновлятися в радянофільстві.

Дехто з наших опортуністів і т. зв. реалітетників оскаржує Д. Донцова, що він накинув нам нібито штучний, неприродний українцям, волюнтаризм, що спотворює характер українців. Насправді, волюнтаризм відомий у нашій історії з давніх часів, у традиціях наших предків, що їх так сильно наголошував Д. Донцов. У психології волюнтаризм — погляд, що праосновою наших духових проявів є сильна воля, а у філософії — погляд, що суттю нашого буття є сильна воля.

Прояви вольовости відчуваються у кожній ділянці нашого буття, у діях нашого народу, князів, державних мужів, воїнів-дружинників. Їх бачимо в наших літописах, історичних і народніх піснях, билинах і думах, зокрема в чинах князя Ігоря та у славетній поемі-епопеї »Слово про Ігорів похід« із 12 століття. А скільки прикладів вольовости можна подати з козацьких часів, з якою силою волі звучать слова гетьмана Богдана Хмельницького: »... Виб'ю весь руський народ з лядської неволі!«.

Вольовістю просякнена творчість нашого національного генія Тараса Шевченка. Слушно пише Д. Донцов, що в Т. Шевченка, як і в І. Франка та Лесі Українки, волюнтаризм переплітається з прометеїзмом. Волюнтаризмом сповнені такі Шевченкові твори, як »Гайдамаки«, »Гамалія«, »Кавказ«, »Послання...«, »Холодний яр«, »Заповіт«, »Мені однаково« та багато інших.

У листі до Лазаревського Шевченко писав: »На те й лихо, щоб з ним битися...« Він виразно вказував своїм землякам шлях до волі: »щоб збудить химерну волю, треба миром, гро-

мадою, обух сталить та добре вигострить сокиру й заходитись вже будить« (народ).

В Івана Франка волюнтаризмом зокрема сповнені »Мойсей«, »Вічний революціонер« і »Каменярі«.

А Леся Українка казала: »Без надії хочу сподіватись...«. Письменниця Людмила Старицька-Черняхівська у своїй статті »Хвилини життя Лесі Українки« (»Літературно-науковий Вісник«, Київ, кн. X, 1913 р., стор. 29, 30, 31) з приводу її смерти писала: »Біля неї вирувало на сонці широке море російської літератури, російської суспільности, де б завчасу зрозуміли і піднесли б її, але залишилася вона в своїх Термопілах. Вірна до кінця своїй країні, на залізний вівтар свого убогого краю вона поклала все, що мала — талант і серце, і свої недовгі дні... Червоною ниткою переткало всю творчість Лесину почуття героїзму. Героїнею вона була і в поезії, і в щоденному житті. Але це був не той героїзм, що вибухає, як лява, з кривавого жерла вулкану, коли силою натиску нижніх шарів підіймає його до небес, це був не той п'янючий героїзм великих хвилин життя, коли крамар героєм стає, — її героїзм був героїзмом великого серця і залізної волі, що боролася з щоденним життям«.

А »залізна воля« — це власне той волюнтаризм, що його так наголошував Дмитро Донцов, покликаючись у своїй теорії українського націоналізму на Шевченка, Франка і Лесю Українку. В новіші часи, вже в наші дні, сильною волею-волюнтаризмом відзначалися провідники ОУН і командири УПА — Є. Коновалець, Степан Бандера, Роман Шухевич, Клим Савур, Леґенда, Старух та інші.

Волюнтаризм Д. Донцов тісно пов'язував із питанням провідної української верстви. У своїй брошурі п. н. »За який провід« він пише: »Відкидаючи власну ідею національну, відкидаючи, як засіб, збройну боротьбу за неї — цей сорт політиків відкидає потребу створення окремої, сильної духом і характером батави людей-провідників, які б ту ідею здійснити намагалися... Велика частина провідної інтеліґенції української між першою і другою війнами та перед тим — це був зовсім інший тип психічний, який нічого не мав спільного з великими тінями нашого славного минулого, що формували історію княжих і козацьких часів«. Тому він бачив необхідність »створення нової касти, нового лицарства Запорізького«, тому в нього »відмітання кукілю від пшениці — є справою першої ваги«, бо від цього залежить, що вродить кров'ю героїв скроплена українська земля.

На майбутній, український державний устрій Д. Донцов дивився практично, з погляду потреб і інтересів відновленої української держави. Він, цей лад, мусить бути такий сильний, щоб міг протистояти всім зовнішнім ворожим напорам і був ґарантією для зміцнення нації та вільного розвитку всіх ділянок її життя.

Українські традиції він бачив у повній суверенності й неповторності української духовости, тому висував такі вимоги: 1) Культурну сепарацію від Москви та інших ворогів України, 2) Політичну сепарацію від Москви, 3) Економічну сепарацію (від Москви) та побудову українського життя на підставах нашої державної організації часів княжих і козацьких. Київська традиція у Донцова — найкраща духова спадщина для теперішніх і майбутніх поколінь. У своїх працях »Дух нашої давнини«, »Правда прадідів великих«, »Місто Премудрости Божої« та інших він розкривав велич і славу нашої минувшини, наші найкращі традиції, що стали джерелом духовости української нації. »Київ — пише він — місто св. Софії. Покоління останніх ста літ поволі забували про те, чим було й чим знову має бути наше вічне місто«, а наше завдання, наш моральний обов'язок — »проникнути в містерію нашого Вічного Міста, в ще не скінчену ролю св. Софії«. Адже в Шевченка, »мов на небі висить святий Київ наш великий«. У Києві »храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють. . .«

». . . Коли багато з нас — пише Донцов — досі не знає, за що північні варвари-кочовики руйнують наше місто, то знають це чудово ті варвари! Вони, одержимі бісовською »мудрістю« нашого »прогресивного« віку, знають, що на те, щоб вони жили, мусить умерти Місто Премудрости Божої — Київ. Вони знали, в чім джерело нашої всякої — і мілітарної, і духової — сили. Зі своєю шаманською хитрістю задумали вони злодійством привернути собі протекцію Сил, які хоронили Київ. У 1169 р., суздальський князь Андрій зруйнував Київ і вкрав його образ Пречистої. Нацькований дідом Івана Лютого, хан Менглі-Гірей знову руйнує Київ і посилає дарунок московському ханові — золотий келих з диском із нашої св. Софії. . . Руйнацію запорозьких святинь проводять посіпаки Петра й Катерини. Нівечить київські святині Микола І. Нарешті Ленін і Сталін, на спілку з Хатаєвичем і Кагановичем, руйнують Лавру і Михайлівський манастир, храм патрона Києва, переможця змія, оборонця від усіх нечистих сил, Архистратига воїнства небесного. Кодло бісовське в Кре-

млі знало і знає, в чім таїлася велич, мудрість і могутність Києва, які їм доручили зруйнувати, щоб могли втримати царство тьми. Одержимі духом зла знали, що їх переможе тільки інший дух, страшний для них і невблаганний, з-під знаку Хреста«.

»Нема на сході Европейського окциденту — пише Д. Донцов — другого міста Премудрости Божої. Київ — місто »велике, трагічне і шляхетне, розтерзане і живуче, вимучене й невмируще, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю овіяне, віковічну істину в собі ховаюче, мужнє і ласкаве« (А. Любленко)...« Місто, що »розсілося величаво на горбах, наче володар на престолі... Тут відчуваєш і розумієш благословення св. Андрія... Чуєш, як росте в тобі якась нова сила, щоб боротися за ідеї правди і свободи« (Д. Мирон-Орлик). Д. Донцов вірить, що »вже вступив Київ великий на шлях того призначення і ще в тому столітті довершить його«. А для цього необхідно »привернути давній блиск Києву, коли то — як стоїть у старих письмах — »німці радовахуся, далече будуче« від Києва, а предки москалів сучасних — чемериси й мордва — »бортьничаху (данину воском даючи) на князя«, великого Володимира Київського«.

Велич і призначення Києва узмістовлені в новому кличі українських націоналістів-революціонерів: »Київ проти Москви!«

Національно-політичний ідеал — запорука майбутнього України. Д. Донцов у своїй праці »Підстави нашої політики« (стр. 197) пише: »Україна тоді лише житиме, коли виступить вона як у внутрішній, так і в зовнішній політиці з власним національно-політичним ідеалом... Нігілізм і байдужість — наші головні вороги, що діють на шкоду нам, а в користь Москви завжди«.

Далі Д. Донцов підкреслює: »Традиції не племінні, не провінції, ні суспільної верстви, ні кляси, ні політичного підсусідка, концедуючого свої права за сочевицю чужої державної ідеї, а традиції політичної нації, якою мусимо стати, коли не хочемо пірнути в історичну безвість нашого лету. Свідомі цього ідеалу, навіть повалені на землю, навіть під чоботом переможця встанемо, не зрікаючись його ніколи« (там же, стор. 210).

Вольовістю і революційністю Д. Донцов перекликається із Лесиним »Убий, не здамся«, із Шевченковим »Кайдани порвіте«, і з сучасним Морозовим »Ну, що ж, будемо битися!«

Наша поразка у Визвольних Змаганнях 1917-20 років була водночас поштовхом до великого національного відродження вже під прапорами українського націоналізму. Ролю Д. Донцова і його значення в цьому відродженні зрозуміло нове покоління, яке в організованому українському націоналізмі побачило майбутнє української нації. Від закінчення наших Визвольних Змагань у 1917-20 роках до сьогодні в новітню історію української нації вписані золотими буквами героїчні чини ОУН і УПА, українських націоналістів-революціонерів.

І вже ніхто сьогодні не може відібрати Україні права материнства для її синів і дочок. Як гостро підкреслював Донцов, що не може бути в одній нації двох культур і двох мов, так по-донцівськи висловився і В. Симоненко: »Можеш вибирати друзів і дружину, Вибирати не можна тільки Батьківщину«. Він підкреслює своє »синівське право« бути з Україною-матір'ю насамоті, кинувши гнівне своє слово: »Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю«.

Це нові блискавиці-громовиці в Україні, які віщують новий спалах революції, предтечою якої стало слово Д. Донцова, тверде як криця. Як колись Картагена, так тепер московська імперія мусить бути зруйнована! — такий заповіт залишив нам титан духу, Дмитро Донцов.

ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ І УКРАЇНА*

У житті та діяльності великого чеського педагога й діяча-патріота Яна Амоса Коменського були роки, коли він свою долю та долю своєї »Чеської Громади« поєднував з долею українського народу, що боровся тоді проти Польщі за свої права й волю. Було це в той час, коли чехи, розбиті під Білою Горою в 1620 р., змушені були шукати притулку в Польщі, і Я. А. Коменський із значною частиною своєї патріотичної громади втік у м. Лєшно. Пізніше він був запрошений до князя Семигороду (Трансильванії) Юрія Ракочого.

Проживаючи в Лєшні, великий педагог і політик не міг не зіткнутися з тогочасною невпинною боротьбою українського народу проти польського поневолення й гноблення.

Гетьман Богдан Хмельницький, що очолював тоді українську протипольську війну, шукав союзників та вступив у переговори з князем Семигороду Юрієм Ракочим, Кримом і Туреччиною, з далекою Швецією — королем Карлом-Ґуставом X, — з ворожим до Польщі великим корфюрстом Бранденбурґу Фрідріхом Вільгельмом та іншими.

Чи були безпосередні стосунки Я. А. Коменського з визначними українськими діячами, зокрема з Богданом Хмельницьким, чи, раніше, з митрополитом Петром Могилою, творцем Київської академії, — не знаємо. Але відомо, що люди, які відігравали велику ролю в політичному та громадському житті того часу і з ними доводилося стикатися Б. Хмельницькому та митрополитові Петрові Могилі, були тоді в близьких та дружніх стосунках з Коменським і він був з ними в постійному зв'язку.

В Литві та Польщі серед польсько-литовської шляхти було тоді чимало протестантів, яких підтримкою користувалася братська громада Я. А. Коменського. З них особливо близько до Коменського були литовські магнати Христофор і Януш Радзівіли, що не тільки посилали своїх дітей учитись до Ко-

* Ян Амос Коменський (1592-1670) славний чеський педагог і філософ; проповідник і управитель шкіл Чеських братів; основоположник систематичної педагогії та наочного навчання. Головні його твори: »Велика дидактика«, »Світ в образах« та багато інших. Цікавився українською козаччиною. (Довідка взята з »Української Загальної Енциклопедії«, Львів-Станиславів-Коломия).

менського, але й ідеологічно та конфесійно деякою мірою були зв'язані з братством Коменського. Богдан Хмельницький був також у близьких стосунках з керівниками протестантської реформації у Литві та литовським гетьманом Янушом Радзівілом, який, як і син Б. Хмельницького Тиміш, був одружений з дочкою молдавського господаря Лупула, себто — син Хмельницького і Радзівіл були одружені з рідними сестрами, дочками Лупула.[1]

Митрополит Петро Могила ще раніше, в 1632 році, закликав керівника протестантів у Литві та Польщі Христофора Радзівіла до спільної акції.[2]

Під час перебування Я. А. Коменського на терені Польщі в Лєшні (від 1628 р., по 1641 і від 1648 р., по 1649), а теж під час перебування у семигородського князя Юрія Ракочого (з 1650 р., по 1654, а потім з липня 1654 р., знову в Лєшно), він багато уваги приділив Україні.

Незважаючи на те, східньоевропейські біографи, які вивчали Коменського, насамперед як педагога, не дали повного висвітлення його життя і діяльності, нічого не сказали про його ставлення до України, мабуть, тому, що й самі вони не дуже то прихильно ставились до визвольної боротьби українського народу. Але важко, однак, повірити, що й західні дослідники Коменського, що серйозно вивчали його життя і діяльність, не звернули уваги на його ставлення до боротьби України, що багато чим нагадувала боротьбу Коменського за волю своєї батьківщини. Можна здогадуватись, чому саме це питання випало з кола вивчення дослідниками. По-перше тому, що бурхливе й змінливе життя Коменського, пожежа Лєшна та інші лиха, що звалювались на нього стали причиною, що його багатий архів, листи та інші документи не збереглися, загинули під час пожежі і розгрому поляками Лєшна. Зберігається майже тільки те, за малими винятками, що було надруковане. По-друге тому, що німецькі історики-дослідники не були схильні оголошувати й популяризувати Коменського як політика.

Тільки в другій половині (властиво в середині) XIX століття, коли почалося відродження чеської національної культури і ім'я Коменського, як у нас ім'я Шевченка, стало для чехів прапором національного відродження, почали дбайливо

1 М. Грушевський: Історія Руси-України, том IX, ч. 1, стор. 464 і далі, рік вид. 1928, Київ.

2 Археограф. Збірник, том. VII, стор. 90 (Лист. митроп. П. Могили з 12.5.1632 р.), ВУАН, Київ.

збирати і вивчати все, що було написане Коменським і збереглося в Лондоні, Амстердамі, у Швеції та інших країнах і містах. Саме в той час, у дев'ятдесятих роках XIX століття, появилися праці чеських дослідників Коменського, Квчали[3] і Патері,[4] де були зібрані листування Коменського, його друзів і державних діячів, що з ними він листувався.

Подекуди в листуванні Коменського, що нам відоме, находимо надзвичайно цікаві матеріяли, які свідчать про те, що Коменський не тільки знав про боротьбу, що точилася в Україні, а брав теж активну участь у бурхливих подіях тієї доби.

Національно-визвольна боротьба українського народу проти польської окупації набрала особливо гострого характеру в 1648-1654 роках і охопила всю Україну. Таким чином за Хмельниччини вся Україна була охоплена повстанням і боротьба точилася й біля кордонів Семигороду.

Семигородська династія Ракочих з одного боку проводила традиційну боротьбу проти австрійської династії Габсбурґів, що захопила була Угорщину, а яку Ракочі хотів прилучити до Семигороду під протекцією Отоманської Порти (турецького султана), а з другого боку — Семигородський князь Юрій II Ракочий, ідучи шляхом Стефана Баторого, претендував на польську корону і шукав підтримки (союзу) в Богдана Хмельницького, який, як видно, цьому не заперечував, бо думав, що тоді польські й литовські протестанти стримаються від виступів проти України. В липні 1649 р., Хмельницький поставив князеві Ракочому вимогу, щоб для повалення польського короля Яна Казіміра притягти (як союзників) Радзівілів, а також інших протестантів у Польщі та Литві.[5]

Це стало відоме в Польщі і вчинило там тривогу. Семигородські дипломати, щоб заспокоїти Польщу, повинні були спростувати, цю, мовляв, чутку. Польський шляхтич Шліхтінґ, близький приятель Коменського, писав Юрієві Ракочому (4 квітня 1650 р.), що заява семигородського посла на польському сеймі про те, що чутки про союз семигородського князя з козаками не мають підстав — справила на всіх добре враження. Це повідомлення Шліхтінґа було передане

3 І. П. Квчала: »Листування Я. А. Коменського«, Прага, 1898 р.
4 А. Патері: »Листування Я. А. Коменського« (Праці Чеської Академії Наук, III, 2), 1892 р., Прага.
5 Transsylvania et bellum Boreo-Orientale, t. I, pp. 33-35.

Коменським, який мав їхати до Семигороду в справі організації шкільництва.[6]

Першу згадку про Україну в листуванні самого Коменського знаходимо в 1650 році. На дворі Семигородського князя часто з'являлися посли від української козацької держави. В Семигороді вже готувалися до війни. Як показує листування Коменського з його друзями, які відігравали значну ролю як при дворі Семигородського князя, так і в Польщі та Швеції, в той період Коменський ще побоювався воєнних дій. Він занадто багато поретерпів зі своєю чеською громадою, багато втратив особисто і тому не хотів війни з Польщею, яка могла остаточно розсіяти чеську громаду, що потрохи набирала сили в Лєшно.

2 вересня 1650 р., Коменський писав протестантському священикові в Семигороді, Толкаю, про свій пригноблений душевний стан, викликаний тим, що з Варшави пишуть йому, ніби Семигородський князь Ракочий не перестає зговорюватися з козаками і якщо б козаки не були тепер обтяжені іншою боротьбою, то Ракочий послав би вже 50 тисяч війська, щоб напасти на Краків. Коменський стурбовано висловлює своє палке бажання, що було б ліпше, якби Ракочий не розпочинав війни, щоб не наражуватись на небезпеку.[7]

Такий був настрій Коменського до 1655 року, викликаний певне турботами за свою громаду, що перебувала в Польщі. Відомо, що восени 1655 року козаки вчинили похід, щоб відвоювати від Польщі західньоукраїнські землі. Богдан Хмельницький облягав тоді Львів і заявив посланцям польського короля, що мир може бути укладений лише тоді, коли Польща відмовиться від будь-яких претенсій на »Князівство Руське« (Україну) і поверне всю »Русь«, тобто західньоукраїнські землі з містами Володимиром, Львовом, Перемишлем та іншими.[8]

В цьому році Польща одночасно воювала зі Швецією й потерпіла в цій війні багато поразок. Усі ті події схвилювали Коменського, і він ще раз висловив свої думки та почуття, що виявились особливо ясно в його листуванні з впливовим шляхтичем при дворі Ракочого в Семигороді Клобушицьким.

20 травня 1655 року, перебуваючи в Лєшні, Коменський писав до Клобушицького про небезпеку з боку козаків, про те, що всіх охоплює страх перед відважним ворогом, особли-

6 Квчала: »Листи Коменського«, стор. 147.
7 А. Потера: »Листування Коменського«, стор. 70.
8 S. Gronoski: Historia belli cosaco-polonici, pp. 238-9.

во після того, як кримський хан залишив польське військо.[9]

Через 4 дні — 24 травня 1655 р., Коменський знову пише Клубошицькому про тривогу, яка охопила чеське братство в Лєшні на вістку про військові події. Його лякала тепер навіть війна з протестантською Швецією, сильною своєю армією. Стурбований, закінчує Коменський свій лист так:

»Польща наша палає війною, вирує, клекоче, розтрощується. Я вже замовчую про більш віддалені країни — Литву та Русь (Україну)«.[10]

І не тільки один Коменський, але й уся його громада боялася війни. Один із співпрацівників Коменського, Кіннер, у листі від 30 вересня 1648 р., себто через 5 місяців після повстання Хмельницького, повідомляє Самійла Гартліба в Лондоні про напади козаків на Польщу та про повстання селян у самій Польщі: »Нам, безумовно, загрожують напади козаків, татарів і московців. І в Польщі і в Богемії сільське населення вороже ставиться до своїх панів, виганяє їх і малощо не вбиває«.[11]

Чим були викликані такі вислови Коменського, членів його громади та його друзів? Можливо, що Коменський, бувши головою невеликої чеської громади, закинутої бурхливими подіями в маленьке Лєшно, населене поляками, повинен був бути завжди лояльним, щоб не наразити залишків своєї громади на переслідування, яке було б для неї смертельним ударом, а разом із тим загинули б усі надії Коменського на відродження його народу. Можливо, що лояльно наставлений Коменський уважав, що з морального погляду він не може виступити проти держави, яка дала йому та його братству не тільки притулок, а й можливість зібратися всім разом, зміцніти й працювати. А може, це була нехіть до татар, що йшли разом з козаками проти Польщі. Трудно встановити, що було дійсною причиною того, що Коменський так боявся війни з Польщею.

Але вже в листопаді 1654 р., себто за рік до походу шведів на Польщу, зять Коменського Фіґулюс писав Гартлібі в Лондон, що треба допомогти шведському королеві, який хоче все своє життя віддати за християнство; треба збільшити його сили і знайти йому союзників. У цьому листі він не тільки що не жалує Польщі, а навпаки — виявляє прагнення мобілізувати сили проти неї. Навряд чи можна припус-

9 А. Потера: »Листування Коменського«, стор. 178.
10 А. Потера: »Листування Коменського«, стор. 179.
11 Квчала: »Листування Коменського«, стор. 134.

кати, що Фіґулюс висловлював у наведеному листі тільки свою особисту думку і розходився в цьому питанні з своїм тестем.

Через рік, у жовтні 1655 р., після того як Польщу зайняли шведи, Коменський писав Фіґулюсові про те, що семигородський князь готовий до війни й незабаром почне боротьбу з Польщею.[12]

Ці два листи дають право думати, що Коменський у душі був завжди тих поглядів, що висловлені в останньому листі, тільки терпеливо чекав слушної нагоди.

Після захоплення Польщі шведами, в листах Коменського відчуваються зовсім інші настрої. Він активно сприяє намірам розгрому Польщі та її союзника, а його ворога, Австрії (священної Римської імперії німецької нації).

4 серпня 1655 року Коменський у листі до Клубошицького пише, що в Польщі всюди паніка, влада тікає, а шведський король висловив бажання, щоб наспілку з Польщею розпочати війну теж з австрійським імператором і таким чином розбити й Австрію, ворога чехів і Семигороду.

Хмельницький у той час розпочав переговори із семигородським князем Ракочим та шведським королем Карлом-Ґуставом X. У переговорах з боку семигородського князя брав найактивнішу участь Коменський, хоча і жив він у той час у Лєшні, в Польщі. Тепер Коменський і його однодумці вірять, що шведський король є »бичем божим« для всіх ворогів релігійної і національної свободи, тому йому треба всіма засобами допомагати. Користуючись впливом і авторитетом у князя Семигороду та шведського короля, Коменський став прямо посередником у дипломатичних переговорах, усіляко сприяючи зміцненню зв'язків між Семигородом, Швецією і Україною (Українською козацькою державою). Для взаємин з князем Ракочим Коменський мав постійних посланців, які ходили з Лєшна в Семигород і переносили листи туди й назад. Між ними був і дипломат Констянтин Шовм, особистий секретар князя Ракочого, що добре розумів, яке значення має боротьба українського народу. В інтриґах поляків, що намагалися підняти проти козаків , турків,татар і москалів, Шовм убачав намагання назавжди підкорити собі український народ і викоренити його.[13]

4 грудня 1655 р., ще до офіціяльного підписання договору між Україною і Семигородом, Шовм пише Коменському: »З

12 Квчала: »Листи Коменського«, стор. 199.
13 Transsylvania et bellum Boreo-Orietale, t. II, p. 485.

козаками ми ввійшли в найтісніший союз для загального блага пригнобленої Церкви. Моє перо кволе, щоб описати, які добрі наслідки з цього вийдуть, як і з того, що шведські посли одержали все, що хотіли. Тепер усі перешкоди усунені з дороги. Тепер Бог потопче швидко сатану під свої ноги.[14]

Князь Семигороду, Юрій Ракочий, доручає Шавмові просити в Коменського порад у справі союзу України, Семигороду і Швеції. Коменський укладає Шавмові питання, які останній повинен передати шведському королеві. Слід зазначити, що з 1655 р., Швеція була в стані війни з Москвою.

Коаліція трьох держав проти Польщі, що її намагався допомогти створити Коменський, здійснилася, але похід на Польщу закінчився невдало. Спочатку від Ракочого відійшов шведський король, а в липні 1657 р., під Меджибожем, на Поділлі, семигородське військо капітулювало перед поляками. До цього спричинився заколот у козаків, спричинений польськими та московськими аґентами (Польща й Москва були вже тоді у згоді), що під командою полковника Антона Ждановича були вислані Хмельницьким у допомогу своєму союзникові — князеві Ракочому.

10 жовтня 1957 р., в листі до Гартліба в Лондоні Коменський у розпачі писав: »О, горе! Нещасний кінець війні шведській. Ми сподівалися, що звільнимося з-під ярма антихристиянської тиранії і ось ще глибше попали в тенети. З якою мужністю козаки, шведи і, нарешті, семигородці почали війну проти поляків... проте ми за наші гріхи зазнаємо викликаний Божий гнів«.[15]

Лєшно зайняли поляки. Всі біографи Коменського твердять, що поляки, зайнявши Лєшно, спалили місто, розгромили будинок Коменського, знищили його бібліотеку, а він сам ледве врятувався втечею в Амстердам.

Тепер уже зрозуміле ставлення поляків до Коменського, бо вони довідались про його активну участь у створенні коаліції проти Польщі. Проте Коменський не падав духом, він продовжував вірити й надіятися на сили коаліції — шведського короля, семигородського князя і українського козацтва. Ці надії відчувається в листуванні Коменського з Меднянським, особою близькою до князя Ракочого, і, особливо, в листуванні з дипломатом Шавмом.

14 Квчала: »Листування Коменського«, стор. 200.

15 Квчала: »Листування Коменського«, стор. 224.

Коменського насамперед цікавили причини невдачі коаліції, особливо невдача семигородців і українських козаків під Меджибожем. Про це Коменського часто інформують у листах Шавм і Меднянський, при чому Шавм просить його (в листі від 30 листопада 1957 р.) діяти далі в інтересах Семигороду.

Перебуваючи в Амстердамі, Коменський продовжує шукати способів, щоб перемогти Польщу і вбачає таку можливість у союзі Семигороду, України, Волощини і Молдавії.

18 січня 1658 р., в листі Гартлібові в Лондон він пише, що зміцнити »серце євангельської віри« — Семигород — можна союзом Ракочого з волохами, молдаванами і українськими козаками. Тому він уважно стежить за подіями в Україні.[16]

Коли після смерти Богдана Хмельницького прибрала на силі польська, московська і татарська агресії проти України, друзі Коменського ретельно почали обговорювати українське питання. Всі надії вони покладають на саму Україну, вірять у її видержливість у боротьбі і є найкращої думки про силу козацького війська.

Коли турки виступили в похід проти Семигороду, то Шавм писав Гартлібі (25 березня 1658 р.), що тільки козаки можуть допомогти князеві Ракочому у війні проти турків: »Козаки найвірніші і найнепохотніше віддані князеві, хоробрі, готові йти спільними силами проти турків«.[17]

У листі Гартлібові від 22 березня 1658 р., Коменський дав захоплений відгук про українських козаків: дивується з їх хоробрості, описує як вони нападали на турецькі кораблі, визволяли невільників-християн, палили турецькі міста тощо, а їх сміливі напади не давали спокою самому турецькому султанові, що почуваючи себе в небезпеці, звертався до них з проханням не нападати на Туреччину. Проте — пише Коменський, — турки не одержали щодо того бажаної відповіді.[18]

Таким чином, як бачимо, Коменський надавав великого значення українським козакам, визволителям і захисникам християн і релігійних дисидентів.*

16 Квчала: »Листування Коменського«, стор. 241.
17 Квчала: »Листування Коменського«, стор. 243.
18 Там же, стор. 238.
* Люди, що не належать до панівної в державі релігії; у Польщі колись так звали всіх некатоликів — православних, протестантів тощо — **Прим. Ред.**

Гасло боротьби »за віру благочестиву, прадідівську« — було тоді одним з гасел, які об'єднували український народ у боротьбі проти польських окупантів. Таке саме гасло боротьби »за віру правдиву, євангельську« — було в Коменського, захисника своєї релігії і національної справи в боротьбі проти німецьких загарбників.

У тій боротьбі Коменський шукав підтримки в близьких сусідів, а особливо в »народі козацькому, хороброму«, себто — українському.

Цей великий чеський патріот бачив силу у спільній дії поневолених, але вільнолюбних народів проти ворога. Було б побажаним, щоб чехи — сучасники пригадали собі ідеї свого великого патріота, Я. А. Коменського, і здійсняли їх тепер для спільної боротьби поневолених народів проти Москви, що хоче всіх »слов'ян злити в одному русскому морю«.

»ШАПКА МОНОМАХА« — ФАЛЬСИФІКАТ МОСКВИ

Деякі московські історики з офіціяльної точки погляду відстоюють думку, що »шапка«, якою користувалися московські царі, включно до Петра I, — є київського походження, великокняжого, »первопрестольного«. Вони називають її »шапкою Мономаха«, мовляв, це була »шапка«, яку подарував один з візантійських імператорів великому київському князеві Володимирові Мономахові, а перейшла вона до нього в спадковості від його діда по матері Константина Мономаха, візантійського імператора. Одержав цей подарунок Володимир Мономах від іншого візантійського імператора ніби на знак приязні.

Другий варіянт говорить, що ця »шапка« була подарована Володимирові Великому візантійськими імператорами Василем і Константином, зі сестрою яких був одружений Володимир Великий, за те, що він запровадив християнство в Київській державі.

Розгляньмо тепер настільки правдиві ці леґенди про »шапку Мономаха«.

Один з дослідників-археологів, проф. Кондаков, у своїй праці про старі клади[1] пише так: »Мономахів вінець (?) був зроблений не в Константинополі, а в Малій Азії, чи на Кавказі або в Херсоні, там де візантійське мистецтво стикалося з розвинутим арабським орнаментом...« А далі він визнає, що »шапка Мономаха« не є імператорською стемою[2], ні королівською короною. Він уважає, що вона могла бути цісарським шоломом або почесним золотим шишаком[3] кесаря, себто — цісаря.

Але не була вона й властивим шоломом чи шишаком, про що доводять її прикраси. Вона подібна на східній шишак, особливо якщо в ній початково не було хутрового обідка (пасочка), а замість нього був обідок, прикрашений сканю[4], що з невідомої причини був швидко усунений. Верхній, зірко-

1 »Археологические известия і записки« ч. 5-6, 189с 7тор. 163-165.

2 Так називали візантійську імператорську корону.

3 Шишак — старовинний бойовий шолом із прикрасою у вигляді звуженої вгорі рурки з шишкою на кінці або кінчим хвостом чи пір'ям. Інколи міг бути гребінь. Збоків додавалися ще навушники, спереду — дашок і наносник, а ззаду — кульчуга (кільчаста сітка).

4 Скань — вид роботи чи прикраси. Походить від староруського (староукраїнського) — скать, скати (мережати, сплітати). Те саме що й філіґран з латинського (див. далі).

вого вигляду, отвір »шапки Мономаха« прикривався восьмикінцевим конусом, поверх якого була кулька, а на ній, подібна до лелії, чашечка з пером, чи замість кульки була жемчужина або якийсь інший дорогоцінний камінь. Потім у XV чи XVI стол., з цього шолома зроблено царську корону, додавши до нього хрест.

Проф. Кондаков далі каже, що взагалі візантійські імператори роздавали перебрані від сходу головні убори-шишаки; їх поліпшували у візантійських майстернях, а потім давали у вигляді подарунків і реґалій[5] володарям сусідніх держав і країн.

Інший учений — проф. Анучин, що надрукував свою працю в тих же самих »Археологических известиях...«, що й проф. Кондаков, заперечує твердження проф. Кондакова, висуваючи такі арґументи:

1) Якщо »шапка Мономаха« була цісарським шоломом чи шишаком, то чому вона ніколи так не називалася і чому нема ніяких слів відносно додаткового золотого обідка.

2) Чому Візантія, перебравши, припустимо, форму східніх головних уборів, не продукувала їх у себе, а замовляла в Малій Азії чи на Кавказі.

3) Якщо »шапка Мономаха« схожа на вироби кавказькі, іранські чи золотоординські, то чому вона не може бути більш пізнього східнього походження.

4) Якщо вона є пам'яткою з XII стол., то чому про неї нема згадки з Київської Русі, а лише в пізніших часів — з Московії.

Ще інший учений — проф. Філімонов, у своїй праці »О времени и происхождения знаменитой шапки Мономаха«[6] пише, що »шапка Мономаха« не має в собі ознак візантійського походження, а є походження арабського з XIV століття. Він каже, що коли порівняти арабські орнаменти виробів того часу, то стиль тотожний з філіґримною роботою на »шапці Мономаха«.

Далі проф. Філімонов каже, що ця шапка була зроблена в Каїрі в XIV стол. 1317 р., єгипетський султан Ель-Мелюк Ен-Насір-Ібн-Калаун прислав її своєму родичеві, ханові Золотої орди, Узбеку, а цей подарував її московському князеві Іванові Калиті, своєму данникові (васалові). Проф. Філімонов

5 Реґалі (латинського походження) — особливі ознаки царської чи королівської влади: корона, скіпетр (жезло монарха) тощо.

6 Изданіи »Общества изучения истории и древностей руссійских«.

зазначає, що малюнок квітки лотосу, яка є головною прикрасою »шапки«, такий самий, як і квітка лотосу, яка прикрашує мідний стіл із срібним мереживом (орнаментом) султана Єгипту Калауна в арабському музею в Каїрі. Сама »шапка« появилася в Москві за часів Івана Калити під назвою »золотої«, і з такою ж назвою передана в заповіті першому в роді без вказівок про її походження. Щойно за царювання Івана Грозного, під час його коронування, вона фіґурує, як »шапка Мономаха«.

Фактом є, що згідно з описом німецького мандрівника Герберштейна »золота шапка« тотожна з теперішньою »шапкою Мономаха«. Тут археологія йде рука-в-руку з історією і виводить арабське походження »шапки Мономаха«.

З наведених вище міркувань московських учених та істориків, — які, без сумніву, в душі були московськими патріотами та ще й великодержавниками — імперіялістами, але на підставі наукових дослідів-порівнянь не могли обминути об'єктивної правди, — бачимо, що названа москалями »шапка Мономаха« ніколи не належала великому князеві Володимирові Мономахові.

Т. зв. »шапка Мономаха« тепер находиться в музеї »Оружейная Государственная Палата Московського Кремля«, вже як реліквія історичного минулого, а не як реґалія московського царського двору, як символ самодержавства. Значення коронаційного вінця вона втратила ще в 1842 р., коли була замінена імператорською короною.

Розглядаючи таблицю головних коронаційних уборів европейських монархів-християн за середніх віків, до яких москалі прив'язують появу »шапки Мономаха«, бачимо, що вона не має найменшої подібности з коронами, вінцями та стемами европейських християнських володарів того часу, починаючи від Візантії і Балкану, аж до Атлантику. Своїм виглядом вона лише нагадує азійський »ковпак« кочовика. Отже безумовно є виробу азійського чи африканського, а не европейського. Таким чином »шапка Мономаха« має східнє походження, а не грецьке. Вона золота, філіґринована,[7] гострокінцева, східнього (азійського) виробу XIV стол.

7 Філіґран — походить від латинських двох слів: філим — нитка та ґранин — зерно, себто нитка зерна. Це мистецька, ювілірна прикраса, техніка якої полягає в тому, що з тонкого золотого, срібного чи мідного дроту, як одного так і скрученого з двох чи трьох ниток, найчастіше сплющених, виконується ажурні (мережані) чи налляті на металевий кін прикраси.

Слід ще раз підкреслити, що »шапка Мономаха« своїм первісним виглядом нічим не була подібна на европейську корону чи візантійську стему. Це був »ковпак« кочовика, з якого пізніше відкинуто його бойові частини, оздоблено його соболячим хутром та увінчано хрестом. Це була та »золота шапка« московського великого князя, що її бачив та описав мандрівник-німець Герберштейн. Греки таких »шапок« не робили, не мали, тож не могли дарувати ні Володимирові Велкому, ні Володимирові Мономахові.

Далі треба мати на увазі теж і два варіянти походження та значення слова »Мономах«, при імені великого київського князя Володимира Мономаха.[8]

Можливо, що воно дійсно перейшло до великого князя Володимира Мономаха у спадковості від діда по матері візантійського імператора Константина Мономаха, який нібито одержав цю назву за »єдиноборський подвиг« за своїх молодих літ. Так свідчать про це деякі грецькі джерела. Але є і друге пояснення, а саме, що сам князь Володимир Мономах теж мав відважну перемогу в »єдиноборстві« ще за своїх молодих літ, за що його й прозвали »Мономахом«; про це є згадка в деяких старовинних матеріялах, джерелах до історії. Це друге пояснення можливе й навіть більш вірогідне, якщо взяти до уваги характер Володимира як войовника.

Найстаріший з московських істориків В. Татіщев (XVII стол.) у своїй »Истории России с самих древних времен« (кн. 2, стор. 221-222) оповідає, шо царгородські посли привезли великому київському князеві Володимирові Мономахові багаті подарунки від візантійського цісаря; а це дещо змінений варіянт леґенди про одержання Володимиром Мономахом із Візантії вінця і барм, що ними пізніше вінчалися на царство московські царі. Леґенда ця звичайно говорила, що ці дари були прислані в Київ візантійським цісарем Константином Мономахом. Але ще »Синопсис« звернув увагу на те, що Константин Мономах не міг прислати таких дарів Володимирові Мономахові, який у день смерти Константина Мономаха мав лише два роки. Щоб уникнути цієї нісенітниці, в »Синопсисі« і в т. зв. »Густинськім літописі« ім'я імператора Константина Мономаха замінено на ім'я імператора Олексія Комнена, що помер пізніше в 1118 році.

В. Татіщев слідом за »Синопсисом« та »Густинським літописом« міркує, що імператор Олексій Комнен скерував своїх

8 Мономах — слово грецького походження й означає »єдиноборець«.

послів у Київ ще до своєї смерти, а вони уклали там (у Києві) мирний договір у 1119 році.

Академік Жданов у своїй праці »Слово о погібелі землі Руськой«, що походить із XIII століття, вказує на анахронізм у цьому творі, а саме: Володимир Мономах, який помер у 1125 році, одержує дари від імператора Мануїла, що став візантійським імператором лише в 1125 році.

Памфлет московського походження з кінця XV століття »Сказаніє о князях Владимерсьтех« (Владимирсько-Суздальських) каже ось таке: »От своєї ж царської шиї снима животворящий крест, от самого животворящого древа, на нем же распятиє Владики Христа, снимает же от своєй глави царский венец й поставляє его на блюде златиє« та говорить через свого посла митрополита Неофіта: »прийми від нас Боголюбивий і благовірний княже сиє честноє дарованіє иже отначата вечни лет твоєго родства й поколенія царскій жребій на славу и честь, на венчаніє вольного самодержавного царства...«, і далі: »оттам и донинє тем царственним венцом венчаються великіє князья Владимерствіє...«

Висловлені повище думки зовсім невластиві Україні-Русі XII століття. Вони є виразом прагнень московського самодержавства, його ідеології XV або XVI стол., коли Московщина вже хотіла стати »Третім Римом«.

Наші висновки такі: Так чи інакше, але є фактом, що леґенда про »шапку Мономаха« — це штучна московська вигадка. Вона виникла тоді, коли ідея »собірателя землі русской« князя московського Івана Калити переросла в ідею »Третього Риму«, себто в ідею »вселенського« панування Москви, перебрання на себе »місії« погансько-античного Риму і Візантії. А зродилася ця ідея в Москві при кінці XV стол., коли інспірована деякими грецькими втікачами від турецької інвазії, що знайшли собі притулок на московському дворі, вона (ідея »Третього Риму«) стала підсилена одруженням московського князя з нащадком останньої візантійської династії Зоєю-Софією Палелог, та знайшла потребу ще одного підсилення-обґрунтування.

Іван Грозний, щоб уподібнитись Візантії і створити »Третій Рим«, приймає титул царя (»цар« походить від слова »цезар«). У той же час для коронації на царство вживається »золота шапка« — ковпак азійського виробу, що був подарований татарським ханом, можливо Узбеком, своєму улюбленому данникові (васалові) Івану Калиті. Тоді цю »шапку« перероблено, усунено з неї всі бойові прикраси і доповнено її

іншою оздобою — хрестом угорі, як ознакою коронаційного вінця. Так азійський »ковпак« перетворився на европейську християнську корону, зберігши свою стару форму »ковпака«.

В ті часи на царське замовлення створюється леґенда про те, що ця »золота шапка« — ковпак походить від великого київського князя Володимира Мономаха. А поруч цього виникла й друга леґенда про дарунок цієї »шапки« від братів візантійських імператорів своєму шваґрові, великому князеві Володимирові Великому, за те, що він породичався з ними та офіціяльно охрестив Русь-Україну. Ці леґенди взяли за своїх головних героїв великих князів київських — Володимира Великого та Володимира Мономаха, що були найбільш популярні серед наших стародавніх князів, а офіціяльна московська леґенда дала перевагу останньому, про якого ще були зовсім свіжі спогади.

Леґенда ця (про »шапку Мономаха«) з наказу найбільш самодержавного московського царя Івана IV була написана і виставлена на таблицях для »врозумлення« і »запомнення« про спадковість корони від Візантії, себто ідеї, втіленої в »шапку Мономаха«, яка насправді не має нічого спільного з Київською державою, як і не має нічого спільного з Київською державою сама Московщина, яка колись була тільки її колонією.

Цю фальшиву леґенду про »шапку Мономаха«, що її, слідом за москалями культивують і деякі наші історики, ми повинні остаточно відкинути. Про це повинні пам'ятати і деякі наші мистці, які малюють образи Володимира Великого чи портрети Володимира Мономаха в т. зв. »шапці Мономаха«. Фальшивість цієї леґенди треба викривати, щоб вирвати ще й частину ґрунту з-під ніг московського імперіялізму. Історична правда говорить, що москалі не мають нічого спільного з нашою історією, що вони вели проти нас руйнацькі війни, використовували наші тяжкі часи, наше тодішнє послаблення, коли самі зросли в силу і стали нас підбивати.

Тож не повторюймо московських фальшивок, що крадуть чи спотворюють нашу історію і зміцнюють історію москалів, їх спадщину, їх ідеологію. Навпаки — спростовуймо їх, щоб показати світові, а в першу чергу своїм людям, ту істину, що Москва і Україна мають між собою не ідеологічну чи історичну спільність, а прірву та різні, зовсім протилежні історичні шляхи минулого і сучасного.

БОРОТЬБА ЗА СТОЛИЦЮ

Кожний народ, кожна держава шанує свою столицю, свій центр життя, як можна висловитись — серце країни, що збирає в собі, перетравлює і видає для кермування народом-державою всю живлячу провідну силу.

Кожний француз любить свою вужчу батьківщину, свою провінцію, але всі вони (французи) разом найбільше люблять цілу Францію із своїм чудовим Парижем та столичною річкою Сеною. Те саме стосується й до інших народів чи держав.

Всесвітня історія не раз стверджувала, що падіння столиці рівнозначне падінню держави. Так було і з античною римською імперією, і з стародавньою Асирією, Вавилоном, Персією, Картагеною, Єгиптом, а за середньовіччя — з Візантією, балканськими та арабськими державами, в нові часи з державами ацтеків (Мехіко), інків (Перу) та з імперією Наполеона І. Останній, що вперто хотів ще боронити свій трон перед коаліцією всієї Европи, скапітулював і зрікся корони зараз же, як тільки довідався у Фонтенебльо про падіння Парижу. Тому римляни так завзято боронили підступи до своєї столиці в час пунійських воєн від Ганнібаля і так уперто змагалися за оволодіння Римом італійські патріоти в XIX стол., під проводом Джузеппе Ґарібальді. І дійсно, перехід Риму до рук італійської держави остаточно доконав об'єднання Італії та зробив її знову світовою потугою, поставив її у лави великих держав світу. Назавжди історичними стали слова Генриха IV Бурбона, короля Франції, який, щоб оволодіти столицею Парижем, що був у руках французьких католиків, заявив: »Париж вартий месси!«. Подібні приклади маємо і в минулій світовій війні щодо Німеччини (падіння Берліну), Мадярщини (падіння Будапешту) та інших держав.

Наша українська столиця — наш Київ!

Скільки чуття, скільки спогадів, навівають ці і милі, і любі, і величні слова! Серце кожного українця повне любови, прагнення до цього вічного міста — мрії наших юнацьких років.

Про що ж говорить велике ім'я Києва українцеві?

Це столичний город наших великих князів, могутньої української київської держави: Аскольда й Дира, Олега Віщого, Ольги Святої, Ігоря і Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та інших. Місто, яке було свідком славних переможних воєн і походів українських князів. Місто, якому його місію визначив ще святий апостол Андрій Первозванний — стати великим осередком поширення віри Христової на всьому Сході Европи, а яке дійсно з рікою Дніпром стало колискою святої християнської Церкви східніх слов'ян. Місто — звідки поширилася освіта, культура й цивілізація на Схід.

Київ — місто, що дивувало своєю красою та величчю хозарів, послів багдадського халіфа, французького та норманського королів, грізного варвара-завойовника — хана татарського Батия.

Київ — місто, що було фортецею української культури й цивілізації, української суверенности й боротьби проти польських наїзників. Це в Києві гетьман Петро Сагайдачний разом із військом запорізьким, з допомогою архимандрита Єлисея Плетенецького, а потім — митрополита Петра Могили — утворив Київське Братство й Академію. Тут, у нашу столицю вступив великий гетьман Богдан Хмельницький після славних перемог над ворогом, тут його — володаря України — зустрічали кияни на чолі з тодішнім київським митрополитом, великим патріотом українським, Сильвестром Косовим. Великої ваги Києву, як центрові України, надавав і гетьман Іван Мазепа: будував та оздоблював храми Божі й монастирі, особливо Києво-Печерську Лавру — вогнище української культури і патріотизму.

Тарас Шевченко, Микола Лисенко, М. Грушевський, С. Єфремов та багато інших видатних культурних і громадських діячів — усе своє життя і творчість свою тісно пов'язували зі славетним Києвом.

А в новіші часи, почавши від 1917 року, на вулицях Києва знову замаяли синьо-жовті прапори, пролунали українські кличі та слова Універсалів Центральної Ради. Тут було проголошено державну самостійність і соборність України. За Київ склали свої буйні голови під Крутами в бою проти московської навали, 300 молодих юнаків-студентів. Тут, улітку 1918 року, створюється Всеукраїнська Академія Наук; а трохи пізніше, з ініціятиви проф. Івана Огієнка (теперішнього митрополита Іларіона), проф. Олександра Лотоцького, голови Всеукраїнської Церковної Ради К. Чехівського та мит-

рополита УАПЦ Василя Липківського — відновлюється автокефалія Української Церкви. Туди, то Києва, восени 1918 року, прямують українські повстанці під проводом Українського Національного Союзу, Головного Отамана Симона Петлюри та командувача Осадного корпусу, полковника Січових Стрільців, Євгена Коновальця. А після переможного бою Січових Стрільців під Мотовилівкою, де поляг їх відважний командир Федір Черник, війська Директорії УНР вступають до Києва — соборної Столиці.

Згодом приходять невдачі, перевага сил ворога змушує українське військо залишити з болем у серці рідний Київ. Але за декілька місяців, 31 серпня 1919 року, об'єднані сили соборної України — Армія Української Народньої Республіки й Українська Галицька Армія — підтримані українськими повстанцями-селянами з обох боків Дніпра, — проганяють московських окупантів і вступають у Київ. Був це величний і радісний історичний момент, чин збройних сил соборної України. Але коли українське військо, вигнавши москалів-большевиків, вступило в Київ, білі москалі, денікінці, також влізли до міста й вивісили свій трикольоровий прапор. На український протест денікінський генерал Бредов заявив: »Киев бил і єсть русскій ґород, мать ґородов русскіх, а вашего ґенерала Омеляновича-Павленка прікажу растрелять, кагда захвачу в руки, за ізмєну Россії і русскому трохцвєтному знамені«.

Отак іще раз виявилося, що війна України з усякою Москвою — червоною чи білою — це священний обов'язок усіх українців, які прагнуть здобути волю й державну незалежність.

Київ — серце нашої рідної української Батьківщини, мозок нашого рідного народу. В ньому — наші найдорожчі національні пам'ятки, українська традиція, українська краса з Дніпром-Славутою, зі старим Подолом, Печерськом, Хрещатиком, з історичними пам'ятками української культури, з могилами наших державних, культурних і церковних діячів, а також борців за волю та правду України-Русі. Там, поруч безлічі відомих і невідомих могил, лежать останки замордованого большевиками Григорія Чупринки, застріленого німцями — Дмитра Орлика та взагалі всіх тих українських жертв, що ім'я їм — леґіон.

Навіть не можна собі уявити української держави без Києва — столиці над Дніпром. Це дуже добре розумів Головний

Отаман Симон Петлюра, наказавши: »Київ мусить бути наш!«, а цей наказ підтвердив полковник Євген Коновалець словами: »Шлях до вільного Львова веде через вільний Київ«. Тому здобуття Києва 31 серпня 1919 р., спільними силами — об'єднаними Дійовою Армією УНР й УГА — було виявом національно-політичної зрілості, єдиноправильним шляхом до державности й соборности. І хоч ми розсіяні на чужині, то наші серця й думки назавжди з'єднані з нашою Батьківщиною, з зеленокучерявим Києвом, з могутнім Дніпром-Славутою; вони повсякчас вітають біля святої Софії, Андріївського собору, біля Аскольдової могили, на Хрещатику, на Володимирівській гірці, на Дніпрових кручах, на історичному майдані біля пам'ятника Богданові Хмельницькому, так само, як вітають вони на Чернечій Горі біля Канева, де могила Тараса Шевченка, там — під Крутами й Базаром, усюди там, де сила, відвага й посвята наших звитяжців-упівців, що б'ють нашого одвічного ворога — московського наїзника. Бо тільки жертвенною боротьбою, революційним чином і непримиренністю до ворога здобудемо Українську Самостійну Соборну Державу. І щойно тоді ввійдуть у Київ — уже назавжди — переможні полки української армії!

НА СВІТАНКУ НОВОЇ ДОБИ

1764 року московська цариця Катерина II остаточно скасувала гетьмансько-козацький устрій у Лівобережній Україні та запровадила натомість »Мелоросійську колегію«, очолену генерал-губернатором графом Петром Рум'янцевим. Це були рішучі московські заходи, аби покінчити назавжди з українством, виявом якого була козаччина.

Московська цариця Катерина II у своєму таємному наказі прокуророві князеві В'яземському писала таке: »Малая Россія, Ліфляндія і Фінляндія — це країни, які користуються конфірмованими їм привілеями, і порушувати їх одразу негаразд, але й уважати їх чужоземними не годиться, а треба порівняти з російськими землями. В Малороссії, коли гетьмана не стане, щоб і думати забули про нього«.

Але коли цариця Катерина II скликала в 1767 р., у Петербурзі комісію »для сочінєнія нового положенія«, то депутати від України наробили багато клопоту графові Рум'янцеву та московському урядові, домагаючись привернення Україні автономії, прав і привілеїв, що вона їх мала за гетьмана Богдана Хмельницького. Цариця Катерина цю комісію розв'язала, а незабаром у 1775 р., наказом цієї московської цариці було зруйновано останній осередок української самобутності та свободи Запорозьку Січ, тобто останню незалежну військову організацію над Дніпром.

В 1781 і в 1782 рр., запроваджено в Україні московські адміністраційні установи, порядки (губернії та повіти), призначено згори »начальство«, 1783 р., козацькі полки переорганізовано на московські реґулярні полки та запроваджено кріпаччину.

Здавалося, що вже так буде, як »повєлєла матушка-ґосударіня« у своєму листі до князя В'яземського, виконуючи волю-заповіт »авґустєйшіх прародітєлєй«, попередніх московських царів — Алексея та Петра-ката, що все минуле України забудеться, зникне навіть пам'ять про історичну правду, про козацьку славу. Але так не сталося, як хотілося ворогові-руїнникові в Москві та Петербурзі.

Гетьман Кирило Розумовський мав підтримку сучасної йому козацької старшини, яка бачила загрозу для України зі сторони Москви, а тому домагалася залишення спадкової

гетьманської булави в роді Розумовських. Хоч вона цю справу програла, але залишила наступним поколінням свій заповіт — політичний трактат під назвою »Історія Русів«, тобто нащадки мали далі домагатися відновлення автономії України.

Запорожців-січовиків було роззброєно, Запорізьку Січ та паланки зруйновано, але значна частина запорожців пішла в Туреччину над Дунай, де знову з дозволу султана зорганізовано Задунайську Січ. А частина ніби скорилася указові цариці Катерини II та перебувала в різних козацьких формаціях, створених із дозволу або з ініціятиви Москви під назвою Бузького, Озівського, Чорноморського й нарешті Кубанського війська, але свого вільного козацького духа і звичаїв ще довго не забувала і їх дотримувалася.

Наш літературознавець В. Радзикевич у своїй »Історії української літератури« розказує про таку подію: »в час турецької війни довелося І. Котляревському переплисти Дунай човном. Керманичами човна була два запорожці. Вдивляючись в обличчя капітана, пізнали в ньому земляка й запитали хто він такий. Котляревський назвав себе. Тоді керманичі запитали, чи не той самий, що скомпонував »Енеїду«. »Той самий« — відповів, усміхаючись, капітан. »Так це ти наш, батьку рідний« — гукнули радісно запорожці і стали цілувати його руку. »Іди, батьку, до нас, зробимо тебе отаманом«.

Цей випадок стався тому, що Котляревський фактично перший від упадку козацької України в поетичній формі є елементами травестії (перелицьовання) та бурлеску (жарту) змалював з любов'ю козацьку Україну й запорожців-січовиків, пригадав усім, оспівуючи троянців та їхні мандри, прадідівську славу, коли »... козак був, а не мугир«, поки московська цариця-повія Катерина II не знищила української козаччини.

Так вічно пам'яти бувало
В нас на Гетьманщині колись,
Так просто військо шикувалось,
Не знало »стій, не шевелись«!
Так славнії полки козацькі
Лубенький, Гадяцький, Полтавський
В шапках, бувало, все цвітуть
Як грянуть, сотнями ударять,
То мов мітлою все зметуть.

Це незабутня, мальовнича картина, висловлена в'язаною мовою героїчного минулого справжнього козацького війська старої України. Як каже В. Радзикевич, »звеличав Котляревський минуле України, повними туги й захоплення колишніми гарними світлими часами«. А ми додамо — й наснажив цим українську молодь глибокою любов'ю до свого рідного війська, передав це в легкій мистецькій формі наступним поколінням, ніби сам започатковуючи в поетичній формі українську воєнну доктрину.

»До любови рідного краю, до посвяти для добра народу, — далі пише В. Радзикевич, — закликає І. Котляревський словами:

Любов к отзичні, де героїть,
Там вража сила не остоїть,
Там грудь сильніша від гармат.

Та продовжує, нагадує, підкреслює такими виховуючими словами:

Де общоє добро в упадку
Забудь вітця, забудь і матку
Спіши отечество спасать...

Це була в поетичній формі передача староукраїнської традиції військової вслід за »Історією Русів«, за козацькими літописами Самійла Величка, Григорія Граб'яка та Самовидця. Свого рідного війська вже не було в дійсності, тому друковане слово та усні перекази передавали стару українську вояцьку традицію, творили українську воєнну доктрину в різній формі. Сам Т. Шевченко підкреслює велике виховне значення поезії Котляревського в українському військовому відношенні такими словами:

Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть усміхнеться, дивлячись, як
Всю славу козацьку, за словом
Переніс в убогу хату сироти...

Т. Шевченко слідом за автором »Історії Русів«, козацькими літописами та І. Котляревським іще в більшій мірі, зі широким розмахом, під впливом народніх переказів і свого сільського оточення, яке пам'ятало козаччину та гайдамаччину, творить великі поетичні картини та образи військового характеру. Ці елементи знаходимо в »Гайдамаках«, — поемі, в

якій на кожному місці стрічаємо українські воєнні картини. Це саме ми спостерігаємо в його інших творах, як, наприклад, »Тарасова ніч«, »Холодний яр«, »Підкова«, Чернець« тощо.

Навіть засудивши московський імперіялізм у поемі »Кавказ«, він у своєму »Заповіті« закликає:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Після відбуття заслання та ненависної московської бездушної солдатчини, майже при кінці свого великострадницького, але творчогероїчного життя, він пише в 1858 р., таке:

Добра не жди,
Не жди сподіваної волі,
Вона заснула. Цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.

Котляревський, Шевченко, Стороженко, Олелько Островський, Черкасенко, а особливо Кащенко, своїми творами будили душу українця до боротьби за свої права, аби показати самостійно свою силу, своє рідне військо.

Багато корисного для патріотично-вояцького виховання зробив Микола Гоголь, хоча писав по-московському, своєю повістю »Тарас Бульба«.

Але поруч із тими національно-патріотичними позитивами були приклади просто неґації і шкідливости в нашій літературі, впливаючі від'ємно на виховання молоді. Таким зразком є твори Василя Мови, який глузував із чинів, діяльности наших предків-козаків та проповідував гнилий, наївний пацифізм і »культурництво«. Ось уривок із його твору:

І треба нам, друже, у тямку не взяти,
Що вчена громада могутная рать,
Як стануть у лаву такі вояки
То більш порятують, аніж козаки.

Теж у всіх творах Панаса Мирного, Карпенка-Карого, Ми-

хайла Коцюбинського наголошувалися всі справи під соціяльно-економічним кутом, уникаючи національно-патріотичних проблем.

Учитель-українець, не маючи української школи, українських підручників, творів справжнього українського національно-патріотичного письменства, не міг виховувати відповідно українця вояка-патріота, і не міг сповнити свого морального обов'язку, як неспроможний сповнювати це й у наш теперішній час у підмосковській займанщині.

Перша спроба відродити нашу козаччину була під час наполеонівських війн. Але це було проминаюче явище, тому й не лишало по собі будь-якого більшого впливу в Україні.

Друга спроба була під час Кримської війни 1853-1856 років та під час польського повстання в 60-десятих роках минулого сторіччя. Але з того нічого не вийшло, бо було багато противників, а зокрема князь Віктор Кочубей (голова московської державної ради та голова комітету міністрів, нащадок того Кочубея, який зрадив І. Мазепу) був проти відновлення козаччини на Наддніпрянщині, пригадуючи інструкції Катерини II, що прирікала, вслід за Петром І, змосковщення українців.

Найдовше й найбільше збереглася українська вояцько-козацька традиція в Кубанському війську та в Задунайській Січі. А особливо в останній. Але перше Кубанське військо ще мало досліджене, а Задунайська Січ, що затримала найсильніше козацьку традицію, була короткотривала, бо існувала тільки до 1828 р., і майже зовсім не досліджена, хоча її вплив був дуже важливий.

Московські полки, що носили назви колишніх козацьких полків чи географічних назв України, в дійсності складалися з вояків-москалів, які не мали нічого спільного з українством. Залишилися тільки назви. Українці-новобранці відбували свою військову повинність далеко поза межами України — на Зеленому Клині чи Сибіру. При кінці XIX століття виникла в Україні така пісня:

Машина рушає, подає свисток,
Милий від'їжджає на Дальний Восток.

В Україну привозили рекрутів із інших країн, а найбільше з Московщини. Так робила царська Росія — так робить і совєтська.

В Україні, що перебувала в підсовєтській займанщині, не було жодних промілітарних організацій, а юнацькі »потеш-

ні« при школах команди мали »вернопoдданний« характер та готували лише відданих Москві яничарів.

Тому першим, — можна рахувати, — виступом проти Москви в Україні в нашому столітті була динамітна акція, переведена »Організацією Оборони України«, вихованою на старій козацькій традиції та ідеях Т. Шевченка і його послідовників із »Братства Тарасівців«, яка діяла під ідеологічним впливом праці М. Міхновського »Самостійна Україна« та його »Братства українських самостійників«, що офіційно виступали як »Українська народня партія« (офіційна для внутрішнього вжитку, а нелеґальна перед москалями).

Безпосереднім керівником бойових акцій »Організації Оборони України« був Віктор Чехівський. Ця організація в 1904 р., у 250 роковини »Переяславської угоди«, виконала замах на пам'ятник московського поета А. Пушкіна в Харкові, який був співцем-ідеологом московського імперіялізму, наклепником на наших кращих мужів-патріотів, славних гетьманів — Івана Мазепу та Пилипа Орлика. »Організація Оборони України« рішила з нагоди цих сумних роковин висадити в повітр'я всі царські пам'ятники в Україні. Вона також рішила знищити пам'ятник Пушкіна в Харкові, який для свідомих українців був символом ганьби, бо цей московський поет проголосив, що »всеславянскіе ручаї сольються в одном русском морє«. Динамітний замах удався й пам'ятник був знищений.

Наближувався 1914 рік, і небувала подія в житті народів — перша світова війна, що дуже заважила на житті українського народу.

Як ми бачимо, в Україні під московською окупацією було дуже мало зроблено для збройної боротьби, а радше в підготові до неї, коли в дійсності зрада московськими царями та їхніми ступайками »Переяславської угоди« вимагала збройного підпілля й готування до всенароднього збройного зриву всієї України. Тому сталося таки так, як передбачав наш геній Тарас Шевченко, що »приспану в огні збудять«. І так дійсно сталося в 1917 р.

В Україні під московською кормигою справжніх будителів та організаторів боротьби, — як бачимо з наведених нами прикладів, — від часу знесення козацьких вольностей було мало.

Йдемо від І. Котляревського до Т. Шевченка і кволіших від нього кирило-методіївців, а далі до незакінченої спроби »Братства Тарасівців«, тобто послідовників Шевченкових

ідей, та далеко слабших від них своїми аполітичними аспіраціями українофілів — культурників, сучасників тарасівців. Наслідувачем нашого Великого Кобзаря стала Леся Українка, яка вродилася на те, як висловився П. Куліш, сучасник Т. Шевченка, щоб »твою роботу докінчити«.

З інших письменників найбільший вклад у патріотично-військове виховання зробили Кащенко, Олелько Островський, Спиридон Черкасенко, Микола Костомарів, Панько Куліш, Стороженко, Старицький, а також Марко Вовчок та Нечуй-Левицький. Решта т. зв. клясиків зовсім не цікавилася національними проблемами, а свою творчість присвячували виключно соціяльним питанням або психо-гуманістичним. Вони в дійсності були такими літераторами, яких бажає тепер червона Москва — бути національними по формі, а соціялістичними по змісту, тобто промосковськими, бо за валуєвським законом »України не било і бить не может«. Запереченням цьому була »Історія України« Миколи Аркаса.

Теж політичні партії чи організації українські, що виникли після 1900 року на Наддніпрянщині, не стояли на належному ґрунті. Фактично, вони були філіями загальноросійських партій. Мали програми, що були копіями програм московських партій. Вони тільки цікавилися соціяльними проблемами, а справа української національної держави, в якій можна б було розв'язати всі питання політичного й соціяльно-економічного характерів, була для них чужою, зайвою проблемою, перешкодою до інтернаціоналізму та не мала місця в їхніх програмах, кальках московських. Для москалів національне питання було розв'язане панівною владою, як великодержавна, великопростірна, єдинонеподілима імперія, прикрита лише машкарою нібито інтернаціоналізму, чого не розуміли, або не хотіли розуміти соціялісти-українці, й таке наставлення призвело для народніх мас прийняття кличів збольшевизованої солдатески — »общего котьолка«, »одного окопа« та інших розумінь єдности і спільноти інтересів з москалями, тобто задурманення голів »інородців«.

Як уже згадувалося, харківський адвокат Микола Міхновський, на замовлення РУП, написав та видав ідеологічну брошуру (1900 р.) »Самостійна Україна«. Він передбачав »оружне повстання зневолених націй проти націй гнобителів«, і ставив тезу, що »державна самостійність єсть головна умова існування нації, а державна незалежність єсть національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин«. Він видвигнув клич самостійної й соборної України: »Одна, єдина, не-

роздільна Україна від гір Карпатських аж по Кавказ«. Брошура »Самостійна Україна« закінчувалася такими словами: »Україна для українців, і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратися назад!«

В часописі РУП »Гасло« ч. 1 за 1903 рік, антисамостійницька автономістична редакція виступила проти ідей »Самостійної України«, пишучи: »Очевидно, головна засада брошури — ідея самостійности України має свою вагу, партія завжди сбстоювала яскраво цей пункт своєї програми політичної, даючи йому відповідне місце з погляду на його практичне значення, і для того ми його не потребуємо зрікатись, але ми повинні визнати не досить для нас відповідним — це брак соціялістичного світогляду тої брошури в обґрунтованні цієї ідеї й навіть подекуди поривання націоналістичних тенденцій«. Як то кажуть: »Шило вилізло з мішка«.

Незабаром РУП розпалася на дві групи: УСДРП (Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія) та УСДП (Українська Соціял-демократична Спілка), що була попросту філією РСДРП із нехтуванням національної програми, як незначної, другорядної.

М. Міхновський рівночасно з виданням брошури »Самостійна Україна« заснував свою Українську Народню Партію (УНП) з націоналістичною програмою. Головне завдання УНП було відокремити Україну від Московщини. УНП схвалила »Десять заповідів УНП«. Ось деякі головніші з цих заповідів: »1. Одна єдина неподільна Україна — республіка робучих людей — отже національний всеукраїнський ідеал. . .«; »3. Україна для українців! — Отже, вигонь відусіль з України чужинців-гнобителів«; »4. Усюди й завсігди вживай української мови. Хай ні дружина, ні діти не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів«; »10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш«.

УНП диспонувала видавництвом »Вернигора« та видавала в Харкові часопис »Сніп«, а у Львові »Самостійну Україну«. В »Самостійній Україні« ч. 1 поставлено таке домагання: »Знесення визиску людини суспільством, державою«.

Про тактику визвольної боротьби у програмі УНП пояснюється так: »Повстання уявляється нам як довгий ряд бійок

та баталій... з пануючими народами...« УНП перестерігала перед ілюзією, мовляв, після упадку царського режиму в Росії українці без боротьби отримають усі національні права. Все це пізніше виявилося цілком правдивим.

1904 року Московщина святкувала 250-ліття »Присоєднення Малоросії« та у зв'язку з цим УНП вирішила заманіфестувати своє негативне ставлення до будь-якого зв'язку з московським народом. При УНП була пробойова організація »Оборона України«, про специфіку діяльності якої вже було згадано попередньо. Вона дістала завдання провести динамічні замахи на всі царські пам'ятники, що були в Україні, зокрема в Харкові на величавий пам'ятник московському поетові-імперіялістові О. Пушкіну. Про це так писала УНП у своїй проклямації із приводу замаху:

»Пушкін у своїх писаннях (»Полтава«) порушив честь України, а до того пам'ятник московського письменника в Україні зайвий, коли нам не дозволяється ставити там пам'ятників діячам українського народу«.

Про цей замах протиукраїнська газета »єдинонеподілимця« Василя Шульгана »Кієвлянин« від дня 1 листопада старого стилю 1904 р., подала:

»Харків, 31 жовтня. Уночі біля пам'ятника Пушкіна стався вибух невідомого набою, що з нього гуркіт був подібний до громового удару. Ведеться слідство. Жертв нема«.

Той же самий часопис з дня 3 листопада того ж року пише таке:

»Вибух у Харкові. О 1.00 годині 20 хвилин ночі проти 31 жовтня (старого стилю) у театральному садку коло бюста А. Пушкіна почувся сильний вибух і чути було його досить у далеких частинах міста. Силою вибуху вибито силу шибок в сусідніх із садком будинках. На місці вибуху утворилась досить глибока діра. Від п'єдесталю (підстави) відколовся шматок ґраніту. Тільки через те, що вибух стався вночі, нещасних випадків з людьми не було. Вранці, з 1 жовтня, знайдено в садку вилки, й тому здогадуються, що вибух стався від набою, наповненого сильною вибуховою речовиною«. Ось вам свідчення ворожої нам преси.

У 1913 році в час найтемнішої, найчорнішої реакції, коли всі українські політичні організації були чи зруйновані, чи у глибокому законспірованню, постала нова провідна й таємна українська організація »Братство українських самостійників«, що мала за мету скеровувати діяльність усіх україн-

ських національних організацій у національно-революційне русло, просякаючи в них різними шляхами.

Знову очолював цю новопосталу організацію М. Міхновський, а поруч його проявився теж націоналіст проф. Валентин Отаманівський. Він написав українську націоналістичну повість для виховання нашої молоді »Син України«.

Така була діяльність єдиної провідної національно-революційної частини патріотів-державників українського народу в УНП, »Обороні України« та »Братстві українських самостійників«. Решта суспільства тодішньої України або перебувала в »малоросійсько-хахлацькій« сплячці, або в тумані-мряковині обмеженого москвофільства-автономізму.

Але в той же час іще перебуваючий в українських соціял-демократах (УСДРП) Симон Петлюра, ніби відчуваючи свій майбутній розрив із цим опортуністично-автономістичним обмеженням й майбутню свою ролю в 1918 роках і далі, як непримиримого з Москвою керманича УНР та українських збройних сил, ніби наперед відчуваючи цю свою ролю про цей важливий обов'язок пише у брошурі з 1906 р., »Добра порада в лиху годину« під псевдом У.С.Д. такі знаменні слова: »Коли вже боротись, так боротись треба, так як слід. Царське правительство бореться з нами силою, проти його сили ми мусимо поставити свою, коли воно вживає проти нас зброю різну: кулемети, рушниці, то й ми мусимо боротись такою самою зброєю... Будемо гуртуватись, організовуватись, будемо підклуватись, щоб войовничими організаціями, як сіткою, вкрилися всі села, повіти й губернії і вся наша Україна...«

Цими словами Симон Петлюра вже тоді кликав боротися, плисти проти течії обмеженого, опортуністичного автономізму драгоманівщини. Далі ще тоді у згаданій брошурі під псевдом У.С.Д. Симон Петлюра казав: »... Будемо притягати до себе якнайбільше люду, бо тільки вселюдним озброєним повстанням проти наших катів, тільки із зброєю в руках ми здобудемо собі волю, здобудемо землю і скличемо Установчу Раду«. Тут відчувається майбутній державний керманич збройних сил, що в майбутніх Визвольних Змаганнях (1917-1921 рр.) кликав й наказував: »Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках...«

Микола Міхновський та Симон Петлюра відіграли найбільшу ролю в 1917 році під час відродження українських збройних сил у підмосковській займанщині.

Інакша справа була в західній частині України, що нале-

жала до Австрії ще від 1772 року, тобто від часу 1 розбору Польщі поміж Московщиною, Прусією (Німеччиною) та Австрією, а особливо в Галичині. (Цього року припадають 200 роковини згаданого історичного акту). Там були далеко ліпші можливості для національного розвитку, а тому були більші, кращі осяги в підготовці, організації та освідомленні нашого народу.

Вже 1848 року, тобто в так зв. »Весну народів« українці австрійської займанщини створили свій перший політичний центр — Головну Руську (Українську) Раду та загони стрільців народньої самооборони, що популярно були знані »тирольці сходу«. Це був тільки початок.

З дальшим розвитком українського громадського життя в Галичині та Буковині створилися політичні організації національно-самостійницького характеру, а під їхнім впливом виросли добровільні руханкові та пожежні товариства. Від 1892 року »Соколи« за чеським зразком та від травня 1900 року »Січі« за традиціями колишньої Запорізької козацької Січі. Перша »Січ« постала в селі Завалє над Черемошем — річкою біля Снятина .Це було в Галичині велике діло, а тому так співали:

»Про Січ славну-Запоріже співав
Батько наш Тарас,
А ми тепер заложили над Черемошем
»Січ« у нас!«

Карпатські топірці символізували зброю нових карпатських січовиків, а малинова стрічка через плече — стару українську запорізьку традицію.

Національні наші вороги турбувалися та сердилися, а ми, користали з деяких полегш австрійської держави, порівнюючи до московських, та розбудовувалися. Січова ідея зродила стрілецьку, а ця — УСС.

Як казав Іван Франко:

...»Гей, »Січ« іде, красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло — нам воно святе...«

Перед першою світовою війною »Сокіл« мав 988 філій, а »Січ« до 1.000. Разом членство обидвох організацій начисляло біля 50.000 осіб. А тому в ювілейному святі-здвигові з нагоди 100-ліття народження нашого поета-пророка Т. Шевченка у Львові в 1914 р., взяла участь понад 9.000 органі-

зованої в »Січі« та »Соколі« української молоді. То була національна демонстрація.

Це тоді, коли Москва в Києві заборонила відправляти звичайну Панахиду по Шевченкові, а Чернечу гору в Каневі із Шевченковою могилою було обсаджено жандармами й поліцією, щоб не допустити української маніфестації. Але, не дивлячись на ці заборони та перешкоди, національні виступи українців відбулися в Києві та інших місцевостях Придніпрянщини, присвячені нашому рідному батькові Тарасу Шевченкові. Від московського уряду посипалися тоді масові репресії на нескоримих.

Як московський уряд, так малороси й москвофіли в Галичині були налякані цим виявом національної зрілости українців, збентежені й відчували небезпеку для них українського сепаратизму. Цей український ювілейний здвиг відбувся у Львові під кличем Шевченкового »Заповіту«: »... вставайте, кайдани порвіте та вражою, слою кров'ю волю окропіте«. Так і сталося незабаром, до чого закликалося цими Шевченковими словами. Через декілька місяців розпочалася перша світова війна, й українські січовики та соколи знайшли собі місце в ній, створивши легіон УСС, тобто Українських Січових Стрільців, що пішли в бій проти Москви, аби зреалізувати волю Шевченкового »Заповіту«. Для опіки над цією формацією постала »Бойова Управа«, а для загального політичного керівництва та репрезентації створено з провідних галицьких українців »Головну Українську Раду«, що діяла безпосередньо в краю, опікувалася українськими справами. Для центру у Відні заіснувала Українська Парляментарна Посольська Репрезентація.

З політичних еміґрантів-українців з-під московської займанщини постав по стороні центральних держав (Німеччина, Австрія, Болгарія та Туреччина) СВУ (Союз Визволення України), що поставив собі за мету домагатися від згаданих уже центральних держав відновлення Української Самостійної Соборної Держави або створення з українських земель в Австро-Угорщині коронного краю, окремо українського, з прилученням до його новозавойованих від Московщини земель. Управа СВУ передусім опікувалася УСС та полоненими українцями центральних держав із московської армії, національно освідомлюючи їх. А для того видавався »Вістник СВУ« та різна інша дрібна політична брошурована українська література, провадилась різна культурно-освітня, мистецька й науково-популярна робота.

Генеральний штаб московської армії теж виступив проти СВУ, видаючи чимало різної своєї брехливо-протиукраїнської писанини. Його в тому підтримало ТУП (Товариство Українських Поступовців-лібералів), виступивши з осудом діяльності СВУ та вірнопідданства Москві. Але це ТУП нічого не помогло, не дивлячись на його опортунізм та вислужництво перед Москвою, бо московська влада на початку війни суворо заборонила й замкнула всі нечисленні українські часописи та інституції на Наддніпрянщині. Була справжня темна ніч для українців.

На теренах центральних держав спочатку нібито все йшло гаразд. СВУ приступив до Головної Української Ради, що тоді переназвалася та перетворилася вже в Загальну Українську Раду, тобто »соборну«. УСС воювали й на них із гордістю та надією дивилися всі свідомі українці по обидвох боках фронтів, як на зародок українського війська. Лише трохи зайшли хмари в добрих австро-українських відносинах після нерозбірливої й жорстокої розправи мадярів з українським населенням, ніби за співпрацю з москалями, в якій лише винні були зненавиджені галицькі москвофіли. А другою хмарою в цих відносинах стала неприємність, коли Австрія пообіцяла полякам Галичину, Волинь та Холмщину в майбутній повоєнній Польщі, що заходило в суперечність із нашими національно-державними аспіраціями. Здавалося, всюди наші справи погіршилися.

Але, не дивлячись на всі ці перешкоди, — світанок уже був близько. Він уже надходив.

НАША МОЛОДЬ У БОРОТЬБІ

Від того часу, як московські царі, підкорюючи собі нашу Батьківщину, а особливо Петро І, Катерина ІІ та Олександер ІІ наказали робити так, щоб наш український народ забув свої відмінності від московського — окреме право, вольності козацькі, звичай, побут, мову і якомога швидше злився з москалями; звернено особливу увагу на обмосковлення нашої молоді, як головного чинника майбутності. Для цієї мети москалі використовували в першу чергу школу, військо, церкву, публічні видовища, книжки та часописи.

Все це було в московській мові та московське за своїм напрямком. Та через школу, літературу і пресу обмосковлювалася молода інтеліґенція, українці часто-густо робилися перевертнями-малоросами, що цуралися свого. Селянська молодь, яка взагалі не мала шкіл, далеко краще затримувала та зберігала себе, як чисто українська етнічна маса. Лише інколи перебування у війську чи в місті виробляло трохи малоросійських покручів, та й то не завжди. Тільки, здавалося, був невеликий гурт національно свідомих українців на Придніпрянщині, на Кубані та частково поза межами України — в Петербурзі та в деяких інших містах.

Та прийшов 1917 рік, рік революції й українська молодь відразу виявила себе »хто вона, чиї діти та ким за що закута«. Ця молодь була найактивнішою в Українському Національному Конґресі, Українській Центральній Раді, при створенні Богданівського й Полуботківського полків, у київському клюбі »Родина« й інших українських національних організаціях і інституціях як »Просвіта« та ін.

Ця молодь була активом цих нами вже згаданих чисто українських, а не українізованих полків та штовхала їх на рішучі національно-революційні чини доконаних фактів, виступів проти поміркованих українців, а насамперед москалів.

Ця молодь 1917 р., була промотором усіх трьох Всеукраїнських Вояцьких З'їздів. Під впливом і на їхні вимоги Українська Центральна Рада проголосила свої Перший і Третій Універсали, що формували українську самобутність. Ця молодь складалася зі студентів, вояків, тобто українських селянських дітей одягнених у московські солдатські шинелі.

Нарешті ця молодь стала в січні 1918 р., героїчно в боях під Крутами та київським »Арсеналом« під командою досвідчених українських старшин і самого Симона Петлюри в обороні своєї рідної столиці перед навалою московських комуно-большевицьких банд та не завагалася віддати своє життя за велику ідею у Студентському курені, Юнацькій школі, Січових Стрільцях й у Слобідському коші. Леґендарні чини української молоді при »невтралітеті« реґулярних українізованих полків стали прикладом для наступників — вояків Визвольних Змагань.

У той час коли московсько-совєтські банди складалися переважно з чужонаціонального шумовиння міста й частково села, то ядро Дійової Армії УНР та українських повстанських загонів творила тогочасна українська національно-свідома молодь. Тоді особливо вславився цілий ряд борців за українську визвольну справу з усіх земель України. Хто не знає славетної зв'язкової з Південної України — героїні Віри Бабенко, яка, виконуючи відповідальні підпільні завдання, згинула, але не піддалася ворогові.

Так само було з Оленою Бриль, ученицею Лятичівської дівочої гімназії, яка також була зв'язковою Лятичівського повітового повстанського комітету на Поділлі. Її заарештували разом з цілим складом цього комітету, й вона згинула в чекістському казематі Києва, не зрадивши нікого й нічого. Таких прикладів у часі Визвольних Змагань 1917-1921 рр., можна привести дуже багато.

Українська молодь з великою посвятою боролася в Дійовій Армії УНР, в УГА, в українських повстанських загонах по всій Україні, під київським »Арсеналом«, під Крутами, у Львові 1 листопада, під Чортковим, Жмеринкою чи Вапнярkою проти білих і червоних москалів. У той самий час московська молодь боролася під Перекопом чи на Сиваші. Там була боротьба за чужу й ворожу нам, українцям, справу. Подібно представлялася історія з виправою трипільських »робмоловців« (комсомольців) проти українських повстанців отамана Зеленого, бо вона йшла на користь лише Москві. »Робмоловські« бандити, які були знищені зеленівцями під Трипіллям, складалися з чужонаціональної київської молоді, ворожої українській національній ідеї.

Після закінчення збройних Визвольних Змагань справжня українська молодь не йшла добровільно до московської прибудівки — »ленінського комсомолу«. На західньоукраїнських землях пробойовою силою стали УВО й ОУН, а на При-

дніпрянщині створилася Спілка Української Молоді, ідеалом якої, за влучним виразом сумівського провідника Миколи Павлушкова, був молодий українець »із пістолем, спрямованим на Москву«. Це було кредо активної наддніпрянської молоді 20 років.

Методи національного спротиву свідомої української молоді для збереження своєї самобутності були різноманітні. Наприклад, член СВУ, проф. Валентин Отоманівський, який у двадцятих роках був директором Вінницького кабінету вивчення Поділля (так тоді називалася ця установа), розбудував цілу мережу учнівських та студентських краєзнавчих гуртків майже при всіх подільських школах. Цьому великому українському націоналістові-патріоту в розбудові допомагало національно-свідоме й активне вчительство та студентство. Це була форма нібито леґальної діяльності СУМ, а її наслідки принесли позитиви й добро для нашої національно-визвольної справи.

Згадані краєзнавчі гуртки займалися вивченням і дослідженням минулого різних місцевостей, а на Поділлі було що досліджувати. Там знаходилися пам'ятки княжої доби й боротьби з наїздами степових кочовиків, там ішов змаг проти польського й турецько-татарського імперіялізмів, який вели князь Хведір Острозький, Наливайко, обидва Хмельницькі, Богун, Кривоніс, Павлюк і Нечай, там було багато історичних могил, там записалися до історії Пилявці, Вінниця, Батіг, Сороки, Дашів, Манастирище, Кальник, Жванець і трагічна Кодня. Кожний клаптик подільської землі говорив про себе своїм героїчним минулим, бо був густо скроплений українською й ворожою кров'ю та кликав до подібних чинів на благо вітчизни.

Москва хутко збагнула загрозу для свого панування й заходилася ліквідувати всі ці ділянки українського національного фронту. Почалися процеси СВУ й СУМ, викорчовування української національної свідомости, погроми українства. Здавалося, що українському національному активізмові приходить кінець.

Школа й усі виховні заклади, разом із »ленінським комсомолом« та юними »піонерами-ленінцями«, були поставлені на службу московському комуністичному вихованню. Зовні це ніби несло успіх Москві й означало темну ніч смерти для України. Ніби здійснювалося пророцтво московського поета-імперіяліста Пушкіна, що »всі слов'янські потоки зіллються в одному московському морі«, ніби реалізувалася мрія-запо-

віт Леніна про злиття всіх менших націй із »великим московським народом«. Власне це було головною метою Леніна, »собирателя русской земли« й рятівника московської імперії від загрози її розпаду, але ця мета завуальовувалася хитро лаштунками та приховувалася різними демагогічними фразами.

Якою була дійсність, показав 1941 рік, потім роки інтенсивної активности ОУН і УПА та останнє десятиріччя, яке позначилося в Україні діяльністю так званих »шестидесятників«. Українська національно-свідома й активна молодь проявила себе в завзятій боротьбі та доказала світові, що »є ще порох у ладівницях, що не ослабла ще козацька сила, що ще не піддаються козаки« сьогодні, як і в усіх часах великих іспитів, записаних на скрижалях нашої бурхливої історії.

Якраз про це розповідається у книжці Степана Федорівського під назвою »Молоді паростки« (240 сторінок), виданої накладом автора в Детройті, ЗСА, 1968 року. Це повість про геройську націоналістичну молодь Вінничини на Поділлі в 1941-1942 рр., про її дії та чини провідних людей.

Персонажі цієї повісті майже всі є цілковито реальні, не вигадані, часом збірні, але з особистими характерами, інколи узагальненими, а ті, які вже не живуть, навіть виступають під власними прізвищами, як, напр., Ганушевський, Хведір Білотченко, Купрієвич, Олекса Сторожук та інші.

В повісті зображена дійсність, а її дійсові особи з'являються в 1941 році в одному селі під Вінницею, на тлі тих безладь, які на початку німецько-совєтської війни охопили місцевих москалів, творячих владу, та їхніх прислужників із переляканих »малоросів«. Головним героєм твору є сам Степан Федорівський, виведений в особі Аркадія.

Молодий учитель Аркадій, який походить з місцевих селян, хоча і знаходиться на списку непевних для комуно-большевицької Москви осіб, дістає покликання до червоної армії, і все розпочинається з примусової евакуації його та подібних до нього людей. Цікаві розмови Аркадія зі секретарем сільради та аґрономом Євгеном. Будучи під впливом його слів і зауваг, під час подорожі в напрямі на Умань, Аркадій, разом з іншими втікачами з червоної армії, відокремлюється від батальйонної колони й переховується на горищі в хаті однієї з майбутніх героїнь цього твору та активної підпільниці революційної ОУН — Зіни.

Слідує поворот до рідної околиці під Вінницю. В дорозі трапляються зустрічі з німцями й факти нелюдяного та жор-

стокого ставлення цього нового окупанта до полонених і підкореної, нібито »визволеної«, української людности. Аркадій стає знову педагогом та навіть шкільним інспектором у своїй місцевості. Тут він має чимало клопотів із москвофільськими елементами та московськими аґентами, які перешкоджають у національній справі і яких треба йому поборювати.

В одній зі своїх поїздок до обласного центру — Вінниці — Аркадій зустрічається і зближується із другом Ганушевським (теж реальна постать), якого ознайомлює з тими огидними звірствами, що їх поповнили моск. комуністи над місцевим українським населенням під час своєї 20-річної окупації. Ганушевський уводить Аркадія до місцевого підпілля революційної ОУН, сконтактовуючи його із провідними людьми Вінничини — Євгеном, Хведором Білотченком, Купрієвичем, Олексою Сторожуком та іншими. Аркадій буває на відправах і нарадах місцевого проводу, де обговорюються актуальні питання боротьби за УССД та западають відповідні рішення.

Потім автор переносить нас до Умані, де вже в місцевому Педагогічному інституті вчиться вже згадана наша знайома Зіна. Тут точиться між студентами політична дискусія, існує й діє підпілля революційної ОУН. Раптом наступає вивіз усіх студентів до Німеччини. Багато їх утікає в дорозі з потягу. Це вдається зробити й Зіні, яка після цілого ряду пригод знову долучується до підпільної мережі революційної ОУН. У Києві вона поновно зустрічається з Аркадієм, вони між собою дружать і співпрацюють на націоналістичному ґрунті.

Автор виводить цілу плеяду української національно-свідомої та активної молоді, яка діє в революційній ОУН, показує її високі ідейні пориви, відвагу й завзятість, хоча червона Москва протягом 20 років застосовувала всі заходи для її денаціоналізації. Не бракує яскравих образів боротьби цієї молоді з московськими провокаторами й диверсійними аґентами, залишеними або підкиненими з Московщини, та їх викриття.

На особливу увагу в покаранні і знешкодженні одного з таких провокаторів заслуговує героїчний учинок Олекси Сторожука. В поборюванні їх спеціяльно відзначається Хведір Білотченко, який уміє пролазити в самі кубла московського підпілля й нищить ворогів безоглядно. Він був найвідважнішим серед українських підпільників.

Мальовничо подані описи розправи українського підпіль-

ника Зінька з німецькими загарбниками та цікавий його чин, коли він для маскування сам себе »поховав«. Також дуже характерний учинок наших підпільників, які примусили задерикуватих і гордих німців-»надлюдей« самих себе покарати при трагічно-кумедній ситуації. Вони себе висікли й це був факт.

Слідує продовження розбудови підпільної сітки революційної ОУН у дуже небезпечних умовах для боротьби на два фронти — проти німців і москалів. Наприкінці повісті бачимо моторошні картини знущання німецького Ґестапо над заарештованими українськими націоналістами-революціонерами. Особливо звіряча лють перекладача-фольксдойче на ім'я Ґраф, який довів одного з них, видатного українського педагога-діяча та провідного націоналіста-революціонера Купрієвича, до божевілля. Друг Купрієвич був дуже вартісною для України людиною, але згинув від брудних рук огидних гітлерівців. Вічна йому слава!

Як бачимо, в повісті Степана Федорівського »Молоді паростки« розкрито двофронтову боротьбу українського народу, а особливо його авангарду ОУНр, серед дуже тяжких обставин на Вінничині в 1941-1943 рр. Бадьорість, віра в перемогу й великий оптимізм — ось що відчувається в героїв твору. Це помічаєш й у Хведора Білотченка, і в Аркадія, і в інших. Бачиш віру в майбутні можливості й незламність, живучість ідеї та нації, відчуваєш, що коли герої повісті фізично зникнуть, їхня справа не загине, й наступне покоління докінчить її створенням УССД, переконуєшся, що боротьба потрібна й можлива при всяких обставинах і мусить вестися аж до здобуття остаточної перемоги.

Твір закінчується описом удалої втечі Хведора Білотченка й Аркадія з в'язниці Ґестапо у Вінниці, при чому цей епізод описується дуже детально.

Повість Степана Федорівського »Молоді паростки« корисна для прочитання й колишнім учасникам збройної боротьби ОУН-УПА на рідних землях, як пригадка минулого, що дає наснагу для майбутніх чинів, і молоді, як виховна література, котра подає героїчні постаті й дії молодих українських патріотів під час другої світової війни, а також кличе до повторення їх у слушному часі.

Взагалі для кожного українця, буде корисно прочитати цю повість, бо з неї він довідається, що визвольно-революційна боротьба українського народу велася на всіх українських землях; що ОУН й УПА вели змаг проти всіх окупантів, але

найбільший проти двох найголовніших із них — брунатних гітлерівців та червоних московських комуно-большевиків; що українська молодь Наддніпрянщини, незважаючи на 20-літні намагання Москви зрусифікувати її, все таки лишилася вірною ідеалам і заповітам своїх предків, не денаціоналізувалася, не змосковщилася, а стала до змагу за національні ідеали, за Українську Самостійну Соборну Державу.

Як бачимо тепер, у 60 роках нашого століття це повторилося знову, що молодь активно виступила проти Москви на культурному фронті й почала боротьбу за українство. Такий факт є запорукою того, що, коли прийде слушний час і створиться відповідна революційна ситуація, українська молодь на рідних землях, як молоді герої з повісті Степана Федорівського »Молоді паростки« в 40 роках, знову вхопить за зброю, в завзятій боротьбі нарешті знищить московську тюрму народів — СССР і здобуде Українську Самостійну Соборну Державу від Карпат до Кавказу й від Полісся до Чорного моря з її вільною столицею — золотоверхим Києвом.

БІБЛІОГРАФІЯ ПИСАНЬ
ЄВГЕНА АЛЕТІЯНО — ПОПІВСЬКОГО

І. РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА ОУН

1. З ідеєю в серці — зі зброєю в руках
»Визвольний Шлях« чч. X, XI, XII 1962, III, IV, V, VII, VIII, IX, XI-XII 1963, II 1964.

2. Ідея чину й люди тридцятого червня
»Визвольний Шлях« чч. VII і VIII, 1961.

3. Під знаком Акту 30 червня 1941 р.
»Визвольний Шлях« ч. VI, 1959.

4. Під прапором безсмертних
»Визвольний Шлях« ч. X, 1961.

5. Нарис історії ОУН
»Визвольний Шлях« ч. III-IV, 1971.

ІІ. ІСТОРИЧНО-ВІЙСЬКОВА ТЕМАТИКА

6. Де початки нашої історії?
»Визвольний Шлях« ч. X, 1959.

7. Стародавні русичі на Каспію
»Визвольний Шлях« ч. V, 1959.

8. Воєнне значення Чорного моря
»Визвольний Шлях« ч. IV, 1959.

9. До 300-річчя перемоги під Конотопом
»Українська Думка« ч. 27 (640) 2 липня 1959. Ч. 28 (641) 9 липня, ч. 29 (642) 16 липня, ч. 30 (643) 23 липня і ч. 31 (644) 30 липня 1959.

10. Увінчані славою
»Сурмач« ч. 1 (11) 1959.

11. Шевченко й військо
»Сурмач« ч. 4 (18) 1962.

12. Вояцький дух
»Сурмач« ч. 3-4 (31-32) 1966.

13. Дві річниці — одна ідея
»Сурмач« ч. 14 (49-53) 1971-1972.

III. РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ТЕМАТИКА

14. Обов'язок перед своїми предками й народом у вітчизні
»Відомості« *Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії.* Ч. 4 (184) жовтень-листопад-грудень 1970 р Ч. 1 (185) січень 1971 р. Ч. 2 (186) квітень 1971 р. Ч. 3 (187) червень 1971 р.

15. Барська ікона Божої Матері
»Відомості« ч. 4 (192) жовтень 1972 р.

16. Ровенська Мадонна
»Відомості« ч. 2 (194) квітень 1973 р.

17. Твердиня духовості благочестя
»Відомості« ч. 2 (198) квітень 1974 р.

18. Пам'ятки нашого благочестя
»Відомості« ч. 3 (203) липень 1975 р.

19. Оборонець благочестя
»Відомості« ч. 4 (204) жовтень 1975 р.

IV. ЛІТЕРАТУРНА ТЕМАТИКА

20. »І повіє огонь новий з Холодного Яру«
»Визвольний Шлях« ч. III 1959.

21. »Хорс заяснів«
»Визвольний Шлях« ч. II 1960.

22. Хто фальсифікатор?
»Визвольний Шлях« ч. II 1971.

23. Дві протилежності
»Українська Думка« ч. 27 (1420) 7 червня 1974. Ч. 28 (1421) 4 липня 1974.

24. Тарас Шевченко і море
»Сурмач« ч. 2 (11) 1961.

25. За прадідівське право
»Українська Думка« ч. 46 (1283) 11 листопада 1971 р. Ч. 48 (1284) 25 листопада й 49 (1286) 2 грудня 1971 р.

26. Майбутні маршали
»Українська Думка« ч. 24 (1365) 7 червня 1973.

V. РІЗНА ТЕМАТИКА

27. Ян Амос Коменський і Україна
»Визвольний Шлях« ч. VIII 1959.

28. Боротьба за столицю
»Визвольний Шлях« ч. VIII 1959.

29. »Шапка Мономаха« — фальсифікат Москви
»Визвольний Шлях« ч. III 1960.

30. Наша молодь у боротьбі
»Українська Думка« ч. 50 (1287) 9 грудня 1971.

31. На світанку нової доби
»Українська Думка« ч. 43 (1332), 1972. Ч. 45 (1334), 1972 р.

32. Слово як криця
»Визвольний Шлях« ч. IV 1974.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ПОКІЙНОМУ

ЖАЛОБНЕ СЛОВО, ЩО ЙОГО ВИГОЛОСИВ НА ТРИЗНІ ПІСЛЯ ПОХОРОНУ СЛ. ПАМ. СОТНИКА ЄВГЕНА ПОПІВСЬКОГО, ГОЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КОМБАТАНТСЬКОЇ РАДИ, ПОР. МҐР СТЕПАН ОНИСЬКО, ПРАЩАЮЧИ ПОКІЙНОГО ВІД У.К.РАДИ І ДРУЗІВ

Жалобна Громадо!

Якраз тиждень тому відвели ми на вічний спочинок бл. пам. Парфена Зарицького. На цвинтарі й опісля в часі тризни згадували ми його, підкреслювали його особисті і національні прикмети та заслуги, висловлювали біль по його втраті.

І, після одного тижня зібрались ми вдруге і відвели в далеку дорогу Дорогого нам і незабутнього Земляка, цінного громадянина та заслуженого національного діяча, бл. пам. Євгена Попівського, сотника Армії УНА. Це виглядає забагато в одному тижні. Але така воля Всевишнього. Всевишній покликав Його до себе немов говорячи: Ти творив добро. Ти своє зробив. Замкнулось назавжди життя з усіми радощами і смутком, успіхами і невдачами, заслугами і посвятою, надіями і бажаннями. Сік періт ґлорія мунді. Так кінчиться слава світу, так кінчиться життя.

Відвідуючи сл. пам. сот. Попівського в останні дні його життя так відчувалось його гаряче бажання жити. Про це він і говорив: Так хочу жити, бо ще стільки незробленого, невпорядкованого, недоповненого, ще стільки нездійсненого. За тим певно крилось бажання, може й дожити нових перемін, нових переломів, нового щастя в житті українського народу...

З розповідей Покійного, а він часто про те говорив, про свої дитячі часи, про шкільні часи, що нерозривно сплелись з добою Визвольних Змагань, з часами здійснення національних ідеалів, а відтак героїчної боротьби за їх збереження, про студії і зрілий вік та життя в трагічних обставинах, так і видно було чим жив, до чого прямував, чого прагнув,

і для чого трудився Покійний. Прагнув він і жив для найвищого добра рідного народу, прямував до цього добра шляхом великої відданої служби, якій віддав себе всеціло. Віддав їй свій талант, свої дії, свою посвяту...

Здається найбільш улюбленою ділянкою Покійного була військова справа. Її вивчав, зглиблював, нею жив. Бо знав він, що військо, рідне військо, військове діло, принаймні в наших обставинах, це наймогутніший засіб привернення Україні волі, привернення українському народові права незалежного господаря на своїй землі. І коли в другій світовій війні настала нагода, надів військову уніформу і в ранзі пор. Української Національної Армії пережив кінцеві місяці війни та трирічний полон в Італії і в Великій Британії.

Після звільнення з полону став одним з нас, членом української військової та цивільної еміґрації. Залишився у Вел. Британії. З початку бачимо його на провідних постах чисто політичної ділянки, але на ній перебуває коротко. Зайшли переміни, рішився на інші шляхи служби Україні, вважав, що в ділянці наукових студій минулого українського народу, а зокрема військового, властива ділянка служби народові. Як колись Сократ голосив »Ґноті теавтон«, пізнай себе, щоб найкраще служити найвищому добру, так і Покійний пізнав себе і вступив на шлях свого призначення, своєї долі, своєї спеціяльної служби Україні. Вивченню, студіям, українського національного минулого й зокрема військового, присвятив з того часу кожну вільну хвилину в бібліотеці Британського Музею. Тут вивчав минуле і вивчаючи його писав статті, спомини, окремі опрацювання важливих питань. Часто виголошував доповіді. Ніколи не відмовився давати їх. Всеціло його писання, доповіді, спомини, монографічні опрацювання, різні принагідні виступи і розмови ціхувала основність, діловість, продуманість, об'єктивність і обізнаність. Завдяки феноменальній пам'яті і знанні, з великим нахилом до деталей, та вмінню створити пригожу атмосферу, доповіді Покійного, як і інші писання, залишаться в усіх тих, що їх читали чи слухали незабутніми і рідкісними переживаннями. Вони й становлять спадщину Покійного і спомин про нього. Вони в його особистому архіві. Їх просив видати окремою збіркою чи збірками під наг.: »З ідеєю в серці — зі зброєю в руках«. На цю ціль і призначив свої заощадження. Це розпорядження Покійного, як і інші в його заповіті, будуть виконані виконавцями заповіту.

Покійний був людиною високих особистих та національних якостей. Відзначався небуденним патріотизмом, діловістю і невсипущою працею для загального добра. Був людиною залізної волі, прямолінійною, творчою і видайною, а при цьому дуже скромною, доступною і невибагливою. Здається про себе ніколи не думав. Був добрим другом, добрим громадянином, зразковим національним діячем. Його постійна щира усмішка на лиці залишиться з нами і в нашій пам'яті до кінця нашого життя.

Пращаю Тебе Дорогий Побратиме! Пращай незабутній сотнику! Тут нам розстайна дорога. Тобі до Всевишнього, нам ще деякий час треба йти туземним шляхом і заступити залишене Тобою місце та задивленим у Твою світлу постать далі повнити наші завдання і відповідальність. Пращаю тебе від усіх побратимів, старшин, підстаршин і стрільців духової української армії. Пращаю тебе від Української Комбатантської Ради і об'єднаних у ній наших комб. організацій.

Спи тихим сном, про долю-волю тихо сни...

Вічна Тобі Пам'ять!